DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

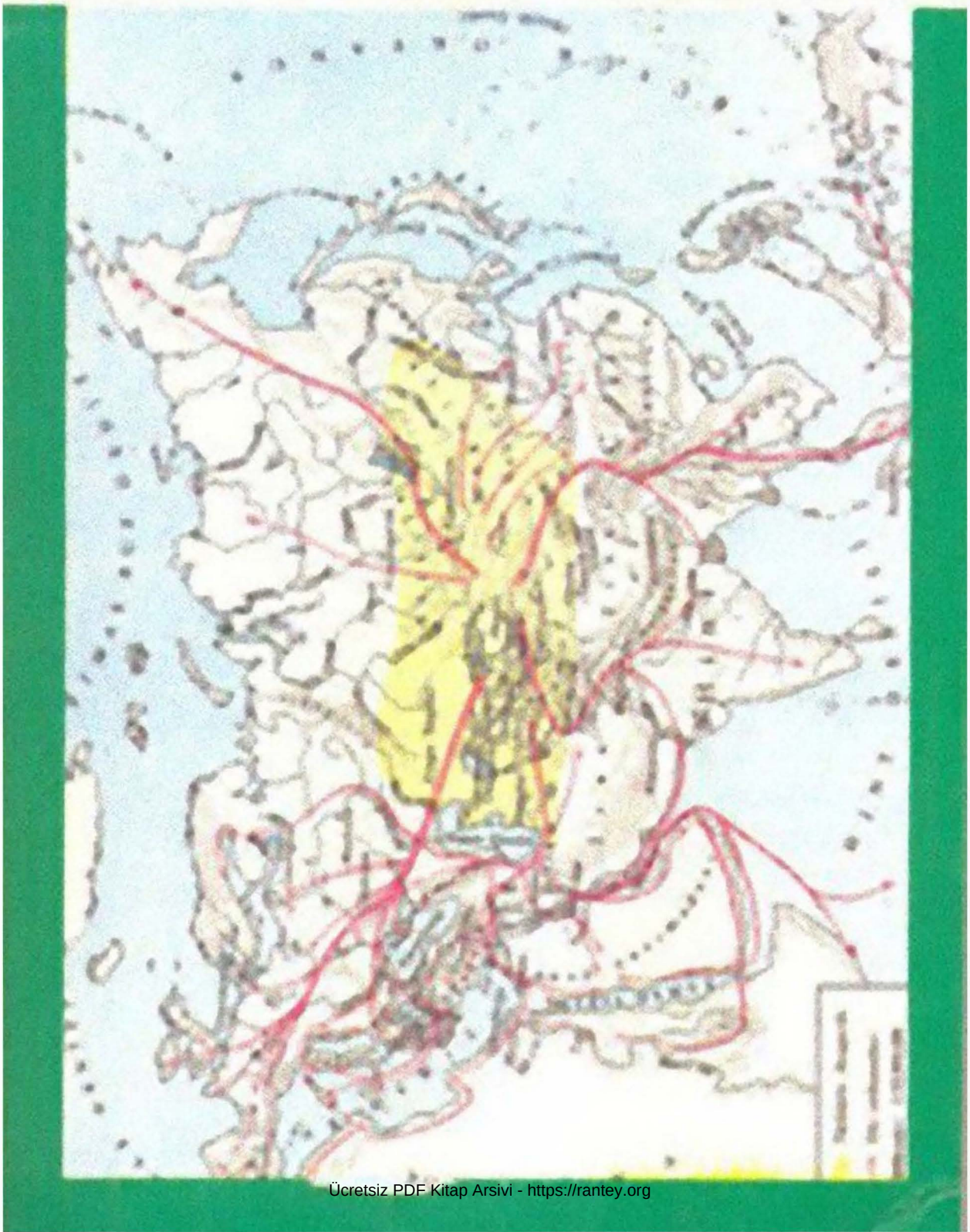
• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

BÜŞRA ERSANLI BEHAR

İktidar ve Tarih

Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)



Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BÜŞRA ERSANLI BEHAR

İktidar ve Tarih

Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929 – 1937)

AFA YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AFA - Türkiye Üzerine Araştırmalar: 12
AFA - Yayınları: 207

ISBN - 975 - 414 - 166 - 5

Eylül, 1992
©AFA Yayıncılık, 1992

Dizgi: AFA Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Gülen Ofset

AFA Yayıncılık A.Ş., Babıali Cad. Sıhhiye Apt. 19/8 Cağaloğlu - İSTANBUL
☎(1) 526 39 80

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aileme

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Önsöz 9

Giriş 11

BİRİNCİ KISIM
Türk Ulusçu Tarih Yazımının Düşünsel Kökenleri 17

BATININ ETKİSİ 19
Ulusçuluk Öncesi Tarih Anlayışı 23
Tarihçilikte Romantizmin Etkileri 26
Pozitivist Yorumlar 29
Alman Tarihselciliği 34

OSMANLI'NIN MİRASI 41
Reform Dönemine Kadar Osmanlı Tarih Yazımı 41
Geç Osmanlı'da Merkezileşme ve Reform 46
19. Yüzyılda Osmanlı Tarih Yazımı 50

TÜRK ULUSÇULUĞU VE KAYNAKLARI 60
Ulusçuluk ve Türkçülük 61
1. İmparatorluk "Milliyetçilik"i: Osmanlı – Türk Ulusçuluğu 66
2. Etnik Kimlik İdeolojilerinden Esinlenen Türk Ulusçuluğu 68
3. Pozitivizm ve Sosyolojiden Esinlenen Türk Ulusçuluğu 72

Dil ve Tarih İçin İlk Kurumlaşma 78

İKİNCİ KISIM
"Resmi Tez"in Oluşumu:
Siyasal Çerçeve, Kitaplar, Kongreler 87

SİYASAL ÖNCÜLER VE DERS KİTAPLARI 89
Siyasal Öncüler – Siyasetçi Tarihçiler 93

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Örnek Ders Kitapları (1924–1932) 98
1. *Türkiye Tarihi* 100
2. *Türk Tarihinin Ana Hatları* 102
3. *Tarih* ve
Ortamektep İçin Tarih 108

BİRİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ (1932): TARTIŞMALAR 119
Kongrenin Özellikleri ve Ortaya Çıkan Tartışma Konuları 119
Tartışmaların Başlıca Aktörleri 126
1. AFET [İNAN]: Yurttaşlık Eğitimi Olarak Tarih 126
2. FUAD KÖPRÜLÜ: Ulusal Tarihte Muhalefet 130
3. SAMİH RIFAT: Bir Hayali Güç Olarak Tarih 137
4. Dr. REŞİT GALİP, SADRİ MAKSUDİ, ZEKİ VELİDİ:
Türk Irkının İncelenmesinde Ulusal Coğrafya ve Göçler 142
5. YUSUF AKÇURA: Ulusal Tarih Yazımı 149
6. AHMED REFİK: "Çöken Osmanlı"nın Özeleştirisi 153

İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ (1937):
TARTIŞMA TÜMÜYLE YOKOLUYOR 161

Tek-Parti "Bilimselliği" 161
1. Şefler ve İlkeler 164
2. Eğitim ve Kültür Alanındaki Önlemler:
Üniversite Reformu ve DTCF 167

İkinci Kongrede Kanunlaşan Bilimler:
Doğa Yasaları, Pozitif Bilimler ve Türkler 172
1. Doğadan Çıkan "pozitif" Dil 175
2. Ulusun Topraklarının Tanımlanması: Arkeoloji 181
3. Türk-Osmanlı Tarihi:
Sosyoloji ve Ekonominin Yöntem Sorunları 188

Sonuç **195**

Kaynakça **208**

Dizin **226**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz

Ortaokulda ve lisede Tarih derslerinden uzak durmaya çalışan öğrencilerden biriydim. Olaylar arasındaki bağlantıları çoğu zaman algılayamadığım için de pek az hakkıyla ezberleyebildim. Aslında insan iki arada bir derede kalıyordu, çünkü, 1) eleştiriye ya da sorgulamaya açık bir anlatım tarzı yoktu ve 2) buna rağmen birçok olay inanılması en az mümkün olabilecek bir nedensellik bağı (!) ile anlatılıyordu. Yani hem sorgulayamayacaksın hem de sorgulayamadığın olaylar inandırıcı bir biçimde anlatılamamış olacak, yüzeysel bir biçimde geçiştirilmiş olacak... Başka bir deyişle "resmiyeti zayıf" olacak. Tabii o zamanlar aynı mantığa sahip olan ancak bir bakıma daha okunur daha cazip basılmış 1930'ların tarih kitaplarını da bilmiyordum. Ancak o yıllarda bile tarihin siyasal açıdan önemini sezmek zor değildi: örneğin, Demokrat Partinin doğuşu ve siyaset sahnesindeki yerine ilişkin yorumlar, kitaplara girdiği hızla çıkabilmişti. "Resmiyet" ve "reddi resmiyet" aynı yüzeysellikle birbirleriyle yarışırcasına tarih eğitimine ve tüm tarih yazıcılığına sinmişti. Bu durumun örneklerini özellikle 1970'lerde ve 80'lerde bol bol gördük.

Resmi tarihin "resmen meşru" ilan edilişi ancak ulusa ve vatandaşlarına kuvvetli bir kimlik kazandıramamış oluşu ve iktidarla muhalefet sorunları Türkiye'de tek–parti döneminin tarih yazıcılığını araştırma konusu seçmemin ana etkenleri oldu. Konuya siyasal çözümleme yönünden yaklaşma isteğimi tez hocam Prof. Dr. Şerif Mardin her zaman teşvik etti ve İngilizce doktora çalışması olarak kaleme alınan bu araştırmanın her safhasını izledi. En başta değerli hocam Şerif Mardin'e teşekkür borçluyum. Bu çalışmanın doktora tezi olarak ilk yazımına değerli eleştirileri ve önerileriyle Doç. Dr. Selçuk Esenbel önemli katkılarda bulundu ve bana daima çalışma azmi verdi. Hocalarım Prof. Dr. Metin Heper ve Dr. Taha Parla çeşitli dönemlerde ve özellikle de kritik anlarda yol gösterdiler ve yardım ettiler. Avrupa'da tarih yazıcılığını ve bunun siyasal çözümleme ile bağlantısını benimle tartışan Hull Üniversitesinden Prof. Dr. Noel O'Sullivan bu konudaki ilk okumalarımı zenginleştirdi ve bana, bu karmaşık konuya özellikle tarihçi olmadan girme cesaretini verdi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tez çalışmalarının uzun sürdüğü sık sık raslanan bir olgu ancak ne kadar uzun sürmüş olsa da ben bu çalışmanın eninde sonunda bir ödev olduğunu, hazırlayıcı ve eğitici yanının ağır bastığını düşünüyorum. Türkçesini yazarken elimden geldiğince bu yanını yoketmeye çalıştım. Bu çabamda da bana en çok Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Kemali Saybaşılı ve Yar. Doç. Dr. Günay Göksu Özdoğan yardımcı oldular.

Bu çalışmamı her yönüyle destekleyen aileme, özellikle de sezgilerimi ve meraklarımı disiplinle barıştıran Cem Behar'a sonsuz teşekkürler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş

Tarihi, geçmişi algılama, olaylarıyla düşünce akımlarıyla bütünleştirerek kavramanın ve günümüzle ve gelecekle köprü kurmaya çalışmanın yolları olarak ele alırsak parçalarla bütünün aynı derecede önemli olduğuna kabul etmemiz zorunludur. Parçalar, seçilen belirli dönemler, genel bakış açısına hakim olamayacağı gibi her değişen siyasal iktidar da, temel bir tarihsel yaklaşım değişikliğini getirmemelidir. Tarihsel yaklaşımda değişim uzman tarihçilerin katkılarıyla oluşabilir. Devletin, ulusçu bilinçle kimliğimizi güçlendirmek amacıyla önemsediği bu tarih kitaplarının yaklaşımı kimliğimizi, amacının tersine, sürekli bozabilmektedir. Değişimle süreklilik bir türlü barışmamıştır. Türk aydınının zihninde değişim genel olarak devrim, yıkmak, atmak, unutmak; süreklilik ise saplantı, tutuculuk, yeniliğe kapalılık olarak algılanır. Oysa değişim ve süreklilik ancak birlikte güçlü olabiliyorlar. Esas kimliği kaybetmeden ve hatta güçlendirerek yeniliklere açık olmak yenilikleri özendirmek gerekiyor.

Esas ilgi alanım siyaset bilimi ve tarihsiz bir siyaset bilimini kabul etmenin çok güç olduğunu inanıyorum. Siyasetin kurgusu elbette farklı çıkar ve yaklaşımları birlikte yaşatmaya ve geliştirmeye yönelik olarak yapılmalıdır. 1940'lı ve 1950'li kuşakların en az yirmi yılı da demokrasiyi anlamaya ve uygulamaya çalışmakla geçti. Siyaset bilimi eğitimi sırasında sağlam tarihçiliğin demokrasi alanındaki en belirleyici adım olduğu açıktır. Ülkemizde genel hatlarıyla tarih yazıcılığının özellikle de tarih eğitiminin ağırlıklı olarak demokrasi, iktidar ve muhalefet kavramlarını ters bir mantıkla etkilediği varsayımından hareket ettim. Gerçekten de özellikle orta dereceli öğrenimde tarih bugün anladığımız anlamda demokrasiyi özendirmiyordu; şimdi de öyle. Tarihçilik, zaman ve mekana adil davranmıyordu, tarihsel ve tarih öncesi dönem ve yer seçiminde otoriter, pragmatik ve işlevseldi. Değişimleri birer oldu-bitti olarak görüyor, rastlantısal ve darbeci bir anlayışla dile getiriyordu. Siyasal ve kültürel bir kimlik için aşılanması gereken sürekliliği ise bir türlü oturtamıyordu. Orta Asya, Osmanlı-öncesi İslamiyet, Osmanlılık, Atatürk devrimleri, kimliği belirleme çabasında sürekli yer değiştiriyor bazen biri ya da diğeri kuvvetle gölgele-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

niyordu. Bazı deneyimli yazarlar "Ben Atatürkçü Değilim" diye kitaplar yazabiliyordu. Bu olumsuz anlamdaki siyasal iktidar-bağımlı değişimler ise pedagojik formasyondan dış politika sorunlarına kadar etkili oluyordu.

Yukarda değindiğim sorunları incelemeye yönelik bir çalışmanın, İngilizce yazılmış olan doktora tezimin, büyük ölçüde Türkçe çevirisi olan bu kitap esas olarak *Türk Tarih Tezi* ile ilgilidir. Bazı Avrupalı tarihçi ve coğrafyacılar Türkleri ikinci sınıf bir ırk olarak tanımlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışından sonra Osmanlı/Türk kimliği meşruluğunu yitirdiğinden bu yargıyı, Osmanlı öncesi Türklere atıfta bulunarak değiştirmek mümkündü. "Türk halkının brakisefal olan ve Mısır, Anadolu, Ege ve Mezopotamya'da büyük uygarlıklar kuran bir ırka mensup olduğu" savı böylece ön plâna çıkarılacaktı. Yeni kuşakların bu "gerçeği" öğrenmeleri ve bundan uluslaşma süreci için gerekli gücü almaları gerekiyordu. Ulusal bilinç oluşturma amacıyla yapılan tarihsel araştırmalar da "milli ve ilmî bir vazife" olarak görülecekti. 1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresinde dile getirilen resmî teze göre tarihin ikili bir amacı olmalıydı: Osmanlı öncesi dönemlere dayanılarak güçlü bir ulusal bilinç oluşturmak ve bu bilinci "doğa yasaları"na (örneğin arkeolojiye) dayandırmak.

Araştırmamda çağdaş Türkiye'nin tarih yazıcılığını siyasal bir bakış açısıyla yakından incelemeyi seçtim çünkü bence tarihin yazılması ve öğretilmesi bir toplumun zihinsel haritasının en önemli ve en kalıcı öğelerinden biridir. Yakın ve uzak geçmişe atfedilen bakış, kişinin âna ve yakın geleceğe karşı tavrıyla doğrudan ilgilidir. Tarih konusundaki inançlar, dolayısıyla, siyasal stratejilerle de ilintilidir. Türk Tarih Tezi de Cumhuriyet kuşaklarına dünyayı algılayabilmek için bir dizi anahtar sunmuştur. Bunlara bağlı olarak, tarih yazıcılığının Türkiye dışındaki birçok ülkede de siyasal amaçlarla, ve özellikle ulusal bilinç oluşturmakla bağlantılı olduğunu savunmak mümkün.

1932 ve 1937 Türk Tarih Kongreleri, çağdaş Türk tarih yazıcılığının özellikle başlangıç sorunlarına ışık tutmak için seçilmiştir. Türk Tarihine bu yeni bakışın ilk tartışmaları 1932'deki ilk Kongrede yapıldı ve Türk Tarih Tezi o kongrede oluştu. Hemen hemen hiç bir tartışmanın yapılmadığı 1937'deki İkinci Kongrede ise Türk Tarih Tezinin "katî zaferi" tescil edilmiş oldu. Bu arada 1930'lu yıllarda kaleme alınan Lise Tarih kitapları ise hemen hiçbir değişikliğe uğramaksızın yirmi yıla yakın bir süre kullanıldı. Daha sonra, kurulan bu zihinsel yapıya bazı "demokratik" ve "anti-demokratik" yamalar yapıldı.

Söz konusu olan, Kemalist "devrim"in kültür cephesidir. Bu cepheye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

üç ayrı açıdan bakmak mümkün. Konuya öncelikle düşünceler tarihi açısından bakılabilir, ikinci olarak dönemin ulusçuluğunun ideolojik sorunları açısından ele alınabilir. Nihayet konu Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerinin siyasi ve akademik atmosferini hazırlayan dönemin *realpolitik*'i olarak incelenebilir. Bu sonuncusu ise ulusçuluğun tartışmalı bazı sorunlarının sadece bir sonucudur.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin tarih yazıcılığı bugüne dek ayrıntılı ve karşılaştırmalı bir biçimde incelenmemiştir. Bu alanda ülkemizde özellikle siyaset bilimi açısından hemen hemen hiç bir araştırma yapılmadı. Türk Tarih Tezi ya Afet İnan, Bekir Sıdkı Baykal, Uluğ İğdemir, Hasan Cemil Çambel gibi eski kuşak tarihçileri tarafından savunulmuş, en azından gerekli görülmüş, ya da daha genç kuşağın tarihçilerince anlamsız ve etkisiz olarak değerlendirilmiştir. Son 10-15 yılda tarih eğitimi ve tarih yazıcılığı üzerine yapılan birkaç önemli araştırma ise önyargılı ulusçu tarihçiliğin aksaklıklarını kabul etmekle birlikte bunları Türk Tarih Tezinin yarattığı bir zihniyet olarak ele almamışlardır. Bazı tarihçiler çağdaş tarih araştırmalarının Türkiye Cumhuriyetiyle, daha doğru bir deyişle "Burjuva Demokratik Devrimi"yle birlikte başladığını öne sürebilmişlerdir. Bazılarına göre tarihçilikte bilimselleşme bu radikal dönüşümle olmuştur. Daha genç kuşağın tarihçileri, devrimlerin bilimsel gelişmedeki rolleri hakkında bu denli kesin yargılara sahip değildirler. Önceki kuşaktan bazıları ise Türk Tarih Tezinin ve Güneş-Dil Teorisinin en büyük zararının bir etnik üstünlük ve baskı yaratma olduğu üzerinde durmaktadır. Oysa Türk Tarih Tezi, etnik bir hegemonyanın baskıcı etkisini yaratmakla birlikte daha önemlisi siyasal iktidarla sınırlı bir tarih anlayışının meşruluğunu sağlamıştır. Tarihçiler Cumhuriyetle birlikte ulus-devlet kurucuları olarak görülmüş, tarihçilerin siyasal misyonu bilimsel uğraşına daima üstün tutulmuştur.

Türk Tarih Tezi'nin bilimsel niteliğini sorgulayan en anlamlı eleştiriler Osmanlı Tarihçilerince yapılmıştır. Bu eleştirilerin yelpazesi epey geniştir. Osmanlı İmparatorluğunun temelinde İslâm dininin yattığı yolundaki eski müsteşrik (Orientalist) bakış açısından başlayarak "modernleşme", "bağımlılık", "merkez-çevre", "dünya sistemi" gibi Batılı söylemlere kadar uzanan bu yelpaze içinde, daha yakın tarihlerde Osmanlı'yı da kapsamına almaya başlayan "gelişme" ya da "meşrutiyet" teorileri de anılabilir.

Bu çalışmada ilk bölümde Türk Tarih Tezi'ni etkileyen Avrupa kaynakları ele alınmıştır. 19. yüzyıl Avrupa tarihçiliğinin başlıca akımlarını in-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

celeyerek **zaman** ya da **değişim** gibi tarihsel düşüncenin temel kavramlarının yirminci yüzyıl Türk tarih yazıcılığında nasıl farklı bir biçimde kavranıp yorumlandıklarını görmek fırsatını bulacağız.

Türk tarih yazıcılığı üzerinde Osmanlı'nın etkilerini kısaca ele alan ikinci bölüm ise dikkatlerimizi geç Osmanlı ve Osmanlı sonrası dönemlerdeki tarih yazıcılığının yöntem, amaç ve üslup açısından devamlılıkları ve farklılıkları üzerine çekmektedir. Türk Tarih Yazıcılığı üzerinde Osmanlının etkisi aynı zamanda Cumhuriyet tarih yazıcılığının miras aldığı özellikleri ortaya sermektedir. Yine burada birbirine zıt iki dünya görüşünün başlıca kavramlarından biri olan **zaman** kavramı iki gelenek arasındaki devamlılığın doğası hakkında ipuçları vermektedir.

Üçüncü bölümde, tarih yazımının başlıca ilham kaynağı olan ulusçuluk akımlarının yüzyılın ilk yıllarındaki yorumları ve sorunlarıyla birlikte bu yorumların tarih yazıcılığına nasıl malzeme oluşturdukları ele alınmaktadır. Bir bakıma önceki iki etki alanının, yani Batı ve Osmanlı'nın Türk ulusçuluğu üzerindeki izlerini yorumlamaya da çalışmaktadır. Türk tarih yazıcılığındaki Türk ulusçuluğu anlayışı görüldüğünden çok daha karmaşıktır ve tarih yazma dürtüleriyle çok yakından ilintilidir.

Dördüncü bölüm Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasetçilikle tarihçiliğin bağlantısını kurmaya çalışarak dönemin siyasi iktidar anlayışını kısaca irdelemektedir. Cumhuriyetin ilk on yılında orta dereceli okullarda okutulan örnek ders kitapları ele alınmıştır ve Türk Tarih Tezinin hangi amaçla şekillendiğini göstermeye çalışmaktadır. Bu çerçevede siyasal olarak tezin kabul edilmesinden önce ders kitaplarını değiştirme faaliyetine girişilmiştir. Bu ders kitaplarında daha önce sözünü ettiğimiz ulusal kimlik sorunları yansımaktadır. Ulus devletinin oluşturulması ve güçlendirilmesi için gerekli standart ulusal değerler dikkat çekmektedir. 1920'lerin kitaplarıyla 1930'ların kitapları arasındaki farklar dönemin siyasal ve eğitsel amaçlarını sergilemektedir.

Beşinci ve en uzun bölüm Birinci Türk Tarih Kongresinin tartışma konularına ve kongreye bildiri sunan ve tartışmalarda aktif rol alan önemli kişiliklere ayrılmıştır. Bu aşamada, tarih tezinin derinlemesine çalışılması ve ders kitaplarında en son şeklini alabilmesi için oluşturulan bir kurum içinde tarih, "bilimsel bir statü" kazanmaktadır. Bu Kongre'nin bir önemi de tarih çalışmalarının başını çeken kişilerin aynı zamanda ulusçuluk çalışmalarının öncüleri olmalarıydı. Türk ulusçuluğunun karmaşık yorumları yine bu Kongre tartışmalarında su yüzüne çıkmaktaydı.

Altıncı ve son bölümde İkinci Türk Tarih Kongresi ele alınmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu kongre tarih tezinin "katî zaferi" ile sonuçlanmıştır. Sadece ulusçu ve siyasetçi tarihçileri değil uluslararası Türkoloji uzmanlarını da kapsamıştır. Bu kesin zafer nedeniyle Türk Tarih Tezinin utangaç ve çekingen bir biçimde de olsa sorgulanması sona ermiştir. Artık önemli olan bu tezin tüm ülke politikacıları, uzmanları, öğretmenleri ve halkı tarafından sorgusuz kabul edilmesinin sağlanmasıdır. Bu kanıt en çok arkeoloji dalında başarı sağlamış ve popüler olmuştur. Ancak genel ağırlık henüz yerine oturmayan bir "bilimsellik"in tek parti bilimselliği olarak sunulmuş olmasıdır.

Tarih yazıcılığında çağdaş gelişmelerin, devrimci ya da şefçi bir atılım olmadığını ileri sürerek Türk Tarih Tezinin Avrupa Tarih Yazıcılığı ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı ile karşılaştırılmasından yararlanmaya çalıştım. Bu karşılaştırma, ülke ve yönetim biçimi farklılıklarından çok, uzun zamanla kısa zaman karşılaştırması ya da uzun bir süre içinde bir dönemi kendi içinde kıyaslama olarak görülebilir. Bunu yapabilmek için de Birinci ve İkinci Tarih Kongrelerinin bildirilerini ve tartışmalarını ayrıntılı bir biçimde ele almaya özen gösterdim. Çalışma aslında bir "örnek olay" çalışmasıdır ve tarih kitaplarının yazımındaki ana etkenleri o yıllarda o insanların yaklaşımlarıyla ve siyasal kararlarıyla ele almaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KISIM

Türk Ulusçu Tarih Yazımının Düşünsel Kökenleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Batı'nın Etkisi

Tarih yazımı incelenirken siyasal iktidarın niteliği mutlaka gözönünde bulundurulmalıdır. Çünkü bir ülkenin siyasal kültürü geçmişinin tanımlanmasında belirleyici rol oynuyor. Büyük dönüşümler, devrimler o ülkeye yeni bir kimlik kazandırırlar ve böylece betimlemenin ve tanımın unsurları değişir, tarih de buna paralel olarak tümüyle yeniden yazılmasa bile büyük ölçüde değiştirilir. Tarih yazımında yeni akımların oluşumu da büyük ölçüde siyasi düşünce akımlarına paralel bir gelişme göstermiştir[1]. Osmanlı tarih yazımının 15. yüzyılın sonunda bir yükselme göstermesi "büyük bir imparatorluk kurma bilinci" ile bağlantılı görülmüştür[2]. 19. yüzyılın Fransız tarih yazımının ana özelliği Fransız devriminin yoğun etkisi altında şekillenmiş oluşudur. Fransa'da tarih yazımına ilham teşkil eden siyasal düşünce akımları içinde en etkin olanı da ulusçuluktur.

Herder, Ranke, Michelet, Treitschke, Croce gibi ünlü tarihçiler Avrupa ülkelerini ve devletlerini bir çözümleme birimi olarak ele almaya başladıklarında, tarih yazımının tarihi de başlamış ve "historiografi" olarak adlandırılan bir disiplin niteliğini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda da çağdaş anlamda tarih yazımı 19. yüzyıl sonlarında ulusçu uyanışlara paralel olarak benzer bir biçimde gelişmiştir. Çağdaş Türkiye de bu genellemenin dışında tutulamaz. Ulus-devlet aşamasına geçilmesi ile tarihin yeniden yazılmaya başlanması aşağı yukarı eş zamanlıdır.

İlk çağlardan beri tarih yazımında belirleyici olan bazı anahtar kavramlar "zaman", "süreklilik" ve "sabitlik" olmuştur. Bu bölümde, Türk resmi-tarih yazımını doğrudan etkileyen akımlar, bu temel kavramların irde-

1. Tarihçiliğin "Altın Çağı" 19. yüzyıl Avrupası'nın siyasal akımlarıyla beslenmiş çeşitli yöntem, açıklama ve eğilimlerle tanımlanır. "Tarihçiler yöneticilere danışman, siyasi partilere rehber ve halkın ruhunun sözcüleri haline gelmişlerdir". Ernst Breisach, *Historiography, Ancient Medieval and Modern*, (Chicago, 1983) s. 261–67. Bu ilişki için ayrıca bkz. T.C.R. Horn, Harry Ritter, "Interdisciplinary History: A Historiographical Review", *The History Teacher*, Cilt 19. No.3, 1986.
2. Halil İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*. (derleyenler B. Lewis and P. M. Holt), (Londra, 1962) s.152.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lenmesi çerçevesinde ele alınacaktır. Gerek Avrupa gerekse Osmanlı tarih anlayışlarında hangi özelliklerin bu kavramlar çerçevesinde ortak ya da farklı olduğunu anlamaya çalışmak gerekmektedir. Tarih ders kitaplarının yeniden yazıldığı 1930'lardaki resmi tarihçilik yaklaşımlarında kaçınılmaz olarak bu farklılıkların ve devamlılıkların yansımaları görülmüştür. Osmanlı tarih anlayışı ile Avrupa'dan uyarlanan bazı akımlar şaşırtıcı bir düzeyde uzlaştırılmaya çalışılmış ve bu uzlaştırma faaliyeti de gelecek kuşakların tamamen terk edildiğini sandığı imparatorluk tarihçiliğini ve "milliyetçilik"ini aslında, hiçbir zaman fark etmeden tersten benimsemesine yol açmıştır.

Türk resmi tarih anlayışını etkileyen historiografi akımları özellikle Fransız ve Alman tarihçiliğinde görülen romantik, idealist, positivist ve tarihselci akımlar olmuştur. Alman ve Fransız etkisi "kendi kaderini tayin" hakkına dayanan ezilen kültür esprisi ile "egemenlik milletindir" Jakobenizminin birleştiği noktada yerini bulmuştur. Çünkü Osmanlı milletlerinde İmparatorluğun patronluğu ile Avrupa'nın sömürüsü birlikte yürüyordu. Aynı güçte başka bir etken de Osmanlı İmparatorluğunun tarihe bakışıdır. Osmanlı tarihçiliği, İslam düşüncesinin önemli özelliklerini taşıyan ancak aynı zamanda Avrupa'daki çözülen İmparatorlukların çağdaş ulusçuluğu yorumlayan akımlarından da etkilenmiştir.

Ulusçuluktan önceki dönemde Osmanlı tarihi konu açısından siyasi, yöntem açısından ise betimleyici idi ve diğer disiplinlerle bağlantısı yoktu. Siyaset terimi de doğal olarak gelenekle sınırlıydı. Eski Roma'da olduğu gibi İstanbul'da da tarih ancak askeri ve diplomatik nedenlerle gerekli görülüyordu.

Batıda ulusal tarih siyasetle beraber diğer sosyal bilim dallarını da içine alıyordu ve merkezileşme ve kültürel kalkınma yolunda ulusçu siyasetlere yardım edebildiği sürece eğitsel ve ahlaki özellikleri de geliştiriyordu. Ayrıca ulusal tarih yazımı bu ülkelerde yeni yöntemlerin ortaya çıkarılmasına, eleştirel ve analitik yaklaşımların yaratılmasına da yardımcı olmuştu. 19. yüzyılın ikinci yarısında, okullarda ve üniversitelerde tarih eğitimi ulusçuluğun yayılmasıyla orantılı olarak artmıştı. Bir yandan, *ecoles libres* denen okullarda ulusal geçmiş kolektif hafızaya intikal ettirilmeye çalışılıyordu[3], diğer yandan da akademik çevrelerde tarih bilimsel bir disip-

3. "Manuel d'histoire" ve "Enseignement de l'histoire/Identité Nationale", *Dictionaire des Science Historique*, P U F, 1986. Sırasıyla s.432-6 ve s.249–52. Ayrıca Bkz. *Perceptions of History, International Textbook Research on Britain, Germany and the United States*, (derleyenler Volker R. Berghalm and Anna Schissler), (Oxford, 1987), s.1.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lin olarak bir ilgi alanı olmaya başlıyordu. Başka bir deyişle, Avrupa'da tarih eğitimi ulusal kimlik yaratmak ve güçlendirmek için bir araç haline getirilmiştir. Bu açıdan baktığımızda ulusçuluk ve tarih yazımı birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Ancak ulusçuluğun Batı'da tarih yazımı üzerindeki diğer önemli etkisi elyazmalarının araştırılması, bir kaynağın bir önceki kaynakla nasıl bir bağlantısı bulunduğunun incelenmesi ve dil bilimi alanında mükemmel yayınların yapılması sonucunu da verdi. Gerçekten de 19. yüzyıl tarihçileri kültürel geleneklerin dil, folklor ve etnik köken gibi önemli öğelerinden etraflı bir biçimde yararlandılar. Bütün bu çalışmalar tarihî kaynakların basılıp yayınlanmasına yol açtı[4].

Ulusal bir olgu olarak tarihyazımı laisizm, romantizm ve pozitivizm gibi düşünce akımlarının gelişimiyle de yakından ilişkilidir. Uluslaşma çağından önce tarihçilik gerçeğin açıklanması olarak ele alınıyordu ve daha çok epistemolojik bir ilgi alanıydı. Ancak daha sonraki gelişmeler sonucunda felsefi kaygılar tarih çalışmalarından yavaş yavaş dışlandı. Aydınlanma çağında, tarihçilik, "tarih felsefesi" olarak adlandırılmışsa da aynı çağda yani 18. yüzyılda, siyasal ve kültürel olaylara bağlı özgün bir mantığı olan farklı bir konu ve ayrı bir alan olarak da ele alınmıştır. Ulusal tarihçilikle bütünleşen sonraki akımlar, "bu yeni bilimin ardındaki epistemolojik sorunlarla ilgilenmediler; ...Tarihsel verilerin toplanması ve düzenlenmesiyle ilgilendiler"[5]. Kısacası *Aydınlanma* çağından farklı olarak sonraki dönemde tarihin kendisine başlı başına özel bir önem verilmeye başlandı.

Batı Avrupa'da tarih düşüncesi sadece Fransa ve Almanya'daki gelişmelerin doğurduğu bir sonuç değildi; ancak, bu iki ülke tarih alanında öncülük yaptı. Daha açıkça belirtmek gerekirse, 1757'den itibaren tarih Almanya'da Göttingen Üniversitesinde ciddi bir biçimde öğretilmeye başlanmış ve 1769'da Fransa'da College de France'da Tarih ve Ahlak Kürsüsü açılmıştı[6]. 1824'de Ranke, ilk kitabı olan *Latin ve Tötonik Kavimlerin Tarihi*'nin (1494-1535) önsözünde şöyle diyordu:

> "Gelecek çağlara yararı dokunsun diye, geçmişi yargılamak ve şimdiki zamanı yönlendirmek görevi tarihe verildi. Benim bu çalışmamın böyle bir iddiası yoktur; bu çalışma sadece gerçekte ne olduğunu ortaya koymak istiyor."[7]

4. "History and Historiography", *Encyclopaedia of the Social Sciences* V.VII–VIII., (New York, 1957), s.377.
5. Horn and Ritter, "Interdisciplinary History..." s.430.
6. Arthur Marwick, *The Nature of History*, (Hong Kong, 1970) s.36.
7. Leopold von Ranke, *The Secret of World History Selected Writings on the Art Science of History*, (derleyen Roger Wines) (New York, 1981), s.7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarih yazımının tarihi (historiografi) bir disiplin olarak bu ülkelerde ortaya çıkarıldı ve tarih yazımı ile ulusçuluk arasındaki en sıkı bağ da ilk kez bu ülkelerin tarih düşüncesinde formüle edildi. Bu iki ülke hem Avrupa'daki diğer ülkeler hem de Avrupa dışı ülkeler için birer esin kaynağı oluşturdular.

Alman ve Fransız historiografi okulları Türkiye'de yeni tarih yazımı akımlarının ortaya çıkmasına da neden oldular. Bunun bir kanıtı 18. yüzyıl ilerlemeciliğinin 19. yüzyıl Osmanlı reformlarında yankısını bulmuş olmasıydı. Voltaire'in tarihte ilerleme fikri başta Tanzimat reformcularının beğenisini kazanmıştı . Çünkü bu anlayış ahlak eğitimi için pragmatik bir önem taşıdığı gibi kötümser tarihçiliği de mahkum eden bir özelliğe sahipti. Cumhuriyetin ilk on yılında tarihin yeniden yazılması denemelerinde Aydınlanma filozoflarının ve Fransız romantik tarihçilerinin etkileri kuvvetle görülmektedir.

O dönemde Türk tarihçileri tarafından en çok sözü edilen tarihçiler Fransız "Ecole Methodique" akımının üyeleridir ki bunların pek çoğu 19. yüzyılın Fransız pozitivist-ulusçu tarihçileridir: G. Monod, C.V. Langlois, C. Seignobos, E. Lavisse, Ph. Sagnac, H. Taine ve onu izleyen arkadaşları tarihsel verilerin toplanmasıyla evrensel yasalara ulaşmak isterlerken, A.Comte ve onu izleyenler bir adım daha ileri giderek "tarihin doğa bilimleriyle aynı epistemolojik düzleme getirilebileceği"ni ve hatta mutlaka böyle olması gerektiğini söylüyorlardı. A.Comte "doğa bilimlerinin gözlemlenebilir olguların ampirik analizinden evrensel yasaların oluşturulmasına geçişi sağlayabilecek bir yeteneğe sahip bulunduğuna inanıyordu"[8]. August Comte ve daha önce saydığımız tarihçilerin geliştirdiği bu pozitivist akım en çok Ziya Gökalp'in yazılarında yankısını bulacaktı. Ayrıca, ilerdeki sayfalarda göreceğimiz gibi *Ecole Methodique* tarihçilerinin ilkeleri arasında ilginç paralellikler bulunacaktır.

Fransız etkisi kendisini kuvvetle hissettirirken diğer yandan da Almanların tarihlerini çok gerilere götürerek bir destansı durum yaratma yolundaki girişimleri de Türk tarih yazımı üzerinde etkili olmuştu. Özellikle otuzların ikinci yarısında Cumhuriyetçi Liderler, kültür ve hükümet etme siyasalarıyla uğraşırlarken devlet gücüne destansı bir nitelik kazandırma gereksinimi duydukları zaman, Alman ulusçu tarihçilerinin yaklaşımı daha da fazla ilgi uyandırmıştır.

8. Horn and Ritter, "Interdisciplinary History..." s.431.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fransızların pozitivist ve ahlaki tarihçiliği ile Almanların idealist ve devletçi tarihçiliği Türk tarih yazımı üzerinde 1930'larda ikili ve güçlü etkisini sürdürdü. Ancak o dönemde bu ülkelerde gelişmiş ve gelişmekte olan, örneğin Annales Okulu gibi diğer akımların 1940'lı yıllara kadar Türk tarihçileri tarafından dikkatle izlendiği pek söylenemez. Çünkü 19. yüzyılın sonlarından itibaren pozitivist akımı eleştirenleri ya da disiplinlerarası bir bakış açısını savunan Annales Okulunu izlemediler, ya da izleyen olduysa bile tarih yazımının sorgulanması gereken bazı noktaları olduğunu düşünmediler, disiplinlerarası bir tarihçiliğin ya da yeni yöntemlerin araştırıcılığını yapmadılar. Kısacası tarih yazımını sorunları olan bir düşünce akımı olarak değil herhangi bir hükümet politikası olarak ele aldılar. Bu tutumları 19. yüzyıl Osmanlı tarihçiliği geleneğinin bir tür devamı olarak görülebilir. 1937'de toplanan İkinci Tarih Kongresinde bazı iktisat ve sosyal tarih örnekleri verildi. Ancak ana akım, arkeoloji ve antropolojiye ağırlık veren tarihselci yaklaşımdı; çünkü, eski, tarih öncesi dünya ile destansı kahramanlık hikayeleri yaratmak daha kolaydı.

Kısacası romantizm, pozitivizm ve Alman historisizmi Cumhuriyet tarih yazımının ilk on yıllarının esin kaynağını teşkil etti: Romantizm, tarihçilerin ulusal ülkülerini geliştirmeleri için bir moral güç yaratıyordu; pozitivizm kısa vadeli siyasetin pragmatik ve laik hedefleri için gerekliydi ve nihayet Alman historisizmi "ideal-devlet-iktidar" özdeşliğini kafalarda yaratmak için çok uygundu.

Bu araştırmanın amacına uygun olarak Türk tarih yazıcılığı üzerindeki Alman ve Fransız etkilerini ele alırken, eleştirel ve felsefi tarihsel yaklaşımların bir anlamda görmezlikten gelinişi ile idealizmin ve pragmatik pozitivizmin neden özellikle tercih edildiği konusu üzerinde duracağız.

Ulusçuluk Öncesi Tarih Anlayışı

Tarih yazımının tarihi, yani historiografi alanında çalışmış olan düşünürler, modern çağın ana felsefi kavramı olan değişim anlayışından önce tarihin bir disiplin olarak kabul edilemeyeceğini savunurlar. Örneğin Grek--Roma tarih yazımında Roma gibi sonsuzluk içeren ve değişmeyen kişilikler ya da mekanlar destanlaşmış bir bilgi olarak kabul edilir; bu nedenle tarih dışıdır, hatta tanrısaldır:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

... ardında bir gerçek yatan fizikötesi (tözçü fizikötesi) sadece değişmeyenin bilinebileceğini savunan bir bilgi teorisine dayanır. Ancak değişmeyen şey tarih dışıdır. Tarihsel olan şey ise geçici bir olgudur.
Dolayısıyla Livy'nin tarif ettiği Roma şehrinin kökeni, onun daha sonra varolduğu biçimiyle varlık mertebesine mucizevi bir şekilde atlamış halidir[9].

Ancak Grek tarihi bilimsel ve hümanist tarihin de temellerini atmıştı, hem süreklilik içeren hem de değişen ögeleri vardı. Çünkü hem insanlarla hem de geçmiş olaylarla ilgiliydi. Bu dönemden sonra Elen tarihi daha geniş bir zaman ve mekan birimlerini kapsadı, zaten siyasi ve askeri varlığı bu farklılığı da getirmişti. Ancak esas olarak değişmeyen maddi gerçekliğe dayanan Grek-Roma tarih anlayışı tarihin yazımında ve algılanışında bir eksiklik, bir zaaf olarak değerlendirilir.

Tarih düşüncesinde Hristiyanlığın etkisi tarihin hümanist ve tözçü (substantialist) özellikleri karşısına dikilmişti. Greklerin ve Romalıların tersine Hristiyanlığın "evrenselliği" insanoğlunun kökeni, uygarlıkların yükselişi ve düşüşü ile yakından ilgili görüldü. Ortaçağ tarihçiliği ise Grek-Roma tarihçiliğinin bir devamı olarak değerlendirilir. Çünkü o da olguların esas dayanağını gelenekte arıyordu.

Nihayet Rönesans tarihçileri, tarih yazımına "insan arzularının, insan doğasının gerekli belirtileri olduğu" anlayışını getirdi. Ancak, "Rönesans tarihçisinin gözünde insan, eski felsefenin betimlediği, zekasıyla hareketlerini kontrol eden ve kaderini kendi çizen bir insan değildi. İnsanın betimlenişi Hristiyan düşüncesinden geliyordu. İnsan arzu ve dürtülerin yaratığıydı"[10]. Macchiavelli, bu anlayışın laik yorumunun mükemmel bir temsilcisidir, siyaset teorisinde kaydettiği önemli değişim tarih teorisine de paralel bir biçimde yansımıştır: aynı derecede meşru olan iyi ile kötünün ve siyasette güç ögesine verilen önemin yaygınlaşması. Bu dönemde doğa da coğrafya, topografi ve arkeoloji olarak gündeme gelmişti. Bunlar hatırlanmayan geçmişin yeniden inşa edilmesi için kullanıldı.

17. yüzyılda çağdaş tarih düşüncesinin babası olarak kabul edilen Vico, önceki tarihçilerden farklı olarak insan deneyiminin kökenini ve sosyal ve kurumsal olarak gelişimini gözönüne alan bir tarihçiydi. Vico doğa bilimlerini tarihin üzerinde tutan Karteziyen metodun sorgulamayan

9. R.G. Collingwood, *The Idea of History* (Oxford, 1956), s.42–3.
10. *a. g. e.* s. 58.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tavrını eleştirmişti. 17. yüzyılın sonlarına doğru tarihi bilginin ya da dilbilim, mitoloji ve gelenek gibi kanıtların yapıcı yönlerini bir düzene koydu. Vico, insan topluluklarının kaçınılmaz olarak bazı belirgin aşamalardan geçtiklerine inanıyordu: milletlerin doğal yasasını Tanrılar çağı, kahramanlar çağı ve insanlar çağı olarak ayırıyordu; aynı evrimin dillerin gelişiminde de geçerli olduğunu kabul ediyordu. Kendi özgün kuralları olan bu tarih anlayışı 18. yüzyılın şevkini ve Alman tarih yazıcılığında meydana çıkacak olan araştırma yeteneğini müjdeliyordu.

Aydınlanma çağında, Hume ve Voltaire gibi filozoflar, insan hayatının ve düşüncesinin her kısmını dini geleneğin vurduğu damgadan kurtarmak için uğraştılar, bu damgayı her yerde protesto ettiler. Din, papaz, ortaçağ, barbarlık gibi terimler onların gözünde, Vico'da olduğu gibi, tarihi terimler değildi; aydınlanmacı tarihçiler için bu terimlerin felsefi ya da sosyolojik bir anlamı da yoktu. Bunları sadece, kötülükleri açıklayan kavramlar olarak görüyorlardı. Aydınlanmacıların tarihsel kavramları duygusal ögeler taşıyordu. Tarihin didaktik ve ilerlemeci bir yanı olması gerektiğine inanıyorlardı. Condorcet'ye göre tarih insanın sosyal ve zihinsel standardını yükseltmeye yarayacak bir araçtı. Voltaire, Kant ve Condorcet gibi filozoflar için tarih insanı yükseltecek bir bilgi idi. Ancak bazı yöntemler de gelişmeye başlıyordu, örneğin Montesquieu, tarihi olayların coğrafi etkilerle açıklanabileceğini söylüyordu ve ayrıca sosyolojinin rolünün altını çiziyor ve yardımcı bir disiplin olarak kuvvetle devreye sokuyordu. Böylece doğa yasaları tarihçiliğe daha güçlü bir şekilde nüfuz etmiş oluyordu.

Tarih yazımının, sırasıyla mitolojik, teokratik, estetik, şiirsel, felsefi, laik, romantik, bilimsel, pragmatik ve ulusçu aşamalardan geçtiğini söyleyebiliriz. Bu saydıklarımızın ilk bakışta bir kronolojik anlamı var gibi gözükse de bazı aşamaların bazı dönemlerde birarada yaşadığı, çok önceki bazı aşamaların çağdaş tarih yazıcılığında kendini gösterebildiği de savunulabilir. Bazı aşamalar yöntem biçimine girerek tekrarlanmış, bazıları daha derin kavramsal açıklamalarla yeniden gündeme gelmiştir. En çarpıcı olan ve belki de felsefede olduğu gibi önemini yitirerek tarihin açıklanmasında ortadan silinebilecek aşama laik, ulusçu ve pragmatik tarih yazıcılığıdır. Ancak bu pragmatik gerçekçilik içinde ulusçu tarih yazımının destansı romantik-bilimselci özellikleri de olduğunu kısaca vurgulamakta yarar bulunmaktadır.

Laik ve ulusal tarih yazımı gerçekten de tarihçiliğin insan aklının, zekasının ya da arzularının *açıklanması* aşamasından, bilgi teorisi dışındaki faydacı anlamda, siyaset ve iktidarın *belirtisi* aşamasına gelmiştir. Bugün-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kü tarih yazıcılığı tüm çözümleyici ve eleştirel yöntemleriyle hem siyasi hem de kültürel etkinlikleri yüksek olan ülkelerin ve bu ülkelerin tarihçilerinin ürünüdür. Yine belirtmek gerekir ki Batı dünyasını en çok saran romantik ve pozitivist tarihçilik akımları Türkiye'de de ulusal kimlik aramada en yaygın etkinliğe sahip olanlardır.

Tarihçilikte Romantizmin Etkileri

Gerek dünyada gerek Türkiye'de ulusçu tarihçilikteki romantik akımın rolü oldukça önemlidir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren bir yüzyıl etkisini kuvvetle sürdürmüş olan romantik akımın en büyük özelliği geçmişi, nostaljik bir hayranlıkla yüceltmekti. Doğa yasaları romantiklerin hayranlığını uyandırmıştı ve insan doğasını da bu yöntemlerle yorumlamaya yatkındılar. Tarihi, geçmişteki olgulara ve doğa yasalarına dayandıran romantikler, aynı zamanda belgeler üzerinde araştırma yapmak ve genel olarak tarihi yorumlamak için yeni yöntemler de geliştirdiler. Ancak doğa yasalarına kaderci bir biçimde bağlanmak istemiyorlardı; umutlarını halkın eğitilmesi yoluyla aydınlanmış kişiler yaratmaya bağlamışlardı. Halkın eğitilmesinden de anladıkları tarihsel değişimi hızlandırabilmek için *irade* kavramına temel önem vermekti. Böylece romantizmin ulusçu tarih kavramını ilerletici bir güç olarak geliştirdiğini söyleyebiliriz. Yalnızca insan aklının evrenselliğine değil aynı zamanda insanoğlunun eğitilebileceğine de inanıyorlardı.

Ulusların ortaya çıkışı tarihçilikte hem yöntemin hem de düşüncenin gelişmesine neden oldu ve bu durum en çok Almanya'da kendisini gösterdi. Herder (1744-1803) ulusu bir organizma gibi ele alma üzerinde duran ilk tarihçidir. Diğer romantikler gibi o da tarihin çeşitli bazı dönemlerine özel bir sempati besliyordu. Yine diğer romantik tarihçiler gibi tarihte düzenli bir gelişim gözlemlemişti ve dolayısıyla tarihsel sürekliliğe inanıyordu. Romantikler hem genel olarak tarihte hem de tek tek uluslar bazında ilerlemeye inanıyorlardı. "Herder'in tarih felsefesine göre her ulus kendini özgün bir biçimde ifade ederek insanlığın gelişimine katkıda bulunuyordu"[11].

11. R.R.A.M. Ergang, *Herder and the Foundations of German Nationalism* (New York, 1931), s.95.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Romantikler genel olarak devrimciliğe karşıydılar. Tarihte evrimciliğe inanıyorlardı. Bu açıdan değerlendirdiğimizde Aydınlanmacıların ya da Fransız devriminin hatta daha sonraki dönemde pozitivistlerin karşısında yer alıyorlardı. Ranke'nin deyimiyle, devrimci tarih "eleştirel bir biçimde düzeni bozan bir güçtür....bu güç tarihin uzun süren emeğini sabote eder"[12]. Tarihin evrimsel bir yönü olan ulusçuluk ve ulusun ilerlemesi bakımından eğitimin önemi, Alman tarihçiliğinde, bir *bildung*[13] (kişinin özünün dönüşüme uğrama hali) süreci olarak ele alınıyordu. *Bildung* anlayışına göre, kişi, eğitim yoluyla ulusal olanı evrensel olana dönüştürerek yeni çağın idealini gerçekleştirebilirdi; bazı üstün uluslar da evrensel değerler yaratabilirlerdi.

Gerçekten de öznellik ile evrensellik arasındaki çekişme tarihçilikte romantik iddianın özünü oluşturur. Başlangıçta evrensellik üzerinde pek durmayan romantik tarih akımı temsilcileri, tümevarımcı bir akıl yürütme yoluyla, kültür, ulus ve devlet kavramlarının birbirlerine iyice yakınlaşmasıyla ortaya çıkacak güç sonucunda ulusal değerlerin evrenselliğe doğru yol alacağına inanmaya başladılar.

Romantik tarihçilikte, Alman ve Fransız yorumları, uluslarının üstünlüğünü açıklama biçimlerinde farklı bakış açıları benimsemişlerdi. Romantik akımdan etkilenen Herder, Ranke ve Fichte gibi Alman tarihçileri için, ulusal kimliğin ruhu ve özü siyasetten ve siyasi geçmişten çok daha önemliydi. 19. yüzyılın ortalarına kadar Fransızların mutlak siyasi üstünlüğü onları idealist bir yaklaşımla bu tür bir yoruma itmişti. Fransız romantik tarihçiliğinin çarpıcı bir örneği olan Michelet için ise, tarih bir bütündü ve "vatan aşkı" esas alınarak siyasi bir anlam kazanmıştı. Bu anlamda Fransızlar pragmatikti. Guizot, Thiers, Michelet hem birer tarihçi hem de siyasi hayatta tanınmış kişilerdi ve tarihçilikte devletlerinin ve uluslarının rolünü arttırmaya çalışmışlardı. Fransızlar eğitim ile ulusun siyasi *iradesi* arasında yakın bir bağ olduğuna inanıyorlardı. Ancak, geçmişi, klasik dönemi, Ortaçağı ve Hristiyanlığı araştırma alanları olarak seçmiş olmaları ortak özellikleriydi. Her iki ülkenin tarihçileri de son çözümlemede,

12. Leonard Kreiger "Elements of Early-Historicism: Experience, Theory and History in Ranke" *History and Theory: Essays in Historicism* (Londra, 1975), s.3.
13. *Bildung* kişinin içsel varlığının genel kabul görmüş büyük evrensel değerlerle olgun eğitim görmüş bir varlığa dönüşümü olarak açıklanır. "Bildung ortak bir dile dayalı bir ulusun kültürel bir çerçeve içinde birlik yaratma süreci olarak ele alınabilir". Klaus Vendung, "German Nationalism and the Concept of *Bildung*", *Romantic Nationalism*, (derleyen J.C. Eade), (Sydney, 1983), s.139.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uluslarının kültürel ve siyasal geçmişlerine ulusun kendisine güvenini arttırması beklentisiyle dört elle sarılıyorlardı.

Almanların, Fransızlardan en büyük farkı ahlaki bütünlüğün siyasi iradeden bağımsız olarak mümkün olabileceğini savunmalarıydı. Almanlar, toplumun ruhsal durumu ile devlet arasında yakın bir bağ olduğuna inanıyorlardı. Fichte (1762–1814) dil ve kültürün tarihçilik ve ulusçuluktaki rollerini yüceltti ve *urvolk*[14] (arı ve gerçek halk anlamında) kavramını ortaya attı. Fichte gibi romantik ve idealist bir Alman tarihçisi için, ulus, tarihin konusuydu. Bu anlayışa göre ulus özgün, "doğal" ve nesneldi. Bu idealizm insan ile devletin haklarını birbirine o denli yaklaştırmıştı ki vatan-devlet ve kültür ögelerinin ulusçuluk çerçevesinde bir bütün haline geleceğine ve böylelikle insanoğlunun en üst uygarlık düzeyine erişeceğine inanıyorlardı. Almanlar bir sonraki yüzyılda da romantik ve idealist arayışlarını sürdürdüler. Hatta 1848 yenilgileri büyük tarihçi Ranke'nin öğrencilerini Ortaçağ Cermen İmparatorluğunu yazmaya yöneltti. Böylece geçmiş başarılarıyla övünebilecekler ve kendilerine güvenleri artacaktı[15]. Ulusal tarihte romantik yaklaşım 19. yüzyılda doruk noktasına ulaştı; her ulus geçmişini tanımlamak için yoğun bir tarih araştırması faaliyetine girdi. Almanlar dil ve kültür üzerinde yoğunlaşırken, Fransızlar ulusal ve siyasi zaferleri üzerinde durdular. Ulus, artık "gündelik hayattaki her şeyi elle tutulamayan gözle görülemeyen soyut fakat güçlü bir laik din haline dönüştürmüştü"[16].

Aslında Fransız partizan-milliyetçi tarihçiler bir bakıma Alman tarih ekollerinden[17] etkilenmişlerdi ve birincil kaynaklara başvurarak araştırma yapmaya başlamışlardı. Örneğin Michelet Fransız tarih yazımında coğrafyanın etkisi üzerinde duruyordu. Ancak özellikle bu tarihçinin romantik ve abartılı bir üslubu vardı. Augustin Thierry de tarihte halkın ve toplumsal yaşamın önemini vurguluyorlardı. Genel olarak romantik Fransız tarihçilerde abartmalar ve dramatikleştirmeler çok yaygındı. Michelet'in

14. Walter Veit, "Johann Gottlieb Fichte and Romantic Nationalism", *Romantic Nationalism*, s.162.
15. *Macropedia*, Cilt.20, 1985, s.635.
16. Thomas Nipperdey, "In Search of Identity: Romantic Nationalism, Its Intellectual, Political and Social Background", *Romantic Nationalism*, s.5.
17. Gottingen Okulu tarihin hem amaçları hem de yöntemleri üzerine çalıştı ve tarih bilimi Almanların katkısıyla ve Romantizmin etkisiyle bir disiplin haline geldi. Farklı disiplinler arası genellemeler ve bağlantılar ciddi bir biçimde ele alındı. "Pozitif bilimler"in yöntemlerini, özgün tarih yöntemleri ile birlikte kullanarak tarihi etraflı bir biçimde incelediler ve çok sayıda eser verdiler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fransız tarih eğitimine katkısı, ve birincil kaynaklara verdiği önem üzerinde durulmaya değer, zaten bu katkıların kökü de başında söylediğimiz gibi Alman tarih anlayışının ve araştırma geleneğinin bir etkisiydi.

Özetlersek, romantik çağın tarihçilikte iki yönlü etkisi oldu: birincisi romantikler, geçmişi olduğu gibi ve sempatiyle karşılayarak ele alıyorlardı. Geçmişi, "içeriden" çalışmak istiyorlardı. İkincisi, "ulusal kişilik" kavramını tarih eğitimine ve yazımına katan da romantiklerdir. Ulusal kimlik ve kendine güven için geriye özlemle bakmak bir başka deyişle nostalji de bu akımla başlayan başka bir eğilimdi.

Pozitivist Yorumlar

19. yüzyılın sonlarından bu yana bilim ve bilimsel ilerleme ile ilgilenen Türk seçkinleri kendilerini en rahatlıkla pozitivist fikir akımları aracılığıyla ifade edebildiler. Siyaset adamları, tarihçiler ve eğitimciler olarak Türk aydınlarının, A. Comte'a, Gustave Le Bon'a ve bazı benzerlerine aşinalıkları vardı. Pozitivist tarihçilerin algıladığı biçimiyle tarihçilik Türk reformcuların birinci derecede öncelikli amaçlarına cevap verebilecek özellikler taşıyordu.

Pozitivizm romantik akımı reddeden bir yaklaşım olarak görülmemelidir. Aslında pozitivist tarihçilik akımı romantizmin katkılarıyla şekillenmiştir. Kesinlikle bir antitez değil, tersine "romantik eğilimlerin abartılmış bir şeklidir"[18]. Pozitivist düşüncenin çekirdeği pozitif-objektif bilginin doğa bilimleri yöntemleriyle elde edilebileceği inancıydı. Doğa bilimlerinin yöntemi ise bilindiği gibi öznel olanı, açıklayıcı bir söylem olarak ele almıyordu.

A. Comte'un "tarihte ilerlemeci teori ile toplumsal ve siyasal örgütlenmenin sorunlarına duyulan ilgiyi bağdaştırmaya çalışan"[19] pozitivizmi 19. yüzyıl Fransız tarihçileri için çekici bir yaklaşım yaratıyordu. "Olguları doğrulamak ve yasaların çerçevesini çizmek" pozitivizmin temel ilkeleridir. Ancak pratikte tarih çalışmalarının olayların ve ayrıntılarının bir yığı-

18. B.Croce, *Theorie et Histoire de L'Historiographie*, (Cenevre, 1968), s. 192.
19. *Theories of History*, (derleyen P. Gardiner), (New York, 1959) s.73–4.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nı olarak sunulması sıradan insanlara çekici gelmeyecekti. Collingwood'a göre, "Comte tarihsel olayların daha önemli bir şeylerin ham maddesi olarak kullanılması konusunda ısrarlı idi. Sosyoloji adı verilen yeni bir bilim olmalıydı"[20]. Böylece tarih araştırmaları doğal bilimlerle eşit olarak değerlendirilebilirdi. Yeni toplum bilimi ayrıca tarih eğitiminin de çerçevesini çizecekti. Bu açıdan bakıldığında positivist bir düşünür, pozitivist anlamda ayrılmış ve atomik bir niteliğe sahip olan ve kişinin dışında kalan olgular hakkında fikir yürütmemelidir. *Tarihin hammaddesini bir laboratuar bulgusu ya da bir araç haline getirmek*, pozitivisti, dışsal olaylara öncelik tanımaya itti ve bunun sonucunda düşünce tarihinin bizzat kendisinin doğrudan ya da dolaylı olarak olaylara neden olduğunu kabul edemez hale geldi. "İşte bu nedenledir ki pozitivist tarihçilik, eski usulun etkisiyle tarihi siyaset tarihi ile özdeş görme hatasına düştü ve sanat, din ve bilim tarihini gözardı etti..."[21].

Tarihin sadece pozitivist bir biçimde yorumlanması pozitivist tarihçiler elinde, Avrupa merkezli siyasal eğilimlerin önemli bir aracı haline gelmiştir. A. Comte'un gözünde tarihin başlangıç noktası Avrupa deneyimi idi; dışsal olaylar, olgular, bilimsel veriler hepsi de bu coğrafi bölgeden kaynaklanıyordu. Ayrıca, 19. yüzyıl pozitivist tarihçileri olayların gelişiminde genel yasalar arıyorlardı. Bu düşünce biçiminin siyasal anlamı "en ileri halkların gelişimi" ekseninin incelenmesi demekti[22]. Comte'cu düşüncenin bu düz çizgi üzerinde ilerleme anlayışı Fransız Metodik Okul *(Ecole Methodique)*[23] grubu tarihçilerinin anlayışlarına benzemektedir. Comte'un sınıflandırmasına göre tarihin kronolojik ilerlemeci aşamaları, yani teolojik, metafizik ve bilimsel aşamalar günümüz dünyası ülkelerinin coğrafi, toplumsal ve kültürel koşullarına uymaktadır. Bu ülkelerin özgün-

20. R. Collingwood, *The Idea of History.*, s. 128.

21. *a. g. e.*, s. 132.

22. E. Breisach, *Historiography...*, s.272, "Comte insanoğlundan sözederken aslında insanlığın evrimindeki ağırlıklı kısmın gösterisi işlevini görmüş olan Avrupa ülkelerinin özgün yeteneğini kastediyordu". Bu evrim tarihin odak noktası olmalıydı. s. 274. Breisach, S. Andreski (derleyen) den alıntı veriyor, *The Essential Comte*, New York 1975, s. 205: "Tarihçilerin ilgisini çeken insanlığın geçmiş deneyimi Comte'un ilgisini çekmiyordu. Ona göre inceleme 'en gelişmiş halkların kalkınmasına yönelmeliydi, şu ya da bu nedenle evrimleri daha geri bir aşamada kalmış bulunan uygarlıkların merkezinden titizlikle uzak durulmalıydı.'" Ayrıca pozitivist tarih yazımının Avrupa merkezli özelliği için bkz. K. Lowith, *Meaning in History*, (Chicago, 1949), s.67.

23. Tarih eğitimi yoluyla ilerleme, dayanışma ve herşeyin üstünde pragmatik bir kimlik arayışı bu dönemde Fransız tarihçilerinin en başta gelen hedefiydi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lüğü ancak *perfectionnement* (eksiksizleşme) derecelerine gönderme yaparak belirlenebilmektedir. Böylece tarihin en önemli bir özselliği olan zaman kavramı, bilimsel görecelik içinde anlamını yitirmektedir. Bu nedenle de ortaya şu sonuç çıkmaktadır: geçmiş ancak bugüne dikkatlerimizi yoğunlaştırmak amacıyla çalışılır.

Fransa'da pozitivizmin tarihçilik alanına girmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında, romantik akımdan pragmatik ve nihayet ahlaki ulusçuluk akımlarına doğru bir değişim olduğu sırada gerçekleşmiştir. Bu gelişme, Guizot, Thierry ve Michelet'nin bilimsel-romantik girişimlerinin bir devamıydı. Ulusçuluğun ve siyasetin tarihçilikteki rolü ile doğrudan bağlantılı olan Metodik Okul tarihçileri bu çerçevede özel bir yer tutmaktadırlar: Victor Duruy, Guizot, Gabriel Monod, Charles Seignobos, Hipolyte Taine ve Ernest Lavisse.. Bu tarihçilerin tümü ulusal eğitimde tarihin rolünün belirleyici olduğu noktasında birleşiyorlardı. Aslında bu yeni bir şey değildi. Michelet'nin bu konuda bir eğitimci olarak da önemli katkıları olmuştu; ancak Metodik Okul grubunun yöntemleri pozitivist kuralların tarihe yerleştirilmesi anlamına geliyordu. Genel anlamda bilimcilik, pozitivizm[24] ve ulusçuluk Medodik Okul ile yakından ilgili kavramlardır.

1876'da *La Revue Historique* dergisinin Gabriel Monod tarafından yayımlanmaya başlaması genellikle bu yeni dönemin başlangıcı olarak ele alınmaktadır. Metodik Okul tarihçilerinin en belirgin özelliği bir önceki yüzyılın "felsefe" denilen düşünce akımını bir yana bırakmaktı. "Bu tarihçiler tarih alanında mutlak bir nesnellik görüyorlardı"[25]. Metodik Okul tarihçilerinin ilkeleri *La Revue Historique* dergisinin açıklamalarına göre, bilimsel, tarafsız, siyasal ve felsefi teorilere kapalı, tarihte evrensel bir yasa arayışı için geçmişin incelenmesiyle ilgili idi.

Ancak *La Revue Historique* dergisinde bu şekilde vurgulanan ilkeler gerçek hayata geçirilememişti. Çünkü Metodik Okul grubunun üyeleri, kısa bir süre içinde siyaset ve felsefe çalışmalarına girdiler[26]. **Aslında bu**

24. Günümüz tarihçileri arasında bu okulun temsilcilerini pozitivist olarak görmeyenler de var. Bunlardan bazıları, Metodik Okul temsilcilerinin tarihin siyaset üzerinde bir etkisi olmasını istemediklerini açıkça belirttiklerini vurguluyorlar; diğer bazıları ise bu kişilerin tarihin evrensel yasaları olduğu görüşünü kabul etmediklerini ileri sürüyorlar. Ancak bu iki neden de oldukça tartışmalıdır. P. Nora, "Instituteur National", *Les Lieux de la Memoire* (Paris, 1984), s. 247–289.

25. Guy Bourde ve Herve Martin, *Les Ecoles Historiques*, (Paris, 1983), s. 138.

26. Charles–Olivier Carbonell, *Histoire et Historiens Une Mutation Ideologique des Historiens Français 1865–1885*, (Toulouse, 1976), s.433.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

grup, zaten değişmiş bulunan eğitimin rolü ile siyaset yapma arasındaki köprüyü tarihin yardımıyla kurmuş olan önemli bir gruptur. Uygulamada da ulusçuluk hem tarih hem de siyaset olarak başlıca itici gücü oluşturmaya başladı. Bu grubun tarihçileri halk tarafından tanınan eğitimciler ve yeni Cumhuriyet rejiminin savunucularıydılar, çağın siyasal ülkülerine sıkı sıkıya bağlı kişilerdi. Fransız ulusçuluğu ise onların tarihsel bakış açılarının önemli bir parçasıydı. *Revue Historique*'in bu "partizan tarihçiliği okuyucularına, siyasal ve dini uzantılarının çok açık olduğu o günün bakış açısını vermeye çalışıyordu"[27]. Pozitivist tarihçilerin tarafsızlığı düpedüz bir hayaldi.

Fransız pozitivizmini tarih yöntemine yansıtan başlıca yapıt 1898'de Langlois and Seignobos'un birlikte kaleme aldıkları, *Introduction Aux Etudes Historiques*[28] adlı yapıttır. Bu kitapta yazarlar daha başlangıçta belgeler olmadan tarihin yazılamayacağını belirtmektedirler. Ancak tarihi sadece olaylar üzerine kurmak yeterli değildi. Yazarlar tarih bilgisi için gerekli olan koşulları şöyle özetliyorlardı: maddi ve psikolojik diye ayırabileceğimiz iki tür belgenin her ikisini de yakından tanımak... Bu tanınmış kitabın önsözünde, Langlois ve Seignobos, kitaplarının tarih bilgisinin kurallarını ve sınırlarını çizdiğini ve tarihin uzmanlara değil tarihle ilgilenen halka hitap ettiğini vurguluyorlardı[29].

On yıl kadar sonra bir konferansta Seignobos tarih eğitiminin siyasal eğitimde bir **araç** olarak ne kadar belirleyici olduğunu vurgulayacaktı[30]. Bu konferansta Seignobos tarihin, toplumu, dönüşümleri ve eleştirisiyle öğrencilerinin gözleri önüne serdiğini söylüyordu. Tarih dersi, öğrencilere, ulusları, devleti ve hükümetlerini tanıtmakla görevlendirilmişti. Ancak bunun, öğrencileri siyasal hayata, siyasal sorumluluğa hazırlamak için yeterli olup olmadığı konusunda Seignobos'un yanıtı açıktı. Ona göre yeterliydi, çünkü "tarih fikirlerin, ülkülerin ve geleneklerin bilgisini aktarıyordu, zaten bu bilgiler de siyasal hayatı anlamak ve siyasal hayata katılmak konusunda bir hazırlıklı oluşu" sağlıyordu. Seignobos'un ikinci sorusu: Siyasal eğitime hizmet edebilmek için tarih ne şekilde öğretilmelidir? idi. Eğitim nasıl yönlendirilmelidir ki, uluslar ve ulusların alışkanlıkları

27. *a. g. e.*, p. 441.
28. Charles Langlois and C. Seignobos, *Introduction aux Etudes Historiques*, (Paris, 1898).
29. *a. g. e.*, s. XVII-XVIII.
30. C. Seignobos, "L' enseignment de 1' histoire comme instrument d'education politique" 1907, *Etudes de Politique et D'Histoire*, (Paris, 1934).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hakkında bilgi verilsin? Sonuç olarak siyasal bir eğitim vermenin yararlı olup olmadığını tartışmaya açan yazarın bu soruya yanıtı da, bir sonraki kuşağın ne amaçla yetiştirilmek istendiğine bağlı bulunduğu yolundadır. Ona göre **tarih, bir yurttaşlık bilgisi şeklinde okutulmalıydı** ve tarih öğretmenleri gelecek kuşakları, geleceğin yurttaşlarını eğitme misyonunu üstlenmeliydi.

Seignobos ve Langlois'nun ileri sürdükleri bu noktalar aslında pozitivizm ile ulusçuluğun ilkeleri ve kurallarıyla bütünleştirilmiş öğretilerdi. Dolayısıyla, tarihin bu şekilde ele alınışı, hem tarihselci, hem pozitivist, hem de ulusçudur. Tarihselcidir, çünkü tarihsel açıklamalara önem verilmektedir. Pozitivisttir, çünkü organizma olarak toplum seçilmiştir. Ulusçudur, çünkü toplumu açıklamak için seçilen tüm değerler yumağı her şeyden önce "ulusal"dır.

Metodik Okul grubunun başka bir önemli üyesi de *instituteur national* (milli ilkokul öğretmeni) adıyla anılan Ernest Lavisse'dir. Lavisse 1870-1914 yılları arasında Fransız ulusçu ülküsünün mimarı olarak bilinir. Tarihi ulusal bilincin sağlanması yolunda bir eğitim siyasasının rehberi olarak görüyordu. "Lavisse, H. Taine ya da Fustel de Coulanges gibi tarihin herhangi bir alanında uzmanlaşmış büyük bir tarihçi değildi, tarihin 'aşama aşama kendi aşamamızın bize ait olduğu ana kadar insanlığın seyrini izlediğine inanıyordu'."[31] Lavisse *Ancien Regime*'i eleştirirken 'Cumhuriyetçi' rejimi de haklı çıkarmaya çalışıyordu.

H. Taine ise, bazı pozitivist yaklaşımlar taşımakla birlikte felsefi bir yol izlemiştir. A. Comte'un sadık bir izleyicisiydi. Tarihin bir olaylar bilimi olduğuna inanıyordu. Onun gözünde bir insanın kişiliği ile doğanın kişiliği arasında fark yoktu. Bu nedenle de, fizik yasaları insanı ve tarihini çalışmak için yeterli olabilirdi ve özellikle coğrafya ve iklim koşulları tarihteki olayların itici güçleri olarak ele alınabilirdi[32]. Taine özgün olgu anlayışına karşı çıkıyordu ve geniş "bilimsel" genellemeler amacıyla olayları üstüste yükleyerek mükemmel bir tarih elde edilebileceğine inanıyordu. Ona

31. P. Nora, *Instituteur National...*, s. 256. Lavisse'in tarih eğitimi üzerindeki etkisi uzun süre devam etti hatta bazıları bu etkinin 1940'lı yıllara kadar sürdüğünü iddia ederler, 1960'lı yıllara kadar sürdüğünü söyleyenler de vardır. Seignobos ise Lavisse'in Alman tarihçiliğinden etkilenmiş olmasıyla birlikte her şeyiyle tam bir Fransız olduğunu söylemektedir: Ona göre "eğer Lavisse hayat ve özgürlük aşkı ile çok tayin edici bir dönemde reformlarda inisyatifi ele almasaydı ne tarih eğitimi ne de üniversitelerin yeni rejimi bugünkü halini alabilirdi". C. Seignobos, *Etudes de Politique et Histoire*, s. 172–5.
32. E. Breisach, *Historiography*, s. 275.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

göre kişinin eylemleri metafizik güçler tarafından belirlenmezdi. Ancak, olgulara ve belgelere uygulanan tümevarım yöntemiyle bir dizi nedene ulaşmak amacı aslında insanoğlunun yeteneklerini, kapasitesi ve iradesini dışlıyordu. Dolayısıyla insan eyleminin ardında daha büyük bir güç olmalıydı ve eğer bu güç bilim idiyse bilim tanrısallaşıyordu... Bu kaderci konum H. Taine'nin şu sözleriyle veczediliyordu: *Apres la collection des faits, la recherche des causes* (olayların toplanmasından sonra nedenler araştırılır).

Aynı yüzyılın sonunda, H. Taine bile pozitivizminden ötürü eleştiriliyordu. Ancak bu pozitivizm felsefi idi ve Seignobos ve Lavisse'in eğitsel ya da ulusal amaçlarına hizmet etmiyordu: *La Revue Historique* dergisi için çalışan tarihçilerden biri, "Tüm belgeler insanoğluna ait işlerdir bu nedenle de insan ruhunun tüm ürünleri gibi matematiksel bir kesinlikten kaçar"[33], demiştir. Bu eleştiri Taine'nin kendi ülkesinden geliyordu. Fakat daha genel ve kalıcı bir eleştiri Almanya'da gelişmeye başlamıştı bile. Tarihçiliğe yepyeni bir yaklaşım pozitivizme duyulan siyasal ve tarihsel tepkiyle beslenmekteydi.

Alman Tarihselciliği

Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliği üzerinde etkisi olan üçüncü akım da Alman tarihselciliği olmuştur. Alman tarihciliğinin devleti her şeye kadir bir güç olarak gören idealist ve devletçi özellikleri Türkiye Cumhuriyeti tarihçiliğini en azından kırklı yıllara kadar etkisi altında bulundurmuştur. Alman tarihselciliği devleti yüceltiği gibi ulusu da yüceltiyordu; aynı zamanda da geçmişin araştırılması konusunda zengin bir yöntem geliştirmişti. Özellikle Almanların Anadolu topraklarında yaptıkları arkeolojik ve antropolojik araştırmaları ve bu alandaki yöntemleri Türkler için ulusal geçmişlerini kanıtlama yönünde yeni bir ilgi alanı yaratmıştı.

Tarihselcilik doğa olayları ile tarih olayları arasında temel bir farklılık bulunduğunu varsayıyordu. Bu da toplumsal ve kültürel bilimlere yaklaşımın doğa bilimlerine yaklaşımdan temelde farklı olduğu varsayımına dayanıyordu. Doğanın insan yeteneğini yönlendirdiği kabul edilmiyordu.

33. C. Jullian, *Historiens Français du XIX – Siecle*, (Paris, 1897), s. XCV.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Iggers'ın da ileri sürdüğü gibi, bu çerçevede tarihselcilik, "modern düşünceyi iki bin yıldır hakim olan doğa yasası teorisinin egemenliğinden kurtarıyor"du. Evrenin 'zamansız, mutlak geçerliliği olan doğrularının evrene egemen olan akılcı düzene karşılık oluşturduğu' yolundaki anlayış, yerini, 'insanoğlunun tarihsel deneyiminin tamlığı ve çeşitliliği' yolundaki bir anlayışa bırakmıştı"[34]. Zaman, devamlılık, geleneklerin evrimsel yönleri ve özgünlüğün varlığını sürdürebilmesi, tarihselci akımın başlıca özellikleridir. Gene de romantik akımdan doğduğu ve doğanın gücü tarafından desteklendiği için, tarihselcilikte doğa bilimleri ulusal ülküler kadar önemliydi[35], çünkü toplumsal bilimler ve tarih bilimi doğa bilimlerinin yöntemlerinden de yararlanıyordu.

Ancak tarihselcilik de günün kaygılarını taşıyordu. Pozitivizmin aşırı bir biçimde şimdiki zamana kendini adamışlığında olduğu gibi, tarihselciliğin de kendini geçmişe adamışlığı, bazen zamanın ve tarihsel devamlılığın evriminin önemini gözardı edebilmesine yol açıyordu. Tarihselciliğin zaman zaman içine düştüğü bu tarihe karşı tavır, özellikle Bismarck devletçiliği ve Prusya idealizmi döneminde belirlenen siyasal ve kültürel amaçlarla uyumla olarak, geçmişin bazı dönemlerinin ele alınıp diğer dönemlerinin dışarda bırakılmasında açıklıkla gözlemlenebilir. Ranke'nin *History of the Latin and Teutonic Nations: 1494–1515* (Latin ve Tötonik Ulusların Tarihi) adlı eserinde bu iki büyük gücün "Fransız üstünlüğüne" karşı ittifakını vurgulaması ve Slavları Hristiyanlık dışı, Türkleri de Avrupa dışı bırakması bu tür siyasal kaygılarla yapılan "tarihsel gerçekler" seçimine güzel bir örnek teşkil eder[36].

Bu açıdan baktığımızda Alman tarihselciliği de Fransız pozitivizmine karşı geliştirilmiş bir siyasal dürtü taşımaktadır. Elbette Fransız siyaseti ile Alman siyaseti arasındaki farklar bu tarihçilik akımlarına da yansımıştır. Gerçekten de, Fransız pozitivistleri ya da romantikleri gibi, Alman idealistleri ve tarihselcileri siyasal sorunlarla ilgileniyorlardı. Bu ilgileri dilbilim ve psikoloji alanındaki ulusal kimlik arayışlarından istilalara, askeri çarpışmalara, siyasal anlaşmalara ya da anlaşmazlıklara kadar uzanıyor-

34. Georg G. Iggers, *The German Conception of History*, (Connecticut, 1983), s.5.
35. Hayden White, C. Antoni'nin kitabının çevirisine yazdığı önsözde, romantizmden doğan tarihselciliğin aynı zamanda, doğa bilimlerinin bulgularıyla güçlendirilmiş olduğunu ve böylece de haklı çıkarılmış bulunduğunu ileri sürmektedir. White, üç tür tarihselcilikten sözetmektedir: natüralist, metafizik ve estetik. Carlo Antoni, *From History to Sociology, The Transition in German Historical Thinking*, (Londra, 1959).
36. L. von Ranke, *The Secret of World History...*, s. 56–7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

du. Başka bir deyişle "Alman tarihselciliği 19. yüzyıl Prusya'sının ve Almanya'sının oluşturacağı bir siyasal ve toplumsal yapının teorik temellerini teşkil ediyordu"[37]. Bu çerçevede Göttingen Okulundan Barthold G. Niebuhr ve Leopold von Ranke gibi tarihçilerin historisizmi, *Prusya Okulu* adı altında başka bir tarih ekolü oluşturdu. Prusya Okulu tarihsel açıdan Fransız devrimine karşı bir siyasal tepki olarak ortaya çıkmıştır ve aynı zamanda Alman birliği, Alman ulusal kimliği konusunda önemli bir siyasal iz bırakmıştır. Ancak Alman tarihselciliği sıradan bir tepkiden öteye de anlam taşır. Bu bakımdan Prusya-Almanya ikiliğinin yarattığı ekonomik, siyasal ve kültürel sorunların zorunlu bir entelektüel sonucu olarak da görülebilir.

Dahası, bilimsel ve insani olan ile doğal ve tarihsel olan arasında süregelen mücadele 17. yüzyıldan beri tarih okullarına yansımıştı. Ne romantikler ne de tarihselciler bilimin etkisinden kurtulabilmişlerdir. Aynı şekilde ne pozitivistler ne de tarihselciler insan ilişkileri ve siyasal kararların özgün kurallarını gözardı edebilmişlerdir. Alman tarihselcileri de bilimin tarih üzerindeki damgasının etkisi altında kalmışlardır ve "kendileri de kendi yarattıkları incelmiş çelişkileri yaşamışlardır". İkilik, doğa ve tarih arasındaydı, dönemin Alman tarihçileri bunu "iki farklı dünya"[38] olarak algılamışlardır. Ve bu çelişkiyi anlamak için gösterilen çaba ancak 19. yüzyıl sonunda meyvesini vermiş ve tarihselcilik önemli bir bunalım geçirmiştir.

Iggers'ın belirttiği gibi, Alman tarihselciliğinin kökleri aydınlanma akımının evrensel söylemine karşıt bir tutumda yatmaktadır; bu tepki ifadesini bireyselcilik olarak ulusçulukta buldu ve devletin en önemli görevini Alman halklarını örgütlemek ve düşman güçlerden kurtarmak olarak ele aldı. W. von Humboldt devletin ölümsüzlüğünün ve kimseye hesap vermesi gerekmeyen bir güç oluşunun teorik temellerini attı. Ranke tarihselciliğin teorik temellerine katkıda bulundu. Dahası, Humboldt, Niebuhr ve Ranke eserlerinde siyaseti vurgulayarak bir önceki yüzyılda gelişerek ilerleyen toplumsal ve ekonomik tarihi bir kenara bıraktılar. "Alman ekonomi, kültür ve siyaset tarihindeki sorunlar ulusal inşa sürecinin dışında görüldüklerinden sık sık ihmale uğradılar ve yerleşen bakış açısının kena-

37. G.G. Iggers, *German Conception of History*, s. 17, ayrıca bkz. James J. Sheehan, "What is German History? Reflections on the Role of the **Nation** in German History and Historiography", *Journal of Modern History*, Cilt. 53, Mart 1981, s. 1–23.

38. R.G.Collingwood, *The Idea of History* adlı kitabında Alman tarihselciliği ile yaratılan çelişkilerin etraflı bir tablosunu çizmektedir. Özellikle, "Scientific History" adlı bölüme bakınız. s. 165–83.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rında kaldılar"[39]. Aslında yukarıda sözü edilen nedenlerden dolayı Almanların siyasal eğilimleri, sözel açıdan çok daha dışa dönük olan Fransız tarihçileri kadar güçlüydü.

Tarihselcilerin insanoğlunun ilerlemesinde devlete yükledikleri rol Alman Birliği için mücadelenin sürdüğü 1830-1880 döneminde oldukça etkili oldu. Özellikle 1848 devriminden sonra Prusya'nın ve Bismarck'ın politikalarında yeni emeller vardı. Nedensellikten kaçan ve bir olguyu yücelten idealist bakış açısıyla mutlak otoriteyi birleştirmek tarihselciliği de siyasal emelleri de güçlü bir biçimde besliyordu. J. Gustav Droysen ve birçok başka tarihçi devletin rolünü özellikle vurgulayarak güçlenmiş olan tarihselci akımın yolunu izledi.

Kendilerini politikaya bu kadar adamalarına ve siyasal mücadelenin doğrudan içine girmelerine rağmen, ne Göttingen Okulu ne de Prusya Okulu tarihçileri, tarihte bilimsel yöntemi geliştirme yolundaki araştırmalarını ve çalışmalarını bir yana bıraktılar. İlk ve Ortaçağ tarihleri üzerine birçok çalışmalar yapıldı ve yine bu dönemde özgün kaynaklar yayınlandı. Theodor Mommsen antik çağ araştırmalarının geliştirilmesine yardımcı oldu; el yazmaları, yazmalar, yasalar, gelenekler, metal paralar ve sanat, edebiyat eserleri ve dini gelenekler üzerinde çalıştı. Arkeoloji ve antropoloji de 19. yüzyıl ortalarında gelişerek önem kazandı. İlginin bu yönde çok gelişmesi tarihselcilikte bir çelişki yaratıyordu; doğa bilimlerinin açıklamalarından mı yararlanacaklarını yoksa özgün ve bireysel-ulusal açıklamalardan mı yararlanacaklarını bir türlü kestiremediler. Öte yandan da, arkeolojik ve antropolojik çalışmaların özendirilmesinin evrensel anlamda bilimsel amaçlar taşımadığı açıktı. Bu çalışmaların tümü ulusun *urvolk* (üstün ırk)'u için yapılıyordu. Bu yaklaşımlar hem destansı mitolojik açıklamalara neden oluyor hem de bilimsel kazılar ve antropolojik araştırmalar aracılığıyla, tarihçilikte bilimsel yöntemlerin gelişmesine önayak oluyordu. Klasik dönemin hatta tarih öncesi dönemin tarihe entegre edilmeye çalışılmasıyla yaratılan bu ikilik daha sonra görüleceği gibi Türk tarihçiliğinde de ortaya çıkmıştır.

Sömürgecilik döneminde insanların karşılaştıkları sorunlar sonucu ırklar farklılığın gerekliliğini kanıtlamak için bir çözümleme birimi haline geldi[40]. Antropoloji ve antropometri bu alandaki çalışmaların kolları oldu.

39. James J. Sheehan, "What is German History", s. 11.
40. Eric Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, (Londra, 1987) ve Alaaddin Şenel, *Irk ve Irkçılık Düşüncesi*, (Ankara, 1984).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ulusçu teorilerde ise, ırklar, dillerle birlikte ya da dillerin yerine kullanıldı. Örneğin, Treitschke (1834-96) benzer yeteneklere sahip olamadıklarını ileri sürdüğü bazı ırklar arasında rekabet, yenilgi ve zafer gözlemledi. Gobineau ise ırklar arası sınıflandırma konusunda çok tanınmış bir uzman oldu. Onun teorik sınıflandırması üç temel ırkın varlığını öne sürüyordu: Siyah, sarı ve beyaz ırklar, 19. yüzyılda bilimsel bir sınıflandırma olarak ele alındı. Pozitivist yaklaşımların toplum bilimlerini "arı bilimler" haline getirmesi nedeniyle, insanların fiziksel özellikleri, çeşitli toplumlar arasındaki farklılıkları açıklamak için ciddi bir biçimde ele alındılar. Böylece, ulusları açıklamak için ırkçı bir söylem de yerleşti.

Gene bu dönemde Avrupa'nın başka bölgeleriyle karşılaştırıldığında, Almanya'da tarih eğitimi en üst noktasına yüksek öğrenimde erişti ve üniversite profesörleri ve araştırmacılar ülkelerinde hem etkinlik hem de onurlu bir konum kazandılar. Ciddi resmi dergiler yayınlanmaya başlandı. 19. yüzyılın sonunda tarih araştırmaları ve tarihsel nesnelerin korunması ve restore edilmesi amacıyla hemen hemen Avrupa'nın tüm ülkelerinde yaygın bir kurumlaşma oldu.

Tarihselcilik yine aynı dönemde ciddi eleştiriler aldı ve bir bunalım geçirdi. Ekonomik ve sosyal tarih önem kazanmaya başladı ve tarihçilik etkili bir alan haline geldi. Tarihselcileri eleştirenler, onların geçmişte tek bir doğru olduğunu kanıtlama çabalarını ve tarih çalışmalarında doğa bilimlerinin pek rolü olamayacağı yolundaki inanışlarını eleştiriyorlardı. Bir yandan da historisizmin etkisi devam etti; özellikle devlete atfedilen rol ve birer tarihsel olgu olarak ulusların özgünlüğünün kabulü bu akımın kalıcı etkileri oldu.

Alman historisizmi özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde ve diğer doğu ülkelerinde çok etkili oldu; çünkü, historisizm Avrupa–merkezli yaklaşımlar karşısında ulusların kimliklerini vurguluyordu. Bu anlayışta gerçek genel anlamda ulusların özgün değerlerine dayanıyordu. Batı liberalizmi ile başedemeyen Doğu ülkelerinin gözünde historisizmin devlete yüklediği önemli görev büyük bir anlam taşıyordu. Alman idealist ve historisist geleneği "mümkün olan en yüksek sayıda kişinin refahının, topluluğun tarihi kaderine" bağlı olarak ele alınması gerektiğini varsayıyordu. Tarih "bilimi" ve ulusçuluk arasındaki yakın ilişki Slav ülkelerinde ve Macaristan'da çok kuvvetli bir biçimde kanıtlanmıştır. Örneğin tarihçilikte tümüyle ulusçu olan Çek Okulu Alman tarihselciliğinin etkisi altındaydı. Bu ülkelerde tarihçilik idealist ve dramatikti, romantizme ve Herder'in Slav ırkına yak-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

laşımına dayanıyordu[41]. Polonyalı, Çekoslovak ve Macar tarihçiler kendi ilkel altın çağlarını aradılar ve açıkladılar. Kuvvetli bir kültürel dayanışmaya sahip bulunan ezilen ulusların ülkülerini dile getirdiler. Bu ülkelerin tarihçileri "tarihin eğitici rolünü iyi kavramışlardı, tarihin yabancı yönetimi altında ezilen halklar gözünde ne anlam taşıdığını biliyorlardı"[42]. Türk tarihçileri de ulusal kimlik arayışları sırasında Alman historisizminden aynı nedenlerle çok etkilendiler.

☆☆☆

Türk ulusçu tarih yazımında en çok etkili olan Batılı akımlar romantizm, pozitivizm ve Alman idealizmiyle bütünleşen tarihselcilik olmuştur.

Ulusçuluk akımlarının ilk geliştiği 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Batı ulusçuluğu üzerinde en çok etkili olan akım romantik akımdı. Romantik akım hem geçmişe hem de doğa yasalarına nostaljik bir hayranlık duyuyordu. Ulusçuluğu ise insan iradesine de verdiği önemle ilerletici ve eğitici bir güç olarak ele alıyordu. Ulusçuluk yoluyla ilerlemek Türk Ulusçuluğu için de son derece çekici bir kimlik yaratma aracı olarak görülmüştür.

Pozitivist tarihçilikte ise tarihsel gerçeklikler pozitif bilimlerde olduğu gibi yoruma gereksinme göstermeyen maddi bulgular olarak ele alınıyordu. Pozitivist tarihçiler geçmişin olgularının üstüste konarak tek geçerli maddi kanıta ulaşılabileceğine inanırlar ve nedensellik bağını da bunun üzerine kurarlar. Bu açıdan bakıldığında örneğin Fransız pozitivist tarihçiler, tarihçiliğin felsefi ve siyasal bir özelliği olamayacağına kanaat getirmişlerdir. Romantik ulusçuluk akımını bu yaklaşımla yorumlamak ise Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de tarihçiler için son derece işlevsel bir nitelik kazanmıştır. Hayranlıkları maddi kanıtlarla belgelemek kimlik belirlenmesinde oldukça sağlam ve kolay bir yol olarak görülmüştür.

Alman idealistleri ise pozitivizmin somut olguya duyulan tapınmasını

41. Jaroslav Werstadt, "The Philosophy of Czech History", *Slovanic Review*, 3 Mart 1925, s. 539.
42. Franciszek Ryszka, "Poland: Some Recent Revaluations", *Journal of Contemporary History*, Cilt II, No.3, 1968, s. 107.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eleştirmişler ve özgün bir ulus ile o ulusun ideal devletinin en büyük ve tek gerçeklik olduğunu savunmuşlardır. Tarih disiplininin kendi başına tüm gerçeklikleri açıklamaya yeterli olduğunu ve ulusal özgünlüklerin –elbette başta Alman Ulusunun– özel niteliğinin insan iradesi dışında varolduğunu ve bu varlığını da devleti yüceltme yoluyla güçlendirdiğine inanmışlardır.

Romantizmin geçmişe hayranlığı, pozitivizmin kolaycılığı, ve tarihselciliğin ve idealizmin otoriter gücü Türk Ulusçularının tarih anlayışları için çekici, zengin, ancak üstüste bindirildiğinde oldukça karmaşık ve içinden çıkılmaz hale gelebilen bazı özellikler içeriyorlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Osmanlı'nın Mirası

Türk tarih yazımında Avrupa tarihçilik akımlarının yanı sıra aynı derecede etkili olan bir başka kaynak da tabii ki Osmanlı tarih yazımının yarattığı gelenektir. Gerçekten de Osmanlı tarihçilik geleneğinin Cumhuriyet tarihçiliğine hem üslup ve tarz olarak hem de zihniyet olarak önemli etkileri olmuştur. Bu nedenle Osmanlı tarihçiliğindeki devamlılıkları ve değişimleri kısaca gözden geçirmek erken Cumhuriyet tarihçiliğinin incelenmesinde yararlı olacaktır. Genel olarak "zaman ve değişim"[1], Avrupa tarih felsefeleri etkisi ortaya çıktıktan sonra bile evrimsel değişim anlayışı çerçevesinde Osmanlı tarih yazıcılığına girmemiştir.

Reform Dönemine Kadar Osmanlı Tarih Yazımı

Osmanlı rejimi kendisini 19. yüzyıla kadar bir imparatorluk olarak görmemişse de Osmanlı tarih yazıcılığı bir imparatorluk tarih geleneği olarak adlandırılabilir. Yönetici Osmanlılar –padişah, vezirler ve ulema– tarihi yapan ve yazan kişilerdi. Genel anlamında Osmanlı İmparatorluğunun tarihsel varlığı ve devlet ve iktidar anlayışı, sarayda resmi bir konumu olan Osmanlı tarihçisinin ya da vakanüvisinin dünya görüşünün temelini oluşturuyordu; bu kişi ya da kişiler, padişahlar tarafından içinde yaşadıkları hükümdarlığın olaylarını yazmakla görevlendiriliyorlardı. Kısmen bu nedenle, Osmanlı tarihçileri sadece 14. yüzyılın hemen öncesini ele alıyorlardı[2].

1. Osmanlı tarihlerinde "değişim" genellikle esas ve kalıcı olanın karşısında rastlantısal (kazai) olarak kendini gösterdi -bu sadece dini açıdan değil geleneksel açıdan da böyle oldu- bazen başarılı yöneticilere atıflarda bulunuldu. Halil İnalcık, Birinci Beyazıd hükümranlığının "suistimallerini" eleştirmek amacıyla birinci Osmanlı hükümdarına atıfta bulunulduğunu örnek vermektedir. B. Lewis ve P.M.Holt (derleyenler), *Historians of the Middle East*, Londra, 1962, s. 159-60. Bu örnek, zamanı ve dönemin koşullarını gözardı ederek yapılan eleştiri anlayışındaki devamlılığı gösteren iyi bir örnektir.
2. David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism*, (Londra, 1977), s. 27-31.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Böylece Türklerin Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuna fazla bir katkısı olduğu izlenimi verilmiyordu. Buna rağmen Ercüment Kuran'ın işaret ettiği gibi "Osmanlı tarihçilerinin eski Türklerin askeri ve siyasi tarihlerine verdikleri önem, Türklerin uygarlığına verdikleri önemden çok daha fazla idi"[3]. Bunun nedeni belki de kısmen İmparatorlukta yaşayanların çoğunluğunun Türk olduğunun iyi bilinmemesiydi. Fakat daha çok İmparatorluğun siyasal kimliğinin Osmanlı askeri ve siyasal seçkinleri ve onların zaferleriyle sınırlı bulunmasıydı. Osmanlı olmak, hanedanın bir üyesi olmak ya da daha geniş anlamında, Osmanlı Devleti'ne hizmet veren yönetici sınıfın bir üyesi olmak anlamına geliyordu. Halil İnalcık, Osmanlı tarihçiliğinin çeşitli safhalarıyla Osmanlı tarihinin gelişimi arasındaki ilişkinin[4] siyasi iktidar ile İmparatorluk tarihçiliği arasındaki ilişkiye doğrudan bağlantılı olduğuna işaret ediyor.

Osmanlı yönetiminin ilk birkaç yüzyılında tarih yazıcılığı daha ziyade yöneticilerin hayatlarının ve başarılarının, özellikle de askeri ve siyasi başarılarının bir betimlemesi idi[5]. Tarih yazıcılığına egemen akım İmparatorluk ve başarıları etrafında dönüyordu; padişahın yetkisinden sorgu sual olunmazdı. Çünkü tarihçinin zaman ve mekan anlayışı, İmparatorluğu başka ortamlardan ya da çeşitli zaman dilimlerinden karşılaştırma yapılarak gözlemlerde bulunabilecek şekilde geniş tutulmamıştı. "Akan zamandaki değişim, akan zamanın getirdiği biçimlenme ve atmosfer değişikliği tarih yazıcının tahayyülü dışındadır"[6].

Yöneticilerin başarıları gelecekte hatırlanmak için ya Arapça ya da

3. Ercüment Kuran, "Historiography in the Tanzimat Period", *Historians of the Middle East*, s. 428.
4. Halil İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography"*aynı yerde*, s. 152. Inalcık çeşitli ornekler vermektedir: Neşri Sultan Beyazıt'ın Osmanlı Sultanları tarihinin herkesin anlayabilmesi için Türkçe yazılmasında ısrarlı olduğuna dikkatleri çeker. İdris Bitlisi (15. yüzyıl sonu), Osmanlı tarihinin, Osmanlı sarayına layık olabilecek, seçkin insanların beğenisini kazanacak bir biçimde Farsca yazılması gereğine dikkat çekmektedir. Ve Kemalpaşazade (1500'lerin ilk yılları) eserinin girişinde Sultan tarafından, kendisinin ve atalarının başarılarının gelecekte hatırlanmak için kaydedilmesi yolunda görevlendirildiğinden sözetmektedir. Bu kitap Türkçe açık bir dille yazılmıştır... s. 164, 166. Ayrıca bakınız Halil İnalcık, "Some Remai s on the Study of History in Islamic Countries", *Middle East Journal*, Cilt VII, 1953, s.451-2.
5. Victor I. Menage, "The Beginnings of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, s. 177-8; ve F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, (Ankara, 1984), s. 5.
6. İlber Ortaylı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi üzerine Düşünceler", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Sevil Atauz, derleyen), (Ankara, 1986), s. 423. Ortaylı Osmanlı tarihçisinin ya da vakanüvisinin kendi zamanı ve mekanıyla kısıtlı olduğunu ve diakronik bir bakış açısına sahip bulunmadığını vurgulamaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Farsça yazılıyordu, fakat bazı Padişahlar aynı amaçla Türkçeyi de seçebiliyorlardı. Halil İnalcık'ın belirttiği gibi, "Tarih yazmanın uzun vadeli siyasi mükafatı Osmanlı yöneticileri tarafından kavranmıştır. Tarihsel varlık gelecekteki iddia ve taleplerin tarihi temellerini oluşturacaklardı"[7]. Köprülü'nün görüşünü yani, Osmanlının etnik ve dini içeriğinden çok esas olarak siyasal ve kısmen de askeri bir anlamı bulunduğunu[8], hatırladığımızda tarih yazıcılığı ile Osmanlının kendine bakışı arasındaki özgün ilişkiyi görmek daha da kolaylaşacaktır.

İslami tarih kavramı aynı zamanda "günler" anlamına gelir[9], ve Avrupa'daki gibi felsefi bir içeriğe sahip değildir. Özellikle Avrupa'da tarih yazıcılığı "takdiri ilahi"nin tarih üzerindeki etkisinden kurtulunca İslam tarihi kavramıyla Avrupa tarih kavramı arasındaki fark daha da büyümüştür. Değişim fikri Batı tarihlerinde önem kazandığında tarihsel nedenselliğin esası olarak görülmüştür. İslam felsefesinde ise nedensellik "Allah'ın hükmüne bağlıdır ve Allah sadece insan iradesini yaratmakla kalmamış onunla uyum içinde olmayı da başarmıştır"[10]. Avrupa medeniyetinin Osmanlı seçkinlerini etkilemeye başladığı 18. yüzyıla kadar Osmanlı tarih yazıcılığını esas etkileyen İslami tarih anlayışı olmuştur. *Tarih* olaylar hakkındaki bilginin *(habar)* öyküsü, aktarımı ve yansımasıdır. *Tarih* kısaca anlatmaya ya da aktarmaya değecek olayların öyküsü olarak algılanmıştır.

Bu dönem Osmanlı tarihini inceleyen bazı tarihçiler, Osmanlı tarih yazımının bir çeşit edebi eserler olduğunu ileri sürerler[11]. Çünkü tarz zen-

7. H. İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, s. 155.
8. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara, 1984 (1959)), s. 5.
9. Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography* (Leiden, 1968), s. 11. *"Tarih"* in bazı tanımları: İbni Haldun: "Tarih, belirli bir çağa ya da ırka özgün olayları konu almaktadır". Al-Makrizi, "Tarih biliminin amacı dünyada vuku bulan olaylar hakkında bilgi vermektir"; Al-Kafiyaji: "Tarih bilimi zaman dilimlerini ve bu zaman dilimleri içinde yeralan olayları araştıran ve aynı zamanda bu zaman dilimlerine bağlı bulunan koşulları zamanla ilişkisinde sabit tutarak ele alan bir öğrenme dalıdır". s. 15-6. ve Sahavi'nin dediği gibi "tarih kazai olayların insan ve zamanla ilgili olan genel bir çerçevesidir".
10. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, (İstanbul, 1985), s. 145. İslamda "takdiri ilahi" kavramı Hristiyanlıktakinden farklıdır. "İlk günah" sadece Hristiyanlığa özgü bir kavramdır. İslamda Tanrı insan tabiatını ta ilk baştan iyi olarak kabul eder, bu nedenle de dünyadaki eğitimin önemi hiçbir zaman Hristiyanlarda olduğu kadar büyük olmamıştır.
11. İlber Ortaylı Osmanlı tarih yazımını bir edebi tarz olarak incelerken 18. yüzyılda Osmanlı tarihçiliğinin saray tarihçisine verilen resmi sıfat nedeniyle resmi bir üslup kazandığını da ileri sürer. Bu nedenle de bu resmi atamanın çok kuvvetli bir gelenek yaratmadığını fakat hükümdarların önemli olaylarının ve başarılarının aktarımı olan edebi üslubun Osmanlı tarih yazıcılığının esas özelliğini oluşturduğunu söyler. "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi", *Türkiye'de Sosyal Bilim...*, s. 20-2.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ginliği ve birkaç dilin birden kullanılması tarih yazıcılığına önemli bir incelmişlik sağlıyordu. Tarihi resmi bir görev olarak yazan tarihçiler öykü tarzında vakainameler kaleme almışlardır; bunlar genellikle saray tarihçileri idi. Fetihnameler, popüler anonim vakainameler ("Tevarih–i Al–i Osman') de saray için yazılıyordu. Ayrıca evrensel tarih, destan, din ve kahramanlık öyküleri de ya Padişah için yazılıyordu ya da onun yetkisini konu alıyordu.

Osmanlı dönemi tarihçileri tarafından kullanılan edebi tarzlar[12] genel olarak şunlardı: 1) *gaza* ya da *gazavatname*, 14. ve 15. yüzyıllarda yazılmış olan savaş ya da askeri zaferlerle ilgili tarihlerdi; 2) *şehname*, 16. ve 17. yüzyıllarda destan tarzında şiir ya da düzyazı olarak yazılan resmi vakainamelerdi; 3) *menakıbname*, kahramanlık ya da halk öyküleri anlamına geliyordu; 4) *seyahatname* coğrafya ve uygarlık tarihi içeren gezi notlarıydı; ve 5) *nasihatname* tarihten ders çıkarmak amacıyla yazılmış eleştirilerdi. Tarihçiler Padişaha ve de onun yardımcılarına hizmet etmek durumundaydılar ve bunu "eleştirileri" ve gözlemleriyle yapıyorlardı; ancak tabii ki yöneticilerinin iyi niyetini ve iktidarını sorgulamıyorlardı.

Osmanlı tarihçilerinden birkaç örnek vermek yöntem ve konu bakımından bize bir fikir verecektir: Bunlar arasından 15. yüzyıl tarihçisi Aşıkpaşazade'yi ve 16. yüzyıldan Neşri'yi alabiliriz. Aşıkpaşazade, basit anonim hikayeleri ve eserlerinin duru, kolayca okunabilen bir Türkçeyle yazılmış olmasıyla tanınır. *Neşri Tarihi*[13] ise zamanının siyasi ve askeri olaylarını konu almıştır. Giriş bölümünde Türkçe olan Osmanlı öncesi kısa tarih pek önemli addedilmez. Neşri aynı zamanda evrensel bir tarih şeklinde ele alınmış olan *Cihannüma*'nın da yazarıdır. Aynı yüzyılda Hoca Saadeddin, zamanının kültür, edebiyat alanlarındaki tanınmış kişiler hakkında bilgi içeren bir eser kaleme almıştır[14].

16. yüzyılın kayda değer bir tarihi eseri ise tarihçi Mustafa Ali tarafından yazılmış olan *Kunh al–ahbar*'dır (1591–99)[15]. Bu eser Osmanlılar tarafından yazılmış en önemli genel tarihlerden biri olarak bilinir. Kitap beş bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümü dünya dinlerini, İslamiyeti ve Peygamberleri konu alır. Sonraki iki bölüm genel olarak devletin nasıl kurul-

12. Bu tarzların ayrıntılı bir incelemesi için bakınız H. İnalcık ve Menage, *Historians of the Middle East*; ve Z.V. Togan, *Tarihte Usul*; ve *İslam Ansiklopedisi*, (Leiden, 1941).
13. Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi*, Cilt. I ve II, (Ankara, 1983).
14. Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih, Hatime*, Cilt. 5, (İstanbul, 1979).
15. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 4, s. 304-6.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

duğu ile ilgilidir. Osmanlı tarihi ve onun siyasi iktidarı ise devlet kuruluşu ile ilgili bu bölümlerden biri içinde ele alınmıştır. "Türkler ve Tatarlar"ın küçük bir bölümde ele alınışı ise Mustafa Ali'nin, döneminin tarihçileri yanında ne kadar çok yönlü ve zengin bir tarih çalışmasına girmiş olduğunu göstermektedir. İmparatorluk içinde üst düzey bir göreve sahip bulunan Ali, din ve siyaset tarihleri, askeri tarihler ve akınlar, hüsnühat ve ciltçilik tarihi üzerine de birçok eser vermiştir.

Diğer yandan Evliya Çelebi'nin çok bilinen coğrafya tarihi *Seyahatname*[16] 17. yüzyılda yazılmış olan gezi notları Osmanlı topraklarını ve komşu ülkeleri konu alır. Bu büyük eser çok canlı anlatımıyla tanınır ancak açık seçik bir tarihsel zaman kavramına sahip olmayışına işaret edilir. Bu yüzyılın bir başka önemli eseri ise aynı zamanda bir şair olan Müneccimbaşı Ahmed Dede tarafından yazılmış olan *Cami-ü'd-duvel*' dir. Arapça yazılmış olan bu eser İslam dünyası tarihini geniş bir biçimde ele almaktadır; Avrupa tarihini ise kısaca yüzeysel bir biçimde anlatmaktadır[17].

16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyılda nasihatnameler çok yazılır olmuştur. Resmi tarihçilerin İmparatorluğun gerilemesi konusundaki endişelerinin bu tarzın gelişmesine ilham kaynağı teşkil etmiş olabileceğini varsayabiliriz. Sarı Mehmet Paşa 17. yüzyılın sonunda böyle bir nasihat kitabı yazmıştı: *Nesayih-ül vüzera ve'l ümera*[18]. Sarı Mehmet Paşa bu eserinde özellikle, önceki yüzyıllara oranla iktidarı daha çok ellerinde tutan vezirlerin başındaki kişilerin bu iktidarı kötüye kullanmalarını konu alıyordu.

Özetle, Osmanlı tarihçiliğinin tek bir konuyu esas almadığını söyleyebiliriz: ne tek başına İslama, ne din propagandası yoluyla yayılan etnik gruba, ne de Türkler gibi tek bir ırka hasredilmişti. Osmanlı tarihçiliği İmparatorluk siyasetlerinin bir ürünü olarak hepsinin bir karışımından oluşuyordu. Diğer İmparatorluk tarihleri gibi geleneksel Osmanlı tarihçiliği de temelde gelecekte hatırlanmak amacıyla olayların destansı bir aktarımı yoluyla **siyasal meşruluk** için bir temel oluşturuyordu[19].

16. Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Giriş), (Ankara, 1983).
17. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. III(2), (Ankara, 1988). s. 548-9.
18. Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Nasihat* (İstanbul, 1987).
19. İlber Ortaylı böyle bir formülden söz ediyor ama bir açıklama yapmıyor. *Gelenekten Geleceğe*, (İstanbul, 1982) s. 66-7; Bu formülün, 16. yüzyıl Osmanlı İktisat Tarihine uyarlanan bir teorik incelemesi için bakınız Huri İslamoğlu-İnan, "Peasants, Commercialization, Legitimation of State Power in 16th Century Anatolia", (Paper presented at the Conference on Large Scale Commercial Agriculture in the Ottoman Empire), (Berkeley, 1986).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İster geleneksel ister modern toplumlarda olsun tarihçilik siyasal bakımdan anılmaya değer bir yankı yaratmaktan ibaretti. Başka bir deyişle tarihçilik, "özel zaman"ın ve belirli bir toplumun siyasal anısı ve itibarından oluşuyordu.

Geç Osmanlı Döneminde Merkezileşme ve Reform

18. yüzyılın ilk yıllarında, İbn Haldun'un tarih anlayışından etkilenmiş olan Naima, sarayın resmi olarak görevlendirilen ilk tarihçisi olmuştu. Kısa bir süre sonra, *Naima Tarihi*[20] İstanbul'da 1726'da kurulan ilk Müslüman basımevi tarafından basıldı. Olayları ve hükümdarları eleştirel ve çözümleyici bir biçimde ele alışı onun Osmanlı çöküşü karşısında benimsediği reformist yaklaşımla açıklanabilmiştir. Gerçekten de birçok kişi tarafından rahatlıkla okunup incelenebilen üslubu, canlı anlatımı ve eleştirel bakışı dönemin veziriazamı Hekimoğlu Ali Paşa'yı etkilemişti ve Paşa yeni kurulan matbaada Naima'nın eserinin basılmasını emretmişti[21]. Naima, kendi yaşadığı yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketiyle doğrudan ilgili değildi. Esas ilgisi Osmanlının dağılması konusunda duyduğu endişeden ileri geliyordu ve reformcu eğilimleri İmparatorluğu tamamen parçalanmaktan kurtarmak için çareler arama çabasıyla gelişti.

Aslında reform dönemi, ancak 18. yüzyılın ortasından sonra hayatın kültürel ve bilimsel yanlarını kucaklayacak bir biçimde gelişmeye başladı ve bu dönemde Osmanlı tarih yazımı kültürel ve toplumsal gelişmeleri etkileyecek önemli değişiklikler yaşadı. Reform döneminde Osmanlı matbaası kuruldu, Fransız hükümet yöntemlerinin ve eğitim sisteminin incelenmesi amacıyla bazı kişiler görevlendirildi, ve "her düzeyde –yönetsel, toplumsal, iktisadi ve sanatsal– Avrupa'daki en son gelişmeleri rapor etmek amacıyla özel elçiler belirli aralıklarla Avrupa'ya gönderilmeye başlandı"[22].

20. Naima, *Tarih-i Naima* (Ravzat'ül Hüseyin fi Hülasa'i Ahbar'i Hafikin 1592-1659) 2. Cilt, (İstanbul, 1734).

21. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. IV (2), (Ankara, 1987), s. 597.

22. Şerif Mardin, *The Genesis of the Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, (Princeton, 1962), s. 142.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Batılılaşma siyaseti alanındaki bilinçli çabalara bağlı olarak fikirler çok daha kolay bir biçimde aktarılabiliyordu. Etkinin kaynağı esas itibariyle Fransa'dan geliyordu ve bu etki uzun bir süre aydınlar çevresinde varlığını sürdürdü. Aslında 18. yüzyıl reformları öncelikle Osmanlı iktidarının askeri gücünü modernleştirme amacı taşıyordu. Bu amaçla, yeni askeri yöntemlerin teknoloji ve eğitim aracılığıyla tanıtılması için başta Fransa' dan olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden uzmanlar getiriliyordu. Fransız uzmanların önayak olmasıyla bazı askeri okullar kuruldu ve bu alanda, dil alanında ve hükümet etme kuralları konusunda bazı yayınlar yapıldı. Bunların çoğu ilk Osmanlı matbaası olan *Müteferrika Matbaası*[23]'nda basılmış olan çevirilerdi. Öte yandan bu dönemde ele alınan ekonomik, siyasal ve diplomatik reformlar göreceli olarak zayıf kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarını düzeltme amacıyla başvurulan radikal reformlar daha çok 19. yüzyılda gerçekleştirildi. Birçok alanda doğrudan merkezi denetim sağlanmaya başlandı. Merkezileşme ağı 1830'larda giderek değişime uğradı. Bakanlıklar kuruldu ve memurların statüleri iyileştirildi; ulaşım, haberleşme ve diğer bazı hizmetler 1840' larda ve 1850'lerde oluşturuldu. 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru laik eğitim sisteminin başlatılması için girişimlerde bulunuldu. İlk ve orta öğrenim standartlaşması için çalışmalar yapıldı. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nda, artık, sanayiden eğitime kadar birçok alanda toplumsal hayatın düzenlenmesi yolunda bir akım hüküm sürmeye başlamıştı.

19. yüzyıl Osmanlı reformu yeni ve modern bir siyasal iktidarı hedefliyordu. Ancak bunu Avrupa'daki eşdeğerlerine uygun olmayan bir entelektüel geçmişe dayandırmak zorundaydı. Özellikle bu nedenle reformlar, ne entelektüel açıdan ne de maddi açıdan "açık seçik" bir yol izleyemedi.

Hem idarî hem de siyasî iktidar açısından iki türlü ele alınması gereken merkeziyetçilik çabalarında Osmanlılar dengesiz bir başarı kaydettiler. İmparatorluk açısından merkezileşme en tepedeki siyasi iktidarın merkezileşmesi olarak algılanıyordu. Hükümdar güçlü ve muzaffer olduğu sürece "hükümet eden" merkezi iktidar da kuvvetli kabul ediliyor ve toplum oldukça istikrarlı görülüyordu. Ancak, idari açıdan modern merkezileşme her alanı, yani toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel tüm alanları içine alan bir ilişkiler ağı olmak zorundaydı. Ve düzen ancak bu şekil-

23. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, (Ankara, 1988), s. 57-73.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de sıkıca kenetlenmiş ve çatlaklar, kopmalar azaltılmış olurdu. Siyasi hayat istikrarlı da istikrarsız da olsa bu ilişkiler ağını kırmak gittikçe zorlaşacaktır. Çünkü girift bir birlikteliğe dayanmaktadır. Siyasi öncülerin amaçları da zaten bu yeni siyasi iktidarı ilke olarak kısmen laikleşme ve modernleşme yani Batılılaşma esasına oturtmaktı. Yakında kurulacak olan ulus–devletin temel güçlerini oluşturacak iki anahtar kavram ise laiklik ve modernleşme idi.

Ulus–devletin kurulmasıyla birlikte laikleşme, halkı bilinçli vatandaşlar haline getirerek eğitim ve kültürel standartlaşma üzerinde kurulacak bir devlet tekelini amaçlamıştır. Aydınlanma çağını yaşayan Avrupa uluslarındaki gelişme bu doğrultuda olmuştur; bu uluslar dini değerlerin çoğunu terk ederek dini olmayan çağdaş değerleri ve laikliği benimsemişlerdir. Avrupa'daki ulus–devletler için laiklik, toplumsal hayatın her alanında "yeni toplumsal ölçütler" olarak görülüyordu. Osmanlılar ise Aydınlanma çağının laiklik anlayışını "Hristiyanların" kliseye ve onunla özdeşleşen her şeye karşı gelmesi olarak algılıyorlardı. Başka bir deyişle, Osmanlılar için mesele hala Batılılıktı ve Batı ise, teknolojik üstünlüğe sahip, değişik bir din demekti. Bu nedenle Batıya doğru yönelmenin itici gücü, laikleşme olmadan gerçekleştirilemezdi. Bu da Müslümanlıkla ilgili sembolleri değiştirmek, Müslüman kitaplar basmak, yasa ve yargı ile ilgili bazı ufak tefek değişiklikler yapmak, eğitimde reform gerçekleştirmekle sınırlı görülüyordu. Bir bakıma "kısmi laikleşme"[24] diyebileceğimiz bir durum mevcuttu çünkü devlet idaresi henüz tam anlamıyla laik bir siyaset anlayışına teslim edilmemişti.

Bu nedenle Osmanlı'da laikleşmenin bir ulus–devlet kapsamı içinde meşruluk kazanmadığını ve düşünce tarihinde bir kavram olarak kısmen Batılılaşma amaçları için kullanıldığını ileri sürebiliriz. Diğer yandan, ulusal çapta laikleşmenin 19. yüzyıl Osmanlı seçkinleri açısından ilk hedef olmadığını da söyleyebiliriz. Çünkü dinin –Osmanlı'da İslamın– o dönemde Avrupa'da dahi bir çeşit ulusçuluk içinde ele alınması söz konusudur[25]. Osmanlı İmparatorluğunda Arapça olan *millet* kavramı dini topluluklara

24. Anthony Smith bu terimi henüz ulus-devleti kurmamış bulunan toplumlardaki etnik laikleşmeyi açıklamak amacıyla kullanmaktadır. *Nationalist Movements*, (Londra, 1976). Ayrıca 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda devlet idaresinin laikleşmiş bir kurumdan yoksun olduğunu da hatırlamak gerek. Ş. Mardin, *Genesis*.., Bölüm 2.
25. Devlet ve ulusculuk arasındaki ilişki açısından bakınız David Martin, *A General Theory of Secularism*, (Oxford, 1978) s. 9 ve 101, David Martin birçok yerde din ile ulusculuğun birleştirildiğini ileri sürmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tekabül ediyordu ve herhangi bir etnik anlam taşımıyordu[26]. Ayrıca laikleşme yalnızca bir kısım Osmanlı seçkinleri tarafından bir akım olarak benimsendiğinden halk desteğine de sahip değildi[27]. Böylece de, *millet* ve laikleşme ulusal çapta kurumsallaşacak bir şekilde birarada düşünülmemişti.

Osmanlı İmparatorluğu içinde merkezileşme ile modern bir devletin merkezi gücü farklı olgulardır. *İmparatorluk despotizminden* ulus-devlet egemenliğine doğru yönelen gelişme Osmanlı reform döneminde oldukça sancılı oldu. Modernist ve reformist gelişmeyi hızlandırmak için gereken yetki ise bürokrasiye devredildi[28]. Devlet mekanizmasının laikleştirilmesi ve 1845-1868 arasında eğitimin laikleştirilmesi daha sonraki hükümet değişimleri için önemli temelleri oluşturdular.

Batıda siyasi merkezileşme genellikle uzun süreli bir sosyo-ekonomik değişimin sonucu oluşmuştu. Halbuki Osmanlı toplumunda böyle bir gereksinme askeri yenilgiler, İmparatorluktan kopmalar ve ekonomik çöküş nedeniyle hissedilmeye başlandı. Avrupa'nın çeşitli entelektüel akımlarının yarattığı dinamik güçleri izleme telaşı bu akımları tam anlamıyla sindirmeden hızla siyasileştirmek gibi bir sonuç verdi. Osmanlı seçkinleri sadece ulusçuluğu tanımlama konusunda aceleci değillerdi. Aynı zamanda ulusçuluğun, en dar bürokratik anlamında Osmanlılığa nasıl oturacağı konusunda kararsızdılar. Bir bakıma ulusçuluk moda bir akımdı ve etnik ve ırk kimliklerinin siyasal yorumundan önce ortaya çıkmıştı. Başka bir deyişle, Osmanlı seçkini "üst kültürü"[29] açık seçik bir şekilde tanımlaya-

26. İ. Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, (İstanbul, 1986). s. 996.
27. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, (Montreal, 1964), s. 5-6 ve 159.
28. "II. Mahmud (1808-39) 'un padişahlığıyla başlayan modernleşme ki padişah bu hareketi ordunun güçlendirilmesi ve merkezi devlet denetiminin artması için istiyordu, öylesine karmaşık bir hedef haline gelmişti ki padişahın denetiminden çıkmış ve modernci ve reformist hareketi ilerletmek için gerekli olan iktidar bürokrasiye geçmişti". Önceki padişah III. Selim ve II. Mahmud bürokrat seçkinleri dikkate almadan modernleşme hareketinde bir ölçüye kadar iktidar sahibi olabilmişlerdi. Ş. Mardin, *Genesis..*, s. 109. Ayrıca bakınız Metin Heper, "Political Modernization as Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and a 'Historical Bureaucratic Empire' Tradition", *Readings in Turkish Politics I*, (İstanbul, tarihsiz), s. 275-89.
29. Uluslaşma sürecinde üst kültürün rolü için bakınız E. Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 92-3. Yazar "üst kültürü" (okuryazar kesim) normatif bir anlamda kullanıyor. "Tek başına kültürün antropolojik bir anlamı vardır: üst-kültür *(Kültür* ya da gelenek) gibi eğitim-bağımlı değildir". "Kültürle farklı bir davranış ve iletişim biçimini kastediyo-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mıyordu, çünkü "Osmanlı kültürü" özellikle homojen bir "ulusal kültür" için homojen bir malzeme oluşturmuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın sonuna kadar özellikle sözünü ettiğimiz açıdan tartışmalı bir reform dönemi izledi. Reformcular bir yanda gittikçe yaygınlaşan modernleşme, Batılılaşma siyasetlerini izlediler öte yandan da Padişahın sorgulanmayan iktidarını yani geleneksel Osmanlı yönetim anlayışını korumaya çalıştılar. Dinci çevreler zaman zaman Osmanlı reformcularını laikleşme alanındaki yenilikleri bir tarafa bırakmaya zorladılar. Fakat her şeye rağmen, reformlar Tanzimat döneminde çok yavaş olmakla beraber yönetim ve eğitim alanlarında devam etti.

Kısaca, Tanzimat reformlarının, Avrupa'daki ilerleme ve imparatorluk içindeki ulusal hareketler karşısında **savunmacı**[30] önlemler olduğunu; aynı zamanda bu reformların, Sultan'ın ve yakınlarının gerekli bulduğu, zorunlu gördüğü alanlarda, askeri ve teknik okullarda gerçekleşmesi gibi **pragmatik** bir boyutu bulunduğunu söyleyebiliriz. Eninde sonunda, bu reformlar başta Fransa ve daha sonra İngiltere olmak üzere yabancı güçlerin denetimine **bağımlı** idi. Yabancı uzmanların denetimi olmadan Osmanlı örgüt yapısı Batılılaşmanın gerektirdiği maddi zorunlulukları yerine getiremezdi.

19. Yüzyılda Osmanlı Tarih Yazımı

Osmanlı tarihçileri geçmiş kimliklerini aramak için Avrupalılardan daha değişik bir yaklaşım izlediler. Osmanlı tarihini incelemekteki amaçları özellikle İmparatorluğun "çöküş"ünü engellemekti[31]. Bu noktada da Avru-

ruz.. Kültüre üstünlük atfedenler, ona gerçek hayatta bulunması gereken fakat pek bulunmayan ve kuralları genellikle toplum içinde sayılan ve hüküm veren bir dizi uzman tarafından belirlenen bir değer yüklemişlerdir. Düz anlamıyla kültür normatif olmayan, antropolojik anlamdaki kültürdür". Gellner, *Ulus ve Ulusculuk*, Çevirenler B. E. Behar, G. G. Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.

30. Taha Parla, *The Social And Political Thought of Ziya Gökalp*, (Columbia University Microfilms), 1980, s. 2. (İngilizce Basımı) (Leiden Brill, 1985) ve Türkçesi *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, (İstanbul, 1989).

31. Ş. Mardin, *The Genesis..*, s. 133.

pa'nın denetimi gerekli görülüyordu. Avrupa'da tarihçiler, yeni siyasi emellerinin kaynaklarını bulabilmek amacıyla geçmişlerini anlamak ve açıklamak isterlerken, Osmanlılar, toplumlarında her alanda mevcut olan duraklamayı ve tıkanmayı çözümleyebilmek amacını taşıyorlardı ve kültürel entelektüel çevrelerde bunu dile getiriyorlardı. Bu nedenle geleneksel tarih yazımında da bazı reformlar yapmak istiyorlardı.

Genel olarak, ulusal tarihe hem **romantik** hem de **pragmatik**[32] yaklaşımlar Osmanlı aydınları ve tarihçileri üzerinde etkili olmuştu. Avrupa'da basılmış olan tarih kitaplarını inceleyerek, daha sonraları bu kitapların çevirilerini yaparak ya da yaptırarak tarihçilikte yeni yöntemleri ve akımları izlemeye başladılar. Okul programlarında ayrı bir konu olarak ele alınan tarih, artık politikacılar ve eğitimciler yetiştirmek için bir eğitim aracı olarak kullanılmaya başlandı. Eskiden saray mensuplarıyla kısıtlı kalan tarih kitapları artık çok daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeye başlamıştı. Osmanlı'da tarihin pragmatik eğitsel bir amaçla kullanılmaya başlanması Fransız etkisiyle oluşmuş bir gelişmeydi. Aynı Avrupa'da olduğu gibi, eğitimin değişen rolü tarihin değişen rolünün bir başka yönünü oluşturuyordu.

Aşağı yukarı bir yüzyıl önce, yani 18. yüzyılın ortalarına doğru, "Bir Osmanlı ileri geleni... Versay'a yollanmış ve vezir tarafından, Fransız hükümet ve eğitim yöntemlerini araştırmak ve Osmanlı İmparatorluğunda uygulanabilecek olanları hakkında rapor yazmakla görevlendirilmişti"[33]. Bu arada, Osmanlılar da, yabancılara kendi tarihlerini de değerlendirip aktarmaya çalışıyorlardı[34]. Örneğin, Joseph Hammer pozitivist yöntemiyle arşivler ve diğer tarih malzemeleri üzerinde Osmanlı İmparatorluğuna ilişkin karşılaştırmalı bir tarih tezini ortaya çıkarabilmek amacıyla çalışmıştı.

32. "Pragmatik" burada Amerikan felsefesindeki "inançların anlamını ve doğrulanmasını bu inançlara sahip olmanın pratik sonuçları açısından yapmak ve bilginin öznesinin sadece bir duygu algılayıcısı değil aktif bir araştırıcı olduğunu da hesaba katan bir tür ampirizm olarak görme" ile doğrudan ilgili değildir. Bu araştırmada pragmatizm daha genel anlamında dünya gerçekleri içinde neler yapılabileceğini vurgulayan ve ideal bir dünya için neler yapılması gerektiğini gözardı eden bir anlayıştır. Yukarıdaki tanım Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, (London, 1982) 'dan alınmıştır.

33. Ş. Mardin, *The Genesis...*, s. 137.

34. İ. Ortaylı, *Gelenekten...*, s. 55-63. Ortaylı'ya göre, Hammer (1774-1856), çağdaşlarının esas ilgi alanının ulusculuk olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğunun uluscu hareketleriyle ilgili değildi. Dolayısıyla Osmanlı'da ulusculuk esas konu haline geldiğinde Hammer bu konuya bağlılığını yitirdi. Çünkü 18. yüzyıl sonunda Fransız Devriminin Osmanlılar üzerindeki etkisini görmek istemedi.

Osmanlı seçkinleri Avrupalı yazarlar arasında belli bir ölçüde seçici davrandılar: Descartes, Voltaire, Condorcet, Turgot 19. yüzyılın ilk yarısında okunan ve yararlanılan düşünürler arasında önemli yer tutuyorlardı. Özellikle ilerlemeye ve pozitif bilimlere kendilerini adamışlıkları nedeniyle bu yazarlara özel önem veriliyordu. Osmanlı entelektüel gelişmesi gerçekten de Batıda gelişmekte olan pozitif bilimlere duyulan hayranlıkla açıklanabilir. Ancak, Osmanlı aydınlarının pozitivizm anlayışı Aydınlanma çağının pozitif bilim anlayışıyla sınırlıydı. Döneme damgasını vurmuş olan, tarihin uluçulukla bağlantılı anlamda pozitivist yorumundan henüz çok uzaktılar.

Bilime duyulan bu hayranlığın bir ifadesi olarak 1861 yılında Ali ve Fuad Paşaların önayak olmasıyla "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye" kuruldu ve *Mecmua-i Fünun* adlı dergisi yayınlanmaya başlandı[35]. Bu dergide, Voltaire ve Diderot Osmanlı okur toplumuna tanıtılıyordu. Bazı belli başlı tercümeler kanalıyla 1860'ların dergilerinde ve daha sonraki yıllarda Aydınlanma Çağının tanınmış kişileri boy göstermeye başlamıştı. Aydınlanma Çağı düşünürlerinin fikirleri, yankısını, hem Genç Osmanlıların hem de Jön Türklerin bilime ve biyolojik materyalizme olan hayranlıklarında buluyordu[36].

Tarih yazıcılığının gelişimi de reform yolunda yürürlüğe giren İmparatorluk siyasaları ile bağlantılıydı. Kültürel ve bilimsel amaçlı bazı örgütler ve halk kütüphaneleri kuruldu. Abdülhamid'in yönetimi sırasında devletin geliştirilmesi için eğitim ve bilgi ciddi bir biçimde ele alındı. Sonraki onyıllarda maliye, hukuk, güzel sanatlar, ticaret, mühendislik ve veterinerlik dallarında yüksek okullar ve meslek okulları, yeni tıbbiye okulları açıldı. İlk ve orta okullar yaygınlaştırıldı. Orta dereceli okullarla birlikte öğretmen yetiştiren okullar da devreye girdi. Tüm bu faaliyetler, ulusal eğitim için gerekli olan standartlaşma ve bununla birlikte kültürel bir türdeşliği gündeme getirdi. Ancak henüz modern bir devletin kurulabilmesi için hangi ulusal önermelerin ağır bastığı konusunda kararsızlık sürüyordu.

19. yüzyılın ortalarında, kültürel alandaki kurumlaşma çabalarıyla birlikte bazı eserlerin çevirilerinin yapılmaya başlandığını da görüyoruz.

35. *Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye* ve yayınları için bakınız Ş. Mardin, *The Genesis..*, s. 238-44.

36. Bu düşünürlerin Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi için bakınız *aynı yerde*, s. 212-15; ve Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*, (İstanbul, 1987), s. 21-25.

Edebi ve tarihi çevirilerin kaynakları esas olarak Fransız kaynaklardı. Çeviri faaliyetinin bu yıllarda çok tayin edici olduğu ve siyasal faaliyetlerle içiçe geçmiş bulunduğu konusuna dikkatimizi çeken bir araştırmacı[37], İmparatorlukta siyasal ve kültürel dönüşümü simgeleyen kurumsallaşmanın her zaman çok sayıda çeviri faaliyetiyle birlikte yürüdüğünü belirtmektedir. Bu yolla aktarılan düşünce akımlarıyla birlikte doğal olarak, tarih alanında da, çeviri faaliyeti artmıştı.

1860'larda ve 70'lerde bir yandan Voltaire, Fenelon, Racine, Volney çevirileri yapılırken bir yandan, Victor Duruy'un *General History of the Middle Ages* adlı eseri Ahmet Tevfik (Bilge) tarafından *Tarih-i Mücmel-i Kurun'u Vusta* (1871–72)[38] adıyla Türkçeye çevrilmişti. Fransa'nın o zamanki Maarif Bakanı ve aynı zamanda bir tarihçi olan Victor Duruy bu yıllarda Osmanlının eğitim alanındaki reformlarını denetlemek amacıyla İstanbul'a gelmişti. Eğitim alanındaki ilk reform atılımları içinde Fransızların katkısını anmak yerinde olacaktır. Çünkü diğer sosyal ve teknik alanlarda olduğu gibi tarihin eğitimi ve yazımı da ya Fransız uzmanların gözetimi altındaydı ya da o sırada Türkçeye çevrilmiş bulunan Fransız tarihçilerinin çalışmalarının etkisinde kalmıştı. Örneğin, Ahmet Cevdet'in çok bilinen *Cevdet Tarihi*'nde Michelet gibi romantik–ulusçu ve Taine gibi pozitivist–ulusçu tarihçilerin etkisi altında kalmış olduğu savunulmaktadır[39]. Ahmet Cevdet'in tarih yazımında ve eğitiminde siyasetin rolüne olan inancı bu çok bilinen kitabının önsözünde açıklanır, ve bu Fransızlarda hakim olan tarih bakış açısıyla tam bir uyum içindedir.

Aynı şekilde, Namık Kemal de başka bir Fransız tarihçi ve siyasetçi olan F.P.G. Guizot'dan etkilenmişti. Guizot'ya göre bir insanın ülkesine duyduğu sevgi o ülkenin geçmişini bilmekle doğrudan orantılıydı. Namık Kemal 1886'da sürgün yıllarının sonunda yazdığı *Osmanlı Tarihi*ne önsözünde tarihi, geçmiş hakkında bilginin öykü şeklinde aktarımı olarak göründüğünü ancak gerçekte "hükümet" etmenin en önemli unsurlarından olduğunu ve bir "bilim" olduğunu söylemiştir[40]. Bu çalışmasında, Namık Kemal ilk olarak ilerlemeyi "sabit"liğe karşı bir "değişim" olarak görmek-

37. Saliha Paker, "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler", *Metis Çeviri*, Güz 1987, s. 33.
38. Enver Koray, *Tarih Yayınları Bibliografyası*, (Ankara, 1952), s. 39.
39. E. Kuran, "Historiography in the Tanzimat Period", *Historians of the Middle East*, s. 428.
40. Namık Kemal, "Osmanlı Tarihi Mukkaddemesinden", *Tanzimattan Beri Edebiyat Antolojisi*, (I.H. Sevük, derleyen), (İstanbul, 1943). s. 163-4.

teydi, ikinci olarak, tarihi siyasal ve idari görevi bulunan kişilere hizmet veren bir bilim olarak ele alıyordu. Ulusun yararı için siyasal ve idari yetkililerin yetiştirilmesine hizmet eden tek bilim dalının da tarih olduğuna inanıyordu.

Yeni tarih eserleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğuna bir yandan "ulus" ve "modern devlet" terimleri girerken, başlıcaları Fransız pozitivistleri olan bu eserlerin yazarlarının etkisiyle ulusçuluk ile tarih eğitimi arasındaki yakın bağlantının altı çiziliyordu. Gustave Le Bon[41] Osmanlı pozitivistleri[42] üzerinde etkili olan başka bir pozitivistti, ve tarih eğitiminin ortak bir kitle psikolojisi yaratmadaki önemi üzerinde duruyordu. Le Bon tarih felsefesi üzerine yazdığı bir kitabında, modern bilimin yani tarihin ortaya çıkışında istikrarsızlığın başlıca nedenlerden biri olduğunu savunuyordu. Ona göre psikoloji tarih bilgisinin vazgeçilmez temeliydi[43].

Avrupa dillerinde yazılmış olan genel tarih eserlerinin çevirileri ve uyarlamaları, tarih üzerindeki Farsça–Arapça etkisinden bir kopuş gösterdiyse de geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığının tam anlamıyla terk edilmesi sonucunu doğurmadı. Bu değişimler daha çok 1) çeviri yapıtlardan ve uyarlamalardan oluştuğu için özgün araştırmalarda bir duraklama yarattı ve 2) Avrupa sosyal felsefesine doğru radikal bir eğilim ortaya çıkardı.

Tanzimat döneminde yeni tarih yazma yöntemleri benimsenmişti ve Avrupa etkisiyle tarih kitaplarındaki çeşitlilik oldukça artmıştı. Genel olarak, geleneksel tarih yazıcılığının öyküsel ve betimleyici yöntemleri varlıklarını yeni karşılaşılan pragmatik yöntemle birarada sürdürdü[44]. Daha belirgin bir değişim yeni tarzlardaki çeşitlilikti. Ders kitaplarının yazımındaki ahlaki ve eğitsel yanlar ise reform döneminin tarih yazıcılığında önemli bir özellik olarak kaldı.

Tanzimat döneminin en belirgin özelliği geleneksel yöntemden prag-

41. Gustave Le Bon, *Bases Scientifique d'une Philosophie de l'Histoire*, (Paris, 1931).
42. Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet*, (İstanbul, 1981), s. 58,182.
43. Gustave Le Bon, *Bases Scientifique...*, s. 15,16. Le Bon tarih çalışmalarını dört sınıfa ayırıyor: 1) Hayata dair olaylar üzerinde, yani insanlığın kökenleri üzerinde modası geçmiş düşünceleri yeni duruma uyarlamak için yürütülen bilimsel araştırmalar; 2) Tarihçilerin tarihin birbiri ardından gelen çeşitli olaylarını algılamaları; 3) Geçmişteki olayları ve bu olayların nedenlerini yeniden yapılaştırmayı sağlayan yöntemler; 4) Tarihte önemli kişiliklerin ve dini ve siyasi önemli olayların ve önemli ekonomik etkilerin tarih üzerinde oynadıkları rolün araştırılması. s. 19.
44. E. Kuran, "Historiography in the Tanzimat Period", *Historians of the Middle East*, s. 428.

matik yönteme bir geçiş olmuştur. Birçok tarihçi, daha iyi hükümet politikaları üretebilmek amacıyla tarihi olayların nedenlerini ve sonuçlarını araştırmak, açıklamak ve hatta bazen eleştirmek yolunda atılımlarda bulundular[45], ancak bütün bu çabalar çok yüzeysel kaldı. Bu genel yüzeyselliğe rağmen bazı tarihçiler daha önce çok gevşek değerlendirilen olaylar arasındaki nedensel bağlantılara dikkat çekmeyi başardılar. Tarih alanında önde gelen kişilerden biri olan ve laik okulların açılmasına ve geliştirilmesine önemli katkıları da bulunan Ahmed Cevdet (1822– 1892), tarihin, "sadece olayların bir kronolojik sıralanması olarak değil insanoğlunun deneyiminin, kaynakların eleştirel bir değerlendirmesi yoluyla incelenmesi gerektiğini" kavrayan ilk Osmanlı tarihçilerinden biriydi[46]. Bir saray tarihçisi sıfatıyla kendisinden Osmanlı İmparatorluğunun tarihini yazması istenmişti ve çok tanınmış eserini, yani *Tarih-i Devlet–i Aliyye*[47]'yi (1884) o zaman yazdı.

On iki ciltlik tarihinin ilk bölümünde Ahmed Cevdet bize tarih biliminin gerekliliği ve yararlarından söz etmektedir. Ona göre uygarlığın en yüksek noktası devlet adamlarının ellerinde bulundurdukları konumdur. Geçmiş hataları tekrarlamamak ve tarihten yararlanmak için bu kişiler o günkü hükümetleri adına ders çıkarmak amacıyla önceki olayları yakından bilmek ve incelemek durumundaydılar. Ayrıca, Ahmed Cevdet, insanoğlunun, geçmişi ve geleceği merak etme konusunda doğal bir eğilimi olduğunu savunmaktadır; bu nedenle de tarih genel anlamda insanlar için de bir gerekliliktir. Ahmed Cevdet tarih biliminin esas olarak düzeni sağlamak ve korumakla yükümlü olan devlet adamlarına hizmet ettiğine ve

45. Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, (İstanbul, 1940), s. 573595. Genel anlamda pragmatik tarih, geçmişten ders çıkarma yoluyla halkı eğitmek için yapılan tarih olarak ele alınmaktadır. Ayrıca bakınız Z. Velidi Togan, *Tarihte Usul*, (İstanbul, 1981), s. 2-3. Togan, Tanzimat döneminde *şen-i* (pragmatique) yöntem ile *neden-nasılcı* (generique) yöntemin birarada karışık bir biçimde varlıklarını sürdürdüğünü gözlüyor.

46. Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cilt. II, (Cambridge, 1977), s. 64-5. Ayrıca bakınız İ. Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs, 1985 Bildirisinden Ayrıbasım*, (İstanbul, 1986), s. 163-4. Ortaylı, A. Cevdet'in tarihe katkısını sağlam bir zamanlama, olayların sağlam bir yorumlanması ve Fransız Devrimi ile Rusya'nın ilerlemesinin öneminin kabul edilmesi olarak değerlendirmektedir.

47. Çeşitli baskıları şunlardır: 1. *Cevdet Tarihi*, 110 Cilt, (istanbul, 1271-1292), Matbaa-i Amire; 1. *Cevdet Tarihi Tertib-i Cedid*, 12 Cilt, (İstanbul, 1301-1309), Matbaa-i Osmaniye; 3. *Tarih-i Cevdet*, I-XII Cilt, (İstanbul, 1972-4), Fatih Yayınevi; 4. *Tarih-i Cevdet* (Tarih-i Vekayi-i Devleti Aliyye), Cilt I, Üçdal Neşriyat, 1983.

devletler arasındaki ilişkiyi geliştirdiğine inanıyordu[48]. Görüşleri ve yöntemleri, genel tarih, Osmanlı ve Türk tarihi ve İslam tarihi yazan tarihçiler tarafından da benimsendi.

Ahmed Mithad'ın *Tarih-i Osmani*, Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic-ül Vukuat*[49]'ı tarzındaki popüler tarih eserleri halk için yazılmış eserlerdi. Şemseddin Sami ise modern araştırma yöntemleri kullanarak Türklerin tarihi üzerine çalışmıştı. Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan* (1871)'ı bir tarihsel biyografi olarak ele alındı. Bu eseriyle Kemal ulusçuluk ve kahramanlık duygularını hareketlendiriyordu. Selahaddin Eyyubi, Fatih, Yavuz gibi önde gelen İslam kahramanları seçerek din, millet ve ahlak kavramları üzerine görüşlerini yansıtıyordu. Eserlerinde az da olsa eleştirel bir bakış açısı olduğu ileri sürülmektedir.

Öte yandan, Süleyman Paşa evrensel tarih çerçevesinde İslam öncesi Türkler üzerine bir eser verdi: *Tarih-i Alem* (1876). Necip Asım Türk tarihi üzerinde çalıştı: *Türk Tarihi* (1899)[50]. Bu kitapların birçoğunda Türk kökenli halkların Avrupa gözüyle ele alınışı dikkat çekmektedir; bazıları Fransız yazarlardan uyarlamadır (örnek Leon Cahun) bazıları ise İngilizce eserlerin uyarlamalarıdır. Gerçekten de yüzyılın ilk onyılına kadar Türkçülük Osmanlı tarihlerinde siyasi ve tarihi bir konu olarak kendisini göstermemiştir.

Tarihçilikteki yeni tarzların Fransızca "dünya tarihleri"nden uyarlama genel tarihler olduğunu böylelikle saptamış oluyoruz. Buna bir örnek olarak da Ahmed Mithad'ın Fransızca *Univers*[51]'ini gösterebiliriz, ayrıca İslam tarihleri, Türklerin tarihi, yerel tarihler, çeşitli ülkelerin tarihleri, tarih sözlükleri, hatıralar, ve Arap ve Farsça tarihler[52] sayılabilir. Tanzimat döneminin sonlarına doğru toplumsal bilimler bir anlamda yüksek öğrenime girmişti, ve tarih yazımı uygun ders kitapları haline getirilmek

48. *Aynı yerde*, (1983), Cilt I, s. 25-6.
49. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-i Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, V. I-VII, Sadeleştiren Neşet Çağatay, (Ankara, 1987).
50. E. Kuran'a göre "Osmanlı aydınlarının ulusçu emelleri ile Tanzimat döneminde yayınlanan Türk Tarihi arasında sıkı bir bağlantı vardır". *Historians of the Middle East*, s. 428.
51. Ahmed Mithad Efendi, *Kainat* (L'Univers), 15 Cilt, (İstanbul, 1871-1881).
52. M. Halil Yinanç, *Tanzimat I*, s. 21. Yınanç sözü edilen bu değişik tarzları deneyen tarihçileri sıralamaktadır. Ancak hiçbirinin kayda değer bir eser bırakmadığını da sözlerine eklemektedir. Yınanç'a göre bu yetersizliğin arkasında yatan neden devlet örgütlerinin ve ordunun modernleştirilmesine ağırlık verilmiş olmasıdır. Pozitif bilimler yüksek öğrenimde uzun bir süre ihmal edilmiştir.

amacı sonucunda görece iyileşmişti[53]. Reform döneminin tanınmış devlet adamlarından Ahmed Vefik Paşa (1823–1891), Darülfünun'da "tarih felsefesi" dersi veriyordu; 1860'larda başlayan bu dersleri 1872'deki Maarif Bakanlığı izledi ve yine Fransızların tarzında hazırladığı *Fezleke–i Tarih–i Osmani* (İstanbul, 1286 (1869)) ders kitabını yazdı. Osmanlı tarihini, İmparatorluğun tarihi aşamalarına tekabül edecek bir biçimde altı bölüme ayırmıştı. Dilbilim ve tarih çalışmalarında ulusal bilincin geliştirilmesine de özel önem vermiştir.

Yeni okullar için tarih ders kitaplarına duyulan genel ihtiyaç 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tarih yazıcılığının gelişmesinde önemli bir aşama olarak ele alınmalıdır. 1860 ve 1870'lerde hem erkekler hem de kadınlar için ilk ve orta dereceli okullar açılmıştı. Ahmed Vefik Paşa 1876 yılında bu yeni okullar için ilk ders kitaplarını kaleme almış olan tarihçi idi. Daha sonra ilk tarih profesörü olarak Darülfünun'a girdiğinde derslerinde, sarayın son resmi tarihçisi Abdurrahman Şeref tarafından yazılmış olan bir genel tarih kitabını, *Hikmet–i Tarih*'i kullandı[54]. A. Şeref, orta dereceli okullar için iki ciltlik *Tarih–i Devlet–i Osmaniye* (A. H. 1309–1312 (1891–4)) gibi kitaplar da yazmıştır.

Eğitim reformları ve eğitimde laikleşme, gerçekten de reformu yürütenlerin amaçları ve saikleri doğrultusunda yapılacak bir tarih eğitimini şart koşuyordu. Yeni siyasaların yapılabilmesi ve yeni yönetici seçkinlerin eğitilebilmesi için özellikle tarih alanında sistemli bir düzenleme gerektiriyordu. Sosyoloji, politika, kültür ve uygarlık yani "beşeri bilimler" adı altında değerlendirilen derslerin hepsi de tarih konusu altında ele alınmıştı. Vefik Paşanın yaptığı gibi Fransız tarihçilerin eserlerinden uyarlanan pragmatik tarihsel sınıflandırmalar geleceğin devlet adamlarını yetiştirecek dersler olarak görülüyordu. Yeni devlet adamları İmparatorluğun başarılarını ve yenilgilerini böylece "modern" bir bakış açısından tanıyabileceklerdi.

Yukarıda adı geçen tarihçiler ve bu tarihçilerin çağdaşları yeni okuyucu kitlesini eğitebilmek için çeşitli seçeneklere başvurdular. Tarihin konusunun da, genel tarihten daha özel tarihlere, ülke tarihlerine ve siyasal tarihlere yaygınlaştırılmasının gerektiğine inanıyorlardı. Yüksek öğrenimin

53. E. Kuran, *Historians of the Middle East...*, s. 424-5. Ahmed Vefik Paşa böyle bir kitabın yazılması için ilk adımı atan kişiydi.
54. Yusuf Akçura, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Münakaşalar*, (İstanbul, 1932), s. 577-607.

gerekleri de hesaba katılmaya başlandı ve modern kültürel merkezileşme ilk aşamalarında sadece uluslaşma ile bağlantılı olsa da tarih kitaplarının ve tarih ders kitaplarının artmasında bütünleştirici eğitim politikası esas itici gücü oluşturdu.

Özetle şurası açıktır ki 19. yüzyıl Osmanlı tarihyazıcılığı tek bir entelektüel akımın izini taşımamaktadır. Bu dönemde yazılan eserler çoğunlukla 18. yüzyıl Aydınlanma çağının bir yansımasıydı, romantik ve pragmatik zihniyet hakimdi; yer yer devreye giren ilkel düzeydeki bilimsel tarih felsefesi de pozitivizm olarak ele alınıyordu.

Gerçekten de 19. yüzyıl Osmanlı tarihçileri sarayın hizmetindeydiler, tek meşru otorite olarak gördükleri Osmanlı Padişahlarının dünya görüşlerine kendilerini şu veya bu şekilde adamışlardı. Reform hareketlerinin büyük bir çoğunluğunu Osmanlı devlet gücünü kuvvetlendirmek için alınan tedbirler olarak değerlendirmek güçtür. Eğitimde ve tarih yazıcılığında modernleşme, geleneksel değerler ve yöntemlerle birlikte varlıklarını sürdürdüler. Ancak çağın yeni temaları yani ulusçuluk ve Türkçülük aydınların da değişmelerine önayak oluyor ve doğrudan siyasal iktidar üzerinde de etki yaratıyordu. Ulusçuluğun Batılı yöntemlerle yaratılması ise, Türkçülük resmi ve bilimsel olarak tanımlanıncaya kadar daha birkaç onyıl bekleyecekti.

☆☆☆

Osmanlı tarih yazıcılığının Cumhuriyet tarihçiliğine doğrudan yansıyan en önemli özelliği tarihin siyasal meşruluk için yazılmış olmasıdır. Meşruluğu sağlamanın en kısa ve sağlam yolu ise tarihi yapanla yazanın aynı kişiler olmalarıdır. En azından aynı dar çevrenin kişileridir bunlar. Siyasal iktidarın tarihle bu denli doğrudan ilişkisi ise kullanılan üsluba ve tarih yazım tarzlarına da yansımıştır. Başarılar da başarısızlıklar da bu dar çerçeve içinde öyküleşmektedir. Başka ülkelerin deneyimleri ya da başka zaman dilimleriyle karşılaştırmalı mesafeli bakışlar hemen hemen hiç yoktur. Tarih yazımı, çoğunlukla siyasal yaşamın kendi içinde dönen, kendine yönelik, kendisiyle kaygılı bir anlatımından ibarettir. Anlatımlar üslup zenginlikleri barındırdıkları zaman bile içerik olarak daima kendine dönüktür.

Bu kendine dönüklük ve şimdiki–zamanlılık bir kültür devrimi yaşamış olmasına rağmen genç Cumhuriyet tarihçiliğinde de etkisini sürdürmüştür. Çünkü üsluba da yansıyan bu yaklaşım siyasal kararların hızla alınması için elverişlidir. Tarih yazımını bir edebi anlatım olarak algılar ancak bir yönteme sahip kendinden sorumlu bir disiplin olarak algılamaz. Dolayısıyla tarihçiliğin sorumluluğu sadece tarihin aktörlerinin yani büyük siyaset adamlarının bir yansıma–öyküsüdür. Tarihyazımı yoluyla siyasaların sorgulanması geç Osmanlı dönemindeki nasihatnamelerle varlık göstermekle beraber bunlar adlarından da belli olduğu gibi iktidarı sorgulayan değil padişahın yolunu aydınlatan bütünleyici ve koruyucu yapıtlardır. Eleştirel bakıştan uzak oluşları ve zamanı, zamanlar ve mekanlar içinde bir aşama olarak görme yeteneğine sahip olmayışları Türk Cumhuriyetçi tarih yazıcılığına da bir kolaycılık bir pragmatizm ve işlevsellik kazandırmıştır.

Ancak Osmanlıdaki tarih yazım tarzlarının zenginliği aynı ölçüde Cumhuriyet tarihçiliğine yansımamıştır. Çünkü pozitivizmin ve laikliğin etkileri bir yandan da Osmanlıdan sıyrılma eğilimini beraberinde getirmiştir. Özetle Osmanlı tarih yazıcılığının olumlu olan zengin olan özellikleri Cumhuriyet tarihçiliğine pek yansımamış oysa olumsuz olanları, özellikle siyasal çözümleme düzeyinde genç Cumhuriyet tarihçiliğinde devamlılık göstermiştir.

Türk Ulusçuluğu ve Kaynakları

Ulusçuluk çağdaş bir olgu mudur yoksa çok daha geniş bir tarihi sürekliliğe sahip olduğu söylenebilir mi? Son yıllarda bu konuda yazılanlar daha çok çağdaşlıktan yana. Ama belli başlı ulus ve ulusçuluk teorisyenleri bu konuda hep doğallığın ve evrenselliğin altını çizmiş. Tartışmalar çeşitli sosyologlar, antropologlar, tarihçiler ve siyaset bilimcileri tarafından sürdürülüyor ve günümüz "ulus ve ulusçuluk" sorunlarına yeni boyutlar getirilebiliyor. "Ulusların kaderlerini tayin hakkı" uluslararası siyaset alanında yeni boyutlar yaşarken bilimsel düzeyde ulusların **kendilerini tanıma araçları** üzerine yapılan araştırmalar konunun karmaşıklığını yeniden gözler önüne seriyor.

Her platformda hala kalıcı bir meşruluk arama çabası sürüyor. Çünkü uluslararası birçok çağdaş olguya uluslar damgalarını vuruyorlar. Siyasal alanda küresel bir yapılanma olmadığına göre ulusların varlıklarını tanımlama araçlarının önemi canlılığını koruyor. Her ulusun kendi aynasında kendisini nasıl görmek istediğine bağlı olarak uluslararası ilişkiler de gelişiyor ve şekilleniyor. Her ulusun seçtiği tanımlama araçları ve çabası o ulusun vatandaşlarının tarihe, siyasete, kültüre bakış açılarını da belirliyor.

Ülkemizde ulusçuluk kavramı birçok başka kavram örneğinde olduğu gibi, aslında sadece Türkiye'ye özgü bir olgu gibi ele alınmıştır. Diğer uluslar ve ulusçu hareketlerle benzerlikleri üzerinde pek durulmamış hatta ulusçuluğun bir teorisi yapılabileceği hiç düşünülmemiştir. Ulusçuluk o kadar öznel ve o kadar aile içi bir inanç gibi ele alınmıştır ki bu olgunun askeri, siyasal ve kültürel boyutlarını da birbirinden ayırdetmek pek zor olmuştur.

Ulusçuluğu, ülkemizde de ulusun, yani Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının, kendilerini tanımlama araçları açısından ele aldığımızda, konunun eğitimle çok yakın bir ilişkisi olduğu apaçık ortaya çıkar. Tanımlamanın da fiziksel, tarihsel ve kültürel ögeleri vardır. Tarihsel öge aslında coğrafi ve kültürel özellikleri de içerebilir. Türkçülük bence bu yönde gelişmiştir. Türkçülüğün ve kabaca Türk ulusunun tanımı Türklerce dil, din,

kültür ve mazi örtüşmeleri olarak ele alınmıştır. Bu ayırdedici özellikleri su yüzüne çıkaran bütün maddi bulgular, kurumlar, öyküler sanki elele vermiş birbirleriyle çelişebilecek noktalar görmezlikten gelinerek kurulan bu ittifak ulusçuluk olarak görülmüştür. Ancak siyasal sistem düzeyinde ulusçuluğu çözmeden tüm bu kendini tanıma ve tanımlama araçları boşlukta kalacaktı. Zaten bu nedenle de tüm görkemine rağmen ne Osmanlıcılık ne de Turancılık siyasal sistem içinde bir seferberlik yaratamamışlardır.

Konumuz tarih yazımına dayandığına göre ulusçuluk ve Türkçülük akımlarının özellikle tarihçiliğe, ilk aşamalarda nasıl yansıdığını el¬ almak gerekiyor. Yirminci yüzyılın başında Türk ulusçuluğunun ana esin kaynağı olan Fransız devrimi, saraya ve monarşiye beslenen nefreti kesinlikle pekiştirmiştir. Tarih yazımının böylece "saraydan kurtuluşu" özlemi özellikle Fransız ve bazen de Alman tarih yazıcılığının yüzeysel bir uyarlamasına dönüşmüştür. Tarihin saraydan tedrici bir biçimde "kurtuluşu" hareketi ulusçuluk alanında siyasal ve kültürel etkinliklerle birlikte yürümüştür. Siyasal sistemle teması ise Osmanlı reformcu devletçiliğiyle sınırlıdır.

Çağdaş tarih yazımı ise uluslaşmanın ve ulusu Türkleşme ile tanımlamanın tüm sorunlarıyla birlikte gelişmiştir. Bu bölümde ilk olarak ulusçuluğun ve Türkçülüğün önderleri ve çabalarını kısaca ele alarak amaçlarına hangi yollardan ulaşmayı düşündükleri incelenecek, bölümün ikinci kısmında ise tarih yazımının Türkiye'de ilk kurumsallaşma çabaları özetlenecek.

Ulusçuluk ve Türkçülük

Ulusçuluk teorisi Batı dünyasının tarihsel deneyimi üzerine kurulmuştur. Bu teorinin bazı farklı yorumları[1] Avrupa'da ve Avrupa dışında Batı mo-

1. Ulusçuluğu kavramsal açıdan ele alan kitaplar arasında Anthony Smith'in, *Theories of Nationalism*, (Londra, 1971) ve *The Ethnic Origins of Nations*, (Oxford, 1986) adlı iki kitabını sayabiliriz. Ayrıca bakınız Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, (Oxford, 1983). Siyaset bilimi ve karşılaştırmalı bir inceleme için bakınız John Breuilly, *Nationalism and the State*, (Manchester, 19821985); Benedict Anderson, *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (Londra, 1983-1990) ve Hugh Seton Watson, *Nations and States*, (Londra, 1977). Bu kitapların hiç biri Türkiye örneğini etraflı bir biçimde açıklamaya yeterli görülmeyebilir. Çünkü

delini izleyen ülkelerde ulusçu hareketlerin kültürel ve siyasal akışını açıklamaya yöneliktir. 19. yüzyıl ulusçuluğunun Türk ulusçuluğunu doğrudan etkileyen başlıca iki yorumuna işaret etmek yerinde olacaktır. 1. **iradi (voluntarist) ulusçuluk** vatandaşlığın eşitliği, eşit hakları ve ödevleri bulunduğu ilkesine ve Fransız devriminin yarattığı ulusal egemenlik anlayışına dayanan bir yaklaşımdır; 2. **Organik ulusçuluk** ise Alman idealizminden doğmuştur ve ulusu ortak bir kültürü ve tarih bilinci olan doğal organik bir gerçeklik olarak görür ki bu gerçeklik halkların iradesinden bağımsız olarak varlığını sürdürür. Fransa da Almanya da ulusal devletlerini büyük bir siyasal, kültürel ve ekonomik dönüşüm sonucunda tanımlayabilmişlerdir. Başka bir deyişle, uluslaşma süreci, sanayi toplumunda yeni bir siyasal ve kültürel dili iktidara getirdi[2], böylece Avrupalı ülkeler kimliklerini ulusal geçmişlerine dayandırmışlardır. Batı Avrupa ülkeleri genellikle bu sınıflandırmanın birincisi altında ele alınırlar. Doğu Avrupa ülkeleri ise ikinci yoruma daha yatkın görülürler. Ulusçuluk teorisinin bu iki başlangıç yorumu ve dinle özdeş görülen İslam "milliyetçiliği" biraraya gelerek, Osmanlı Türkçülüğünde, ulusçuluk duygularının, kültürel, edebi ve siyasal kurumlar nezdinde özgün bir ifade kazanmasına neden olmuşlardır. Bu karışım bir bakıma özgündü çünkü devletin iradesi ulusun ahlaki ve maddi varlığı ile bütünleştiriliyordu. Uluslaşma süreci ulusçuluğun siyasal sistemle temasını kuruyordu. Fransız devriminden kaynaklanan "ulusal egemenlik" anlayışını, keşfedilmiş bir organik gerçeklik tamamlıyordu. Böylece ulusçuluğun doğuş teorilerinden yola çıkarak siyasi bir strateji oluşturuluyordu.

Yeni yüzyılın Osmanlı–Türk aydınlarına göre ulusçuluk ve Türkçülük bazen birbirlerini tamamlayan bazen de birbirleriyle çelişen iki ideoloji idiler. Başlangıçta ırk, ulusun tanımlanmasında bir analiz birimi olarak kabul edilmiyordu ve *millet* kavramının dini bir anlamı vardı. Aslında hem

hepsi de esas olarak milliyetçiliğin doğduğu yer olan Batı örneğinden hareket etmişlerdir. Ancak siyasi sınıflandırma açısından, Breuilly'nin Türk ulusculuğuna "reform ulusculuğu" adını vermesi özellikle Cumhuriyetin ilk yirmi yılının somut politik değerlendirmelerine en yakın bir açıklama gibi görünmektedir. Çünkü bu dönemde değişik yaklaşımlardan ve akımlardan hatta yüzeysel olarak bazı teorilerden pragmatik amaçlarla yararlanılmış ve bunun adına ulusculuk denmiştir. Breuilly'e göre, İmparatorluk reformları işlevsel bir eşgüdüm anlayışıyla askeri yönetimli siyasi reformlara dönüştürmüştür, ve bu reformların seferberlik işlevi çok önemlidir. s. 113.

2. Gellner'a göre, ulus olmanın anahtarı sanayi toplumuna geçişin somut şartlarında ve o toplumun geleneksel bazı özelliklerinde yatmaktadır. Bu geçiş dönemi uluslaşma süreci olarak anılmaktadır ve siyasal sistemle kurulan bağlantı öne çıkmaktadır. Gellner'ın kitabının eleştirel bir değerlendirmesi için bakınız Büşra Ersanlı ve Günay G. Özdoğan, "Ulus ve Ulusculuk: Sanayileşme Sürecinde İktidara Geçen Kültür", *Toplum ve Bilim*, No. 28, Kış 1985, s. 177.

"milliyetçilik" hem de Türkçülüğün açıkça tanımlanması ve sonra da kamu oyuna sunularak tarih yazımı ile bütünleşmesi gerekiyordu. Bu süreç ilk bakışta görüldüğü gibi kolay değildi. Bazı Osmanlıların gözünde "milliyetçilik" hem devlet bütünlüğünü hem de dilin Türkleştirilmesi sürecini içeriyordu; diğerlerine göre "milliyetçilik" in temeli Türk kökenli olmaktı. O zaman da ulus–devlet denklemi ertelenmiş oluyordu. Yine bazıları "milliyetçilik"i Osmanlı Devletinin iktidarını kuvvetlendirecek, ona daha güçlü bir dinsel meşruluk kazandıracak bir güç olarak görüyorlardı. Bu noktada da din, bir ulusal kendini tanıma aracı olarak meşruluk kazanıyordu.

Bütün bu görüşler ve bunlar etrafındaki tartışmalar 19. yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında oluyordu. Bu dönem askeri, coğrafi, siyasal, kültürel ve eğitim konuları açısından tam bir keşmekeşti. Özetlersek, "milliyetçilik"in tanımlanması Genç Osmanlılar için önemli bir sorundu. "Genç Osmanlılar 1867–1878 yılları arasında yani Tanzimatın sonlarına doğru önem kazanmaya başlayan Türk aydınlarıydı"[3]. "Milliyetçilik" in tanımlanması Jön Türkler için de önemli bir sorundu, çünkü İslam dini ulusçuluğun dünyevi niteliğine dayanan tüm teorilerle çelişiyordu. Ulusçuluk ve Türkçülük etrafındaki tartışmaları izleyebilmek için dönemin önde gelen ve en etkin ulusçularının görüşlerini genel hatlarıyla gözden geçirmek gerekecektir. Bu kişilerin ulusal kimlik konusundaki siyasi, edebi, eğitsel ve reformist yaklaşımları genellikle onların tarih yazımına yaklaşımlarıyla örtüşmektedir. Başka bir deyişle en ateşli ulusçular siyaset adamlarıydı, edebiyatçılardı ve tarihçilerdi.

Tanzimat döneminde Türkçülük, "millet" ve Osmanlı İmparatorluğu "milliyetçilik"i tanımları içinde henüz ciddi bir anlam kazanmamıştı. Genç Osmanlılar daha ziyade Avrupa devrimlerinin pratik ve maddi sonuçlarını Osmanlı Devletini yeniden düzenlemenin esas etkinlikleri olarak görüyorlardı. Türkler ve Türk dili üzerine yapılan çalışmalar ise kültürel düzeydeydi. Buna karşılık, siyaset ve sosyoloji Osmanlıların geçmişteki iktidarını korumak için önemli görülmüyordu. Tanzimattan sonra İmparatorluğun Türk olmayan kesimlerinin elden çıkması Osmanlılığın bir siyasal seferberlik sloganı olarak eski gücünü kaybettiği görüşünü kuvvetlendirmişti. Kayıplardan arda kalan topraklarda çoğunlukla Müslüman/Türk nüfusunun yaşadığı gerçekliği Türkçülüğü çağdaş ulusal hedefler için esas slogan haline getiriyordu.

3. Şerif Mardin, *Genesis...*, s. 3.

19. yüzyılın ikinci yarısında parçalanmaya karşı alınan tedbirler İslam dininin verebileceği güçlü dayanışma üzerinde de odaklanmıştı. Diğer yandan Türkçülük Avrupalıların bazı etkili imalarıyla baltalanıyordu: özellikle bazı Fransız yazarlar gayri müslim halkın biraraya gelerek bir federasyon kurmalarını öneriyorlardı[4]. Bu dönemde dini bağlantıları vurgulamak yerine çağdaş ulusçuluğun bir gereği olan yurttaşlık anlayışı üzerinde duran bir Osmanlıcılık[5] en akla yakın bir yaklaşım olarak ele alınmaya başlandı. Bu Osmanlılık ideali içinde Türkçülük ise kültürel ve linguistik bir ilgi alanı olarak kaldı. Ancak Türkçülük hareketinin etnik kökene dayanan uzantıları, dinsel ve sağcı muhalefeti canlandırıcı bir rol de oynadılar.

Birçok tarihçi bu dönemde Türk kökenli bir tarih yazımına koyuldu ve bunu, Türkleri konu alan milliyetçi bir efsaneye dönüştürmeye çalıştı. Çeşitli Avrupalı şarkiyatçıların Türklüğün geçmişi ile ilgili bulguları Genç Türkler arasında Türklük üzerine yapılan ve yapılacak çalışmaların başlıca esin kaynağını oluşturdular. Macar antropolog ve Türkolog Vambery (1852–1913), Türklerin Turani ırkların bir parçası olduğunu öne sürdü. Fransız şarkiyatçı Leon Cahun (1841–1900), Türklerin tarihi ve genel anlamda uygarlıktaki rolleri ile ilgileniyordu. Polonya kökenli Mustafa Celaleddin Paşa, tanınmış kitabı *Les Turcs Anciens et Modernes*'de (1867), *Türklerin özgün ırksal niteliklerini vurguluyordu.* Birkaç Osmanlı tarihçisi de Türk halkının İslam öncesi özellikleriyle ilgili bazı eserler yazdılar. Türk kökenleri ve Türklerin önemine adanan tüm bu çalışmalar sonraki yıllarda daha ileri düzeyde bazı tartışmalara yol açtı: bu tartışmaları çeşitli siyasal görüşleri vasıtasıyla dile getiren önemli kişiler Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Fuad Köprülü, Veled Çelebi, Necip Asım, Mehmed Emin, Ahmet Hikmet ve diğerleri idi...

Yüzyılın başında Türkçülük, dağılmış bulunan Osmanli İmparatorluğunu yaşatabilmek için özellikle özendirilmiş bir hareketti. Rusya'dan gelen muhalif aydınların yarattığı köklü Türkçülük dalgaları da bu açıdan yararlı görülüyordu. Başlangıçta Türkçülük, Türk, Arap ve Fars dillerinden meydana gelen Osmanlı dilinin Türkçeleştirilmesi ile sınırlıydı. 19. yüzyı-

4. Yusuf Akçura, "Türkçülüğün Tarihi", *Türk Yılı*, (İstanbul, 1928), s. 287-455, sadeleştirilmiş basımı *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, derleyen Sakin Öner, (İstanbul, 1978), s. 81.

5. "1839'da, Reşit Paşanın girişimiyle *Hattı Hümayün* olarak bilinen yarı-anayasal sözleşme Gülhane'de ilan edildiğinde, bu sözleşmenin kaleme alınmasında Reşit Paşanın başlıca amaçlarından biri, Osmanlı tabiyetinde bununan herkesin dini irtibata dayanmayan doğrudan vatandaşlık anlamına gelen eşit haklardan yararlanmalarını öngören bir Osmanlı milletinin yaratılması için gerekli temelin atılmasıydı". Ş. Mardin, *Genesis...*, s. 14.

lın ikinci yarısında Türkçülük hareketlerinin gelişmesi ve Sırplar, Bulgarlar gibi Türk olmayan Osmanlıların ayrılıkçı "milliyetçi" hareketlere girişmesi ile bu akım önemli ölçüde hız kazanmıştı. Yine bu dönemde dilde reform hareketi genellikle edebiyat, eğitim ve basın için bir amaç olarak görülüyordu. Tüm reformcu hareketler kültürel kurumların temelini oluşturmaya başladıkça doğal olarak Türkçülük hareketi de tarih yazımından bir **araç** olarak yararlandı.

Türkçülüğün İttihat ve Terakki iktidarı yıllarında önem kazanmaya başlayan ikinci akımı, düşlenen daha geniş topraklarla üzerinde yaşanan Türkiye arasında bir köprü kurmak, yani Turan ile Osmanlı topraklarının çekirdeğini oluşturan Anadolu arasında bir bağlantı yaratmaktı... Bir de Avrupalıların Turancılığa duyduğu ilgi vardı. Avrupalılar 19. yüzyılda Türklerin Doğu uygarlıkları ve dünya uygarlığı üzerindeki rolünü, genellikle eski tarihteki Turani halklarla kurmak istedikleri akrabalık temeline dayandırmayı seçiyorlardı. Gerçekten de bu ilginin ana itici gücü Turani halklardı. Bu halklar içinde Fin, Macar ve Türk ırkını sayıyorlardı. Bu ırklar bazı Batılı bilim adamları tarafından daha büyük bir ırkın parçaları olarak görülüyordu. Türk tarihçiler ve milliyetçiler bir süre Avrupalı yazarların bu geniş ırkçı yaklaşımlarına hayranlık beslediler, ancak o dönemde Turan, Türk milliyetçilerinin harekete geçmesinde başta gelen bir itici güç olmadı. Şiirsel bir ulusçuluğun ateşini yaktı, bir başlangıç dinamizmi yarattı fakat özellikle tarih alanında daha pragmatik ve radikal bir bakış açısı tercih edildi.

Bir İslam "milleti" için kimlik yaratma sorunu çeşitli ulusçuluk tanımlarıyla dile getirildi; bu yaklaşımlar toplumsal ve siyasal gerçekliklerin çeşitli yönlerinden esinleniyordu:

1. Birinci olarak sayabileceğimiz **İmparatorluk "milliyetçilik" i,** ilhamını Osmanlı Devlet gücünden alıyor ve iki çelişen güç tarafından etkileniyordu: Batılılaşma ve İslamcılık.

2. **Türkçülük** ise Kırım, Kazan ve Azerbaycan'da Çarlığa karşı ulusal özerklik için mücadele eden muhalif güçlerin etkisi altındaydı. Tarihçilik açısından, bu muhalefet hareketi özellikle 1905 sonrası önem kazanmaktadır.

3. **"Bilimsel" ulusçuluk** pozitivizmle, yani "bilimselcilik"le besleniyordu. İtici güçleri sosyoloji ve diğer milletlerle kültürel rekabet anlayışı idi.

Bütün bu akımlar birleşerek Türk ulusçuluğunu yarattılar. Ve bu yaratılmış Türk ulusçuluğu başarılı bir Kurtuluş Savaşından destek gördüğü

için Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu, imparatorluk ve sömürgecilik karşıtı mücadele veren ulusçuluğu ön plana çıkarmış oldu.

1. İmparatorluk "Milliyetçiliği", Osmanlı-Türk Milliyetçiliği

Ulusal benlik için siyasi irade[6] peşinde, bir yandan Fransız Devrimi öte yandan da Osmanlı devletinin geleneksel gücü tarafından etkilenen **Osmanlıcılık**, "milliyetçilik" in ilk kez siyasal anlamda dile getiriliş biçimi idi. Osmanlılığın, bir siyasal güç olarak direnen etkisi, Türk ve Osmanlı milliyetçilikleri arasında bir çeşit uzlaşmaya neden olmuştu. İdeolojik açıdan çok zayıf olmasına rağmen bu uzlaşma edebiyat, tarih ve siyasette ulusçu akımların gelişmesi için bir itici güç teşkil etti. Kısaca, 19. yüzyıl Fransa ve Almanya'sını örnek alan batılılaşma hareketi, hem Osmanlılığı hem de Türklüğü kültürel politikalar olarak teşvik etti; çünkü Osmanlılık hareketi o dönemde yurttaşlık haklarını geliştirmeye çalışıyordu. Türklük ise çağdaş bir ulusun ırksal kimliğinin haberciliğini yapıyordu.

Türk ulusçuluğunun ve ulusal tarihinin sorunu, Türk ulusunun yeni tarihsel kimliğinin ırka mı, kültüre mi, dile mi dayanacağının kararlaştırılması sorunuydu. Ancak bu karar, İmparatorluğun toplumsal ve etnik gerçekliği gözönünde bulundurulduğunda pek kolay bir iş değildi. Osmanlı sistemi çok kültürlü ve çok milletli bir düzendi ve Avrupa'nın tersine dini ortaklık, etnik ya da ırksal ortaklıktan çok daha önemliydi, dolayısıyla dinin bir sosyal kategori olarak kullanılması, bir siyasi araç haline gelmesi daha kolaydı. Osmanlı aydınlarından Şeyh Cemaleddin Afgani daha önceleri Osmanlı "milliyetçilik" ini tanımlamak için dil ve ırkı özdeş güçler olarak değerlendirmişti[7]. Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sami ve Mustafa Celaleddin Paşa benzer milliyetçi duygularla Türk dilinin geliştirilmesine katkılarda bulunmuşlardı. Bursalı Tahir Bey ve Necip Asım da Meşrutiyet döneminde böyle katkılarda bulunmuştu. Belirttiğimiz gibi, Türkçülükle daha önceleri de ilgilenilmiş olmasına rağmen her iki kuşağın tarihçileri de Osmanlı tarihinin moral kuvvetinden kendilerini kurtaramamışlardı. Onların Türkçülükleri Osmanlı devletine ve geleneğine besledikleri sadakat duygusuyla törpülenmiş ve bu duyguyla bütünleşmişti. İster Se-

6. Y. Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1976 ed.), s. 20-23.
7. Y. Akçura, *Türkçülük...*, s. 85.

lanik'te ister İstanbul'da olsun, bir kültür kurumunda aktif olan ya da bir dergide yazı yazan tarihçiler böylece hem Osmanlıcılık hem de Türkçülüğün uyuşan ve uyuşmayan yanlarının derin etkisi altındaydılar.

Namık Kemal gibi Osmanlı milliyetçileri, aslında "vatanperver" diler, Osmanlı devletine sarsılmaz bir inançları vardı ve bu devletin ortadan kaldırılması için bir neden görmüyorlardı. Aynı zamanda dilin Türkçeleşmesi, eğitimin laikleştirilmesi ve devletin siyasi ve idari kademelerinde batılılaşma için reform hazırlıkları yapıyorlardı. Bu nedenle zafer dolu bir tarihi olan Osmanlı devletinin esası, yurt *(la patrie)* olarak görülüyordu. Yurtsever edebiyat yaratmak isteyen ve bu tür şiirler yazan ve 1908'den başlamak üzere dilde reformlar gerçekleştirmek isteyen birçok edebiyatçı bu yaklaşımı benimsemişti.

Genç Kalemler işte böyle bir gruptu. Genç Kalemlerin sadece birkaç sayı çıkarmayı başarabildikleri bir yayın üzerine yapılan bir araştırmada bu grubun milliyetçilik anlayışında Osmanlıcı ideolojisine dikkat çekiliyor ve dildeki yaklaşımlarında Türkçü oldukları belirtiliyor[8]. Bu kişiler yazılarında Türk dilinin her türlü edebiyat yapıtında kullanılması gerektiği görüşünü savunuyorlardı, çünkü, onlara göre, Türk dili eninde sonunda gündelik kullanımda çok uzun bir süredir yaşamaktaydı yani ulusal bir dildi.

Değişik ırkların, milletlerin, dillerin ve dinlerin iradi tutumlarına dayanan bir ulus yaratma olasılığı Osmanlılığın ilk esin kaynağıydı. Zaten 19. yüzyılın başlarında Fransız Devriminden esinlenen ulusçuluk yorumu da tam böyleydi. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanlar ulusçuluğu ırk, dil, ortak kültür ve ortak tarih gibi elle tutulur "bilimsel" temellere dayandırdılar. Bir önceki yüzyılın bu iki ulusçuluk yorumunu karşılaştıran Yusuf Akçura, Alman bilimsel ulusçuluğunun doğuşunun, Osmanlı seçkinlerinin tek dayanağını oluşturan Fransız Devriminin yarattığı ulusçuluğu zayıflattığını savunuyordu. "Böylece", diyordu Akçura, "Osmanlılar tek geçerli dayanaklarını da kaybetmiş oldular"[9].

On yıl kadar sonra, 1920'lerde Türklükle Osmanlılık Türk tarihini ne kadar geriden başlatmak ve hangi noktaya dayamak gerektiği gibi konularda tartışmalarını hala sürdürüyorlardı. Avrupanın ulusçu tarihçilerinden farklı olarak, tarihlerine ulusun tarihi demeyi reddediyorlar ya da ül-

8. Masami Arai, "The **Genç Kalemler** and the Young Turks: A Study of Nationalism", *METU Studies in Development*, 12 (3-4) 1985.
9. Y. Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 20.

kenin tarihi "Osmanlı Tarihi" ya da "Türk–Osmanlı" tarihi demiyorlardı[10]. Çünkü henüz yeni üst–kültürün yani Türklüğün Osmanlılık dışında bir siyasal çerçeveye oturması söz konusu değildi. Ulusal kimliği tanımlama sorunu ulusun tarihini adlandırma ve yazma sorunlarını da aynı şekilde beraberinde sürüklüyordu.

2. Etnik Kimlik İdeolojilerinden Esinlenen Türk Ulusçuluğu

Ulusal tarih yazımının zeminini hazırlayan en belirgin katkı Meşrutiyet döneminde oldu ve Rusyalı Türkçü tarihçilerden geldi. Rusya'dan gelen Türkçülerin Türk ulusçuluğuna taşıdıkları malzeme kendilerinin etnik–kültürel bir muhalefet tecrübesinden geçmiş olmalarıydı. Kırım, Kazan ve Azerbaycan'ın Müslüman Türkleri Rus Çarlığına karşı mücadele etmişlerdi. Sadece müslümanlıkları değil Türklükleri de onların kendilerini bir tanımlama aracıydı. Zaten sadece müslümanlıkla dahi olsa siyasal egemenliği olan başka bir kültür karşısındaki kimlik mücadeleleri onları, Osmanlı Türkçülerinin senlik–benlik arayışından daha çağdaş kılıyordu.

Kırımlı tanınmış Türkçü İsmail Gaspirinski, 1880'lerde modern ulusçuluk akımları henüz Rusya'ya ulaşmadığı bir dönemde Ortodoks Rusyaya karşı Müslüman kimliğini vurgulayan mücadelesine başlamıştı. Daha sonraları Şemseddin Sami, Ahmed Mithad, Mehmed Emin ve Necip Asım'ın görüşlerinden de etkilenerek dil olgusunun belirleyici gücünü farketti ve bu konu üzerinde durdu. Rusyalı Türklerin emellerini 35 yıl süreyle çıkardığı "Tercüman Gazetesi"nde (1883–1917)[11] dile getirdi.

Rusya'dan gelen Türkçülerin Türk ulusçuluğunun ve dolayısıyla da Türk tarih yazımının gelişmesi üzerinde etkisi büyük olmuştur. Rus kültür egemenliğinin yarattığı atmosferde büyüyen İsmail Gaspiralı, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ve Ahmed Ağaoğlu güçlü ulusçu ideallere sarılan öncü Türk ulusçularıydılar. 1905 Rus devriminden sonra, bu öncüler görüşlerini yazılarla ve siyasi faaliyetlerle yayma olanağını buldular. Rusya'da zengin bir eğitim, Paris'de ulusculuğun kavramsal ve bilimsel temellerini geliştirme olanağı; ve İstanbul'da bu eğitimin ve görüşlerin hayata

10. Mükrimin Halil Yınanç, *Milli Tarihimizin Adı*, (İstanbul, 1969); ayrıca bakınız Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism*, (Londra, 1950), s. 104-115.
11. Kırımlı Cafer Seydahmet, *Gaspiralı İsmail Bey*, (İstanbul, 1934), s. 33-35.

geçirilmesi Rusyalı Türkçülerin düşünsel oluşumunda tipik bir üçgen yaratmıştı.

Hüseyinzade Ali Bey (Bakû, 1864) Meşrutiyet'ten yirmi yıl önce İstanbul'a gelmişti, Askeri Tıbbiyede okumuş fakat Abdülhamit (1876–1909) dönemindeki baskılardan ve sansürden dolayı doğduğu yere 10 yıl içinde geri dönmüştü. ***İttihadi Osmani***'nin kucularından biri oldu ve 1904'de Yusuf Akçura'nın başlattığı meşhur kimlik tartışmalarına katıldı. Bu tartışmada pan–İslamizm'in ve pan–Türkizmin savunuculuğunu yaptı. Pan–Turanizm üzerine yazdığı şiirler daha sonraları Ziya Gökalp'in şiirleri üzerinde çok etkili oldu[12]. Bundan başka Hüseyinzade Ali, Azerbaycan'da Türkçü ideallerin kültürel ve siyasal alanda yayılmasına da önemli katkılarda bulundu. 1910'da İstanbul'a döndü ve Türkçü harekette aktif bir rol oynadı.

Yusuf Akçura'nın tersine, Hüseyinzade Ali Transkafkasya Türklerinin kendi kaderlerini tayin için bütün ümitlerini Osmanlı İmparatorluğuna bağlamıştı. Bu amacının gerçekleşmesi için Osmanlı mandasını bile kabul ediyordu[13]. Ulusculuğu özellikle ırk olgusuna bağlamıyordu, onun için din olgusu aynı derecede önemli idi. Fakat, Rusya'dan gelen tüm ulusçu arkadaşları gibi Osmanlı–Türk ulusçuları tarafından pek benimsenmeyen güçlü populist ve liberal eğilimlere sahipti.

Yusuf Akçura ve Ahmed Ağaoğlu gibi Türk ulusçuları, Fransa'da sağlam bir eğitim gördükten sonra İstanbul'a 1908 yılında geldiler, Türkçü ideallere ve ulusçu tarih yazımına taze güç getirdiler. Avrupa deneyimleri, onlara, tüm sosyal bilimlerin kaynağının ulusçuluk bilinci olduğunu öğretmişti. 1890'larda, Paris'te eğitim gördükleri sırada onları en derinden etkilemiş olan Albert Sorel, "Ulusların, tarihi harekete geçiren ana güçler olduklarını savunuyordu"[14]. İşte bu nedenle de ulusçuluğun bu kişilere hem bir kimlik bilinci hem de bir yöntem temeli verdiğine şaşmamak gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeden önce Yusuf Akçura 1904'de, önemli makalesi *Üç Tarz-ı Siyaset*'i yazmıştı ve bu makalede Türkçülüğün siyasi açından kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştı. Irk olgusuna dayanan Avrupa ulusçuluğunu fikirlerinin geliştirilmesinde başlangıç noktası

12. Y. Akçura, *Türkçülük...*, s. 185-6.
13. Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çeviren Nuray Mert, (İstanbul, 1988), s. 89-163.
14. Muharrem Fevzi Togay, *Yusuf Akçura, Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul, 1944), s. 40.

olarak ele almış ve Osmanlı Devletinin kendini yenilemesi için bazı seçenekler üzerinde durmuştu. Akçura'nın Osmanlıcılığa ve İslamcılığa karşı eleştirel tavrı Fransa'da olgunlaşan ulusçu görüşleriyle birleştiğinde Türkçülük anlayışına çağdaş ulusçuluk düzeyinde ulaşmış bulunuyordu. Yusuf Akçura Osmanlıcılığa karşı tavrında çok tutarlıydı ve bu akıma siyasi ve kültürel açılardan savaş açmıştı. Doğal olarak ulusal özerklik yolundaki Rusya deneyi ve çağın ulusal gerçeklerini kapsayan Fransa'daki eğitimi, onun tüm fikirlerini, Türk ulusçuluğu ve onun gelecekteki zaferi üzerinde yoğunlaştırmıştı.

Yine Avrupa ulusçuluğunun doğal bir sonucu olarak, Yusuf Akçura ve çağdaşı aydınların gözünde, tarihin siyaset içinde çok önemli bir yeri vardı. Bu genel eğilime rağmen Akçura tarihin bir bilim olduğuna inanmıyordu. Daima ulusçu hareketin geliştirilmesine katkıda bulunabilecek tarihi araştırma türlerine öncelik tanıyordu. Rusya'da eğitim gördüğü sırada tarih araştırmalarının Slav ve Cermen milli uyanışlarında ne denli etkili bir rol oynadığını gözlemlemişti [15]. Ayrıca Osmanlı resmi saray tarihçileri gibi halktan uzak tarihçiler ile ya Fransız tarih ders kitaplarını tercüme etmeyi ya da kötü uyarlamalarla yetinmeyi tercih eden tarihçileri eleştirecekti.[16]

Akçura'nın Rusya'da ve Osmanlı İmparatorluğunda yaptığı çalışmaları biraraya getirdiği en önemli yapıtlarından biri olan, *Türkçülüğün Tarihi* tarih ve Türkçülük konularındaki görüşlerinin esasını teşkil eder. Bu kitabında Akçura, Türkleri Doğu, Batı ve Kuzey Türkleri olarak sınıflandırmakta ve 19. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgelerde ulusçuluğun ve Türkçülüğün gelişiminin birbirleriyle ve Osmanlı İmparatorluğunun siyasi akıbetiyle içiçe geçtiğini vurgulamaktadır. Entellektüel gelişmenin önceleri Osmanlı Türklerini etkilediğini söyledikten sonra, siyasal baskı dönemlerinde Kırım ve Kazan Türklerinin çalışmalarının Türkçülüğün gelişmesine önemli katkılarda bulunduğunu belirtmektedir. Yine bu kitabında sözünü ettiği önemli başka bir nokta da "millet" kavramının uzun bir süre belirsiz kalışıdır. Tarih yazımı açısından bu denli temel bir kavramın açık seçik tanımlanamaması birçok sorun yaratıyordu. Akçura defalarca 19. yüzyılda alınan önlemlerin hiç bir şekilde ulusçuluktan esinlenmediğini de vurguluyordu. 1890'larda ilgi gören ulusçuluk akımının İkinci Meşrutiyet

15. Francois Georgeon, *Yusuf Akçura (1876-1935) Contribution à L'etude du Mouvement National en Turquie au debut du XXeme Siècle*, These pour le doctorat de IIIeme cycle, (Paris, 1978), s. 120.
16. Y. Akçura, "Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 578.

dönemine kadar net bir tanım kazanamadığını da ekliyordu. Konfederasyon tipi siyasal çözümlerin ağır bastığını belirtiyordu[17]. Osmanlı İmparatorluğunda ve yakın çevresinde çeşitli ulusçu akımların yolaçtığı kültürel baskılar (Ruslar, Slav halklar ve bir ölçüde Araplar) Yusuf Akçura tarafından tanımlanan Türkçülüğün gelişmesinde önemli bir rol oynadılar. Ancak bu ulusçu inançların ve ideallerin gerçek siyasal ve tarihsel bir içerik kazanması ve Türkçülük haline dönüşmesi yarım yüzyıldan fazla sürmüştür. Ayrıca Yusuf Akçura'ya göre, milliyetçilik = Türkçülük olarak açıklanabilecek bu çağdaş akım tarihe bilimsel bir hareketlilik veriyordu. Bu nedenle de, Türkiye'de tarih disiplinine bilimsel yaklaşımlar doğrudan Cumhuriyetin kuruluşuyla bir tutulamazdı.

Türkçülük çalışmalarına katkıları bulunan başka bir ulusçu da Azerbaycanlı Ahmed Ağaoğlu (1869–1939) dur. F. Georgeon, Ağaoğlu'nun toplumsal kökenleriyle Türkçülük ve İslamcılık arasında şöyle bir köprü kuruyor: "Bakû'de bir Türk burjuvazisinin doğuşu, Gaspıralı İsmail'in Rusya'daki Müslüman Türkler birliği üzerindeki etkisi ve Sünni Osmanlı İmparatorluğunun komşu Şiilere üstünlüğü Azerbaycan aydınlarının pan–Türkizme ve pan–İslamizme meyletmelerini sağlayan önemli nedenler arasında sayılabilirdi"[18]. Bu başlangıç koşulları gözüönünde bulundurulduğunda ve Paris'te Ahmed Rıza, Ernest Renan ve Hyppolite Taine gibi pozitivistlerin etkileriyle, Ahmed Ağaoğlu, Azerbaycan'a döndüğünde, yazılarıyla Türkçülük fikrinin yayılmasında güçlü bir katkıda bulundu. Bu milliyetçi muhalefeti Azerbaycan basınında şöyle dile getiriyordu:

> Bir taraftan Rus hükümetine karşı mücadele ederek her çeşit umumi ve siyasi hukuktan mahrum olan Türk unsuruna bu hukuku dahi sağlamaktan, diğer taraftan Türk unsurunun kendisinde birlik fikrini sağlama maksadıyla mezhep çatışmasını ve özellikle sünni–sii düşmanlığını kaldırmaya çalışmaktan ibaretti. Bununla beraber halkı ilim ve irfana ısındırmak, Türkçe mektep ve diğer irfan müesseselerini vücuda getirmek için uğraşmak lazımdı[19].

17. Y. Akçura, *Türkçülük...*, s. 45-6. Akçura Tanzimat döneminde ve kısmen sonrasında ulus ("millet") kavramının açık seçik tanımlanmadığını ve genel olarak tüm Osmanlı tebasının bir millet olarak algılandığını vurgulamaktadır. Akçura'nın anlatımına göre bu bulanıklığın ortak toplumsal eğilimle geçiştirilmeye çalışılması aslında sonradan devam eden bir yaklaşım olmamış ve tarih tezinin sınırlarının çizildiği dönemde bile toplumsal vicdana dayanan ortak değerlerden çok devrimci formüllerin kabul edilmesi geçerli olmuştur.
18. F. Georgeon, "Les Debuts d'un Intellectuel Azerbaidjanais: Ahmed Ağaoğlu en France, 1888-1894", *Passe Turco-Tatar, Present Sovietique* (ayrıbasım), (Paris, 1986), s. 387. Azerbaycan aydınlarının milliyetçi amaçları için ayrıca bakınız T. Swietochowski, *Müslüman Cemaatten...*,
19. Y. Akçura, *Türkçülük...*, s. 200.

İstanbul'a geldikten çok sonra, 1919–20'de yazdığı bir kitabında, Ağaoğlu Osmanlı–Türk kültüründe aile, din, ahlaki değerler ve toplum gibi kavramları tartışmaktadır. Bu kitapta dönemin Osmanlısında toplumsal ve ahlaki değerleri ciddi bir biçimde eleştirmektedir. Bu eleştirileri arasında dinin, dünya işlerini yönetmede tatminkâr bir yasal ve ahlaki çerçeveye sahip olmadığını, ahlaki değerlerin cinsiyet meselelerinden çok daha geniş bir anlamı olduğunu, kişilerin ve ailelerin henüz kendi özgür iradeleriyle hareket edemediklerini belirtmektedir. Ağaoğlu için meselenin özü dinin çağdaş hayata uyarlanamamasında yatıyordu. Ağaoğlu tüm fikirlerin özgürce tartışılabildiği liberal bir siyasal ortamın milli ilerleme için kaçınılmaz bir şart olduğuna inanıyordu[20].

Özetlersek Rusya'dan gelip İstanbul'a yerleşen Türklerin Osmanlılıkla bir çeşit uzlaşmayı kabul eden özellikler barındırdıklarını söyleyebiliriz: Faaliyetlerine önce ulusun kendi kaderini tayin edebilmesi için Rusya'da bir muhalif grup olarak başlamışlardı. Ayrıca, Osmanlı siyasi liderliğinin desteğini alabilmek için Müslüman oluşları tayin edici bir öneme sahipti. Ve nihayet, bir ulusu sıkı bağlarla biraraya getiren unsurların din, dil ve kültür olduğuna inandıklarından kendi kimliklerini Osmanlı seçkinleriyle aynı potada eritmekten yanaydılar. Tüm bu koşullar onları Osmanlıcılığa yaklaştırmakla beraber mücadeleye muhalif olarak başlamaları, 1905 devriminin yarattığı halkçı görüşlere dört elle sarılmaları, ve iyi bir eğitim görmüş olmaları onların "batılılaşmış bir Osmanlı"nın "milliyetçilik"i gibi çağdaş olmayan ulusal tanımlama araçlarına karşı eleştirel bir bakışa sahip olmalarına yol açmıştı. Yusuf Akçura'nın ulusal emellerin gerçekleştirilmesinde ırk unsurunun önemli bir rol oynadığına inanması; Ağaoğlu'nun ulusal eğitimde liberal bir laikliği savunması Rusya'dan gelen Türkçülerin ikinci özelliklerine, yani eleştirel bakışlarına birer örnektir.

3. Pozitivizm ve Sosyolojiden Esinlenen Türk Ulusçuluğu

Tüm bu birbiri içine geçmiş ve zaman zaman da bulanıklaşan terimler, yani Türkçülük, Pan–Türkizm, Turancılık, Pan–Turanizm, pozitivist akımdan ve sosyoloji disiplininden esinlenmiş olan bir ulusçuluk kategorisi altında değerlendirilebilir. Bu terminolojik kargaşanın ve her birinin çeşitli durumlarda farklı şeyler ima etmesinin altını çizen Landau, esas dikkatle-

20. Ahmed Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, (İstanbul, 1972 ed.), s. 107.

rin, ulusçuluk kavramının sorunlarına yöneltilmesi gerektiğini ileri sürüyor[21]. Turancılık basit bir şekilde, Türklerin yanısıra Finlileri ve Macarları da kapsayan ve sınırları belirlenemeyecek kadar geniş bir coğrafi alana yayılmış bir ırkçı hareket olarak görülebilir. Diğer önemli "pan" hareketler pan-İslavizm ve pan–Cermanizmdir. Bunlar pan–Turanizm üzerinde etkili olmuştur. Hans Kohn'a göre pan-İslavizm de pan–Cermanizmden etkilenmiş bir harekettir ve kökü yüzyıllar öncesine dayanır[22]. Teorik açıdan Türkçülük ve pan–Türkizm ise Osmanlı sınırları içindeki ve dışındaki Türkleri kapsayan bir harekettir ancak başlangıçta ulusçu bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Amacı Osmanlı Türklerinin kimliğini kuvvetlendirmekti ve imparatorluk dışında ırkdaşlar arayan yayılmacı bir niteliğe sahip değildi. Bu sorunlu tanımlar ve açıklamaların her biri farklı bir ulusçuluk tanımından ve onun belli başlı kategorilerinden kaynaklanıyordu: dil mi, ırk mı, etnik kökler mi, yoksa din ve ortak kültür daha mı tayin edici faktörlerdi? Ortak bir tarih zorunlu muydu, ya da nispeten türdeş bir toplumdan mı söz edilmeliydi, eğitim ve ekonomi bakımından merkezileşmiş olmak da gerekiyor muydu? Ulusçuluk tanımlarının cevaplamaya çalıştığı ancak Osmanlının yapısı ve geleneği sonucu iki yakasını biraraya getiremediği cevapların ardındaki sorular işte bunlardı.

Ziya Gökalp ulusçuluk türleri arasında pozitivizm ve sosyoloji ile bağlantılı olan bu son pozitivist yoruma en yakın olan ulusçu önderlerdendi. Aslında ulusçuluk pozitivist akımla güçlenmiş ve sosyoloji disiplininin ortaya çıkışıyla da ulusçuluğa atfolunan birçok niteliği birarada barındırmaya başlamıştı. Başka bir deyişle ırk, dil, kültür ve tarih hem bilimsel hem de kısmen "doğal" sosyal özelliklerdir. Ve bu inanışa göre gerçek toplum da ulustur. Artık çağdaş bir ulusçu konumuna gelmiş olan Osmanlıların daha önce savunduğu gibi ulus ile devletin aynı şey olduğunu savunamazdı. Çağdaş ulus zorunlu olarak kendi devletiyle birlikte ele alınmalıydı.

Osmanlıcılık ile ulusçuluk arasındaki uzlaşmanın öncülerinden olan Ziya Gökalp bilimsel ve sosyolojik katkılarından dolayı burada biraz daha etraflıca ele alınacaktır. 1913'de Ziya Gökalp ulusçuluk idealini şu çelişkili sözlerle açıklamaya çalışıyordu:

21. Jacob Landau, *Pan-Turkism in Turkey, A Study of Irredentism*, (Londra, 1981), s. 29. Türkçülük, pan-Türkçülük, Turancılık ve pan-Turancılık akımlarının tanımları için bakınız, s. 1-5. Ayrıca bakınız Frank Tachau, "The Search for National Identity Among the Turks", *die Welt-des Islams*, Cilt. VIII, No. 3, 1963, s. 165-76.
22. Prof. Hans Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çeviren: Agah Oktay Güner, (İstanbul, 1983).

> Türk milliyetçiliği Osmanlı devletinin menfaatlerine ters düşmemektedir. Her genç harekette olduğu gibi Türk milliyetçiliğini savunanlar arasında bazı aşırılıklar vardır, özellikle gençlerin bir kısmı bazı yanlış anlaşılmalara neden olmuşlardır. Gerçekte, Türkçülük Osmanlı devletinin baş destekçisidir ve Türkçülük kozmopolitliğe karşıdır[23].

Daha önceki dönemin milliyetçileri gibi Gökalp de ulusçuluğu tanımlamak için açıkça din ile dil unsurunu biraraya getiriyordu; elbette bunu ırkçı açıklamaları bilmediğinden değil ideallerini gerçekleştirmek için tedrici ve "sağlam" bir yol izlemek istediği için yapıyordu. Irk kavramından ziyade "ethnie" kavramını tercih ediyordu, çünkü bir sosyal grup olan ulusun ırk gerçeğiyle eşit anlamlı olduğuna inanmıyor ve ırk kavramının biyolojik bir özellik taşıdığını ileri sürüyordu. Fransız devriminin iradi ulusçuluğundan etkilenen Türk aydınları bu yolla ırkçılığı aşan iradi ulusçuluk anlayışını daha çok benimsiyorlar ayrıca iradi olanın daha geniş bir siyasi ittifak oluşturacağına inanıyorlardı.

Ziya Gökalp (1876–1924), İstanbul'da yüksek öğrenim gördüğü sırada Avrupa ile, Avrupalı düşünürlerle, siyaset adamlarıyla, tarihçiler ve sosyologların fikirleriyle tanıştı. Abdullah Cevdet, Gökalp'in sadece siyasal etkinlik alanında değil aynı zamanda Avrupa sosyolojisi ve maddeci felsefe alanlarında da ilişki kurduğu başlıca kişilerdendi. Taklit teorisi ve kitle psikolojisi konularında çalışmış bulunan Gabriel Tarde and Gustave La Bon[24]'nu okumuştu. Bu çalışmaları ve çeşitli gözlemleri sonucunda sosyal bilimleri Türk kültürel hayatına sokmayı başardı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin de faal bir üyesiydi; ve bu parti iktidara geldiğinde Ziya Gökalp, laikliğin başı çeken savunucularından biri oldu.

Ziya Gökalp'in Jön Türk aydınları arasında özel bir yeri vardır. O bir sosyolog, dilbilimci ve sosyal tarihçiydi, yani çağdaş ulusçu amaçlar için tüm pozitif bilimleri savunurdu. Ona göre bu disiplinler daha güçlü ve hızlı bir milli ilerleme sağlayabilirdi. Gökalp'in esin kaynağı olan kişi başta Emile Durkheim idi ancak Gökalp'in düşüncesi milliyetçi amaçlar uğrunda pragmatik ve disiplinlerarası bir yol izlemeliydi. Milli eğitim konusunda Gökalp'in hareket noktası "toplum"un ahlaki ve maddi güçleriydi. Aslında Durkheim da, "siyasi toplumu ve vatanı *(la patrie)* varolmanın belirleyici faktörleri olarak görüyordu"[25]. Durkheim'e göre eğitim ulusallaş-

23. Ziya Gökalp, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, çeviren ve yayına hazırlayan Niyazi Berkes, (New York, 1959), s. 74.
24. Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp...*, s. 17-19.
25. Marion Mitchel, "Emile Durkheim and the Philosophy of Nationalism". *Political Science Quarterly*, Cilt V. 46, 1931, s. 96.

tırma demek olduğu kadar kişinin sosyalizasyonu da demekti[26]. Onun düşüncesinde eğitime atfedilen rol ve Fransız siyasetinin pragmatizmi ve sosyolojinin ilkeleri hep Ziya Gökalp'in görüşlerine yansıdı. Daha sonra bu ilkeler Cumhuriyet Halk Partisi programında kalıcı yerlerini aldılar.

Daha önce de belirttiğimiz gibi **Turan** milletin kendine güvenini arttırmak için ortaya atılan dirilişçi bir ideolojiydi. Turancılığın bir slogan olarak ahlaki ve pragmatik etkisi ulusçuluk idealiyle yakından ilişkili olmasında görülüyordu. Böylece bir kültür bağımlı siyaset formüle edilebilecekti. Ziya Gökalp gibi Türk milliyetçileri bu hareketin ırkçı bir hareket olduğuna inanmadıkları gibi, bir yönetim politikası olarak da görmüyorlardı; Turancılık onlar için sadece pragmatik önemi olan bir idealdi. Bu ideal Ziya Gökalp'a göre "geçmişin bir gerçeği, günün eğiticisi ve geleceğin yaratıcısıydı"[27]. Böylece Gökalp hem ulusçuluğun tayin edici gücünü vurguluyor hem de milliyetçi tarihçilerin ve tarih eğitiminin oynayacağı önemli role işaret ediyordu. Turan ve Türkçülük geniş bir anlamda tarih yazıcılığının ham maddesini oluşturmakla beraber bu ideallerin ırkçı anlamları Genç Türk hareketi içinde önemli bir yer tutmuyordu. Hele Ziya Gökalp'in düşüncesinde hiç de ön plana çıkmıyordu. Hans Kohn'un belirttiği gibi, "ülke halkını siyasal açıdan eğitmek arzusu, ülke dışı hayali ırksal tutkulardan önce geliyordu"[28].

"Milliyetçi İdeal" adlı makalesinde Ziya Gökalp bu idealin gerçekleştirilmesinde dilin önemli rolüne dikkat çekiyordu. Yaptığı dil incelemelerinde G. Tarde'den söz ediyor ve ulusçuluk idealini halka maletmek için halkı eğitmek için gazetelerde kullanılan dilin, gündelik dilin önemi üzerinde duruyordu. Bu makalede ulus toplumsal bir etken olarak görülmektedir[29]. Gökalp, çağdaş toplumdaki itici güçlerin, yani yaratıcı güçlerin, sanayi, manifaktür, liberal meslekler, el sanatları ve ticaret hayatında çalışan kişiler olduğunu belirtiyordu. Osmanlıcılık eleştirisine paralel olarak da sosyal açıdan tarım kesiminin ve bürokrasinin yaratıcı bir şekilde kendini yeniden üretmediğini, dolayısıyla da "çağdaş" zihinsel yeteneklere sahip olmadıklarını ileri sürüyordu.

26. *a. g. e.*, s. 102. Daha sonraki sayfalarda yazar şöyle diyor: "Durkheim'in düşüncesi 19. yüzyıl positivistlerinin hümanist ideallerinden 20. yüzyılın saldırgan ve şöven ulusçuluğa geçişi işaret eder görünümdedir... Durkheim'ın ulusçuluğunun esası ulusun en heybetli bir kollektif varlık olarak algılamasıydı". s. 106.

27. T. Parla, *The Social and Political...*, s. 108.

28. Hans Kohn, *A History of Nationalism in the East*, (New York, 1929), s. 240.

29. Z. Gökalp, *Turkish Nationalism...*, s. 72-3.

1918'de basılan *Türkçülük, İslamlaşma ve Muasırlaşma* adlı kitabında çağdaşlaşmanın Türk devlet adamları için başlıca ilham kaynağı olacağını belirtiyordu. İslamcılık ancak çağdaşlaşma yolunda adımlar atılmaya başlandıktan sonra konu olarak ön plana çıktı ve laikleşme bazı sorunlara yol açtı. Ziya Gökalp, Türkçülüğü en son ve en meşru siyasi akım olarak görüyordu. Çünkü ulusal bilinç 20. yüzyılın başlıca akımıydı ve çağdaşlaşma çağdaş ulusçuluğun kurallarına uyduruluyordu. Ziya Gökalp'e göre, Türkiye çağdaşlaşma, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını da birlikte ciddiyetle değerlendirmeliydi[30]. Türkçülük, Gökalp'in anlayışına göre "şuuraltı olanı şuurlandırmaktı", yani, Batılı ve Osmanlı değerleri birbirlerine eklemlenmeden önce bir kültür olarak varlığı iddia edilen Türk kimliğinin ya da etnik şahsiyetinin yeniden canlandırılmasıydı[31].

Kendisi bir tarihçi olmadığı halde, Ziya Gökalp'in "milli şahsiyeti, milli sosyal kültürün bir tezahürü"[32] olarak görmesi Türk tarih yazımına yeni bir boyut getirmiştir. Daha önceki Türk toplumlarının (Osmanlı ve Osmanlı öncesi) yapısının bilimsel metodlarla incelenmesini öngörüyordu. Ulusçuluğu kültürel ve ideolojik bir birliğe dayandırmak istiyordu ve bunu da sosyal geçmişin gerçekliğini inceleyerek yapmayı öneriyordu. Kültürel ve siyasal ulusçu faaliyetlerle Yusuf Akçura gibi tarihçilerin etkisi altındaydı. Gökalp'in meşhur sözü "şahıs yok **toplum** var, hak yok **ödev** var" sadece siyaset felsefesini ve ulusçuluk anlayışını göstermesi açısından değil, aynı zamanda tarih anlayışını dile getirmesi açısından da önemlidir. Tarihin geniş anlamda topluma dayandırılması gerektiğine, tarihin ödevinin ise ulusçuluk ateşini yaymak olduğuna inanıyordu. Genel olarak tarihi, toplumun incelenmesi çalışmalarına dayandırıyordu. Çünkü ulusal toplum hakkında sağlam bir bilgiye sahip olmanın ulusçu emelleri güçlendirmek için gerekli olduğunu savunuyordu. Bir sosyolog olarak sosyal ve ekonomik kurumlar tarihi, idari tarih, hukuk tarihi gibi Türkiye'de yeni sayılacak tarih konularını ortaya attı. "Ziya Gökalp'ten önce, her tarih çalışması siyasi bir nitelik taşıyordu"[33].

Durkheim gibi Gökalp de tarihçiliği iki sınıfa ayırıyor: **objektif-ta-**

30. Z. Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak ve Doğru Yol*, (İstanbul, 1976 ed.). s. 28.
31. Z. Gökalp, *Turkish Nationalism...*, s. 284-5.
32. Z. Gökalp, *Türk Yurdu*, Yıl XIV, Cilt I, No. 3, Aralık. 1340 (1924), s. 185.
33. Necati Akder, "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışının Felsefi Temeli", *Türk Kültürü*, No. 12, Ekim. 1963, s. 5-17.

rafsız ve **milli**[34] tarihler. Ulusal tarihin amacı halkı yönlendirmektir. Bu tür tarih değer yüklüdür, pedagojik niteliğe sahiptir ve doğal olarak siyasal ve ekonomik açıdan arzulanan bir geleceğe yöneliktir. Enver Behnan Şapolyo şöyle diyor: "Ziya Gökalp 'a göre objektif–tarafsız tarih insanlığın hafızasıdır, milli tarih ise milletin vicdanıdır"[35]. Gökalp, objektif–tarafsız tarihi bilimsel tarih olarak değerlendirerek bu tür tarihte sosyolojinin önemli bir rol oynadığını belirtiyor. Gökalp, tarihçileri milli tarihin "serbest metodları"nı objektif tarih yazımına taşımamaları konusunda da uyarıyor[36]. Aslında Gökalp'in kendisi bu iki tür tarih yazıcılığı konusunda açık seçik bir seçim yapmamıştır çünkü bu sınıflandırma açıkça yanıltıcı bir sınıflandırmadır. Ancak Cumhuriyetin ulusçu tarihçileri böyle bir kaba ayrımı vurgulamış ve ulusal tarih ve sadece ulusal tarih yönünde kesin bir seçim yapmışlardır. Gökalp'in gözünde her iki tür de halkın eğitimi için gerekliydi çünkü ancak bilimsel objektif tarih yoluyla insanlar ulusları ve kimlikleri hakkında fikir sahibi olabilirlerdi. Öyleyse bilimsel tarihin bıraktığı boşlukları doldurmak için neden ulusçu tarihe ihtiyaç duyulduğu açıklanması pek de kolay olmayan bir noktadır.

Aslında, bu ulusçuluk belirtilerini birbirlerinden ayrı ayrı hareketlermiş gibi göstermek hatalı olabilir çünkü, bu eğilimlerin hepsi Kemalizm'de siyasal araçlar ve siyasal hedefler olarak bütünleşmiştir. Ancak bu karmaşık ulusçu eğilimlerin oluşturduğu ağ, başlarda ulusçu tarih yazımında kendini gösteren ve kalıcılık kazanan bir zihniyeti su yüzüne çıkarmaktadır.

Kısacası ulusun ve ulusal tarihin tanımında kullanılan başlıca araçlar arasında ilk önce **dili** sayabiliriz, çünkü dil en sağlam faktördü ve belli başlı siyasetlerle çelişen bir yanı yoktu. **Din** de önemli bir öge olarak ele alınıyor ve Rusya Türkleri gibi değişik siyasal birimlerden gelen Türkleri biraraya getirmek ve birarada tutabilmek için bir araç olarak kullanılıyordu. Ancak, din, laiklikle sıkı bağlantıları bulunan ırk ve kültür gibi bazı etkenlerle çeliştiği zamanlar, "gerici bir güç" olarak değerlendiriliyordu. Aslında hem ırk hem de kültür o dönemde çağdaş ulusal kimliğin vazgeçilmez ve en önemli ögeleri olarak görülüyordu. Ancak bu iki kavram Osmanlı

34. Enver Behnan Şapolyo, "Ziya Gökalp Tarihçi", *Ziya Gökalp, Ittihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, (istanbul, 1943), s. 213.

35. *a. g. e.*, s. 214.

36. *a. g. e.*, ("Küçük Mecmua", No. 11, 1922) den alınmıştır.

aydınının gözünde sorunlu kavramlardı; "ırk" kavramı Yusuf Akçura tarafından daha yüzyılın ilk yıllarında tartışmaya açılmış bulunmasına ve birçok yazıda bu tartışmanın sürmüş olmasına rağmen Cumhuriyet kurulduktan sonrasına kadar resmi düzeyde kabul görmemişti. "Kültür"ün ise her şeyi bulandıran en karmaşık biçimde kullanılan bir kavram olduğunu söylemeliyiz, çünkü, Ziya Gökalp de dahil olmak üzere Osmanlı aydınları okur–yazar kültürü ile sözlü olarak aktarılmış kültür arasında bir fark gözetmiyorlardı. Kültürü uygarlıktan net olarak ayırdedemiyorlar, kültür ile geleneği birbirine karıştırıyorlar, hatta bazen kültür ile toplumu bile yanlış yerlerde birbirine karşılık kullanabiliyorlardı. Tüm bu kavramların birbirlerinden ayırdedilmeden birbirlerinin yerine kullanıldığı açıktır.

Dil ve Tarih İçin İlk Kurumlaşma

Türk ulusçu tarihçiliğinin gelişiminde İkinci Meşrutiyet bir dönüm noktası oldu. 1908 Anayasasında yapılan değişiklikler, reformlar ve diğer bazı değişiklikler siyasal ve sosyal hayatta bir liberalleşmeye yol açtı. Bu dönemde birçok gazete, dergi ve süreli yayın çıkarılmaya başlandı, birçok siyasal örgütler kuruldu. Reform karşıtı ve dinci hareketlerin ortaya çıktığı ve ciddi toprak sorunlarının bulunduğu bu dönemde her şeye rağmen modernleşme ve dini yönetimden arınma yolunda önemli adımlar atıldı ve daha önce başlamış bulunan Türkçü faaliyetlerle bir uzlaşmaya gidildi.

Türklüğün kökenlerine duyulan ilgi, Meşrutiyetten sonra eğitim alanında süregelen laikleşme faaliyetleriyle birlikte tarih çalışmaları üzerinde ikili bir etki yarattı: İlk olarak, şahlanan milliyetçi duygular Osmanlı öncesi Türklerin daha yaygın bir biçimde incelenmesi dürtüsünü yarattı. İkinci olarak ise, çağdaşlaşma ve laikleşme tarih yazma ve araştırma yöntemlerinin geliştirilmesini ve özellikle de bunların, yeni kurulmakta olan ulusal eğitim sistemi içinde yer almasını gerektiriyordu. Örneğin 1900'lü yılların başlarında Darülfunun'da "Tarih–i Umumi", "Tarih–i Düvel" gibi birkaç tarih dersi varken, özellikle laisizm bir eğitim politikası haline getirildikten sonra, tarih bölümünde verilen derslerin sayısı oldukça arttı: Türk Tarihi, İslamî Düşünce Tarihi, Yunan ve Roma Tarihleri, Türkiye ile Avrupa Devletleri Arasında Diplomatik İlişkiler Tarihi, Güzel Sanatlar

Tarihi, Siyaset Tarihi, Orta Çağ Tarihi, Doğu Klasikleri Tarihi gibi...[37]. Bu dönemde, eğitimde laikleşme, ulusal kimliğin Türk olarak tanımlanması, Osmanlı öncesi Türklerin Avrupa yöntemleriyle incelenmesi, "bilimselcilik" ile ulusçuluğu aynı Ziya Gökalp'in düşüncesinde olduğu gibi birleştirdi. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin (1909–1919) yönetimi sırasında, "Türklerin modern bir biçimde ilerlemesi" amacıyla bir eğitim bütünlüğünün savunulması demek olan "bilimsel dayanışma", ideolojik ve kısmen de yasal anlamda bir devlet politikası olarak benimsendi ve pekiştirildi.

Yeni birer tarihî kimlik olan Osmanlıcılık ve Türkçülük tanımları arasındaki çelişki yüzyılın başında gerçekleşen bazı kurumlaşmalarda da dikkati çekti, dolayısıyla aynı gelişimi bu kurumların bazıları aracılığıyla da gözden geçirebiliriz. Avrupa deneyinde olduğu gibi ve ulusçu fikirlerin yayılmasına eşzamanlı olarak, yüzyılın başında Osmanlı tarih yazımı da yeni bir safhaya girmişti. Bazı cemiyetler ve yayın kuruluşları içinde örgütlenen entelektüel ulusçuluk, çeviri etkinlikleri ve uyarlamalar yeni edebi türlerin tanıtımıyla başladı. Finlandiya ve Macaristan gibi nispeten yeni ulusal kimlik kazanmış ülkelerin izlediği edebi ve milli kurumlaşmalar ve yayın faaliyeti Osmanlı'da da gelişiyordu. Bilime, milliyetçi akımlara ve Türkçülüğe duyulan ilgi ***Türk Derneği, Tarih–i Osmani Encümeni, Asar–ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni*** – *"Milli Tetebbular Mecmuası"*, ve nihayet ***Türk Ocakları*** gibi kurumlarda ve bu kurumların yayınlarında kendini göstermeye başladı. Tüm bu kurumlar ve çıkardıkları yayınlar, devlet ya da toplum olarak Osmanlı gerçekliğinin içinde ya da dışında olsun Türk kimliğine bağlı daha güçlü bir ulusçuluk için mücadele ediyorlardı.

Türk tarihinin incelenmesi yüzyılın ilk 20 yılında örgütlü bir faaliyet olarak yürütülmeye başlanmıştı. ***Türk Derneği*** 1908'de kurulmuştu ve 1911'e kadar faaliyetlerini sürdürdü. Derneğin kurucuları arasında tanınmış tarihçilerden Ahmed Mithad, Necip Asım, Veled Çelebi ve Yusuf Akçura vardı. Kurucular arasında sadece Yusuf Akçura hem Rusya'da hem de Paris'te tarih öğrenimi görmüştü. Yusuf Akçura bu derneğin Türk milliyetçiliğini esas alarak kurulan ilk dernek olduğunu söylemektedir. Derneğin amacı nizamnamesinde şöyle açıklanmıştı:

37. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Maarif Tarihi*, Cilt 3-4, (İstanbul, 1977), s. 1240.

> Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün Türk kavimlerin mazi ve haldeki âşar, ef'al, ahval ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak; yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologyasını, ahval-ı içtimaiye ve medeniyeti hazinelerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını, araştırıp taraştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek süratte geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tetkik etmektir[38].

1911'de Dernek, sadece yedi sayı çıkacak olan "Türk Derneği" adlı bir derginin yayınına başladı. Bu dergiler üzerine yapılan bir inceleme, Türk tarihi ve Osmanlının o günkü toplumu üzerine yazılmış makalelerin esas olarak dil sorununu ele aldığını belirtiyor ve bu alandaki ilginin, Ulusçuluğu Osmanlı dilinin sadeleştirilmesi ve Osmanlıcılık için Türkçenin kullanımı olarak görmek anlamına geldiğini vurguluyor[39]. Yazar, başlarda Osmanlı milliyetçiliğinin Türkçülüğü de içinde barındırdığını ve hedefin daha güçlü bir merkezi Osmanlı devleti olduğunu savunuyor. Ayrıca biz biliyoruz ki, kuruculardan Yusuf Akçura, dil reformları ve batılılaşma hareketinden öteye gidemeyen Osmanlıcılığı savunmuyordu. Çünkü Akçura bir Türkçü idi ve Türk ulusçuluğu, Türk ulusunun siyasal iktidarı ve Türklüğün geçmişini kanıtlayacak "bilimsel" bir Türk tarihini ortaya çıkarmayı amaçlıyordu.

Tarih yazımında ulusçulukla bilimsel bir yaklaşımın birlikte ele alınması Akçura'nın makale ve diğer yapıtlarında da izlenebilir. *"Tarih ve Ulum"* adlı makalesinde, Fransız pozitivistlerinin etkisinde bulunan Akçura, tarih ve bilim arasındaki önemli ilişkiye dikkatleri çekiyor. Akçura bilimsel bir tarih yazımı için gerekli koşulları şöyle tanımlar: "Her şeyden önce tarih yazılı belgelere dayandırılmalıdır, ancak bunlar eleştiriye tabi tutulmalıdır". Akçura'nın, Kazan'da 1906'da yayınlanan bu makalesi önemlidir çünkü Seignobos'un görüşlerini Türk tarihçiliğine uyarlama ça-

38. Nizamname, Karabet Matbaası tarafından 1908'de İstanbul'da yayınlanmıştır. Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Büyük Türkçü Müftüoğlu Ahmet Hikmet*, (Ankara, 1951), s. 28-9 ve Yusuf Akçura, *Türkçülük*, (İstanbul, 1978), s. 209-210.

39. Masami Arai, "Toruko Kyokai No Setsuritsu To Sono Katsudo" (**Türk Derneği** ve Faaliyetleri) *Toyo Gakuho*, Cilt 65, 1984, No. 3-4. Kısmen Türkçeye çevrilen bu makale "Namık Kemal'den Mustafa Kemal'e: Türkiye'de Yurtseverlik üzerine bir Deneme", adıyla 1988'de İstanbul'da toplanan Türkoloji Konferansına tebliğ olarak sunulmuştur. s. 6-9.

bası içindedir[40]. O dönemde Yusuf Akçura'dan önde gelen ve meslek olarak tarihçiliği seçmiş kişiler vardı. Fakat Akçura'nın ismi *Türk Yurdu* dergisiyle özdeş sayılması açısından[41] Türk tarih yazımının ulusçuluk devresi içinde önemlidir.

Türk dil ve kültürü ile ilgili faaliyetlerden biraz farklı bir çerçevede 1909'da, IV. Mehmet Reşat'ın önderliğinde, Osmanlı İmparatorluğunun etraflı bir tarihinin yazılması ve Osmanlı Tarihine dair belgelerin yayınlanması amacıyla ***Tarih–i Osmani Encümeni*** kuruldu[42]. İlk başkanı olan Abdurrahman Şeref daima geleneksel tarih yazıcılığı ile çağdaş tarihçilik arasında bir köprü olarak değerlendirilmiştir. Encümen, görevlerini kısaca şöyle açıklıyordu; bir Osmanlı tarihi yazmak ve tarihi yerler, abideler, camilerle ilgili yazılı belgeleri toplamak ve tüm bunlarla ilgili bilgileri takip ve tercüme etmek[43]. *Tarih–i Osmani Encümeni Dergisi* (1910–1928) birçoklarının görüşüne göre mesleki bir standardı tutturmuştu. Ancak bu dergi esas olarak Osmanlı tarih yazımına ve Osmanlı tarihine hasredilmişti. Dergide Osmanlı öncesi Türkler ve Anadolu üzerine yazılar sadece birkaç kez yazıldı[44].

Türk Derneği ile çalışmalarını yoğunlaştıran Necip Asım ve Mehmet Arif Osmanlı Tarihi yazmaya başladılarsa da yedi yıllık uzun bir çalışmadan sonra bir tek cilt yayınlanabilmişlerdi. Bu cilt Fuad Köprülü, Yusuf Akçura ve Ahmet Refik tarafından ciddi bir biçimde eleştirildi. Yusuf Akçura Encümenin faaliyetlerine karşı genel bir eleştirel tutum içindeydi ve N. Asım ile M. Arif'in yazdıkları tarihin eski Osmanlı vakanüvislik geleneğinin bir devamı olduğunu ileri sürüyordu[45]. Akçura'ya göre, yeni tarih yazımı pozitivizme dayanmalıydı ve milliyetçilik ateşiyle aydınlanmalıydı.

40. Z.V. Togan, *Tarihte Usul*, s. 173, Togan, Akçura' nın bu çabasının aslında birtakım hataları da barındırdığını örneğin Cahun'un "Asya Tarihine Medhal" adlı kitabının ilmi metodlarla Türk tarihine medhal olarak çevrilmesi ve uyarlanmasının bilimsellikle bir ilişkisi olmadığını vurgulamaktadır.
41. F. Georgeon, *Yusuf Akçura, Contribution...*, 1978, s. 106.
42. M. Halit Bayrı, "Türk Tarih Encümeni", *Tarih Dünyası*, Cilt III, No. 30-31, Şubat 29. 1952, s. 1211-6, Ayrıca bakınız Hasan Akbayrak, "From Court History Recorder to an Official Historical Writing Society in Turkey: The case of Ottoman Historical Society", yayınlanmamış master tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1987.
43. Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları 1", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1986, No. 36, s. 361-6.
44. B Lewis, "History Writing and National Revival...", s. 223.
45. F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1987, s. 645.

En önemlisi bu milliyetçiliğin adı *Türkçülük*'tü. Encümenin böyle bir tarih yazdırma girişimi Fuad Köprülü tarafından da eleştirildi. Köprülü eleştirisinde bu tarih kitabının çağdaş bilimsel metod ve zihniyete uygun olmadığını öne sürüyordu. Bu iddiasını kuvvetlendirmek için bilimsel yöntemler ve belgelerden yararlanarak tarih yazdıklarını savunduğu F. de Coulanges, E. Lavisse ve A. Sorel gibi Fransız tarihçilerinden T. Mommsen gibi Alman tarihçilerinden örnekler veriyordu. Dahası, N. Asım ve M. Arif'in bu kitaplarıyla ilgili çarpıcı bir gözlem de yapıyordu: "Bu yazarlar bir toplumun, bir milletin, bir devletin tarihi kaynakları olarak sadece askeri ve siyasi kaynaklar üzerinde durmuşlardır". Ancak diyor Köprülü, "bununla yetinilemez, tarihçiler, tarihi olaylar olarak coğrafi, etnik ve sosyal olgulara da bakmalıdır"[46].

Sosyolojiye ve çağdaş bilimsel metodlara duyulan bu ilgi Fuad Köprülü, Ziya Gökalp ve diğer bazı Türk tarihçileri tarafından kurulan, Alman, Fransız ve Macar üyelerin de bulunduğu yeni bir Encümende devam etti, ***Asar–i İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni***. Türk Derneğinin bazı üyeleri bu yeni Encümene katıldılar. Bunlar arasında Bursalı Tahir Bey, Veled Çelebi, Necip Asım ve Mehmed Arif Bey sayılabilir. 1915'de Encümenin yayın organı olan *"Milli Tetebbular Mecmuası"*nda Encümenin tüzüğü yayınlanmıştı ve amacı şöyle açıklanıyordu:

> "Encümen Türklere ait müessesatı diğer milletlerin müessesatıyla mukayese ederek Türk milletinin hangi enmuzec–i içtimaiye mensup ve tekâmülün hangi safhasında bulunduğunu arayacaktır. Türklere ait her müessese hakkında yapılacak tetkikat vesaik–i kafiyeye istinad edecektir. Tetkikat sahası din, ahlak, hukuk, iktisat, lisan, bediiyat, fenniyat, bünyeyi içtimaiye gibi hususattır. Bu müesseselerin Türk harsında ve İslam medeniyetinde mevkiini tayin etmek ve yekdiğeri ile revabıt ve münasebatını bulmak encümenin saha–i mesaisine dahildir". Asar–ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni Talimatnamesi, (madde 2)[47].

Milli Tetebbular Mecmuası sadece beş kez çıkabildi. Ancak tarihin sosyal ve kurumsal açıdan incelenmesi alanında oldukça önemli bir yeri vardır.

46. F. Köprülü, "Bizde Tarih ve Müverrihler", *Bilgi Mecmuası*, Cilt I, s. 187-90.

47. "Asar-i İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni Nizamnamesi", *Milli Tetebbular Mecmuası*, 1331 (1915), Cilt I, No. 2. Ayrıca bakınız Z. Arıkan, "Tanzimattan Cumhuriyete Tarihçilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, (İstanbul, 1985), s. 1593.

Geleneksel tarih yazımının bir devamı olarak değerlendirilen *Tarih–i Osmani Encümeni* dergisinden de farklıdır. Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü'nün bu Encümende ve çıkardığı dergide oynadıkları rol de çok önemlidir. Derginin 2. ve 3. sayılarında Ziya Gökalp'in toplumsal yapıları inceleyen önemli bir çalışması yayınlanmıştır.

Bu Cemiyetler arasında en uzun süreli ve en etkin olan hiç kuşkusuz 1912'de bir grup askeri, tıbbıye ve mülkiye öğrencisi tarafından kurulmuş olan ***Türk Ocakları***'dır. Bu öğrencilerin başlıca ortak özellikleri pozitivizme ve bilimsel açıklamalara inançlarıydı. Bu nedenle dine ve dini yönetime kesinlikle karşıydılar ve başlıca düşmanlarının Halifelik ve Sultanlık olduğunu ileri sürüyorlardı[48]. Bir yıl önce yayınlanmaya başlayan "Türk Yurdu" dergisi onlara esin kaynağı oluşturmuştu. 1912 yılında bu dergi Türk Ocaklarının dergisi haline getirildi.

Demokratik ve liberal bir atmosfere sahip olan Türk Ocaklarının kalıcı bir siyasal karakteri olmadı. Kültür kurumları üzerine çalışma yapmış bir yazar demokratik toplumlarda bu tür kurumların ya kişiler ya da aydınlar tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Böyle kurumlar anti–demokratik yönetimlerde ya bir parti tarafından ya da iktidara geçmiş bir devrimci grup tarafından kurulur. Türk Ocakları 1910'larda ve 1920'lerde şahıslar ya da aydınlar tarafından kurulan kurumlara benziyordu[49] ve bu nedenle demokratik bir ruh yansıtıyordu. Daha sonraları, yine bu yazara göre, bu tür kültürel örgütlenmeler iktidardaki bir partiye ya da devrimci seçkinlere bağlanan anti–demokratik siyasetlerin bir ürünü olan kurumlara dönüştüler.

Zamanın tanınmış edebiyatçıları ve milliyetçileri Türk Ocaklarında toplanıyorlardı. Mehmed Emin, Ziya Gökalp, Halide Edip, Hamdullah Suphi, Ahmed Ferit, Ahmed Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve diğer birçokları biraraya geliyorlar ve "Ocaklar bir üniversite gibi faaliyet gösteriyordu"[50]. Bu grup Türk ulusçuluğunun kültürel açıdan ve entelektüel açıdan güçlendirilmesinde tayin edici bir rol oynamıştı.

Mehmed Emin (1869–1944), Anadolu kökenliydi, şiirleriyle ulusçu duyguların yayılmasında çok etkin olmuştu. Çok sade ve açık seçik bir

48. Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Türk Ocağının Tarihçesi ve İftiralara Karşı Cevaplarımız", *Türk Yurdu*, Cilt 5, No. 25, 1930, s. 2.
49. Necati Akder, "Türk Ocakları, Halkevleri, Kültür Dernekleri", *Türk Yurdu*, 1962, No. 285, II. Kısım, s. 4.
50. F. Georgeon, "Les Foyers Turcs a L'epoque Kemaliste", *Turcica*, Cilt XIV, 1982, s. 170.

Türkçe ile yazılmış şiirleri Türk edebiyatında, dilinde ve ulusçu duyguların dile getiriliş biçiminde adeta yeni bir çığır açmıştı. Ocakların birinci başkanı Ahmed Ferit'ti daha sonra kurumun özerkliğini sıkı sıkıya korumaya çalışan Hamdullah Suphi başkan olmuştu. Genel olarak kurucuların hiç biri bu kurumun o zaman iktidarda olan İttihat ve Terakki'nin bir şubesi haline gelmesini istemiyorlardı. Ancak bu durum Cumhuriyetin ve tek-parti rejiminin kurulmasıyla birlikte kaçınılmaz olacaktı.

Türk Ocakları tüm Türk kökenli halkların tarihini ve kültürünü incelemek amacıyla kurulmuştu. Özellikle, "milli eğitimi ilerletmek, İslam halkları arasında en üstün olan Türklerin bilimsel, toplumsal ve ekonomik standartlarını yükseltmek ve Türk ırkını ve dilini geliştirmek amacını taşıyordu"[51]. Klüpler kurmak, gece dersleri, halka yönelik konuşmalar, konferanslar, toplantılar düzenlemek, dil kursları açmak, edebiyat ve sanat sohbetleri organize etmek ve kitaplar dergiler yayınlamak Ocakların başlıca etkinlikleri arasında sayılabilirdi. Türk Ocakları 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisine bağlı bir kurum haline getirilene kadar 20 yıl süre ile birçok tepkilere ve muhalefete maruz kalmış ancak varlığını sürdürmeyi başarmıştı. Ocakların 1917'de, sadece İstanbul'da 1800 kadar üyesi vardı. Bu üyelerden 1600'ü üniversite öğrencileri ve daha önce üniversitede öğretmenlik yapmış kişilerden oluşuyordu. Ocakların, İstanbul dışındaki bazı merkezlerde de 16 şubesi bulunuyordu[52].

Ocakların yayınları arasında halk hikayeleri ve şiirleri, Fichte, Voltaire, Aristo gibi klasiklerin çevirileri, coğrafya ve yerel sanatlar üzerine çalışmalar ve Ermeni ve Kürtler üzerine yapılmış incelemelerin çevirileri bulunuyordu[53]. Yayınları konu bakımından oldukça genişti: Ocakların yayınladığı tarih kitaplarında ulusçu ve Türkçü motifler oldukça belirgindi. Ocakların yayın ve diğer etkinliklerine baktığımızda ırkçı ve yayılımcı eğilimlerin pek göze çarpmadığı gözlenmektedir. Bu etkinliklerde Rusya Türklerinin popülist-muhalif ulusçulukları göze çarpar. Eski Türklerde ve Anadolu'da yaşama biçimleri *hars*, eski Türkler üzerine yapılan araştırmalar *ilim*, zanaatkârlık ve güzel sanatlar *sanat* gibi altbaşlıklarla sunuluyordu. Ocakların faaliyetleri arasında ilim, tarih ve Osmanlı öncesi Türkler konularının birarada ele alınması da dikkat çekicidir. Tarih başlığı al-

51. Tekin Alp, *The Turkish and Pan-Turkish Ideal*, (Londra, 1917), s. 19.
52. *a. g. e.*.
53. Hamdullah Suphi (Tanrıöver), *Dağyolu*, (Ankara, 1931), s. 24-5.

tında etnoloji, antropoloji, arkeoloji ve linguistik başta gelen konulardı; felsefe ve sosyal bilimler Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü sayesinde en azından tarihin ikinci derecedeki alt disiplinleri olarak ele alınabilmişti.

Özetle İkinci Meşrutiyetle doğan tüm bu kurumlar ve yayınları Türk ulusunun gelişmesinde önemli bir aşama sağlayacağına inandıkları ulusçu ve bilimsel tarihi geliştirmek dürtüsüyle harekete geçmişlerdi. Yayınladıkları dergiler ve kitaplar tarih alanındaki özgün araştırma ve çalışmaların sayısını arttırmıştı. Çağdaş ulusçu akımların kaçınılmaz bir sonucu olan laikleşme hareketiyle birlikte Türklük üzerine çalışmalar da sayıca artmıştı. Bu başlangıç çalışmaları Cumhuriyet döneminin ulusçu tarihçiliğinin de esasını teşkil edecekti. Bu dönem boyunca *Türk Yurdu*, yayınlarını, bilimsel tarih olarak ele alınan ulusçu tarih çizgisinde sürdürdü.

İKİNCİ KISIM

"Resmi Tez"in Oluşumu: Siyasal Çerçeve, Kitaplar, Kongreler

Siyasal Öncüler ve Tarih Ders Kitapları

Türk tarih tezinin olgunlaşması, Cumhuriyetin kurulması sonrasında Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık akımları karşısında Türk ulusçuluğunun resmi bir ideoloji olarak benimsenmesini gerektiriyordu. Türk tarih tezinin, Türk benliğini oluşturacak bir araç ve gelecek kuşaklar gözünde onurlu bir amaç olması isteniyordu. Kemalist tarih tezi iktidardaki ideolojinin önemli bir parçası olduğuna göre, tezin oluşumunun incelenmesi de günün parti politikasına yön veren siyasal kültürün su yüzüne çıkmasına yardımcı olacaktır.

Tek-parti dönemi (1923–46) Kemalist ideolojinin oluşması ve hayata geçirilmesinin dönemidir. O dönemde Kemalizmin çeşitli yönleri üzerine yazmış belli başlı liderler[1] bu ideolojinin devrimci–otoriter özelliğini vurgulamışlardır. Kemalist tarih tezi[2] Kemalist ideolojinin en önemli bütünleyici parçalarından biridir ve bir kültür devrimi[3] özelliği taşır. Ulusçuluğun

1. Bakınız Recep Peker, *İnkilâp Tarihi Dersleri* Ankara: 1936), Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali* (İstanbul: 1940), Ahmed Ağaoğlu, *İhtilal mı, İnkilâp mı?* (Ankara: 1942), Tekin Alp, *Kemalizm*, (İstanbul: 1936), Şeref Aykut, *Kâmalizm*, (İstanbul: 1936), ve Falih Rıfkı Atay, *Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya*, (Ankara: 1931).
2. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması –1923 - 1931–*, (Ankara: 1981). Tezin ilk kez İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden Yusuf Ziya (Özer) tarafından formüle edildiğini ve bunu Türk ırkının Türklerin yaşamış olduğu belirlenen heryerdeki halkların özünü teşkil ettiğine inanmanın bilimsel olmadığını öne süren Fuad Köprülü'ye rağmen öne sürdüğünü belirtmektedir. s. 300-3. Bekir Sıtkı Baykal Kemalist Tarih Tezini şöyle özetlemektedir: "Türk Milletinin tarihi şimdiye kadar tanıtılmak istendiği gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi çok daha eskidir. Türk sarı ırktan değildir. Türkler beyaz ırktan insanlardır. Bugünkü yurdumuzun sahipleri, eski kültür kurucuları ile aynı vasıfları taşıyan insanlardır. Ortaasyalıların torunları olan bugünkü Türkler, dünya uygarlığını yaratan insanların soyundandırlar ve bu uygarlığa önemli kutklarda bulunmuşlardır. Dünya uygarlığı insanlığın ortaklaşa malıdır. *Belleten*, Cilt 25, 140, (Ankara, 1971), s. 539.
3. E. Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, (Ankara: 1946), s. 63.

yanı sıra pozitivizm ve laiklik bu ideolojik formülün felsefi temellerini oluşturmuştur. Bu otoriter dönemde muhalefetin karakteri ise utangaç ve kararsızdır, sürekli vicdan muhasebesine zorlanan bir muhalefet konumundadır.

1919'da ulusçular ve ulusçu askeri birlikler biraraya gelip Sivas Kongresi toplandığında ordu kumandanları siyasal iktidarı güçlendirmek istiyorlardı. Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyetin resmen kurulduğu 1923 yılına kadar geçen süre boyunca bu önder kadro muhalefet gruplarını ya da kişileri bertaraf etmiş ve milliyetçi hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla kaçınılmaz siyasal kurumu, Cumhuriyet Halk Fırkası olarak adlandırılan siyasal parti örgütünü kurmuştu. Partinin kuruluşuyla başlayan bu dönemde eğitim, ekonomi ve sosyal alanlarda radikal reformlar yapılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisinin ilk üç tüzük ve programlarına (1923, 1927, 1931)[4] baktığımız zaman, "millet" ve "milliyetçilik" kavramlarının tedrici bir gelişime uğradığını görürüz. Örneğin 1923 Tüzüğünde Türk "kültürünü" benimsemek parti üyeliği için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Demek ki o dönemde Türklüğün kültürel önemi vatandaşlık kavramından önde geliyordu. Ulusçuluğun tanımı esas kültürel bütünlük çerçevesinde kalıyordu, daha ileri gidememişti. 1927'de daha ayırdedici anahtar kavramların ulusçuluk ve ulusal dayanışma çerçevesinde tüzüğe girdiğini gözlüyoruz: "milli dayanışma dil birliğine, ülkü birliğine ve fikir birliğine dayanır". Partinin en önemli görevlerinden biri ise Türk dili ve kültürünü ilerletmek olarak ele alınmaktadır. "İlmi olmak" ise yine aynı belgede gerçek bir parti üyesinin özelliği ve hedefi olarak göze çarpmaktadır. Burada "fikir birliği" ve "ilmi olmak" zorunlulukları bir dünya görüşünü sergilemektedir, laiklik konusunda bir ulusal işbirliği öngörülmektedir. Tarih çalışmalarında da göreceğimiz gibi Türk düşünce hayatında "ilmi olmak" demokratik ve eleştirel bir fikir ortamının yaratılması amacını değil, sadece dinin politika üzerindeki egemenliğinden kurtulmaya çalışan bir tutum olarak anlaşılır. Parti "pozitif deneysel bilimler"e olan inancını din ile siyasal yaşamı birbirinden ayırdedecek bir etken olarak pekiştirmek istemektedir. 1931 programında ise "millet" dil, kültür, fikir birliğinden ve yurttaşların dayanışmasından oluşan bir siyasal ve sosyal bütün olarak ele alınmaktadır. Aynı belgede "halkçılık" ilkesi altında "millet", irde (irade) ve

4. Bakınız Mete Tunçay, "Ekler", *Türkiye Cumhuriyetinde...*, s. 362, 382 ve 447.

egemenlik kaynağı" olarak tanımlanmaktadır. Bunların içinde genel olarak fikir birliği yani **ideal birliği**, eğer iradenin tekliği şeklinde ele alınırsa ulusçuluk anlayışlarına bir katkı olarak görülebilir. Çünkü tanımın bu şekliyle bir ulusçuluk yaklaşımından daha çok otoriter bir sistemi benimseme eğilimi ağır basmaktadır. Tüm ulusçuları birleştiren tek bir fikre doğru gelişen bu güçlü eğilim Tarih Kongreleri tartışmalarında etraflı bir biçimde ele alınacaktır.

Cumhuriyetin kurucuları ve yöneticileri güçlü bir ulusçuluk için siyasal açıdan Türk seçkinlerinin düşüncelerinde sarsılmaz bir türdeşlik öngörmüşlerdir. Bu nedenle en belirleyici adım muhalif seçkin gruplarını tümüyle tasfiye etmekti[5]. Bu süreç yirmi yıl kadar (1919–1937) sürdü.

Muhalefete karşı mücadele askeri (istilacılara karışı), sosyal (laikliği istemeyen güçlere karşı), ideolojik (esas olarak sosyalizm ve komünizme karşı), ekonomik (liberalizmi ve mandacılığı savunanlara karşı) alanlarda sürdürüldü. Aynı şekilde dinci, liberal ve sosyalist yaklaşımlar, önceleri pragmatik devrimci daha sonra otoriter devletçi yönetim kadrosu tarafından eritilmek istendi. Bu süreç pek sakin geçmedi ve kesinlikle düşünce düzeyinde seyretmedi, aksine oldukça sert ve radikal bir şekilde yaşandı. Meşruluğunu da toplumda olumlu bir etki yaratmış olan askeri zafere borçluydu. Askeri zaferle güçlenen asker seçkinler yarattıkları hakim ideolojinin muhalif fikirleri eritip yutmasını başarıyla sağladılar. 1940'lara kadar muhalif güçlerin sindirilmesi hatta yok edilmesi bir ulusal misyon olarak görüldü. Eğitim, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel her "cephede" ulusun ve ulusçuların selameti için Kemalizm tek doğru fikir olarak işlendi. Aslında Kemalizm bir ideolojiden ziyade çok güçlü katı bir siyasa idi. Cumhuriyet devletinin tek meşru siyasal ahlak anlayışı "iktidar" sahipliği olarak hüküm sürmeye başladı.

Buna rağmen genç Cumhuriyetin bir arzusu da parlamenter demokrasinin er geç yürürlüğe girmesiydi, seçim bunun için yapılmıştı. Ancak, parlamenter demokrasinin ana şartı olan muhalif çıkarların ve düşüncelerin temsili 1940'lı yılların ikinci yarısına kadar yalnızca bir dilek olarak kaldı. Tek Parti iktidarı halka daima zorunlu bir geçiş olarak benimsetildi. Bu hazırlık ya da geçiş dönemi anlayışı meşruluğunu 1960, 1971 ve 1980 dar-

5. Muhalefetin tasfiyesinin etraflıca izahı için bakınız *a.y.*. Kurtuluş Savaşı sırasındaki muhalefet için bakınız Nurten Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet*, (İstanbul: 1984), ve genel olarak muhalefet ve Türkiye'de muhalefet için bakınız Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet*, (Ankara: 1984).

belerinde de sürdürdü. Muhalefetin genel olarak farklı çıkarları ve inançları yansıttığını ve demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurları olduğunu varsayarsak, çoğulcu rejimlerle birebir bağlantılı bulunduğunu da kabul etmiş oluruz[6]. Türkiye tek bir kültürün tek bir dilin ülkesi olmadığına göre fikirlerde ve kararlarda bir çeşitlilik olması doğaldı. Fakat Cumhuriyetin devrimci kurucuları uluslaşma sürecini bu gerçeklik üzerine kurmadılar; "Türk milliyetçiliği" olarak tanımladıkları tek bir kimlik istiyorlardı ve bunu sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sorunlara önemli bir çözüm olarak görüyorlardı. Sosyal ve siyasal anlaşmazlıkların Batılılaşma ve modernleşme çabalarını baltalayacağı yolunda genel bir kanı vardı.

1919–1932 yılları arasında sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlardan kaynaklanan muhalif gruplar bazı örgütlenmelere gittiler fakat hiç biri uzun yaşayamadı ve dolayısıyla halkın çeşitli görüşlerinin temsilciliğini yapamadı. İlk ciddi muhalefet Birinci Millet Meclisinde oluşan "ikinci grup" adı verilen bir hizip hareketiydi. Eleştirdikleri konular esas olarak "şahsi diktatörlük ve siyasal hegemonyacılık" eğimleriydi. Bu grup içinde bulunan bazı kişiler laikliğe karşıydılar, diğerleri ise kısmi bir liberalizmi savunuyorlardı. Daha sonra 1920'lerin başlarında, bazı siyasal partiler kuruldu: *Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi* ve *Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası* (1924). Bunlar kısa bir süre içinde kapatıldı ve bazı üyeleri cezalandırıldı[7]. Bazı sosyalist ve komünist parti denemeleri de oldu. Bunlardan *Halk İştirakiyun Fırkası* bir yıl yaşamayı başardı. Fakat sonra üyeleri İstiklal Mahkemeleri'nde mahkum oldu. Liberal görüşleriyle bilinen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri de partilerinin kuruluşundan yedi ay sonra aynı akıbete uğradı[8]. 1930 yılında iki parti daha kuruldu. *Ahali Cumhuriyet Fırkası* ve *Serbest Fırka*. Fakat ikisi de varlıklarını bir yıl bile sürdüremediler. Serbest Fırka aslında Mustafa Kemal'in parlamenter demokrasi yolunda atmak istediği bir adım olarak bilinir; yani muhalif bir partinin gerekliliğine inanıp böyle bir partinin kurulmasına

6. Robert A. Dahl, "Önsöz", *Regimes and Opposition*, (R.A. Dahl, ed.), (New Haven, 1973), s. 1-25, ve Giovanni Sartori ideoloji bağlamında iki tür muhalefetten söz eder, tek yönlü muhalefet (unilateral), sağda ya da solda ve çift yönlü muhalefet, yani ideolojik bir farklılaşmanın yarattığı muhalefet. *Parties and Party Systems*, (Cambridge, 1976), s. 178-9.
7. Türkiye'de tek parti döneminde her türlü muhalefete karşı mücadele, partilerin kapatılması, bu muhalefet partilerinin bazı önderlerinin cezalandırılması için, bakınız Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde...*, s. 245-282 ve Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, (İstanbul, 1952), s. 540-638.
8. T.Z. Tunaya, *Türkiye'de...*, s. 614.

önayak olunmuştur. Ancak Parti İzmir yerel seçimlerinde belli bir başarı elde edince ve daha sonra diğer bazı "istenmeyen muhalif gruplarla ittifak kurduğu belirlenince" kendi kendini lağvetmesi talep edilmiştir.

Siyasal Öncüler, Siyasetçi – Tarihçiler

Bu dönemin ideolojisinin bir yönü de siyasal tarihçiler yetiştirmiş olması, görevlendirme yoluyla bazı siyaset adamlarını tarihçi yapmasıydı. Aslında o dönemde çok sayıda tarihçi uzman olmadığından ve tarihin yazılması bir siyasal görev olarak görüldüğünden ulusçu liderler ve aktif siyaset adamları bir çeşit tarihçiler grubu olarak ele alınabilmiştir. Başka bir yönden baktığımızda ulusçu hareketi başlatan aydınlar tarih yazımı misyonunu da üstlenmek durumunda kalmışlardır. Böylelikle bu kişiler üçlü bir sorumluluk altına girmişlerdir: Öncü ulusçular, önder parti üyeleri ve yeniden tarih yazımının önde gelen kadrosu...

Siyasetçi tarihçiler olgusu Türkiye'ye özgü bir olgu değildir[9]. Özellikle devrimci değişimlerin olduğu yerlerde siyasi kadrolar yeni kuşakları eğitme misyonunu yüklenmişlerdir. Kimliklerini yeniden tasarlamak yeni tarih yazımının formülünü oluşturmak onların işi olmuştur. Türkiye'deki durum örneğin Fransa'dan pek de farklı değildir. Gerçekten de birçok Avrupa ülkesinde "yaratılmış" kültür ögeleri ya da kahramanlık, folklorik özellikler gibi tümüyle sonradan oluşturulmuş bir gelenek, kimlik ya da vatandaşlık oluşturmak amacıyla ulusçu ideolojiyle bütünleştirilmiştir[10]. Her ülke doğrudan etkilendiği siyasal güçlere dayanarak kendi koşullarına göre yapay bir geçmiş yaratmıştır. "Milli geçmiş" bolca hayal gücü gerektiriyordu, çünkü "millet" ve "milliyetçilik" aslında yeni olgulardı. Bir

9. Dennis Deletant ve Harry Hanak (derleyenler), *Historians as Nation Builders, Central and South-East Europe*, (Londra, 1988). Bu özgün yapıt ulusal tarih yazımında önemli rölü olan çeşitli ülke tarihçileri üzerine yazılan makalelerden oluşmaktadır.
10. Eric Hobsbawm, "Introduction: Inventing Traditions" ve "Mass Producing Traditions: Europe, 1870-1914", *The Invention of Tradition*, (derleyenler E. Hobsbawm ve T. Ranger) (Cambridge: 1983), ayrıca bakınız A. Smith, *Ethnic Origins of Nations*", (Oxford: 1986) s. 174-205.

ülkenin siyasal önderlerinin güçlü ve anlamlı bir geçmiş yaratma arzuları aslında hiç de olumsuz bir şey değildir üstelik gereklidir de. Ancak bu yaratılan geçmiş güçlü ve anlamlı bir biçimde formüle edilmeli ve kronolojik olguların sırasını bozmamalıdır.

1908–1923 döneminde ve özellikle de Cumhuriyetin ilk on yılında Türkiye'de yetişen ve Anadolu dışı Türk topraklarından gelen tarihçiler ulusçuluğun Türkçülük şeklinde anlaşılabilmesi için mücadele veren siyasal kişilerdi. Türkçülüğü "hakim kültür, siyasal ideal ve milli karakter" olarak ele alıyorlardı.. Yusuf Akçura, Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Fuad Köprülü, Ahmed Ağaoğlu, Necip Asım (Yazıksız) ve başka birçokları siyasal eğilimli kişilerdi ve çoğu aktif parti üyeleriydi. Ziya Gökalp baştan beri İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyesiydi, Ahmet Ağaoğlu ve Fuad Köprülü otuzlu ve kırklı yıllarda siyasal parti liderleri arasına girdiler. O zamanlar tüm siyasal, sosyal ve bilimsel faaliyetler aktif siyaset içinde yoğrulmuştu ve hiçbiri, ulusçu inançlarını ve ideallerini şekillendiren siyasal akımlardan kaçmayı başaramazdı. Zaten bu kişilerin çoğu siyasal Türkçülüğün öncüleriydi. Örgütlü faaliyetlere de tarihsel ve kültürel çalışmalar yapmak için başlamışlardı. Türk Derneğinin, Osmanlı Tarih Cemiyetinin ve Türk Ocaklarının kurucuları ve önder kadroları bu kişilerdi.

Toplumsal geçmişini, eğitimi ve kişisel eğilimlerini gözönünde bulundurduğumuzda, Yusuf Akçura'nın da aktif siyasi hayattan pek uzak durabileceği düşünülemezdi. Daha Rusya'da iken yerel *Duma*'da aktif bir Türkçü olarak çalışmıştı. Aslında siyasi kariyerinin başlangıcı muhalif cephede olmuştu. Paris'te eğitim gördükten sonra, kendini tarih çalışmalarına ve araştırmalarına hasretti, dikkatini Türkçülüğün kültürel yönünün incelenmesi üzerine yoğunlaştırdı. Akçura'nın İttihat ve Terakki Cemiyetine hiçbir zaman üye olmadığı kesin olarak kanıtlanmakla beraber[11] tüm çalışmalarının parti siyasetiyle tam bir uyum içinde bulunduğu da bilinmektedir; özellikle Ziya Gökalp ile birlikte yürüttükleri çalışmalar için bu durum tümüyle geçerlidir[12]. Daha sonra, 1919 yılında Ahmet Hikmet Müftüoğlu ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi bazı tarihçilerle birlikte *Türk Milli Fırkası*'nı[13] kurmuştu. Bu siyasi parti kısa bir süre yaşadı, işlevi daha çok Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini desteklemek oldu. Cumhuriyet kurul-

11. M. F. Togay, *Yusuf Akçura...*, s. 65.
12. F. Georgeon, *Yusuf Akçura, Contribution...*, s. 98.
13. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* cilt II, (İstanbul, 1986), s. 531.

duktan sonra Yusuf Akçura Cumhuriyet Halk Partisine üye oldu ve İstanbul milletvekili seçildi. Kısacası Cumhuriyetin kurulmasıyla Akçura'nın "bilimsel bağımsızlığı" yeni bir safhaya, iktidar safhasına girmiş oluyordu.

Bu kurucu–tarihçilerden bazıları Türk tarih tezinin her safhasını sonuna kadar yaşama imkânı buldular. Yusuf Akçura ve Reşit Galip gibi bazı tarihçiler mebus yapıldılar. Daha önce aktif politika içinde olmayan tarihçiler de aktif politikaya itildi. Sonradan Halk Fırkasının bir eğitim ve kültür kolu gibi çalışacak olan ve zamanın tek tarih kurumu olarak adlandırılabilecek Türk Tarihi Tetkik Cemiyetini bu siyasetçi tarihçiler kurdular. Bir yıl sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine dönüşecek olan Türk Ocağı Türk Tarih Heyeti'nin ilk başkanı M. Tevfik (Bıyıkoğlu), Başkan yardımcıları İstanbul mebusu Yusuf Akçura, Çanakkale mebusu Samih Rıfat ve Genel Sekreter Aydın Mebusu Reşit Galip idi[14]. Diğer on kurucu üye de ya mebus ya da parti üyesi olan kişilerdi. Bu siyasetçi tarihçiler tarih ders kitaplarını yeniden ele almak ve tarihi yeniden yazmak için örgütlendiler. Kendi özel durumlarından dolayı bu tarihçilerin hiç biri kültürel ve bilimsel kurumlarla siyasal kurumları bütünleştirmede bir sakınca görmediler.

"Türkler devlet kavramını her zaman hükümet kavramıyla bir tutmuşlardır"[15] diyen liberal ve eleştirel eğilimli Ahmet Ağaoğlu bile tarih ve kültür kurumlarının otoriter bir hükümetin denetimi altına girmelerine hiç bir itirazda bulunmuyor, hatta bu tür girişimleri doğal karşılıyordu. Ağaoğlu'na göre Türk Ocaklarının vazifesi "Türklüğü" kültürel ve tarihi bir esasa göre tanımlayabilmekti ve bunun için hükümetle sıkı bir bağ gerekiyordu[16]. Ağaoğlu, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nde bu konu üzerine yazdığı makalelerde, Türkiye'nin artık Osmanlı egemenliği altında olmadığını, bu nedenle de hükümetten uzak durulması gerekmediğini savunuyordu. Dönemin seçkinleri kendi görüşlerine uygun yeni ve modern bir hükümetin varlığını, tarih, kültür, bilim gibi çalışmaların bağımsızlığı açısından yeterli görüyorlardı. Böylelikle de hükümet desteğini hatta doğrudan

14. Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Türk Tarih Kurumu* (Ankara: 1973), Amiral Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, (Ankara: 1983), s. 1-7, M. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde...*, s. 299.
15. Ahmed Ağaoğlu, *Üç Medeniyet* (İstanbul, 1972), s. 119. Diğer bir kitabı, *Devlet ve Fert*'te (istanbul, 1933), Ağaoğlu bu alandaki görüşlerini daha da açıklığa kavuşturmuş liberal görüşlerin ve bireyselciliğin, gelişmenin tek yolu olduğunu savunmuştur.
16. Frank Tachau, "The Search for National Identity Among the Turks", *Die Welt des Islams*, Cilt VIII, 3. 1963, s. 174.

hükümet denetimini savunabiliyorlardı. Oysa Ocaklar, yüzyılın başında ilk kurulduğu dönemlerde siyasal bakımdan bağımsız, ciddi tarih çalışmalarını özendiren bir kurumdu. Daha sonra Türk Ocakları üzerinde gittikçe artan siyasi denetim resmi bir tarih yazmak arzusunun ilk işaretlerini verecekti.

Tarihçiler daha iyi "vatandaşlar" olabilmek için farklı görüşlerini tek bir görüş altında toparlamaya çalışırlarken, devlet de, çeşitli kültürel ve toplumsal birimleri ve örgütleri tek bir çatı altında Parti örgütleri ya da şubeleri haline getirmeyi amaçlıyordu. Tarihin yeniden yazılması içi devletin denetiminde özel bir kurum da oluşturuldu.

Mustafa Kemal'in öncülüğünde başlayan tarih çalışmaları 1928–29 yılları arasında bazı sonuçlar vermiş, bazı tarih çalışmaları notlar halinde yazılarak bastırılmıştı. Ancak kurumsal düzeyde atılım Türk Ocaklarının kapatılmasından birkaç ay önce Türk Ocaklarının Altıncı Kurultayında Ocaklara bağlı *Türk Ocağı Türk Tarih Heyeti*'nin kurulmasıyla olmuştur. Nisan 1930'daki bu gelişmeden hemen sonra Haziran 1930'da Türk Ocakları, kapatılarak Cumhuriyet Halk Fırkası içinde eritildiğinden bir yıl sonra yine Nisan ayında Türk Tarih Heyetinin kurucularıyla *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* kurulmuştu.

Türk tarihi Tetkik Cemiyeti'nin amacı Osmanlı Tarih Cemiyetinden farklı bir çizgiyi belirlemek ve Türk tarihini yeniden yazmaktı. Yeni Cemiyet, kültür ve tarih çalışmalarını yıllarca sürdürmüş olan Türk Ocakları tüzük ve programları doğrultusunda kurulmuştu. Zaten kısa bir süre sonra Ocakların ilk başkanlığını yapan Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) 1927 yılında dile getirdiği endişelerine rağmen, Türk Ocakları Parti örgütüyle bütünleştiriliyor, bir anlamda kapatılarak yok ediliyordu[17]. Hamdullah Suphi, Kemalist devrimin ideolojik çizgisine katılmakla beraber Ocakların entelektüel bir kültür klübü olarak kalmasını istiyordu. Kemalist dönemdeki ikinci Başkan Dr. Reşit Galip ise Ocakların siyasi bir organizma vazifesi görmesini tercih ediyordu[18]. Reşit Galip hem İstiklâl Mahkemelerine Başkanlık yapmıştı hem de kısa bir süre sonra Milli Eğitim Bakanlığı yapacaktı.

17. Mete Tunçay, Hamdullah Suphi'nin Ocakların tüzüğünün Partinin denetimi altına girecek şekilde değiştirilmesine karşı olduğunu belirtmektedir. 1931'de, Hamdullah Suphi Bükreş Maslahatgüzârlığına atanmıştı. *Türkiye Cumhuriyetinde...*, s. 296–8.
18. F. Georgeon, "Les Foyers Turcs à L'Epoque Kemaliste", *Turcica*, Vol, XIV, 1982, s. 176.

Kültürel faaliyetleri devlet=parti denetimi altında kurumsallaştırmanın ilk adımları böylece atılmış oluyordu. Bir yandan siyasetçi– tarihçiler kısmen özerk olarak çalışan Ocakların haklarını ellerinden alıyor, diğer yandan da aynı grup yeni bir tarih kurumu oluşturarak parti denetiminde işlev görmesine önayak oluyorlardı. Amaç açıktı fakat süreç biraz karmaşık bir yol izledi. Bu süreci o günlerin Cumhuriyet gazetesinin bazı başlıklarına göz atarak izleyebiliriz:

> TÜRK OCAKLARI KURULTAYI son toplantısından sonra dağıldı. Aksaray Murahhası Afet Hanımın 30 arkadaşıyla birlikte verdiği önerge kabul edildi (*Cumhuriyet* Gazetesi 30 Nisan 1930).
>
> Türk Tarihi Tetkik Encümeni ilk içtimaını akdetti. Başkan M. Tevfik Bey (Reisicumhur Katibi Umumisi), İkinci Başkanlar Yusuf Akçura, Samih Rıfat ve Dr. Reşit Galip (4–5 Haziran 1930). Recep Bey Fırka katibi Umumisi oldu (11 Mart 1931).
>
> Türk Ocakları CHF'na katıldı. Kurultay Halk Fırkası Kongresinden önce toplanacak. Ocaklar Fırkanın birer hars şubesi olacaklar. İsim değişecek ve binalar Fırkaya devredilecek (18 Mart 1931).
>
> Gazi Hz'nin Beyanatı: "Türk Ocakları Halk Fırkası ile niçin birleştiriliyor? Milletlerin tarihlerinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini birarayа getirmek ve aynı istikamete sevketmek lazımdır... Kuruluş tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sebketmiş olan Türk Ocaklarının aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla ve bütün manasıyla yekvücut olacak çalışmalarını münasip gördüm... Bu kararım ise milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gayede birleşmelidirler". Yeni Türk Ocaklarının mesai tarzının da fırkaca tespit edileceği belirtilmiştir (24–25 Mart 1931).
>
> Birkaç gün sonra Yunus Nadi Başyazısında şöyle diyordu: "Yabancılar bunun altında yatan sebepler arıyorlar, halbuki bu basit bir tahakkuk. Bir kısım vatandaşların aynı teşekküllerde milli hars arayacakları yerde bütün vatandaşların milli kuvvetleri temin etmeye çalışmaları pek tabiidir... Ocakların kendine mahsus vaziyetlerinde zamanla bir ayrılık, bir kenarda kalış gibi bir manzara ve mana hissolunmaya başlanmıştı..."(28 Mart 1931).
>
> (Bir süre sonra Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Bükreş Maslahatgüzarlığına atanmış ve 10 Nisan 1931'de Ocaklar, Fırkaya resmen iltihak etmişti).

Siyasi durum on yıl öncesinden oldukça farklıydı, çünkü 1910'lardaki tarih

yazıcılığında görülen romantik ve pragmatik tutum, yaklaşım olarak pek farklı olmamakla birlikte, siyasal bir örgüt tarafından yönlendirilmiyordu. Necip Asım, Fuad Köprülü, Yusuf Akçura, Ahmet Refik gibi başlıca tarihçiler o dönemde dergilerde, Türk Ocakları yayınlarında ya da Türk Tarih Encümeninde yayınlanan "milli tarihlerinde" siyasi örgütlerden hatırı sayılır bir derecede bağımsızdır[19]. Bağlı bulundukları kültür kurumları ilke olarak siyasi vesayeti kabul etmiyordu ve mükemmel olmamakla birlikte bilimsel bir bağımsızlık ve yaratıcılık sergileyebilmişlerdi.

Cumhuriyet döneminin devlet kontrolü ile sosyal ve kültürel örgütlerin tasfiye edilmesi süreci Ocakların eritilmesiyle sınırlı değildi. Mete Tuncay 1930 ve 1931 yıllarında *Türk Matbuat Birliği, İhtiyat Zabitleri Birliği, Türk Kadınları Birliği* gibi sosyal kurumların da kendilerini lağvettiklerine dikkat çekiyor. Neden açıktı –tüm bu örgütler işlevlerinin devlet vesayeti altında yürütüleceği konusunda ikna edilmişlerdi. Örneğin *Mason Cemiyeti* Mustafa Kemal'in bu kişileri milliyetçi kişiler olarak değerlendirmesi ve ayrı bir örgütlenmeye ihtiyaç bulunmaması yolunda karar alması nedeniyle kapatılmıştı. Yine 1930 yılında *Milli Türk Talebe Birliği* geçici olarak kapatılmıştı[20].

Tüm ulusal güçlerin birleştirilmesi ve tek–parti rejiminin sertleştirilmesi Batıda güçlenen faşizan akımlardan da güç alıyordu. Bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi dönemin siyasi liderleri otoriter ulus–devlet modelini benimsemişlerdi; bu alandaki esin kaynakları da İtalya ve Almanya olmuştu.

Örnek Ders Kitapları (1924 – 1932))

Tarih ders kitapları Cumhuriyetin ilk on yılında Türk tarih tezinin şekillenmesi konusunda iyi bir fikir vermektedir. Tarih yazımını ulusçuluğun bir tezahürü dolayısıyla siyasal atmosferin ideolojik bir anlatımı olarak ele aldığımızda ki birçok ülkede böyle olmuştur– bu ders kitaplarının incelen-

19. Türk Ocakları Tüzüğünün 4. maddesinde şöyle deniyordu: "Ocak, amacını elde etmeye çalışırken sırf milli ve sosyal bir vaziyette kalacak, **asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasi fırkalara hizmet etmeyecektir**". Bkz. Yusuf Akçura, *Türkçülük*, (İstanbul: 1979), s. 215.
20. M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde...*, s. 297.

mesi bize hem siyasi iktidar hem de Türk ulusçuluğunun özellikleri hakkında etraflı bilgi verecektir.

Türk tarihi üzerinde sürdürülmekte olan bilimsel ve kültürel çalışmalar Cumhuriyetin kuruluşuyla yeni bir evreye girmiştir. Bu çerçevede, tarihin siyasal amaçlı bir eğitim sağlamaya yönelik olarak yazılması kararlaştırılmıştır. Derli toplu ve metodik ders kitapları yazılması çok açık bir gereksinme olarak görülüyordu ve bu işin özgün bir biçimde Türkler tarafından yapılması öngörülüyordu. Türk tarihçilerinin "bilimsel ve çağdaş kurallarla" tarih kitapları yazmaları isteniyordu. Ayrıca siyasi iktidarın pekiştirilmesi amacıyla Türk ulusçuluğunun yeniden tanımlanması da zorunlu görülüyordu.

Bu siyasi ve eğitsel amaçlar 1924–1932 yılları arasında kullanılan bazı örnek tarih ders kitaplarındaki dönüşümün incelenmesi ile izlenebilir. Ele alacağımız ilk örnek Hamit ve Muhsin tarafından yazılmış 1924–29 yılları arasında üç kez basılmış ve orta dereceli okullarda okutulmuş olan *Türkiye Tarihi* adlı ders kitabıdır. İkinci örnek Kemalist tarih tezinin ilk atılımını temsil eden fakat yeterli ve başarılı görülmediği için okullarda okutulmayan, ancak özeti çıkarılarak 30 000 adet bastırılıp dağıtılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı bir komisyon çalışmasıdır. 1929–30 yıllarında hazırlanan bu kitap bir–iki yıl içinde resmi olarak okullara girecek dört ciltlik *Tarih* kitaplarının bir tür ön çalışması olarak kabul edilebilir. Demek ki üçüncü örneğimiz bu dört ciltlik *Tarih* kitabı ile bunun birkaç yıl içinde basitleştirilecek olan *Ortamektep için Tarih* adlı üç ciltlik benzeridir. Bu üç örnek toplam olarak 10 ciltten oluşmaktadır: *Türkiye Tarihi* bir cilt, *Türk Tarihinin Ana Hatları ve Türk Tarihinin Ana Hatlarına Medhal* iki cilt, *Tarih* dört cilt ve *Ortamektep için Tarih* üç cilt...

Tarih ve *Ortamektep için Tarih* ciltleri resmi tarih tezinin olgunlaştığı döneme tekabül eder. Bu kitaplar on yıllarca pek ciddi bir değişiklik yapılmadan okullarda kullanılmışlardır. Ancak otuzların ikinci yarısından sonra daha zor anlaşılır bir hale gelmişlerdir. Demokrasiye geçiş olarak kabul edilen kırklı yılların ikinci yarısından sonra ise devreye giren yeni siyasi partiler bu kitapları yöntem açısından değiştirmemiştir. Olaylar, yine bir oldu bitti şeklinde anlatılmış, tüm siyasal gelişmeler ister olumlu ister olumsuz görülsün bir tarihsel açıklamaya ve objektif bir durum değerlendirmesine gerek görülmeden, bir "idee directrice" olarak öne sürülmüşlerdir. 1950'lerde *Cumhuriyet Tarihi* ciltlerinin sonuna eklenen demokrasiye geçişle, yani Demokrat Parti (DP) ile ilgili 10–15 sayfa, 1960 darbesinden sonraki aylarda sınavlara girecek öğrencilere ya hiç okutulmamış ya da

yırttırılmıştır. Dolayısıyla ideolojiler değişse, rejim altüst olsa bile zihniyet aynıdır: Olağanüstü güçlerin rastlantısal ve beklenmedik hareketleri ya da acil bir ihtilâl ihtiyacı sonucu kitaplar değiştirilebilmektedir...

Örneklere geçerek bu tür bir tarih aleyhtarı zihniyetin ilk atılımlarını ve dönüşümünü inceleyelim:

1. Türkiye Tarihi (T.T) 1924–1929

Altı yıl süreyle üç kez basılan ve ortaokul üçüncü sınıflarında kullanılan *Türkiye Tarihi* (560 s) isimli tarih ders kitabı Hamit-Muhsin imzasını taşımaktadır[21]. Bu kitabın girişinde Hamit ve Muhsin Beyler tarihi olayları açıklamak için dikkati "şahsi amillere" dayandırmanın yanlış olduğunu ve bunu yapmaktan özellikle kaçındıklarını belirtmektedirler. Bu bakımdan Osmanlı vakanüvislerini eleştirerek, kendilerinin, "fikir üzerinde yönlendirici" olabilmek amacıyla, esas tarihi olgulara ve bu olguların sebep sonuç ilişkilerine ağırlık vereceklerini; kısaca, bilimsel açıklamalarla tarih yazacaklarını ifade etmektedirler. Tarihi, Padişahların başarı ve yenilgilerine dayandırmanın hiç de bilimsel olmadığını vurgulamaktadırlar. Önsözde amaçlarını şöyle sıralamışlardır:

> Eski vakanüvislerin yaptığı gibi en son zamanlara kadar yazılan Osmanlı tarihlerinden bir çoğunda görüldüğü veçhile bütün vak'a ve hadiseleri şahıslar etrafında toplamak ve her şeyi bunların muvaffakiyeti şeklinde göstermekten bilhassa içtinap ettik. Daha ziyade fikri terbiye üzerine amil olabilmesi için vak'aların mantıki izahını esas olarak kabul ettiğimiz cihetle hadiselerin menkıbeyi tavsifinden içtinap ile onları, esaslı sebepler ve neticelerini göstererek izaha çalıştık. Çünkü başka türlü hareket edildiği takdirde tarihin rabıtasız, insicamsız menkıbeler silsilesinden ibaret olarak görülmesi ve talebenin dimağında bir sergi salonundaki levhalar gibi yekdiğeriyle münasebeti olmayan ayrı ayrı birtakım tavsif ve tasvirlerin tesirini yapması ihtimali baş gösterir. Halbuki biz bilakis hadiseler ve vak'aların zincirlenerek devam ettiği ve asırlar ilerledikçe muğlakiyet ve mürekkebiyet peyda eylediği fikrini vermek istiyoruz. (T.T s. vi–vii).

Bu kitap bundan sonrakilerden farklı olarak Türkiye tarihi adını verdiği ciltle neredeyse tümüyle Osmanlı tarihini ele almaktadır. İmparatorluğun

21. Hamid ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, (İstanbul: 1930). Üçüncü baskı [(10 000) bazı ufak değişiklikler ve daha fazla resim ile.]

zafer dolu dönemiyle başlayarak çeşitli dönemlerini incelemekte ve bunu yaparken Avrupa'nın yorumlarından ve tarihe yaklaşımlarından yararlanmaktadır. Kitapta Osmanlı ve Avrupa tarihinin eş zamanlı dönemlerine aşağı yukarı eşit bir yer ayrılmıştır. Her bölüm dönemin Avrupa ve Asya tarihlerinin kısa ve özlü sunuşuyla desteklenmiş, padişahın iç politikası ve diplomatik siyasaları buna eklemlenmiştir. Biyografik notlar ve resimler oldukça eğitici ve dengeli bir biçimde yerleştirilmiştir. Bazı dipnotlar söz konusu tarihi olayları etraflıca açıklar niteliktedir ve bazı bölümlerin sonunda ek okuma parçaları da göze çarpmaktadır. Kitabın içindeki bölümler şöyle:

1. Osmanlı İmparatorluğunun İtila Devri (1453 – 1579) – 133 sayfa
2. Osmanlı İmparatorluğunda Tevakkuf Devri (1579-1683) – 70 sayfa –
3. Onyedinci ve Onsekizinci Asırlarda Avrupa'ya Umumi bir nazar – 60 sayfa –
4. Ricat Devri (1683 – 1792) – 60 sayfa –
5. On dokuzuncu Asırda Avrupa'ya Umumi bir nazar (1789 – 1914) – 82 sayfa –
6. İslahat Teşebbüsleri (1792 – 1839) – 50 sayfa –
7. Osmanlı Türk Medeniyeti – 92 sayfa –

Dördüncü Bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme nedeni olarak hiyerarşik düzendeki suistimal ve samimiyetsizlik verilmiştir. Bu yüzeysel kolaycı açıklama günümüzde de sürmektedir. Nedenlerini açıklama külfetine katlanmadan kolayca bazı kişileri ve durumları suçlamak tarih dışına kaçmanın en kolay yoludur. Böylece sorumluluklar da azalır.

Ancak bu bölümde *Naima Tarihi*'nden sık sık alıntılar yapılıyor ve dipnotlar veriliyor. Buna karşılık bir sonraki dönemin tarih kitaplarında böyle birinci elden kaynaklardan parçalar ve alıntılar göremiyoruz. Bir saraylı olarak tarihçi Naima'nın yazdıkları Osmanlı gerileme dönemini içerden gözlemesi bakımından önemli bir belge olarak görülebilmiştir.

Son bölümde Osmanlı–Türk medeniyeti şeklinde açıklanan Türk ulusçuluğu dönemi ele alınıyor. Bu bölümde İslam medeniyetinin etkisinden önce Türklerin kabileler halinde yaşadıklarının belirtildiğini görüyoruz. Oysa yeni yeni şekillenmekte olan resmi Türk tarih tezi zaman içinde böyle bir açıklamayı bir hakaret olarak görecek ve bundan sonra Türk kabilelerinden değil Türk devletlerinden söz edilecekti. Bu kitaba göre İslamın ve Osmanlı İmparatorluğunun etkisiyle Türklerin ırksal özellikleri önemini yitirmişti, orta çağlarda çeşitli uygarlıkların etkisinde kalındığından ırksal özellikler bir birlik noktası olamıyordu. Bu bölüm son 20 yıldır tartışıl-

makta olan çeşitli kimlik tanımları arasında bir uzlaşma bulmaya çalışması açısından da dikkat çekicidir. Kısaca kitabın eğitim ve öğrenim amacıyla Türklüğü vurgulamak için ırksal ve etnik bir birlik ve bütünlük aramadığını, bu tür bir homojenlik yaratmanın asıl amacı teşkil etmediğini görüyoruz.

Gerçekten de Osmanlı Türk Medeniyeti diye adlandırılan bu bölüm ulusçuluğa yaklaşım ve ırk özelliklerinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu şöyle açıklanmaktadır:

> ... Osmanlı Devleti bir aşiretin önayak olması ile teşekkül ettiği için ilk zamanlarda yabancı harsların tesirinden nispeten uzak kalmıştı. Biraz sonra Balkan yarımadası zaptedildi; muhtelif unsurlarla ve bilhassa Bizanslılarla münasebet arttı; İstanbul payitaht oldu. Bu suretle devletin esasını kuran Türk dehası canlılığını muhafaza etmekle beraber, on beşinci asrın ortalarından itibaren daha ziyade hissedilmek üzere, Bizans harsının tesirleri de görülmeye başladı. Bu esnada Selçuklu devletinin mirası yani bütün Anadolu Osmanlıların eline geçmişti. Onaltıncı asrın ilk zamanlarından itibaren şark ve cenup fütuhatına ehemmiyet verilince tabii Selçuklular vasıtasıyla daha evvel de Anadolu Türklerine tesir etmiş olan İran ve Arap harslarının izleri tazelendi... (s. 468).
>
> Aralarında (aşiret hayatı yaşayan Selçuklu Türkleri) en kuvvetli rabıta ayni menşee mensubiyet ve daha doğrusu kan rabıtası idi... Bu suretle Türkler de, İslam ve Hristiyan dinlerinin tesiri ile ırk rabıtasının ehemmiyetini kaybettiği bir devre yani ortazamanlara intikal etmeye başladılar... (s.470).

Yazarlar ayrıca aşiret özelliklerine sahip olan bazı toplulukların Osmanlı İmparatorluğunu kurduklarını vurguluyorlar. Bu son bölümün giriş kısmında 19. yüzyıl reform hareketlerine dikkat çekerek, "homojen bir toplum yaratarak çağdaş devleti kurmak"[22] olarak tanımladıkları Batılılaşmanın gerekliliğini belirtiyorlar.

2. Türk Tarihinin Anahatları *(T. T. A)*

Türk Tarihinin Anahatları[23] (605 sayfa) 1929'da Mustafa Kemal'in emriyle bazı tarih notları oluşturan, 1930'da Türk Ocağı içinde kurulan Türk

22. *A. g. e.*, s. 475.
23. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, (İstanbul, 1930), Yazarları: Afet (İnan), Mehmed Tevfik (Bıyıkoğlu), Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri ve Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti Başkanı; Samih Rıfat, (Çanakkale mebusu); Akçuraoğlu Yusuf, (İstanbul mebusu) ve Hukuk Fakültesinde Profesör, Ankara; Dr. Reşit Galip, Mebus ve Cemiyetin Genel Sekre-

Tarih Heyeti içinde çalışmalarını sürdüren ve 1931'de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nde de yer alacak olan seçilmiş üyeler tarafından kaleme alınmıştır. Yazarlardan sadece parti üyesi olan Afet (İnan) Hanım ile ancak iki yıl sonra Meclise girecek olan Yusuf Ziya Bey dışında hepsi Meclis üyeleridir. Mustafa Kemal Cemiyetin bazı üyelerinden çok kısa bir süre içinde bir Türkiye tarihi yazmalarını istemiştir. Kitap gerçekten de kısa bir süre içinde yazılmış ancak sonuç geniş bir onay görmemiştir.

Uzunçarşılı olayı şöyle anlatıyor: "Ankara Türk Ocağı olan şimdiki Halkevinde yapılan toplantıda... İşin ehemmiyet ve şümulünü kavrayanlar (tarihçiler) boyacı küpüne daldırıp çıkarma kabilinden acele bir Türk tarihinin yazılamayacağını ileri sürdülerse de sözlerine ehemmiyet verilmedi cesaret edilip vazife alanlar tarafından miktarı pek mahdut olarak 1930'da bir cilt neşredilmişti"[24]. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Türk Tarihinin Anahatları*'nın hatalarla dolu olduğunu Osmanlı Tarihi yazılırken Başlıca Osmanlı kaynaklarından yararlanılmadığını belirterek Yusuf Akçura'nın dahi son Osmanlı saray tarihçisi olan Abdurrahman Şeref'in yaptığı hataları tekrarladığına işaret etmektedir. Kitap Orta dereceli okullarda kullanılmak amacıyla yazılmıştı, fakat başarısız olmuş ve bu girişime önayak olan Mustafa Kemal tarafından da onaylanmamıştı.

Sadece 100 kopya basılarak tarihçilerin eleştirisine sunulan bu kitap şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Beşer Tarihine Methal –34 sayfa–
2. Türk Tarihine Methal –22 sayfa–
3. Çin –54 sayfa–
4. Hint –33 sayfa–
5. Kalde, Elam, Akat –25 sayfa–
6. Mısır –32 sayfa–
7. Anadolu –32 sayfa–
8. Ege havzası –50 sayfa–
9. Eski İtalya ve Etrüsk – 14 sayfa–
10. İran –60 sayfa–
11. Orta Asya –205 sayfa–
    a. Orta Asya'da Türk Medeniyeti Tarihine Umumi bir nazar.
    b. M.E. III. asırdan sonra Orta Asya'da kurulan ve oradan yayılan Türk devletleri.

teri; Hasan Cemil (Çambel), (Bolu mebusu); Sadri Maksudi (Arsal), Mebus; Şemseddin (Günaltay), (Sivas mebusu); Yusuf Ziya, Hukuk fakültesinde Profesör, İstanbul.

24. İsmail Hakki Uzunçarşılı, "Türk Tarihi Yazılırken", *Belleten*, Cilt. III, F. 3, 1939, s. 349.

Tarih ve tarih öncesi dönemlerde Türk ırkının olağanüstü yayılması esas odak noktası olarak seçen *T T A* eğitim amacıyla Türk Tarih Tezi yazılmasına ilişkin ilk girişimdi. Bu kitapta Osmanlı Tarihine ayrılan sayfa adedi 11. bölümün b. kısmında olmak üzere 50 sayfadır. 200 sayfa Türk devletlerine ve uygarlıklarına ayrılmış, 100 sayfa da diğer uygarlıkların Türk kökenlerine ayrılmıştır, ki bunlar esas itibariyle Anadolu topraklarında yaşamış uygarlıklardır. Geri kalan kısımlarında esas olarak Çin, Hint, İran ve Mısır medeniyetlerinin işlendiğini görüyoruz. Bu kitapta Orta Çağ ve Yeni Çağ Avrupa Medeniyeti hiç yer almamaktadır.

Kitabın sonunda 125 kitaplık bir kaynakça vardır ve hepsi ikincil kaynaklardır. Bu kitapların 12'si Rusça, 11'i İngilizce, 11'i Almanca ve geri kalan 81'i Fransızcadır. Bu kitapların nerede ve ne zaman basıldıkları hiç belirtilmemektedir. Kitap o kadar kısa bir sürede kaleme alınmıştır ki bazı en temel yanları taslak olarak kalmıştır. Kaynakçada hemen göze çarpan ve hatırlanan yazarlar Leon Cahun, Louis Joseph Delaporte, Ernest Renan, Eugene Pittard, Ellsworth Huntington, Arminius Vambery ve Wilhelm Barthold'dur. Kaynakçada bir tek birinci elden kaynak bulunmaktadır. O da, onuncu yüzyıl Arap tarihçisi İbn Nedim'in ilk kez Almanlar tarafından basılmış olan *Kitab-ül Fihrist* adlı eseridir. Esas dikkat çekici olan ise bu kaynakçada 19. yüzyıl ya da daha öncesine ait bir tek Osmanlı ve Türk tarihçinin, dilcisinin ya da edebiyatçısının bulunmayışıdır. Kitabın içinde de bu türden bir bilgi içeren dipnot yoktur. Bundan bir önce ele aldığımız ve 1924–29 yılları arasında ders kitabı olarak kullanılmış olan *Türkiye Tarihi* adlı kitaptan bu açılardan çok farklıdır.

Türk Tarihinin Anahatları neden yazılmıştı? Giriş bölümünde yazarlar bu hedefi şöyle anlatmaktadırlar:

> Bu kitap muayyen bir maksat gözetilerek yazılmıştır. Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehaz olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçülttürülmüştür. Türklerin, ecdat hakkında böyle yanlış malümat alması, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini inkişaf ettirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapla istihdaf olunan asıl gaye, bugün bütün dünyada tabii mevkiini istirdat eden ve bu şuurla yaşayan milletimiz için zararlı olan bu hataların tashihine çalışmaktır, aynı zamanda bu, son büyük hadiselerle ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla, milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve seciyesinin esrarını meydana çıkarmak, Türkün hususiyet ve

kuvvetini kendine göstermek, ve milli inkişafımızın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz: Bu tecrübe ile muhtaç olduğumuz o büyük milli tarihi yazdığımızı iddia etmiyoruz, yalnız bu hususta çalışacaklara umumi bir istikamet ve hedef gösteriyoruz.
İkinci bir maksadımız da kainatın teşekkülüne, beşerin zuhuruna ve beşer hayatının tarihi devirlerden evvelki mazisine dair, yakın zamanlara kadar itibarda bulunan yanlış telakkilerin önüne geçmektir. Yahudilerin mukaddes saydıkları efsanelerden çıkan bu telakkiler menbaların tenkidi ile, ve son zamanların ilmi keşifleri ile artık tamamen kıymetini kaybetmiştir. Tenkidi tarihe ve tabii ilimlere dayanılarak kurulan faraziyeler elbette Sifrittekvin'in (Sefer-i Tekvin) haberlerinden daha ilmidir. İşte bunun içindir ki, kitabımızda beşerin tarihine girmeden önce kainat, dünya ve insan hakkında zamanımızın ilme müstenik nazariyelerini nakil ve izah ettik; ve bunu yaparken, batıl fikirlerden sıyrılarak, tarihi şeniyeti kavramaya çalıştık...

Önsözde ayrıca kaynakların, son zamanlarda derlenmiş kitaplardan oluştuğu; bunların çoğunlukla Fransız kitapları olduğu; çünkü, bu konuda genellikle peşin hükümlerin ve yanılgıların bulunduğu kitaplara rastlandığı gibi, düzeltmeleri içeren ve doğru görüşleri savunan kitapların da Fransızca yazılmış olduğu belirtilmektedir. Sonuç olarak yazarlar bir kez daha bu kitabın Türkler için onların onurunu güçlendirmek amacıyla peşin hükümlerden kurtulmaları için yazıldığını vurgulamaktadır. Bu nedenle kapsamlı ve nihai araştırmalar şimdilik bir kenara bırakılarak, başlangıç aşamasındaki fikirler kaleme alınmış ve kitap oluşturulmuştur.

Türk Devletleri ve Medeniyetleri ile ilgili bölüm şu iddialı cümle ile başlamaktadır:

Bütün dünyaya medeniyet neşretmiş olan Türkler asıl vatanları olan Orta Asya'da muhtelif devirlerde yüksek medeniyetler tesis etmişlerdir. Fakat Orta Asya'da Türk medeniyeti normal bir surette, fasılasız inkişaf edememiştir. Bunun sebeplerini anlamak için Orta Asya'nın iklimi ahvalini göz önünde tutmak gerekir.

Türklerin siyasi iktidardaki güçleri ise Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu bölümünün giriş cümleleriyle verilmektedir.

Türkler karışıklığı sevmezler; bulundukları yerlerde, intizam ve asayiş temin etmek isterler... Abbasiler zamanında İslam alemi, fikri, dini, içtimai ve siyasi nizalarla çalkalanmakta idi. Araplar ve Acemler bu bitmez tükenmez

nizalardan pek zevk alıyorlardı... Hasılı Arap ve Acemlerin devlet tanzim ve idaresindeki iktidarsızlıkları, İslam devletini, X. asırda (yani bu devletin kuruluşundan iki-üç asır sonra) Türklerin hücum ve idaresi altına sokmuşlardır (s. 547-548).

Bu kitap ile *Türkiye Tarihi* arasındaki başlıca fark, ikincisinde Türklerin devlet kurmadaki ırksal yeteneklerine ağırlık verilmiş olmasıdır. Genel anlatımdan çıkan sonuç Osmanlı İmparatorluğunun gücünü Türklükten aldığı biçimindedir. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda İmparatorluk parçalanmaya başladığında bu olumsuz durumdan esas sorumlu görülen güç Türklük değil Osmanlılıktır. Bu yaklaşıma göre, bölünmeler sonunda Türklerin geride kalan güçlü ırksal dayanışma sayesinde ayakta kalabildikleri öne sürülür. Bu varsayım şöyle açıklanmaktadır:

Bununla beraber Türklüğün cismani, fikri ve ruhi kuvvet ve kudreti dağılan imparatorluğun asıl Türk kısmını kurtarmaya kifayet etti: Yeni Türk devleti, işte bu kudretin yarattığı bir varlıktır....
50-60 asırdan beri medeniyetçilik ve devletçilikteki kudretini izhar ve irae eden Türk milletinin... (s.604-605).

Kitabın sadece son sayfası 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyetine ayrılmıştır. Aslında Cumhuriyet kurulalı, ilk anayasa kabul edileli (1924) neredeyse yedi yıl geçmişti; ayrıca, son 5 yılda çok önemli reformlar yapılmıştı. Buna karşılık bütün gelişmeler dışarda kalmış, tek bir sayfaya sıkışmış durumdadır. Bu da yazarların bu ulusal misyonu, Türk tarihini yazma misyonunu yerine getirmek için ne denli bir acele içinde olduklarının açık bir kanıtıdır. Türkiye Cumhuriyeti kısmının 600 sayfalık kitapta tek sayfaya oturtulması, ulusal kökleri tarih öncesinde ve çok eskilerde arama arzusu ve dürtüsünün ne denli güçlü olduğunu açıkça göstermektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal ve bazı tarihçiler bu kitabı pek beğenmemişlerdi. Genel eğilim daha fazla araştırma yapılması yönündeydi, çünkü bazı vahim hataların yanı sıra birçok eksiklikler de vardı[25]. Fakat kitabın teorik yaklaşımı ve yöntemi genel bir onaya sahip olduğundan ve daha geniş kitlelere duyurulmasının gerekliliğine inanıldığından bir sonraki yıl (1931) TTA, 90 sayfalık bir giriş makalesi biçimine geti-

25. *A. g. e.*.

rilerek Devlet Matbaası tarafından 30 000 adet bastırıldı ve okullara yardımcı ders kitabı olarak gönderildi. Bu kitabın adı *Türk Tarihinin Anahatları–Methal Kısmı*[26] idi. Bu kitap baştan sona bir basitleştirmenin yanı sıra bir önceki TTA'dan bazı belirgin farklara sahipti: *Methal Kısmı* tarih öncesi ve eskiçağlardaki genel dünya tarihini dışarda bırakıyor ve böylelikle diğer uygarlıkların Türklük üzerindeki etkilerini gözardı etmiş oluyordu. Bu 90 sayfalık *Methal Kısmı* eski Türkleri, eski Türklerin kökenlerini, anavatanlarını ve göçleri ele almaktadır. Bir–iki sayfada eski medeniyetler ele alınmıştır. Osmanlı siyasi varlığı ise kitapta hiç yoktur.

Bu büyük Türk tarihi yazma projesi TTA'nın başarısızlığından sonra bir kenara itilmedi, bundan sonra daha önce adı geçen tarihçileri ve diğerleri kendi uzmanlık alanlarında yazmaya başladılar. Böylece büyük bir Türk tarihi yazma hedefi için 168 adet ön makale kaleme alındı[27]. Bu makalelerin bazıları 1930'ların sonunda ve 1940'ların başında kitap olarak yayınlandı. Diğerleri ise taslak olarak kaldı. Genelde proje çok başarılı görülmedi. Bazı yazarlar Mustafa Kemal'in arzu ettiği şekilde bir Türk tarihinin yazılması sağlanamadı diyorlardı[28]. Halbuki bu tarihçiler arasında bazıları en az yirmi yılını tarih çalışmalarına adamış uzman kişilerdi. Belki de en çok ihtiyaçları olan bilimsel ve demokratik bir ortamdı, sürekli fikir alışverişi ve özerk araştırma fonları bu tür çalışmaları daha başarılı kılabilirdi. Her şeyden önce esas denetimin ve önderliğin özellikle tarihçiler tarafından gerçekleştirilmesi, siyasi onayın sonradan alınması gerekiyordu. Oysa hep tersi oldu. Siyasetçiler tarafından yönlendirme ve denetim ve sonunda tarihçilerin kısmî onayı.

İşte bu nedenlerle projenin şu üç ana nedenden dolayı başarılı olamadığını öne sürebiliriz: 1. devrimci ve aceleci bir atmosfer, 2. birinci elden kaynakların çok az hatta yok denecek kadar az olması, çok olduğu konularda da pek kullanılmamış olması, 3. projenin kavramsal bütününün daha kapsamlı bir açıklama gerektirmesi, tarih öncesine aşırı ağırlık verilmesi ve tarihsel bir süreklilik içinde günümüze getirilememesi.

26. *Türk Tarihinin Ana Hatlarına Medhal*, (İstanbul, 1931).
27. Prof. Dr. Semavi Eyice, "Türk tarihinin Ana Hatları", *Belleten*, Cilt. XXXII, No. 128, Ekim 1968, s. 522, Prof. Eyice makalesinde yapılan tüm bu araştırmaların ve yazarlarının listesini vermektedir.
28. *A. g. e.*, s. 518. Aktaran Taner Timur, *Türk Devrimi* (Ankara, 1968), s. 154-6.

3. Tarih *(T) (Dört Cilt)*[29]
Ortamektep İçin Tarih (O T) (Üç Cilt)

Liseler için hazırlanan ilk resmi tarih ders kitapları 4 cilt halinde 1932 yılında yayınlandı. Bu kitabın ana esin kaynağı 1929–30 yıllarında yazılmış olan daha önce incelediğimiz *Türk Tarihinin Anahatları* adlı çalışma idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra hazırlanan bu dört ciltlik ilk resmi tarih kitabı hemen ertesi yıl basitleştirilerek orta okullar için üç cilt haline getirildi. *(Ortamektep İçin Tarih)* ve ilk cildi 1933'de yayınlandı. Bu kitaplar Türkleri bir "ırk" olarak yücelttiler ve büyük bir uygarlık kurmuş olduklarını vurguladılar ve diğer büyük uygarlıklar üzerindeki etkilerinin altını çizdiler. Türklerin, Osmanlı İmparatorluğundan çok daha önce varolduklarını tekrar tekrar belirttiler.

Dört ciltlik lise tarih kitabının (T) Birinci cildi tarih öncesini ve ilk çağları ele almıştır ve *T T A*'ya çok benzemektedir. Şemseddin Günaltay tarafından yazılan ve 1939'da basılan birinci cildin[30] içeriği orta okullar için Türk Tarih Kurumu tarafından 1933'de yazılan birinci cilt ile hemen hemen aynıdır:

1. Giriş – Tarih (2 s)
2. Prehistorik Çağın Devirleri (13 s)
3. Anayurtta en eski Devletler (3 s)
4. Anayurtta Büyük Hun İmparatorluğu (7 s)
5. İlk Devirler Medeniyeti (15 s)
6. İskit İmparatorluğu (6 s)
7. Çin (13 s)
8. Hint (12 s)
9. Elam ve Mezopotamya (32 s)
10. Mısır (35 s)
11. Anadolu (36 s)
12. Suriye ve Filistin (22 s)
13. İran (20 s)
14. Ege Havzası (64 s)
15. Roma (68 s)

29. *Tarih II, Ortazamanlar* (8 renkli resim, 46 harita ve 113 fotograf, 450 sayfa), (İstanbul, 1931). *Tarih III. Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi* (6 renkli resim, 10 harita, 136 fotograf, 275 sayfa), (İstanbul, 1931). *Tarih IV. Türkiye Cumhuriyeti*, (5 renkli resim, 8 harita, 162 fotograf, 500 sayfa), (İstanbul, 1931).
30. Şemseddin Günaltay, *Tarih I*, (Ankara, 1939).

Şemseddin Günaltay bu ilk ciltte Türklerin devlet kurma yeteneğinin doğuştan varolan bir özellik olduğunu ileri sürmektedir. Günaltay bu savını beşinci bölümün Eski Türklerde Devlet adlı bir alt bölümünde şöyle dile getirmektedir:

> İçtimai hayat itibariyle iki zümreye ayrılmış olduklarını gördüğümüz anayurt Türklerinden yaylada yaşayanlar içinde vakit vakit zuhur eden kudretli şahsiyetler; öteden beri; yakın boy ve illeri de hakimiyetleri altına aldıktan sonra kolayca civar vaha ve vadilerdeki siteleri de istila ederek küçük veya büyük birer devlet kuruyorlardı. Tarihin karanlık devirlerinden beri devam edip gelen bu hal Türklerde devletçiliği fıtri bir kabiliyet haline koymuştu. Bundan dolayıdır ki, Türkleri tarih sahnesine girdikleri zaman muntazam devletler kurmuş halde buluyoruz (s. 29).

Ortamektep İçin Tarih[31] Birinci Cildinin girişinde, beşeri tarihin incelenmesi insan topluluklarını ayırdedebilmek için ırk ve dil özelliklerinin incelenmesi ile eşdeğer olarak görülüyordu. Irk aynı kandan gelen ve fizik yapıları benzer kişiler olarak tanımlanıyor, Gobineau'nun renklere göre yaptığı sınıflandırma Eugene Pittard'ın kafataslarına göre yaptığı sınıflandırma ile destekleniyor; dillerin sınıflandırılmasında ise Türkçe, dünyadaki tüm diller arasındaki birinci ve en önemli dil olarak görülüyordu. Giriş bölümü konuya Türk ırkı ve dilinin önemini vurgulayarak başlıyordu.

İkinci bölümün ilk cümlesi de şöyle idi:

> Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok korumuş olan bir ırktır. Bununla beraber gerek tarih zamanlarında gerek tarihten evvelki zamanlarda yayıldığı geniş ülkelerde ve sınırlarında yaşayan komşu ırklarla da karışmıştır. Yalnız bu karışmanın ekserisinde Türk ırkının vasıfları olduğu gibi kaldığından Türk ırkı kendi hususiyetini kaybetmemiştir (s. 20).
> ... Tarihte her vakit göze çarpan bir birlik gösteren Türk ırkı, daima üstün kalan bariz uzvi vasıflarıyla müşterek dilleriyle ve bu dille nakledilmiş kültürleriyle, müşterek tarihi hatıralarıyla bugün olduğu gibi dün de *Millet* (Budun) denecek büyük bir insan topluluğudur (s. 20–21).

Bu girişten sonra bölüm, Türklerin anayurdu ve Orta Asya'dan bütün dünyaya göçleri üzerinde durmaktadır. Yine aynı bölümde Türklerin tarih bo-

31. *Ortamektep İçin Tarih I*, üçüncü baskı, (İstanbul, 1936), s. 7.

yunca 20 devlet kurmuş oldukları yazılmaktadır. Son iki devlet, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti; diğer 18'i ise Asya, Anadolu ve Avrupa'ya yayılmış çeşitli devletlerdir.

Daha önce yazılmış tarih kitapları ve özellikle *T TA* ile karşılaştırıldığında bu ciltlerde devlet olgusu üzerinde daha kuvvetle durulmaktadır. Gerçekten de *T T A*'da 12 olan Türk devletleri sayısı Tarih ciltlerinde 20'ye ulaşmıştır (OT s. 30–31). Projenin aksaklıklarını gösteren bir kavramsal kargaşa burada da göze çarpmaktadır. Türklerin devlet kurma yetenekleriyle aynı derecede vurgulanan başka bir konu da coğrafi yayılmalarının inanılmaz derecede geniş tutulmuş olmasıdır.

Anayurttan göçlerin Milattan Evvel 20 000 yılına kadar uzatıldığı söylendikten sonra, Türklerin, 7000'de Güney Çin'e uzandıkları, 5000-6000 yıllarında Çin–Kansu yörelerine yerleştikleri, yazılmaktadır. Tarihi çağlardaki bazı krallıklar ise ya Türkler ya da Türk kökenli topluluklar olarak geçmektedir:

> Tarihin ilk devirlerinde Küçükasya'da oturan halk Hitit veya buna benzer adlarla tanınmış olan Hata Türkleridir. (O T I s. 112)... Etiler Küçükasya'yı kaplayan bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu devleti teşkil eden Türkler, **kendi Etilerinin** idaresi altında ayrı ayrı krallıklar, prenslikler halinde bulunuyorlardı (s. 119).
>
> ... M.E. 2800 tarihlerinde buraya (Lübnan Dağları) şarktan Ortaasyalı insanlar gelerek yerleşmişler ve Fenikeliler adını almışlardır. İlk Fenike medeniyetini kuran bunlardır. Eski mezarlarda yapılan araştırmalarda çıkarılan brakisefal kafatasları bu ilk Fenikelilerin Türk ırkından olduklarını göstermektedir. Bunlar sonraları yakın komşu oldukları Sami kavimlerle karışarak yavaş yavaş Samileşmişlerdir (s. 134).

Bu birinci ciltte tarihin tanımı şöyle yapılmaktadır. "Tarih insan cemiyetlerinin, zaman ve mekan gösterilerek ve sahih olarak, hayatını, harsını tetkik ve nakleden bir bilgidir" (s. 7). Tarihin ana kaynakları da coğrafya ve kronoloji olarak belirtilmektedir. Oysa Hititler ve Fenikeliler konularında zaman ve mekan belirsiz olduğu gibi, Türklükle bağlantı kurulduğunda, hem coğrafya hem de kronoloji tam bir belirsizliğe saplanmıştır. 1929 yılında bir dergide tarih eğitimi üzerine yazan Ahmet Hikmet[32] doğa bilimlerinin tarih çalışmaları üzerindeki önemine işaret ederek, ilkokul çocuk-

32. Ahmet Hikmet, "Yeni Mekteplerde Tedris Usulleri 10- Tarih Tedrisatı", *Fikirler*, Cilt. 2, (İzmir, 1929).

larının tarihi zaman ve mekan olarak kavrayabilmesi için mutlaka doğa bilimlerinden yararlanması gerektiğini savunuyordu. Doğa bilimlerine duyulan büyük hayranlık da sözünü ettiğimiz belirsizliği arttırmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Şemseddin Günaltay'ın *Tarih* I'i ile *Ortamektep için Tarih* I Çin, Hint, Mısır, Yunan hanedanlarını ve imparatorluklarını da ele alıyor ve bu hanedanlıklarda veya imparatorluklarda sık sık dağınıklıkların olduğunu, bu insanların hiç bir zaman dayanışma gösteremediklerini yazıyorlar. Örneğin, Hintlilerin ortak bir dilleri bile olmadığını, gerçek bir birliğe ve ortak bir tarihe sahip bulunmadıklarını; Çinlilerin de ırksal bir dayanışmaya ve ortak bir dile sahip olmadıkları belirtilmektedir. Ayrıca Çinlilere uygarlığı götürenlerin de Türkler olduğu öne sürülmektedir (*O T* s. 40).

Ortamektep İçin Tarih'in üç cildinden çıkan genel anlayış şudur: Osmanlı ve Cumhuriyet devletlerini de içeren Türk devletçiliğinin zaferi, kuvvetli bir ırkın, kuvvetli bir dilin ve çok çok eskilere dayanan devlet kurma geleneğine dayanmaktadır. Irki özellikler diğer imparatorlukları ve hanedanları, yani Çinlileri, Mısırlıları, Hintlileri, İranlıları ve Yunanlıları geride bırakmaktadır. Türk devletçiliğinden ne anlaşıldığı bu kitaplarda açık bir şekilde görülmemektedir. Eski şehir devleti anlaşılamayacağına göre, tarih öncesi ve tarihin ilk çağlarında modern devlet teorisi de varolmadığına göre, devlet anlayışı hayli muğlaktır. Bu devlet tarih öncesi ve tarihi çağlardaki siyaset teorisi kavramlarından herhangi biriyle açıklanamaz. Devlet ırk ve dil dayanışmasıyla kurulan bir kültürel otorite olarak algılanmaktadır. Bu dayanışmanın siyasal ve idari sınırları belirsizdir.

Gerçekten de *O T*'nin ilk iki cildi Türk ırkının başarılarını birçok devlet kurmuş olmakla tanımlamaktadır. Bu devletlerden bazıları sadece bir iki sayfada ele alınmıştır. Bu kadar kısa geçilen "devlet"ler, yani bazı ortak özellikler taşıyan topluluklar hakkında fazla bir bilgi olmadığı açıktır; fakat, yazarlar bu kitapları mümkün olduğu kadar fazla Türk "devlet"i gösterme dürtüsüyle yazdıklarından, birbirlerini tamamlamayan bilgi kırıntılarını kitaba almak eğilimi göstermişlerdir. Türklerin ne kadar güçlü ve uygar olduklarını göstermek için giriştikleri bu çaba aslında yeni kuşaklarda kuvvetli bir etki bırakmamıştır. Fakat alıntılarda da gördüğümüz gibi, mantık hataları, cümlelerin birbirlerini fikir bütünlüğü içinde izleyememesi, gençler üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Çünkü, çeşitli insan toplulukları arasında tarihi bağlantılar kurulmamıştır. Değişik kültürlerin birbirleri üzerindeki etkileri zaman kavramı vurgulanarak verilmemiştir.

Tüm medeniyetlerde –Türklerin ki de dahil– zamanlar üstü "fitri" bir özellik vardır.

Tarih II. Ciltte (lise) bölümler şöyledir:

1. Eskizamandan Ortazamana Girerken (20 s)
2. Alanlar ve Avrupa'yı İstilaları (3 s)
3. Avrupa'da Türk Hun İmparatorluğu (6 s)
4. Asya'da Akhunlar Devleti (2 s)
5. Beşinci Asırda Avrupa (6 s)
6. Avar İmparatorluğu (1 s)
7. Altıncı Asırda Şarki Roma İmparatorluğu (6 s)
8. Asya'da Türk (Tukyu) İmparatorluğu (7 s)
9. Türkeş Devleti (2 s)
10. Karluk Devleti (2 s)
11. Uygur Devleti (3 s)
12. Garbi Asya ve Şarki Avrupa Türk Devletleri (13 s)
    Hazar Devleti, Bulgar Devleti, Macarlar,
    Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar.
13. Beşinci Asırdan sonra Avrupaya Şarktan gelen yeni İstilalar (3 s)
14. İslam Tarihi (105)
15. İlk Müslüman Türk Devletleri (10 s)
16. Karolenj İmparatorluğu (6 s)
17. Normanlar (1 s)
18. Kape Sülalesi (1 s)
19. Alaman Dükalıkları ve Mukaddes Roma–German
    İmparatorluğunun Kuruluşu (1 s)
20. Papalarla İmparatorlar Mücadelesi (4 s)
21. Onbirinci ve Onikinci Asırlarda Hristiyan
    Derebeylikleri (Feodalite) (2 s)
22. Büyük Selçuk İmparatorluğu (10 s)
23. Haçlılar Seferleri (6 s)
24. Karahata Devleti (1130–1218) (4 s)
25. Harzemşahlar Devleti (1077–1231) (5 s)
26. Türk Moğol İmparatorluğu (9 s)
27. Mısır Suriye Türk Devletleri (10 s)
28. Ortazamanda Anadolu Türk Devletleri (29 s)
29. Ortazamanda Hint Alemi (5 s)
30. Müslüman Türkler İdaresinde Hint (7 s)
31. Timur (32 s)
32. Hindistan'da Babür İmparatorluğu (10 s)

Türk İmparatorluğu (Tukyu) üzerine yazılan sekizinci bölüm, Türklüğün tarihte ilk kez ismiyle belgelendiği altıncı yüzyılı kapsadığından çok önemli bir bölümdür. Bu gerçek kitapta şöyle belgelenmektedir:

> Çinliler bu yeni hükümeti Tukyu Devleti adıyla anıyorlardı. Bu ad Türk kelimesinin Çinceleşmemiş şeklinden başka bir şey değildir. Demek ki, o zamana kadar tarih sahnesinde türlü türlü adlarla görünmüş olan Türkler, VI. asırda asıl kendi adlarıyla meydana çıkmışlardır. (s. 46)

Bu alıntıdan hiçbir şey anlaşılamamaktadır, daha önce isimleri bilinmeyen bu insan topluluklarının Türkler olduğuna kim hükmetmişti. Ya da daha önce Türklerin varlığı bilimsel olarak kanıtlanabildi ise, Çinlilerin isim takmasının bir kanıt olarak ne anlamı vardı? Alıntıdaki "demek ki" sözcüğü iki cümle arasında hiç bir bağlantı yaratamamıştır. Gerçeklerin ne olduğu konusunda kuşku yaratmak bir yana, söz konusu belgelerin dahi ciddiye alınamayacağı bir üslupla yazılmıştır.

Öte yandan *Tarih*'in I, II, ve IV. ciltleri aşağı yukarı 400'er sayfa iken III. cilt yani Osmanlı tarihi 200 sayfadan aza sağdırılmıştır; içindekiler bölümü de 1924 yılında yazılmış olan *Türkiye Tarihi* adlı kitaba oldukça benzemektedir. Farklı olan yanı, *Türkiye Tarihi*'nde Osmanlı hakimiyeti süresince Avrupa'daki gelişmelere çok daha fazla yer verilmiş olmasıydı. Doğal olarak yeni kitapta Batılıların kullandığı "Avrupa'nın hasta adamı" terimi de kullanılıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun deneyi zaman zaman Türklükle bağlantısı olmayan yabancı bir imparatorluk imiş gibi geçebiliyordu. Ortada büyük bir çelişki vardı, çünkü tarih çalışmaları koskoca Osmanlı İmparatorluğunun bir kabile veya aşiret tarafından kurulmuş olamayacağı varsayımından başlamış ve bunun aksini kanıtlamak için yaygınlaştırılmıştı. Eğer Osmanlı İmparatorluğu tarihi altı yüz yıl süren rastlantısal olaylarla ve hatalarla dolu bir tarih olarak ele alınacaksa, o zaman, büyüklüğü neye dayanıyordu. *Türk Tarihinin Anahatları*'nda Milattan Evvel 20 000 yılına kadar varan "bilgiler" milattan sonra 12. yüzyıl gibi yakın bir tarihte karanlıklara gömülebilmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu bazı belirsiz ifadelerle şöyle anlatılmıştır:

> Osmanlı Devletini tesis eden ve sonradan Osmanlı namını alan Türklerin nereden ve ne zaman Anadolu'ya geldikleri henüz ilmi bir surette tespit edilmiş değildir. Bu Türk aşiretinin de bütün Türkler gibi Orta Asya'dan İran yoluyla garba ilerleyerek aşiret reisi Ertuğrul beyin emri altında Anadolu'ya gelip yerleşmiş olduğu rivayet edilmektedir. Osmanlı

Hükümdarlarının, Oğuz Hana kadar giden bir silsilenameleri varsa da bu sonradan uydurulmuş bir şeceredir. (Tarih III s. 1)

Bu aşırı dikkatli ton bazı gerekli bilgilerden yoksundur; aşırı ırksal açıklamalardan kaçınılmak istenmiş fakat bu sefer de Osmanlı İmparatorluğunu kimlerin kurduğu çok belirsiz bir biçimde ifade edilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da Türk aşiretlerinden de açıkça söz edildiğini görüyoruz. Bu aşiretlerin bir olasılıkla Orta Asya'dan göç ettikleri yazılmıştır, ancak doğrudan bir bağ kurulmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda böyle bir bağlantıyı tereddütle dile getirirken, bir yandan da Türkiye Cumhuriyeti ile Orta Asya arasında kuvvetli ve kopmaz bir bağ kurulmakta ve aşırı ırksal açıklamalar dördüncü ciltte yeniden boy göstermektedir. Bu üçüncü ciltte anlatılanlar ile *Türk Tarihinin Anahatları* arasında bir farklılık daha vardır ki bu da, *Tarih* III'de Osmanlı vakanüvislerinin zaman zaman kaynak olarak kullanılmış olmasıdır. En azından resmi tezi kuvvetlendireceği düşünülen yerlerde kullanılmıştır.

374 sayfadan oluşan Dördüncü Cilt tümüyle Türkiye Cumhuriyeti üzerinedir. İçindekiler bölümü şöyledir:

I. KISIM
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU
1. Türk Milletinin yeni bir devlet daha kurması (55 s)
 a. Yeni bir Türk Devleti
 b. Büyük Harbin sonunda Avrupa Devletlerinin vaziyeti
 c. Cihan Harbinin sonunda Osmanlı Devletinin vaziyeti
 d. Mustafa Kemal
 e. Milli Müdafaa
 f. Milli Müdafaa ve İstanbul Hükümeti
 g. Yeni Türk Devletinin Ankara'da Temelleşmesi

2. İstiklâl Harbi (80 s)
 a. Yeni Türk Devletinin Beyneddüvel ilk Münasebetleri
 b. Sevr Muahedesi
 c. Yeni Türk Devletinin İlk Muvaffakiyetleri: Ermenilerin Ezilmesi ve Yunanlıların mağlubiyeti
 d. Yeni Türk Devletinin ilk Teşkilatı Esasiyesi

e. Yeni Türk Devleti, İtilaf Devletleri ve Padişah Hükümeti
f. Sakarya Zaferi ve Semereleri
g. Nihai Zafer
h. Yeni Türk Devleti Kuruluşunun Tamamlanması

II. Kısım
İSTİKLAL HARBİNDEN SONRA İNKİLAP VE İSLAHAT SAFHALARI
1. Lozan'dan Cumhuriyetin resmen ilanına kadar (8 s)
2. Cumhuriyetin İlanı (11 s)
3. Halifetin İlgası (7 s)
4. Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cereyanlar (40 s)
5. Dini, Hukuki İnkilâp ve İslahat (38 s)
6. Maarif ve Terbiyede İnkilâp ve İslahat Cereyanları (29 s)
7. İktisadi, Mali İnkilâp ve İslahat cereyanları (48 s)
8. Sıhhat, İçtimai Muavenet İşlerinde yeni Çığırlar ve icraat (13 s)
9. Türk Ordusu ve Milli Müdafaa (5 s)

Dördüncü Cildin Birinci kısmında Türk Milletinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinden önceki varlığının kesinliği savunulmakta, ancak bununla Osmanlı İmparatorluğu kastedilmemektedir. "Yeni Bir Türk Devleti" isimli ilk bölümde tarih öncesi ve sonrası kurulan birçok Türk devletinin gerçekten devlet özelliklerine sahip olduğu ima edilmekte ve Osmanlı İmparatorluğunun böyle şanlı bir devletler geçmişini uzun bir süre kesintiye uğrattığı izlenimi verilmek istenmektedir. Bölümün ikinci kısmı, aynı yıl yazılan Cumhuriyet Halk Partisi Programı ile büyük benzerlikler barındırmaktadır. Kitabın başlarında Avrupa'da modern ulusçuluk ilkesi şöyle açıklanmaktadır:

> ... Profesör Vilson'un hukuk nazariyatına uygun umdeleri, İngiliz ve Fransız politikacılarının elinde pek çabuk galip devletlerin siyasi menfaatlarine uyacak bir şekle dökülmüştü. *Milliyet prensibi yalnız mağlup devletlerin kuvvetten düşmesi için tatbik edilerek, İngiltere, Fransa gibi müteaddit milletlere hakim olan galip imparatorluklara asla teşmil edilmemiştir.* (5 s)

Yukardaki alıntıda yeni Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden üzüntü mü duyduğu yoksa kendisini bu imparatorlukla özdeş mi gördüğü konusunda bir kararsızlık sezilmektedir. Gerçekten de ulusçuluk çok sömürgeleri ya da bağlı devletleri olan büyük devletler için bir güç müdür yoksa anti-emperyalist mücadele veren halklar için bir kurtuluş ideolojisi midir? Ulusçuluk bir yandan ezilmişlikten kurtulma olarak

görülürken öte yandan aşırı bir ırksal iddia yoluyla Türklerin kökleri dönemin en büyük liderlerinden birine uzatılmaktadır: "Rusya ihtilali, siyasi sahadan pek çabuk içtimai sahaya geçti. Ruslaşmış bir Türk ailesinden gelen Lenin (asıl ismi Vladimir İlyiç Ulyanof) adlı bir adamın azim ve iradesiyle o ana kadar yalnız nazariyatta kalan komünizmin hayatta tamamiyle tatbikatına girişildi". (s 6)

Yer yer Türk ırkının doğurduğu aşırı bağlantılar, yer yer ulus ve ulusçuluk kavramlarının içine düştüğü kargaşa ve yine yer yer bir siyasi parti programı üslubunun egemenliği, bazı başka olumlu yanlarına rağmen, bu ders kitaplarının tarih eğitimi açısından uzun ömürlü ve yararlı kılınmasını önlemiştir.

Pedagojik açıdan son derece başarısız olan bu yaklaşımların hepsinin birarada bulunduğu bu dördüncü ciltte, tümüyle tasfiye edilmesi gerektiği düşünülen *"muhalif akımlar"a yönelik yorumlardan da bazı örnekler* vermeliyiz. Söz konusu muhalif Parti 1924'te kurulmuş ve kısa bir süre sonra kapatılmış Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır:

> Fakat Hilafetin ilgasından sonra şahsi mevki hırslarından, menfaat endişelerinden, Türk Milletinin hakiki ruhunu, yüksek anlayışını tanımamağa kadar giden sebepler altında yeni bir muhalefet cereyanı toparlanmaya başladı... Bu fırka programının ilk müsveddesinde "Cumhuriyet" esasından hatta kelimesinden eser olmadığı gibi...dördüncü maddesinde "Fırka liberalizm ve demokrasi esasını kabul etmiştir. Ancak bu prensiplerin kuvvei müeyyidesi efkar ve ahlakı umumiye ile vicdanı millide meknuz olduğundan tatbikatta tekamüle riayet olunacaktır" denmektedir... İkinci müsveddede aynı madde "Fırka hürriyetperverlik (liberalism) ve halkın hakimiyeti (demokrasi) esaslarını kabul etmiştir. Fırka prensipleri tatbikte tekamüle riayeti meslek ittihaz eder" (Ankara İstiklâl Mahkemesinde elde edilen vesikalardan) (s. 187 – 189)

Aynı sayfalarda yazarlar bu muhalif partiyi ve genel olarak muhalefeti tutucu, gerici ve dinci çevrelerle işbirliği yapmakla suçlamaktadırlar.

☆☆☆

Siyasi atmosfer ve politikacı tarihçilerin çabaları siyasi bir muhalefet barındırmayan yeni bir ulusçuluk yaratmaktı. Bu anlayışla bütün kültürel güçleri tek bir hedef altında tekelleştirme ihtiyacı duyulmuştu. Türkiye

Cumhuriyetinin ilk yirmi yılında tarihin resmi ve tek-idealli bir çalışma alanı haline getirilişi düşünce düzeyinde muhalif bir potansiyelin de hoş görülmeyeceği anlamını taşıyordu. Otoriter rejimlerin kendilerini haklı çıkarmak için başvurdukları birçok yöntemler vardır. Safların, kültürel ve zihinsel düzeyde sıkılaştırılması bu yöntemlerin en başarılı olanlarından biridir. Tarih çalışmalarını bu durumu apaçık sergileyen bir seferberlik olarak değerlendirebiliriz.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulduktan sonra Türk Tarihinin yazılması ve ders kitapları haline dönüştürülmesi konusunda karşılaşılan güçlükler daha geniş çaplı bir örgütlenmenin gerekliliğini doğurmuş ve bir tarih kongresi toplanması yolunda karar alınmıştı.

Problemin çözümü kolay değildi. "Tarih tezi" ayrıntılı bir araştırma gerektiriyordu. Fakat aynı zamanda bu iş çok kısa zamanda yapılmak isteniyordu. Tezin hem yetişkinlere, hem çocuklara ve gençlere, hem uzmanlara, hem de sıradan kişilere hitap edebilmesi gerekiyordu. Böylelikle, söz konusu olan, yeni kuşakları ve yetişkinleri, seçkinleri ve halkı, birlikte, aynı anlayışla aynı kalıba sokma seferberliği idi. Tarih tezi bilimsel bir temel üzerine oturarak tüm dünyaya Türk ulusçuluğunun niteliğini ilan etmeli, aynı zamanda da yurttaşlık eğitiminin özünü oluşturmalıydı. Kısaca, acil, devrimci ve pedagojik bir değere sahip olmalıydı. Tüm bunların birarada olabilmesi oldukça zordu. Bu nedenle acelecilik ve pragmatizm ağır bastı. Acil ve devrimci kökten bir değişim ile tarihte bilimsellik –bir ulusun geçmişini fizik güçlere, doğa güçlerine bağlamak olarak görülüyordu– arasında güçlü ve hızlı bir bağlantı kurulmak istendi. Tarihe kavramsal, teorik ya da metodik bir bakışla yaklaşılmadı. Sonuçta tarihçilerin ve tarih öğretmenlerinin katıldığı bir kongre düzenlendi. Amaç tarih tezinin tarih ders kitaplarıyla bütünleştirilmesi ve kuvvetli bir yurttaşlık bilincinin yerleştirilmesi olarak belirlenmişti.

Siyasal açıdan son derece dinamik olan bu dönemde, milli-eğitici tarih ile esas olarak sosyal gerçeklikleri irdeleyen "bilimsel" tarih tanımlarının yarattığı karışıklık devam etti. Ziya Gökalp'in Durkheim'in görüşlerinden esinlenerek yaptığı bu ayırım aslında isabetsizdi. Birincisi, bilimsel ve sosyal tarihin milli tarihle çeliştiği varsayımı fazla inandırıcı değildi. İkincisi, zaman ve mekan açısından geçerli bir uluslararası yöntemi izlemeyen aceleci genellemeler yeni kuşakların benlik bilincini, ulusal bilincini kuvvetlendirmede pek de başarılı olamıyordu. Bağlantısız ve abartılı "bilgiler" bağlantılı ve gerçekçi kısımlar üzerinde de gereksiz şüpheler oluşmasına yol açıyordu. Sonuç olarak tarih bilgisi ile millet bilgisi bu dönemde bir

bütünlük bir içiçelik kazanmamıştı: bir yandan ulusal tarihin destansı özelliği tutarlı bir yöntemle güçlendirilmiyor, öte yanda da toplumsal, ekonomik ve kurumsal olgular yeterli bir bilgi birikimiyle sunulamıyordu.

Dönemin Cumhuriyetçi liderleri, büyük bir içtenlikle, gerek tarih biliminde gerekse tarih eğitiminde gelişme ve çağdaşlaşma istiyorlardı. Fakat devrimci yaklaşımları ve siyasal pragmatizme aşırı bağlılıkları, işlerini ve arzularını kolaylaştırmadı. Değişik görüşler arasında bir uzlaşma, en azından eski kuşak tarihçilerle yeni kuşak tarihçiler arasında bir fikir alışverişi sağlanamadı. Ve bu şartlar altında yazılan resmi tarih tezi öncelikle ders kitapları olarak piyasaya sürüldü. Bu arada, devrimci ve pragmatik zihniyet, tarih yazımının büyük bir kısmında ve özellikle de ders kitaplarında, talihsiz bir özellik olarak varlığını günümüze kadar sürdürdü.

Birinci Türk Tarih Kongresi (1932): Tartışmalar

Kongrenin Özellikleri ve Ortaya Çıkan Tartışma Konuları

1932 yılının başında Mustafa Kemal'in aklında iki proje vardı: Türk Tarihinin Anahatlarını yeniden yazdırmak ve tarih ders kitaplarının iyileştirilmesi ve tarih tezinin önermelerinin kuvvetlendirilmesi amacıyla bir kongre toplamak. Birinci Türk Tarih Kongresi Maarif Bakanlığının resmi girişimiyle Mustafa Kemal'in inisiyatifiyle Temmuz 1932'de esas olarak Türk Tarih Tezini tanıtmak amacıyla Ankara Halkevi Binasında toplandı. Tez, daha önce sözünü ettiğimiz gibi 1929–1932 yıllarında büyük ölçüde şekillenmişti. Dolayısıyla amaç, tarih tezini daha resmi bir biçimde geniş anlamda tanıtmak ve çağdaş tarih ders kitaplarını geliştirmek olarak görülebilirdi.

Amaç bu olunca doğal olarak Kongreye katılanların çoğunluğu da orta dereceli okul öğretmenlerinden oluşacaktı: Katılanların 198'i lise ve orta-okul öğretmenleri, 18'i üniversite profesörleri ya da asistanlar, çoğu meclis üyesi olan 25'i de, Türk Tarih Kurumu üyesiydi. Bunlardan sadece 33'ü aktif olarak tartışmalara katılmışlardır, diğerleri ise dinleyici olarak izlemişlerdir. Aktif katılımcıların 15'i ise Kongreye bildiri sunmuştur; tartışma konuları doğrudan bu bildirilerin birkaçına ilişkindir. Başkanlık divanında Maarif Vekaletinden 3, Tarih Kurumundan ise 2 kişi bulunuyordu. Bunlardan birisi yıllar sonra Kongre ile ilgili anılarını yazan Uluğ İğdemir'dir[1]. Kongre tam 10 gün sürmüştür; her gün sabah iki kısa, öğleden sonra da bir uzun olmak üzere üç oturum yapılmıştır. Bazen bu oturumlar geç saatlere kadar uzamıştır.

Açılış konuşmasında Maarif Vekili Mahmut Esat Bozkurt bir Tarih Kongresine neden gereklilik duyulduğunu şu sözlerle açıklıyordu:

1. Uluğ İğdemir, *Yılların içinden*, (Ankara, 1976).

1. Bir millet geçmişte olan biteni, memleketini ve dilinin edebiyatının, sanatlarının ve idari, içtimai, siyasi, medeni varlığının menşelerini ve bunların muhtelif ahval tesiri altındaki seyirlerini ancak tarihten öğrenebilir.
2. Şimdiye kadar okumuş olduğumuz kitaplardan hemen bir çoğunun tercüme ve iktibas edilmiş olan asılları ise bu maksada taban tabana zıt olarak hakikati ve Türk milletinin varlığını ve benliğini ve cihan medeniyetine olan hizmetlerini tebaruz ettirmekten, herhangi bir sebeple, uzak bulunmuş idi (s. 5)[2].

Mahmut Esat Bozkurt bu konuşmasında ayrıca yeni tarih kitapları için yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlarına göre Türklerin tüm Avrupalılardan daha önce tarih sahnesine çıkmış olduklarını belirtmiş ve bu zaman farkının 5000 yılı bulduğunu vurgulamıştır:

> Türkler Anayurtları olan Orta Asya'da Yontmataş devrini milattan 12.000 sene evvel geçirdikleri halde Avrupalılar ancak 5000 sene daha sonra bu devirden kurtulabilmişlerdir. Diğer taraflarda insanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken Türkler Orta Asya'da kereste ve maden medeniyetini meydana getirmişler, hayvanları ehlileştirmişler, çiftçiliğe başlamışlardır. (s.6)

M. Esat Bozkurt'a göre, Türk dilinin değişik ülkelerde kullanılıyor olması da Orta Asya'dan gelen Türklerin değişik bölgelere yayıldığının bir göstergesi idi. Arkeoloji, etnoloji ve antropoloji yoluyla yapılan ırk sınıflandırmalarının, Türk dili de dahil olmak üzere, dillerin etnolojik, morfolojik ve fonetik analizleriyle desteklenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Böylece bir Konferansın toplanması için ileri sürülen bir başka neden de, yeni yazılmış olan tarih ders kitaplarının incelenmesi ve eleştirilmesi idi. Konuşmasının sonunda Bozkurt, siyasi önderliğin, tarih eğitiminden anladığı şeyin, ulusal kültürün esasını teşkil ettiğine inandıkları "ulusal eğitim" olduğunu ekledi.

Genel hatlarıyla tarih tezinin ele alınışı şarkiyatçıların savunacağı türden bir diriliş değil bir yaratma olayıydı. Başka bir deyişle önderler yeni bir tarih yaratmayı planlıyorlardı. Bir orta dereceli okul öğretmeni

2. *Birinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Zabıtları, Konferanslar, Münakaşalar (1932)*, İBTTK), (İstanbul, 1932); bu bölüm içindeki tüm sayfa numaraları bu kitaba aittir.

olan İhsan Şerif, Türklüğün tarihi ile ilgili hiçbir şey bilmediği için Türkleri, Osmanlılardan ayrı olarak ele almanın zorluklarına dikkat çekiyordu[3]. Gerçekten de İhsan Şerif'in Kongredeki rolü tarih tezinin yaratılış nedenini apaçık ortaya sermek olmuştu:

> Efendiler... Kırk beş seneyi geçiyor, tarih okutuyorum. Bu uzun zamanın her senesinde benim çok üzüntülü birkaç günlerim vardır. Bu günler dersimin Türkler bahsine intikal ettiği günlerdir. O zaman anlatış tarzım cansızdır, heyecansızdır. Açıkçası pek yavandır. Sebebi: Orta Asya yaylasına o binlerce senelik ecdat yurduna dair benim de meslektaşlarım kadar pek az bir şey bilişimdir. Bu ne bana ne de talebelerime millet aşkını, milliyet aşkını kana kana içiremeyen bir bilgidir; o günler çalışırım uğraşırım, biraz helecan biraz heyecan duymak için yiyecek gibi kitaplara sarılırım. Okurken her sahife gözümün önünde hakiki bir Orta Asya yaylasıdır. Her satır bir hafriyat sahasıdır. Her kelimenin üstünden bir vesika, bir kitabe, her satırın altından bir abide, bir heykel bir mabet, bir harabe hasılı Türklüğümle gurur verecek bir şeyler ararım, ararım.
> Saatler geçer. Nihayet yorgun, nevmit ve meyus kalırım. Kitapları bir tarafa atarım... (p. 14).

Tüm bu bilgiler nereden gelecekti? Tarih öncesi zamanların tarihçileri böyle bilgilerin önemli bir kısmının arkeolojiden geldiğini savunmuşlardır. Ancak arkeoloji tarihin sadece bir dalıdır. Bir ülkenin tarihi öncelikle tarih öncesi zamanların hayal gücüne ve yaratısına dayanarak yazılamazdı. Sadece arkeolojik bulgular kuvvetli bir ulusçuluk ve ulusal bir kendine güven duygusu da yaratamazdı. Tarih Kurumunun üyeleri bir yandan tezi sunmak amacıyla ayrıntılı ve geniş bir Türk Tarihi yazmak istiyorlar bir yandan da bu tarih kitabına paralel her eğitim düzeyine uygun ders kitapları hazırlamak istiyorlardı.

Birinci Türk Tarih Kongresine verilen bildirileri ve bu bildirilerin yol açtığı tartışmaları gözden geçirdikten sonra Kongrede ağır basan tarih anlayışı ve tarih araştırmalarına yaklaşımı ele alacağız. Bunu yapabilmek için de Kongrenin ve dönemin hatırı sayılır tarihçilerinin hayatları ve düşünceleri üzerinde duracağız. Bu kişilerin Kongredeki konumlarına özel ağırlık verilecek ve eleştirel tarihe bakışları –eğer varsa– özellikle vurgulanacaktır.

Tek parti rejiminin siyasetçi–eğitimci–tarihçi kişilerini ele alırken Bi-

3. "Muallim İhsan Şerif Beyin Nutku", *a. g. e.*, s. 14-17.

rinci Kongreye katılanların en önemlilerini seçtik: Afet (İnan), Fuad Köprülü, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Samih Rıfat, Dr. Reşit Galip, Zeki Velidi (Togan), Sadri Maksudi (Arsal) ve Almet Refik (Altınay). Daha önce Yusuf Akçura ve Almed Ağaoğlu ile ilgili bazı biyografik bilgiler verilmişti; çünkü özellikle bu iki tarihçi yüzyılın ilk yirmi yılında Türkçü hareketin siyasi ve kültürel önderleriydiler. Bu nedenle bu iki tarihçiye tartışmalara katıldıkları çerçeve içinde yer vereceğiz.

Yukarıda adı geçen tarihçilerin seçilmesinde iki belirgin neden vardır; birincisi tartışmaları başlatıp eleştirilerde aktif rol aldıkları için ve ikincisi kongreye sunulan en dikkat çekici bildirilerin sahipleri oldukları için.. Yalnız Ahmet Refik aynı derecede önemli fakat apayrı bir nedenle seçilmiştir. Çünkü Ahmet Refik ne bildiri sunmuş ne de tartışmalara katılmıştır. Onun özgün rolü tarih tezinin gereksinme duyduğu özeleştiriyi canlı olarak yapmış olmasından gelmektedir.

Birinci Türk Tarih Kongresinin, ilk Tarih Kongresi olmanın yanı sıra en belirgin özelliği, muhalefet üslubunun tümüyle itizari (apologetic) oluşudur. Resmi ideolojiden ayrılmadan yapılabilen (!) eleştiri bir haslet olarak görülüyordu. Çünkü Kongrede hiç kimse ulusçuluk ya da bilim karşıtı görünmek istemiyordu. Zaten bilime ya da ulusçuluğa karşı çıkmak özdeş görülüyor, esas görev resmi tezi araştırmak, yazmak ve okutmak olarak ele alınıyordu. Herhangi bir küçük eleştiri ciddi bir "engelleme" olarak telakki ediliyordu. Siyasal muhalefetle başedebilmek için uygulanan yöntem doğrultusunda, Kongrenin atanmış misyoner tarihçileri de, aşılanması öngörülen ideolojiyi sorgulayan ya da eleştiren bir tavra geçit vermiyorlardı. Türk milliyetçiliğine, Türk ırkına, Türk kültür dil ve tarihine başka boyutlar getirmek isteyenler şüpheli kişiler olarak görülüyorlardı. Sınırları siyasi olarak çizilmiş reform ve misyonlara sorgusuz sualsiz sadakat gösterenler ise tek güvenilir kişilerdi. Türk tarihinin yeniden yazılması ve Türk Tarih Tezinin formüle edilmesi siyasi hayatımızdaki muhalefet anlayışının niteliğini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Bu özgün muhalefet üslubu daha sonra iktidar tutulmasına ve saldırgan bir düşmanlığa da yol açabilmiştir.

İşin ilginç yanı bu tarihçilerin hemen hepsi içtenlikle ulusal tarih yazımını geliştirmek istiyorlardı. Bu tarihçileri doğal eğilimlerine göre sınıflandırdık ve bu çerçevede hangi tarih yaklaşımında hangi zihniyetin ağır bastığını belirlemeye çalıştık.

1932 yılında toplanan Birinci Türk Tarih Kongresinde tartışmalar genel olarak dört konu etrafında toplanmıştı:

1. ***Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ait kaynakların kullanımı meselesi.*** Genel eğilim Türk ırkının varlığını ve etkisini kanıtlamak amacıyla dört elle sarılınan tarih öncesi dönemlere ağırlık vermekti; ancak bu dönemlere ait kaynaklar son derece kısıtlı ve yetersizdi. Ayrıca kullanılmış olan çoğu kaynak da ikincil kaynaklardı. Eleştirilen nokta ise Türk ırkı ve dili konularındaki tarih öncesi kaynakların genel olarak, başı çeken ve siyasi olarak yönlendirilmiş bulunan tarihçilerin savunduğu görüşleri temellendirecek, ikna edici kılacak nitelikte ve kapsamda olmayışları idi. Bu tartışma apaçık tarih yöntemi ve zaman seçimi ile ilgiliydi. Bu konunun tartışılmasının önemini kavrayabilecek tarihçi sayısı da oldukça azdı. Konuyu Afet Hanımın bildirisini dinledikten sonra açan Fuat Köprülü olmuştu. Tartışma Afet (İnan) Hanım, Fuad Köprülü ve Hasan Cemil (Çambel) arasında sürdü.

2. ***Türk dilleri üzerine tartışma***; kaynakları ve diğer diller üzerindeki etkileri... İleri sürülen bazı fikirler Türk dilinin tüm dillerin kaynağını ve esasını teşkil ettiği yolundaydı. Diğer bazı tarihçiler ise Hint–Avrupa gibi dil gruplandırmaları konusunda yanılgıya düşerek bu ayrımın ırkı belirleyen bir etken olduğunu düşünüyorlardı. Sorun, dil ve ırkın tarih yazıcılığını incelemede nasıl birer analiz birimi olarak kullanılacağı idi. Bazı tarihçiler ırk ile dili tek tek ele almak istiyorlar, diğerleri ise tarih incelemelerinde ikisini özdeş görüyorlardı. Bazı eleştiriler ise Türkçe oldukları öne sürülen kimi sözcüklerin kökleri üzerinde oldu. Bu tartışmayı yürüten başlıca kişiler Samih Rıfat ve Caferoğlu Ahmet idi.

3. ***Ortaasya'dan geniş çaplı bir göçe yol açan coğrafi ve doğal değişikliklerin tartışılması.*** Bazı tarihçiler, tarihsel yöntemin yetersizliğini ileri sürerek tarih öncesi ve eski zamanlara ait kaynakları sorguladılar ve kuraklığın Doğudan Batıya göçün başlıca nedeni olmadığını belittiler. Bu görüşlerinden dolayı da eski dünya uygarlığının beşiği olan Türklerin Batıya göç ederek Anadolu ve Doğu Avrupa'daki tüm kültür ve toplumları etkilemiş olduğu yolundaki iddiayı da haklı çıkaramayacağını söylüyorlardı. Coğrafi ve doğal değişimler bu aşamada tarih tezinin başlıca önermelerini oluşturuyordu. Coğrafi açıklamaların yararları sonsuzdu; bir kere bilimseldi, doğa bilimlerine aitti, ikincisi anayurt olgusunu vurgulayarak anayurdu, dışta kalan topluluklar üzerindeki irredantist iddialardan ayırdediyordu. Son olarak da toplumsal ve siyasi değişimleri ve oluşumları eski Türk şehirlerindeki kum tepelerinin altına gizleyebiliyordu... Bu konular tartışmanın zaman kavramı ve tarih yöntemi üzerinde yeniden odaklaşmasına yol açtı. Bu sefer tartışmalar Zeki Velidi, Sadri Maksudi ve Dr. Reşit Galip arasında sürdü.

4. Aynı yıl basılan ders kitapları üzerine tartışma. Yukarıda saydığımız tartışma konuları tarih ders kitapları ile ilgili eleştirilerle kısmen örtüşüyordu. Eleştiri esas olarak Sümer ve Mısır gibi "büyük medeniyetler"le ilgili bilgiler üzerinde olmuştu. İddia, Türk ırkının bu medeniyetler üzerinde hatta tüm büyük hanedanlar ve imparatorluklar üzerinde en büyük etkileyici güç olarak görülmesi idi. Bazı eleştiriler ise kitapların pedagojik düzeyi üzerinde yoğunlaşıyordu. Avram Galanti, Yusuf Akçura ve Fazıl Nazmi Bey ve bazı orta dereceli okul öğretmenleri bu alandaki bazı yanlışlara dikkatleri çektiler.

Tüm bu konular üzerine yapılan eleştirilerin hiç biri açıklıkla ve cesurca dile getirilmedi. Daha geniş bir bilgiye sahip bulunan ve tarihi kaynakları daha doğru bir biçimde kullanma yeteneğine sahip bazı tarihçiler de eleştirilerini dolaylı bir biçimde ortaya koydular.

İlk bakışta kongrenin, değişik görüşlere ve değişik tarihçilerin bilimsel kaygılarının dile getirilmesine özen gösteren demokratik bir atmosferde gerçekleştirildiği izlenimi doğabilir. Fakat sözünü ettiğimiz konuların tartışılmasını ayrı ayrı izlediğimizde tek bir fikrin meşruluk kazandığını ve aslında baştan sona hüküm sürdüğünü görürüz; bu fikir "milli tarihçiler cephesinin" heterojen bir yapı istemeyen üyelerinin fikridir. Güçlü bir biçimde dile getirilemeyen eleştirel görüşler, siyasi önderler ve onların tarihçileri tarafından formüle edilen tarih tezi karşısında rastlantısal ve talihsiz iddialar olarak yer almışlardır. Bazı cesur çıkışlarla işe başlayan birkaç tarihçi ise kısa bir süre içinde özeleştiri ve otosansüre başvurarak özür diler bir tavır takınmışlardır. Çünkü bu tarihçilerin hiç biri bu büyük ulusal misyonun dışında kalmak istememişlerdir; tarih yazımını ilerletecek ya da hayal gücüne dayanarak güçlü bir yurttaşlık bilinci yaratacak bir ödevin dışında kalmanın, onların entelektüel varlıklarını tehdit edebilecek bir tavır olabileceğinden çekinmişlerdir.

Eleştirel tarih anlayışını ters bir mantıkla ele alan bu dönem siyasilerin zihniyetine Hasan Cemil Beyin şu sözlerini örnek gösterebiliriz: "Nihayet hayat tenkidi tarihe muhtaçtır. Hatta denilebilir ki hayatın en çok muhtaç olduğu şey tenkidi tarihtir. Bunun manası maziyi mahkeme huzuruna çekmek, icab ederse, onu mahkum etmek ve böylece hali onun tazyikinden kurtarmaktır".[4] Bu bakış açısı o dönemde ancak tek bir eleştirinin hoşgörülebileceğinin kanıtıdır: Yakın geçmişi, yani Osmanlı "hatası"nı mahkum etmek...

4. Hasan Cemil (Çambel), "Tarih İnkılabı", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1931, yeni basımı içinde *Makaleler, Hatıralar*, (Ankara, 1987).

Kültür ve tarih kurumlarının otoriter bir devlet eliyle kurulduğu böyle koşullar altında tabii ki kişiliklerin önemi artar. Bu çerçevede ilk önce birbirlerine tamamen zıt olan iki tarihçiyi ele alabiliriz: Fuad Köprülü ve Afet (İnan) Hanım. Çünkü her ikisi de evrensel düzeyde göze çarpmış belirgin kişiliklerdir. Samih Rıfat da romantik tarih tezine kendini adamış ancak tarihin hayali heyecanına siyasi heyecandan daha çok kapılmış ilginç bir kişiliktir. Daha sonra Rusya şartlarında azınlık olarak ulusçuluk ve Türkçülük akımlarından etkilenmiş hatta bir ölçüde bu hareketin başını çekmiş olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Zeki Velidi, Sadri Maksudi gibi kişiler grup olarak değerlendirilecek. En son olarak da popüler tarih yazılarının en önemli ve aynı zamanda en verimli temsilcisi olan Ahmet Refik üzerinde durulacak.

Bu benzemezleri aynı çatı altında toplayan Birinci Türk Tarih Kongresi demokratik bir ortam yaratabilmiş midir? Otosansür ve özeleştirinin bu kongre şartlarında gerçekten incelenmesi gereken bir konu olduğu açıktır. Yukarıda sözü geçen tarihçilerin, Kongre öncesi ve sonrası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek-parti yönetimi öncesi ve sonrası çalışmaları bu kişilerin tarihçiliğini ne ölçüde belirlemiştir? Bu kişilerin çalışmalarındaki verimliliği ve olgunluğu 1930'ların "teşvik ve denetimi"ne bağlayabilir miyiz? Bu soruları yanıtlayabilmek önemlidir. Kanımca ortada bitmeyen, bir türlü amaca ulaşamayan bir zorlama vardır.

Yeni tarih yaklaşımının başlıca önermelerine denk düşen milliyetçilik (Türkçülük)'in temel varsayımları[5] bu tartışmaların ortamını açıklığa kavuşturarak bizi resmi tarih tezine getirecektir. Kemalist tarih tezinin amaçlarından biri de Cumhuriyetçi saflara katılan birçok siyasal eğilimi yeniden gruplandırarak dokunulmazlığı olan bir mitin etrafında toplayabilmekti[6]. Tarih tezinin yeni bir "sivil din" oluşturma rolünü vurgulayacak ve bu ideolojinin siyasal muhalefete yönelik tutumunu irdeleyecek örnekler üzerinde duracağız.

5. Bu paralellik için bakınız Bernard Lewis, "History Writing and National Revival in Turkey", *Middle Eastern Affairs*, Cilt. IV. 1953, s. 218-27.
6. "... Osmanlı siyasetinin ve zihniyetinin tasfiyesi mevzubahis olduğuna göre daha başka, yıpranmamış, tenkitten uzak kalmış, biraz da dasitâni ve mitolojik bir tarihe ihtiyaç vardı". Ekrem Akurgal, "Tarih İlmi ve Atatürk", *Belleten*, Cilt. XX, No. 80, 1956, s. 583.

1. AFET (İNAN): Yurttaşlık Eğitimi Olarak Tarih

Ulusal tarihçilerden Afet (İnan)'nın tarih çalışmalarıyla ilgilenmesi 1928 yılında başlar: Bayan Afet Mustafa Kemal'e "Türk ırkının Sarı ırka mensup bulunduğu ve Avrupa zihniyetine göre ikinci (secondaire) nev'i bir insan tipi olduğunu yazan Fransızca bir kitap göstererek, 'Bu böyle midir' diye sormuştur. Atatürk'ün verdiği cevap şudur: 'Hayır olmaz, bunun üzerinde meşgul olalım, sen çalış'"[7]. Gerçekten de Afet Hanım'ı harekete geçiren bu talimat o güne kadar süregelen çalışmaları başka bir safhaya itmiş, milli şuuru aşılamak yönündeki misyoner tarihçilik anlayışı gündeme gelmiştir. Bu çerçevede, *Türk Tarihinin Anahatları* kitabının yazılması çalışmaları başlamış ve Kongrenin ilk adımları da atılmıştır. Ve böylelikle Afet Hanım siyaset bilimi ile ilgilenen laik ve liberal bir kadının ve misyoner tarihçiliğin sembolü haline gelmiştir.

Türk Ocakları Kurultayı Aksaray delegesi ve Ankara Musiki Muallim Mektebi tarih öğretmeni Bayan Afet (İnan) "Türk tarih ve medeniyetini ilmi surette tetkik için hususi ve daimi bir heyetin teşkiline" karar verilmesi için 30 Nisan 1930'da önerge verirken, Türk Ocaklarının kurultayı son toplantısını yapıyor ve dağılmaya hazırlanıyordu. Aksaray delegesi Afet Hanımın verdiği önerge kabul edildi ve Türk Tarihi Tetkik Encümeni kuruldu.

Afet İnan'ın kendi yazıları ve hatıralarından da anlaşıldığı gibi Türk Ocaklarına girdiği ilk dönemlerde oldukça çekingenmiş. Tecrübeli ve bilgili tarihçiler yanında çalışmalarını yürütmek için kuvvete, dayanağa gereksinmesi varmış. Henüz yeni öğretmeye başladığı konularda Mustafa Kemal tarafından önemli bir misyonla görevlendirilmesinin onun bu çekingenliğini ortadan kaldırmak doğrultusunda önemli bir adım olduğu açıktır. "Kurultay"da hiçbir şey söylememeyi tercih ettiğini" belirtmesine rağmen Mustafa Kemal ona "Bu mesele üzerine çalışacak ve tarihten bahsedeceksin" demişti. O günlerde Afet Hanımın tarihçiliğine damgasını vuran en önemli özellik Mustafa Kemal tarafından "***vazifelendirilmiş***" *olmasıydı.* Eski Türk Tarihi, Türklük ve medeniyet konularındaki bilinçli abart-

7. Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi", *Belleten*, Cilt III, 1 Nisan 1939, 10, s. 243-46.

maları bu özellik ile doğrudan bağlantılıdır. Zira, "milli şuuru kuvvetlendirmek" ana ödevi o dönemde bu şekilde kavranmış, yurttaşlık için tarih esas saik olmuştur. Türkçülük alanında derinleştirilmesi gereken konuların çokluğu ve karmaşıklığı, bu aceleci yurttaşlık görevi sonucunda basitleştirilmiş oluyordu.

Hüküm süren devrimci atmosfer tarih çalışmalarını doğrudan etkilemişti ve Afet Hanım uzmanlaşmış bir tarihçiden çok bir kültür devrimi uygulayıcısı ya da tanıtıcısı olmaya adaydı. Tarih araştırmalarının ve tarih tezi çalışmalarının örgütlenmesi için halkla ilişkiler diyebileceğimiz çabaları gözardı edilemez. Yaptığı işler hiç de küçümsenecek bir şey değildir, ancak özellikle Birinci Türk Tarih Kongresinde eleştirilerin budanmasında ya da tümüyle etkisiz hale getirilmesinde bir parti mutemedi gibi çalıştığından bilimselliği geciktirici, eleştirel tarihin meşruluğunu kırıcı bir rol oynamıştır. Afet İnan'ı sadece romantik ulusçu bir tarihçi olarak tanımlamak yeterli değildir; o her şeyden önce ***görevli*** bir tarihçidir.

Afet İnan orta dereceli okullar için vatandaşlık bilgisi diyebileceğimiz türde birçok yazı yazmıştır. Bunlar içinde en çok bilinen ve işlevini en iyi bir biçimde yerine getirmiş olan hiç şüphesiz *Medeni Bilgiler*[8] kitabıdır. Türkiye'de ilk defa vatandaşlık, oy verme, parlamenter sistem, devlet ve ulus, Cumhuriyetçi rejimler, vergi sistemi ve askerlik gibi konular *Medeni Bilgiler* adlı ciltlerde toplu halde basılmıştır.

Afet İnan'ın birçok makalesinde, Türklerin önüne çıkmış tarihi engeller ya da talihsizliklerle yoğrulan derin bir 'geri bıraktırılmışlık' tezi görmek mümkündür. Kongreye sunduğu "Orta Kurun Tarihine Umumi bir Bakış"[9] adlı ikinci bildirisinde Türklerle diğer insan topluluklarını karşılaştırması bu geri bıraktırılmışlık tezine bir örnek teşkil eder:

> Avrupalılar o devirde Orta Asya'yı, esrarlı bir muhit görüyorlardı. Halbuki, Asya'nın bir yarım adasından başka bir şey olmayan Avrupa, Orta Asya'yı çoktan tanımalı idi; çünkü geçmişte Orta Asya'da, her ne vakit buhran olmuşsa, bunun neticesi, birçok Türk kavimlerinin durdurulmaz dalgalar halinde gelerek Avrupa kavimlerini şarktan garba sürmeleriyle daima Avrupa'ya aksetmiştir. (s. 407).

8. *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, (Afet, ed.), (İstanbul, 1930). Önsözde Afet Hanım bu kitabı Ankara Musiki Muallim Mektebinde çalıştığı sıralarda yurttaşlık ders notlarından yararlanarak hazırladığını belirtmektedir. Mustafa Kemal'in bu seriye bizzat katkıları olduğunu biliyoruz.
9. Afet Hanım, "Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış", **BTTK**, s. 405-444.

Hunlar zannolunduğu gibi, Avrupa'da göçebe ömür geçirmiş bir kavim değildir; bilakis toprağa bağlanmışlardı, evlerde köylerde ve şehirlerde otururlardı. Hun kralları en son modelde yaptırdıkları kaplıcaların taşlarını uzaklardan getirtecek kadar ince hisli idiler..(s. 411)

Bittabi Türk Hunlarla Türk Bulgarların her cihetten benzerlikleri tamdı. Medeniyette ve kahramanlıkta vasıfları birdi. (s. 413)

Çin İmparatorlarının birçoğu Türk ailelerden oldukları halde, kendi taht ve menfaatleri için, onlar da ırkdaş Türk alemini fesat ve karışıklık içinde tutabilmek için en adi entrikalara başvurmayı caiz görmüşlerdir.

Eğer Türk aleminin her ferdi, teşekkül eden Türk birliğinin, bizzat şuurlu sahibi ve müdafii olabilseydi, dünya yüzünde, bugünkü Türk mirasının ne olabileceği kolaylıkla düşünülebilir. (s. 423)

Bu "karanlık tarihi güçler"e verilen önem Türk tarihi ve medeniyetini "bilimsel" olarak ele almak arzusuyla bağdaşmıyordu. Ama onyıllarca Türk çocuğunun aklına çakılı kalan bu "karanlık güçler", "engeller" ve "talihsizlikler" solcuların da sağcıların da gerçek tarihi süreçleri tanımalarına engel oldu, ideolojik takıntılarını örtmek için ise önemli birer araç teşkil ettiler.

Afet İnan'a göre Osmanlılık Türk tarihi içinde sadece bir "safha"dır. Bu görüş bir bakıma doğrudur, fakat Afet Hanım kendisi uygarlık tarihini açıklamak için gerekli olan kurumları şöyle tarif ediyor: "1. Bir cemiyetin, devlet kurmak için vücuda getirdiği siyasi, hukuki müesseseler askeri teşkilat ve mali sistem; 2. ferdi ve sosyal hayattan doğan kültürel hayatı izah eden müesseseler; ve 3. ekonomik hayatın safhaları (bütün)"[10]. Tüm bu koşulları, eldeki ya da elde edilebilecek belgelerle tarih öncesi ve tarihin ilk zamanlarındaki Türk topluluklarında bulmak tabii ki imkânsızdı. Dolayısıyla medeniyet tanımı ile amaç arasındaki çelişki bütün koşulları mevcut bulunan Osmanlı toplumunu ve ondan hemen önceki yüzyılları incelemeyi kolaylaştırmakta ve gündeme getirmekteydi. Kısacası Ziya Gökalp'in de özellikle bu konuda dediği gibi "Türk kavimlerinin asıllarını ararken meçhulden malume doğru değil malumdan meçhule gidilir".

Kaynakları yetersiz, çalışmaları başlangıç düzeyinde bulunan daha eski ve en eski zamanlara ulaşma konusunda bu derece ısrarlı olmak, bir yandan yüzeysel aceleci yorumlara olanak tanıyor öte yandan da gerekli efsanevi ögeleri yöntemden yoksun bırakıyordu.

10. Afet İnan, "Tarih İlminin Dinamik Karakteri", *Ankara Üniversitesi Yayınları -30*, (Ankara, 1956), s. 6.

Tarih ilminin dinamizmini açıklarken Afet İnan bu dinamizmi "her çeşit vesikanın bulunabilmesi"ne bağlamakta, bulunan her yeni vesikanın dinamizmi arttırdığını vurgulamaktadır[11]. Dolayısıyla İnan'a göre tarihçinin kişisel yorumu veya çözümlemesi tümüyle belgelere dayanır ve başka belirleyici etken yok gibidir. Bu durumda belgeler yetersiz olursa iş tümüyle zorlaşmaktadır. Fuat Köprülü, bu konudaki çekingen uyarılarını yaparken, Afet Hanımın bulgularının birinci kaynaklar, bu durumda arkeolojik kazılar olmadığını, tam tersine antropoloji, arkeoloji ve fiziki coğrafya konularındaki ikincil kaynaklar olduğunu belirtmek istemişti. Eleştirmek istediği nokta bir bakıma da, pozitivizmin en kaba ve yalın kavranışını sergileyen böylesi yaklaşımlardı.

Afet İnan'ın çalışmaları esas olarak tek bir hedefe yönelmiştir: "Tarih Tezi"ni kuvvetlendirecek gerekli verileri elde etmek ve büyük bir çoğunluğu Türklerden oluşan bu topluma hızla bir kimlik kazandırmak[12].

Mahmut Esat Bozkurt'un açış konuşmasından sonra ilk tebliğ olan Afet İnan'ın "Tarihten Evvel ve Tarih Feerinde"[13] adlı konuşmasında romantik bir tutumla ***prehistorya*** ve ***protohistorya*** eğilimi sergilenmiştir. Kullanılan kaynakları Fuad Köprülü yetersiz bulmuştur. Yararlandığı kitaplar göç ve kültürel eritme (asimilasyon) konuları üzerinde duran ve Türk ırkının tarih öncesine ağırlık veren kaynaklardır. Bunlar, tarihi jeoloji ve ulusal coğrafyaya bağlayan Rene Gerin, Fransızların köklerinin Orta Asya'dan geldiğini iddia eden H. Martin ve kafatası incelemeleri yapan Eugene Pittard'ın çalışmalarıdır. Bu taze ve ikincil kaynaklar Afet Hanımı şu noktaya getirmiştir:

> Türkün anayurdu Orta Asya yaylasıdır!... Bu yurdun belkemiği, 'Altaylar–Pamir' mıntıkasıdır. Türkler bu beşikte, en az milattan 9000 yıl evvel, kültür sahibi bir ırk olmuş bulunuyordu. (s. 30)

Tebliği boyunca Afet Hanım, ırk'ın bir fiziksel özellik mi yoksa ortak kültür ve dile sahip olan halklara atfedilen bir özellik mi olduğu konusunda kararsız bir tutum göstermiştir. Bu bulanıklık Eugene Pittard'ın kararsızlığını yansıtmaktadır. Afet Hanımın bu sunuşundaki mantıksal gelişme en iyi kendi sözcükleriyle anlaşılacaktır:

11. *a. g. e.*, s. 7.
12. *a. g. e.*, s. 4: "Atatürk'ün istediği ülkemizin en eski medeniyetlerini bulup ortaya çıkarmak ve böylece de tarihin çeşitli devirlerindeki Türk halkları arasındaki irtibatı sağlam bir temel üzerine kurabilmekti. Yani Türklerin genel bir tarihini yazarak Türk medeniyetine hizmet etmekti".
13. Afet Hanım, "Tarihten Evvel ve Tarih Feerinde" ***BTTK***, s. 18-41..

> Avrupa'nın çok alimleri, tarihten evvelki devirlerde başlayıp, tarih fecrinde ve tarih kurumlarında, beşeriyetin, her parçasına ve Avrupalılara, yüksek kültür götüren, Orta Asyalı birtakım kabileleri, kendi cedleri yapıyorlar; Ari, indo-öropeen ve indo-germen adını verdikleri bu insan kümelerini (Altay-Pamir) yaylasından hareket ettiriyorlar.
>
> .....
>
> Türk ırkı, ana yurtlarında, yüksek kültür mertebesine varırken, Avrupa halkı vahşi ve tamamen cahil bir hayat yaşıyordu;...
>
> Orta Asya'nın otokton halkı Türktür (alkışlar).
>
> ... Türk çocukları, biliyor ve bildirecektir ki, onlar, 400 çadırlı bir aşiretten değil, on binlerce yıllık, Ari, medeni, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir (sürekli alkışlar). (s. 40-41).

Görüyoruz ki Avrupalıların atalarını ya da ırksal köklerini arama çabaları, insanoğlu uygarlığının tek bir coğrafi kaynağı olduğu (monogenism) ve Türklerin bu coğrafyadan geldiği yolundaki önermesinin esasını oluşturuyordu. Bu önermenin başlangıç noktası zaman açısından neolitik çağdır. Afet Hanım Rene Gerin'in Anadolu, Girit, Kıbrıs, Yunanistan'ın ilk sakinlerinin daha evvel çok "tekamül etmiş muhacirler" olduğunu söylediğine dikkat çekerek Arkeolog Jacques de Morgan'ın şu sözlerini aktarıyor:

> Bu muhacirlere dair elimizde bulunan en eski arkeolojik vesikalar, bunların muhaceretinin milattan 4000 sene kadar önce, -eskiden benim dahi zannetmiş olduğum gibi- Avrupa'dan değil, Asya'nın kara parçasından gelmek suretiyle vuku bulmuş olduğunu göstermektedir. (s. 29)

Tarih öncesi düşmanlıklardan ve geri bıraktırmalardan söz etmek doğal olarak "Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik" esasına uymuyordu. Daha sonra yüksek tahsil için gittiği Cenevre Üniversitesinde yazdığı tez *Türkiye Halkının Antropolojik Tarihi ve Türkiye Tarihi* ismiyle basılmıştır. Daha ziyade arkeoloji ve ırk sorunu üzerinde duran bu kitapta, çeşitli iskeletler üzerinde kronolojik iz sürme yoluyla, Türkiye halkının geçirdiği siyasi evreler tespit edilmek istenmiştir.

2. FUAD KÖPRÜLÜ: Ulusal Tarihte Muhalefet

M. Fuad Köprülü Cumhuriyet döneminin eski ve tecrübeli tarihçileri arasında bulunmanın yanı sıra en çağdaş olanlarındandır. Edebiyatın çeşitli

dallarında, Türk ve Osmanlı tarihi üzerinde birçok eserler vermiş, birçok dergileri yayın hayatına kazandırmış, çeviriler yapmıştır. 1910'larda "tahlili edebiyat" yazıları yazmış olan Köprülü bu sırada Hukuk fakültesine devam etmiş ve sosyal bilimlerin hemen her dalında makaleler üretmişti. Köprülü'nün nüfus bilimi, beşeri coğrafya, göçler ve hukuk alanlarında birçok makalesi ve çalışmaları vardır. En ayrıntılı bir konuda dahi belli bir metodu benimsediği ve kaba yorumlara yer vermediği görülmektedir. Mükrimin Halil Yınanç'ın "Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik"[14] adlı makalesinde çağdaş olarak tanımlanan birçok tarih yazımı türleri Fuad Köprülünün çalışmaları arasındadır. 1910'lardan itibaren ve 1930'larda Türk Tarih Kurumu çatısı altında 'milli tarihçiler' cephesindeki önemli yerini korumuş, bilimsel ağırlığını utangaç bir biçimde de olsa ortaya koyabilmiş ve ulusçulukla iktidar temsilciliğini birbirine karıştırmamıştır.

Fuad Köprülü'nün bilimsel açıdan olgunluğa erişmesi Cumhuriyet döneminden öncedir, edebiyat üzerine yazdığı makalelerde, yaptığı çalışmalarda ve eleştirilerinde ortaya çıkmıştır. Halil İnalcık, Köprülü'nün 1910'lardaki faaliyetlerinden söz ederken şöyle diyor: "Artık onu muharrir, münekkit, terbiyeci fakat her şeyden önce yaratıcı bir alim olarak karşımızda buluyoruz... Yaratıcı Garp zihniyetinin önemini derinden kavramıştı. Bu zihniyetin bu memlekette yerleşmesine en çok o hizmet etti"[15].

Belgeler onun için esas olarak birincil kaynaklar olmuştur. Fikir hayatında Fransız pozitivistlerinin, özellikle de Hypolitte Taine'in rolü önemlidir. Türkçülüğünü sürdürürken kaba romantizm yapan yazarlardan pek etkilenmemiş, bir bilim adamı olarak ülkesine daha kalıcı hizmet verebileceğini –o günkü zihniyetin tersine– kavrayabilmiştir. Bir tarihçinin en önemli araçlarından biri olan kaynakların çeşitli yönlerden denetlenmesini önemsediği, makalelerinden anlaşılmaktadır. Türk ruhunu okşayan birkaç yüzeysel romantik Türkoloğun çalışmalarının etkisinde kalmamış, kaynakların kontrolünü esas tutmuştur. Birinci Türk Tarih Kongresindeki eleştirileri de tümüyle bu nokta üzerinedir. Zamanın ve ülke koşullarının tüm zorluklarına rağmen 1910'da yayınladığı çalışmalarda bu kontrol mekanizmasını çeşitli disiplinlerin yardımıyla sağlamış ve özellikle Durkheim sosyolojisinin etkilerini edebiyat alanına getirmiştir. "Türk Edebiya-

14. Mukrimin Halil Yinanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik", *Tanzimat 1*, (İstanbul, 1940), s. 573-95.
15. Halil İnalcık, "Türk ilmi ve Mehmed Fuad Köprülü", *Türk Kültürü*, 65, Mart 1968, s. 289-94.

tının Menşei" yazısının girişinde şiirin kökenini anlatırken etnografi, sosyoloji, edebiyat ve karşılaştırmalı tarih dallarından yararlanmak gerektiğini belirterek, edebiyat sosyolojisi yapmasa bile sosyal dinamizmin her alandaki tarihte ne denli önemli bir rol oynadığını bazı "nazireleri hülasa etmek"[16] yoluyla vurgulamıştır.

Eleştiri (tenkid) türünü çağdaş bir anlamda yayın hayatına sunan yine Fuad Köprülü'dür. Birçok edebi eser üzerine eleştirileri vardır. Çeşitli tarihçilerle yaptığı tartışmalarla da eleştiri alanında zihinleri açmıştır[17].

Birinci Türk Tarih Kongresinde, Atatürk'ün işareti ile başlayan tarih tezi yolundaki çalışmalar sırasında değişik tarihçilerin tutumları tayin edicidir. Hem mesleki kaygılar hem de siyasal eğilimler ortaya çıkmıştır. Örneğin Fuad Köprülü'nün Afet Hanımın "Tarihten Evvelki Zamanlar ve Tarih Fecrinde" tebliği üzerine yaptığı eleştiri kongre boyunca birkaç safhada ortaya çıkmış ve her safhasında bilimsel niteliğini biraz daha kaybetmiştir. Köprülüye göre kullanılan kaynaklar genel olarak yetersizdir, belgelerin tarihi devirlere ait oluşu şimdilik Türk tezini tarih öncesine dayandırmayı engellemektedir. Fuad Köprülü bunun da yapılabileceğine inandığını belirtmiştir ancak adım adım gidilmesini, aceleci ve hayalci olunmamasını, üstü kapalı bir biçimde vurgulamak da istemiştir.

> Türkiye tarihi hakkında şimdiye kadar Avrupa'da yapılmış olan tetkikat, itiraf etmelidir ki, henüz daha başlangıcında denilebilecek bir haldedir.
> ... Türk adının devlet ismi olarak ipdia tarih sahasında, tarihi vesikalar üzerinde görünmesi cümlemizin malumu olduğu üzere milattan muahhar bir devre aittir.
> ... Çin tarihçilerinin eski Türkler hakkında verdikleri malümattan bile daha tamamiyle istifade edilemedi. Şarki Türkistan'dan çıkarılan Türkçe eserlerden şimdiye kadar tetkik edilebilenler arasında tarihi mahiyette eserlere tesadüf olunmadı. Bunlar daha fazla lisan tetkikatı için kıymetli malzeme teşkil ediyor (s. 42-43).

Afet Hanımın kullandığı ikincil kaynakları tatmin edici bulmamış olmasına rağmen yaptığı eleştirilerde bin dereden su getirmek zorunda kalması

16. Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatının Menşei", *Milli Tetebbular Mecmuası*, Cilt 2, No. 4, Eylül 1331 (1915), s. 2-78.
17. Halil İnalcık, Fuad Köprülü'nün Zeki Velidi Togan ile Osmanlıların etnik kökenleri üzerinde tartışmalarındaki gerçek katkısından söz eder. Bakınız H. İnalcık, "Türk İlmi ve Fuad Köprülü", s. 290.

ve hemen hemen her cümlesine 'sizinle hemfikirim' diye başlama ihtiyacını hissetmesi eleştirisindeki önemi hakkıyla su yüzüne çıkaramamıştır[18]. Örneğin şu sözlerle aslında Afet hanımın konferansını eleştirmediğini ima etmektedir:

> Konferanslarını başlıca iki hükme raptettiklerini söylediler: 1. Orta Asya'nın otokton ahalisi Türktür. 2. Bunların dili Türkçedir. Bendeniz bunların aksini ifade edecek hiçbir söz söylemedim ve bu noktainazarlara tamamiyle iştirak ediyorum. (s. 79)

Görüldüğü gibi esas sorun yöntem sorunudur. Yani sorgulanması gereken şey, Türklerin Orta Asya'dan gelip gelmediği değil, bunu kanıtlayacak belgelerin ve diğer kaynakların kullanılmasının sağlam bir ***kurgu*** içinde yapılması gerekliliği idi.

Bu taban tabana zıt yaklaşımları benimseyen milli tarihçilerin tartışmasına katılan ve Afet Hanımın eleştirilmesine infial duyan kişilerden biri, Hasan Cemil Bey olmuştu. İkinci Tarih Kongresinde (1937), Hasan Cemil Çambel'in, arkeoloji alanındaki katkılarıyla, önemi ortaya çıkacaktır. Ancak Birinci Kongrede Cemil Bey henüz gençtir, Kongrede bulunmasının başlıca nedenlerinden biri Mustafa Kemal'e bağlılığıdır. Hasan Cemil Bey bu aşamada bir tarihçi değildir. Duyduğu infiali, tartışmanın mantığını yansıtması açısından buraya alıyoruz:

> Fuat Beyin sözleri şu tarzda hülasa olunabilir: Afet Hanımefendinin ortaya koyduğu tez için birtakım delillerden, vesikalardan bahsolunmuştur. Bu vesikalar kafi derecede tetkik olunmamıştır. Henüz depolarda yatmaktadır. Ve tetkikat için adamını beklemektedir. Ve bu isimler henüz çocuktur. Binaenaleyh bunlara istinaden kati hüküm çıkarmak aceledir... Afet Hanımefendinin hükümlerinin vesikalara ve delillere istinat ettiği, hatta bu vesikaların yeni olduğu Fuat Beyefendi tarafından zikrolunmuştur (s. 80).
> ... Demek oluyor ki hükümlerimiz (yani Türk Tarih Tezini savunan kişilerin hükümleri) temellere ve delillere müstenittir. İtiraza uğramadıkça bir noktadaki mutabakatı yani Fuat Beyefendi ile aramızdaki mutabakatı da kaydetmek eski hükümlere alışmış olanların karşısında davamızın mühim bir kuvvetidir. Şimdi vesikaların nakâfi yani bu ilimlerin, kendi tabirleri veçhile henüz çocuk olduğu fikrine temas edelim... Marifet doğan hakikatın

18. ***BTTK***, s. 42-3,79.

kıdemiyle değil kıymetine atfı nazar edebilmektir. Biz Türk medeniyetinin ve Türk Menşeinin asıl mahiyeti hakkında en son keşiflere istinad ediyoruz. Keşiflerin en son olması iddiamızın zaafı değil kuvvetidir (s. 82).

İşte bu sözlerden sonra Fuad Köprülü tümüyle teslim olmuş ve asıl söylemek istediği şeyin yani izlenen "yöntemin" yüzeysel ve ikincil kaynaklara dayalı olduğunu söyleyememiş, tam tersine Afet Hanım ile Cemil Beyle tümüyle aynı görüşleri paylaştığını açıkça ifade etmek zorunda kalmıştır:

Afet Hanımefendinin söyledikleri hakkında kendileriyle hemfikir olduğumu söylemiştim. Cemil Beyefendinin fikirlerine de iştirak ediyorum. Yalnız bir suitefehhüm noktası mevcut olduğu anlaşılıyor. Bendeniz birtakım vesikaların mevcut olduğunu ve henüz bunların tamamiyle tetkik edilmediğini söyledim. Fakat bunlardan bahsettiğim zaman bunların tarihi devirlere ait olduğunu bilhassa tasrih etmiştim. Zannederim ki bu noktaya dikkat buyurulmamış yahut bendeniz o surette söylemek istediğim halde ifade edememişim. Sonra Konferanstaki vesika ve delillere karşı bir itiraz mevzubahs değildir. Bendenizin söylediğim vesikalar tarihi devirlere ait Şarki Türkistan'da meydana çıkan birtakım yazma şeylerdir (s. 83). ... Bir ilim metodu ne kadar eski olursa kıymeti o kadar düşer. Çünkü ilim antika nev'inden değildir (s.83)

Fuad Köprülü'nün üzerinde durduğu nokta aslında Avrupa'da Türk tarihiyle ilgili çalışmaların henüz yeni başlamış olması idi. Köprülü bu noktayı açıkça ifade edemiyordu ancak Türklüğün kaynağı için Çin belgelerine başvurmak gerektiğini söylüyordu. Bu belgeler de ancak 6. ve 7. yüzyıllara ait belgelerdi. Üstelik 1930'larda bu tarihi belgeler bile büyük ölçüde çözülmemişti. Henüz tümüyle kullanılmamış belgeleri bırakıp daha önceki tarihlere uzanmak hem de ta tarih öncesine gitmeye çalışmak ve bunu sadece yüzeysel ikincil kaynaklarla yapmak, işi yokuşa sürüyordu ve tarih yöntemi zorlanıyordu. Fuad Köprülü birincil kaynakların yokluğunun, Türk Tarih Tezini tarih öncesi devirlere götürmeyi engellediğini söylemek istiyordu. Dolayısıyla eninde sonunda yapılacak bu iş için adım adım geriye gitmek gerekiyordu. Görüldüğü gibi bu tartışma baştan sona tarihte kaynakların kullanımı yani yöntem ile ilgilidir. Fuad Köprülü şöyle diyordu:

... milli tarihimize ait bütün maddeleri, toplayıp biraraya getirmek ve sonra bunları, kendi idrakımızla, kendi gözümüzle, şuurumuzla terkip ederek yeni bir bina yapmak mecburiyetindeyiz. Dünyada her millet ne kadar maddi

istiklaline malik olmak mecburiyetinde ise aynı derece ehemmiyetli olarak manevi istiklaline de malik olmak mecburiyetindedir. Tarihini yabancıların gözüyle gören bir millet manevi esaretten kurtulamamış demektir (s. 47)

Fuad Köprülü'nün Birinci Türk Tarih Kongresinde, tarih bilimine duyduğu saygısı nedeniyle ortaya koyduğu muhalefeti oldukça zayıf kalmış, kısmen anlaşılmamış kısmen de tek-parti iktidarının kurbanı olmuştur. Tek-parti iktidarının zayıflamasıyla eleştirileri daha büyük bir anlam kazanmıştır. Tarihçilikle siyaseti birarada yaşamakla birlikte, hiç olmassa tarihçiliğinin ağır bastığı bu dönemlerde dar siyasal telkinlere teslim olmamanın kayda değer örneklerinden biridir. 1934'de kaleme aldığı *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* adlı kitabına yazılan özsözde Köprülü'nün analitik, sentetik bir bakış açısına kuvvetle hakim oluşu belirtilir[19]. Fransa'da yazdığı bu önemli yapıtı Türkçe'ye 25 yıl sonra çevrilmiştir.

Osmanlı Devletinin Kuruluşu adlı yapıtında gerek yöntem gerekse çözümleme yönünden tek yanlı basit açıklamalardan özellikle kaçınmaktadır. Bu yapıtın bir önceki hali *Türk Tarihinin Anahatları* kitabı için hazırlanmış olan uzun bir makaleydi. Köprülü kitabın önsözünde tek yanlılığı kuvvetli bir biçimde eleştirmektedir. Öznelliğe başvuran ve sosyolojiyi ya da felsefeyi kullandığını zanneden kişilerin asla tarihçi olamayacağını belirtmiştir[20]. Onun gerçek tarihçiler olarak gördüğü kişiler Lucien Febvre ve Marc Bloch gibi *Annales* okulu temsilcileridir.

Köprülü'ye göre Osmanlı Devletinin kuruluşunu açıklarken öncelikle din olgusu ve onun yanı sıra çokça gündeme gelen ırk olgusu üzerinde durmak hatalıdır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu Türklerini oluşturan topluluklar içinde örneğin Hristiyan Rumlarla Müslümanlaştırılmış Türkler vardı. Yani din de ırk da belli değişimler belli süreçler yaşamış olgulardı, bu açıdan da arı bir dinden ya da arı bir ırktan söz etmek zordu. Gerçeğin zaten çok karmaşık olduğunu belirten Köprülü, "Osmanlı" adının esas olarak siyasi bir anlam taşıdığını vurguluyordu. Demek ki Osmanlının belirleyici niteliği, özellikle başlangıcında ne dini ne de ırksaldı, siyasal varlığı her şeyin başında geliyordu. Osmanlının siyasal kuvvetini ve etkisini reddetmek isteyen tarih tezinin kuvvetli olduğu bir dönemde Fuad Köprülü'nün bu kitabının Türkçeye çevrilmemiş olması kolaylıkla anlaşılabilecek bir tutumdur.

19. Fuad Köprülü, "Giriş", *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, (Ankara, 1984), s. 20.
20. *a. g. e.*, s. 21.

Tek yanlı açıklamalara karşı sürekli uyanıklık getirmeye çalışan Köprülü, Osmanlı tarihçiliği konusunda eleştiri yaparken Cumhuriyet tarihçilerini de -tabii kendisini bunların dışında tutmadan- gözlerini dört açmaya çağırmaktadır.

> Osmanlı sülalesinin medhiyeciliğini yapan eski Osmanlı tarihçileri bir hükümdar soyundan gelmedikleri muhakkak olan Osmanlı padişahları için tamamiyle muhayyel silsilenameler uydurdukları gibi bu devletin kuruluşu hadisesini de tamamen bir mucize halinde göstermek maksadıyla - Lejand silsilelerinden mürekkep tabiat üstü sebeplerle izaha çalışmışlardır[21].

Birinci Türk Tarih Kongresinde yaptığı uyarılar ne kadar üstü kapalı ve çekingen gözükse de şu sonucu çıkarmak pek zor değildi: Osmanlı siyasal olgusu diğer Anadolu beylikleri ve Anadolu Selçuk tarihinin bir devamı, bir bütün olarak ele alınmalıydı; ancak bu kez mucizeler ve tabiat üstü nitelikler Türklere atfolunmamalı, gerçekler bilimsel yöntemle araştırılmalıydı.

Fuad Köprülü üzerine birçok yazılar yazılmıştır, bazıları onun fikirlerini çürütmek amacıyla bazıları da tarihçiliğini ve edebiyat tarihi üzerine değerli yapıtlarını irdelemek amacıyla. Fakat hayatı ve fikirleri üzerine yazılmış bir araştırma ancak 1980'li yıllarda yayınlandı. Ne var ki, bu çalışma da, Fuad Köprülü'nün, bilimselliğini, dönemine göre oldukça ileri bir noktada bulunuşunu, Cumhuriyet dönemi tarih çalışmalarına borçlu olduğu anlayışına sahiptir[22]. Oysa Köprülü'nün inceleme, sentez ve eleştiri içeren çalışmalarının değeri daha önce de belirttiğimiz gibi, 1910'larda yazdığı birçok edebi incelemede, aynı dönemdeki özgün çalışması "Bizde Tenkid"de, Türk edebiyat tarihi yazılarında, çıkardığı birçok dergide, 1914-23

21. *a. g. e.*, s. 23.

22. Halil Berktay 20. yüzyıl Osmanlı-Türk tarih yazımıyla ilgili şöyle bir yorum yapmaktadır: "Çökmekte olan bir feodalizmin kendisi gibi müflis ideolojisi, her konuda olduğu gibi tarih yazıcılığında da, emperyalist Batının ideolojisine, geleceği olan bir seçenek yaratarak direnmek yeteneğinden yoksundu... Bütün feodal düzenlerin aydınları gibi Osmanlı uleması da doğrudan doğruya İmparatorluğun hakim sınıfına mensuptu; askeri denilen yönetici zümrenin bir alt katmanıydı...", *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, (İstanbul, 1983), s. 23-24. Tabii ki uluslaşma Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte tarih çalışmalarına, ulus-devlet olgusuna paralel bir boyut eklemiştir. Ancak ulusal devletin kuruluşu zorunlu olarak bilimsellikle, bilimsellik de bir seçenek yaratmakla doğrudan ilişkili değildir. Ayrıca tarih çalışmalarının "bilimselleşmesi"nin ana etkeni Rusya'da da Türkiye'de de "feodal şartlarda" gelişen Türkçülük akımının kuvvetlenmesi olgusudur. Fransa'da arşivlere dayanan çağdaş tarihçilik de monarşi döneminde başlamıştır.

Türk tarihi tetkiklerinde yeterli bir biçimde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Köprülü tarihçiliğini özellikle tek-parti dönemi tarih çalışmaları atılımına borçlu değildir. Bu noktanın özellikle vurgulanması gerekir. Ayrıca şunu itiraf etmeliyiz ki, egemen olan görüşleri savunanlara karşı güçlü bir muhalefet de yürütememiştir. Ulusçu tarihçiler cephesine hakim olan Türk ırkı ve dini konusundaki en vulgarize ve yüzeysel yorumları, çağdaş tarihçilik yönünde etkisizleştirmeyi başaramamıştır. Siyasal ve yasal düzeyde muhalefet geçerlik kazanana kadar da bilimsel yöndeki bu etkisiz eleştiriler sürüp gidecektir. Cumhuriyet tek-parti devrinin özel olarak beslediği zihniyetin daha çok "övgü ve apoloji"[23] üslubunda geliştiği açıkça gözlenebilir.

3. SAMİH RIFAT: Bir Hayali Güç Olarak Tarih

Fikirlerin birliğine, tek fikri savunma yaklaşımı ile bağlı bulunan darbeci-devrimci tarih tezine hizmet veren bir diğer tarihçi de İstanbul'dan Samih Rıfat Beydi (1874-1933). Samih Rıfat diller konusunda özel eğitim görmüş Arapça ve Farsça bilen bir kişiydi; ancak klasik bir eğitimi yoktu, liseyi bile bitirmemişti.

1910'larda Samih Rıfat edebi dergilerde yazdığı kısa makalelerinde Türk Tarihinin Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu ile başladığı görüşünü eleştirdi. Türklerin özünün Turandan geldiğine inanıyordu ve Mehmet Akif, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp gibi Türkçülere katıldı. Birçok şiir yazdı, bunlardan bazıları milliyetçi Türkçü şiirlerdir.

1921'de ***Telif ve Tercüme Heyeti***'nde çalışmaya başladı. ***Türk Ocakları***'na da üye olan Samih Rıfat çalışmalarını özellikle Ocakların kültür kolunda sürdürdü. Daha sonra ***Türk Dili Tetkik Cemiyeti***'nin başkanı oldu. Ayrıca müzik ve siyasetle ilgilendi. İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldı, daha sonra Türkçü gazetelerde yazdı ve Türkiye'nin birkaç doğu ilinde belediye başkanlığı yaptı. 1923-1931 arasında iki kez CHP'den Çanakkale milletvekilliğine seçildi.

1920'lerin sonunda *Halkiyat* adlı bir kitap basmak istedi ancak kitabı bitiremediği için sadece birkaç bölümü sonradan Türk Ocakları tarafından bir makale olarak yayınlandı. Bu makalesinde milli ve toplumsal gele-

23. Nusret Hızır, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, (Ankara, 1977), s. 260.

neklerin üzerinde çalışılması gereğini vurguluyordu. Samih Rıfat'a göre ancak o zaman tarihin, güzel sanatların ve iktisatın pragmatik (şen-i) sonuçları olabilirdi[24]. "Halkiyat" kavramının o zaman geniş bir anlamı vardı; popülizm ve sosyolojinin taşıdığı anlamların bütününü içeriyordu. Ancak Tarih Kongresinde, ikincisi, yani toplumsal bilimler gözardı edilmiştir.

Türk dilinin diğer diller üzerindeki etkilerini konu alan bildirisinde[25] birçok dillerde kelimelerin kaynaklarının ve köklerinin Türkçeden geldiğini, Çince'den ya da Farsça'dan gelmediğini kanıtlamaya çalışmıştır. Çok eski sözcükler karşılaştırmalı olarak incelenemediğinden, somut kanıtlar göstermeksizin, Çinceden ya da Farsça'dan geldiği yolunda genel bir kanıya dikkat çekerek bazı sözcüklerin köklerinin aslında Türkçe olduğunu ileri sürdü. Bununla da kalmayıp Çince sözcüklerin de, Avrupa dillerindeki sözcüklerin de Türkçe köklerden meydana geldiğini savundu:

> Tarihten evvel ve sonraki muhtelif devirlerde Hindüavrupai lisanlar Türkçenin uzvi ve mihaniki tesirleri altında kalmıştır. Bünyevi ihtilatlar son teşekküli tabakalarda gözle görülemeyecek kadar değişmiştir. Misal olarak Türkçe sayı adlarından dört kelimesini ele alalım: Hepimizin bildiğimiz Fransızca quatre kelimesinin dörtten alındığı, hatta başka bir tabir ile, ikisinin bir olduğu söylenilse hiç kimse itimat etmez. Halbuki **bu en kat'i hakikattir**. İtalya'nın iptidai sakinleri olan Osk (Osque) ların lisanında dört adedinin adı Turutum'dur. Şark Türkleri de Törut derler (s. 59).

Daha sonra eski Türk dilinin tarih öncesi Avrupa dilleri üzerindeki etkilerinden söz etmektedir. Bildirisinde sadece ikincil kaynaklara başvuran onları da tam olarak belirtmeyen Samih Rıfat özellikle dillerle ilgili uzmanlık çalışmalarından da söz etmekte, tezinde bir yöntem izlemek yolunda en ufak bir kaygı görülmemektedir. Samih Rıfat'ın iddialarında zaman ve mekana ait herhangi bir kanıt da bulunmamakta, herhangi yazılı bir kaynaktan da söz edilmemektedir. Örneğin "West" kelimesinin tarih öncesi zamanlarda Türklerin anayurdu olan Orta Asya'da, çöl ve yanındaki deniz yani Hazar denizi olduğu iddia edilen "çöl ve deniz" anlamına gelen *Vastum* kelimesinden türetildiğini ileri sürmekte ve tam kaynak göstermeden basit bir akıl yürütme yöntemi izlemektedir.

24. Saadettin Nüzhet (Ergun), *Samih Rıfat Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1934), s. LXXIX.
25. Samih Rıfat, "Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar", ***BTTK***, s. 52-78.

Bazı lisan ve tarihi içtimaiyat *tetkikleri* delalet etmektedir ki, milletler şark ve garbı kendi bulundukları noktaya nispetle ekseriya alt ve üst cihet manalarıyla ifade etmişlerdir. Bu *umumi itiyadın* karşısında ilk Avrupa'ya gelen Türklerin şark ve garbe verdikleri isim *olsa olsa ast ve üst olabilirdi.* Fransızcada est, ouste bu manaya geldiği gibi Cermence ve İngilizcedeki şark, garp isimleri de bunlarla müşterektir...

Litré'yi açıp bakınız: "Est ve Ouste" kelimelerinin aslen Cermen lisanlarına icra edildiğini göreceksiniz. Estin Almancası Osttur. İngilizce East telaffuz edilir. Oueste'in Almancası Westtir. Litré bize şu malumatı veriyor: "West kelimesinin iştikakı üzerine Piktede gayet dakik bir bahis vardır. Burada West kelimesi çöl ve deniz manasına olan Vastum kelimesine icra edilmiştir. Çöl ve Hazar denizi sonradan Cermenleri teşkil eden Aryaların Garbinde idi. Kısmen bizim fikrimizi teyid eden bu izaha biraz mukni olmak için, west-garp kelimesi gibi ost-şark tabiri de coğrafi bir münasebetle tefsir edilebilmeli idi (s. 63-64).

Kongrede Samih Rıfat, Caferoğlu Ahmet, Fazıl Nazmi ve Avram Galanti tarafından eleştirildi. Eleştirilerin çoğu bazı Türkçe kelimelerin kaynakları ve kökleri etrafında yoğunlaşıyordu. Caferoğlu Ahmet sözkonusu bazı kelimelerin aslında Farscadan geldiğini ileri sürüyordu[26] ve bu kelimelerin Farsça köklerini vererek kanıtlamaya çalışıyordu. Eleştirel bir bakışa sahip bulunan diğer tarihçiler gibi Caferoğlu Ahmed de neredeyse özür diler bir edayla bazı noktalara dikkat çekmeye çalıştı:

Söyleyeceğim sözlere iştikakat hakkında aramızda tebaruz eden bazı fikir ihtilafları tabiatıyle bir içtihat meselesi olduğundan kimsenin bunu sui telakki etmiyeceğini zannetmek istiyorum (s. 83).

Caferoğlu Ahmet özellikle 4 Ciltlik Lise Tarih kitaplarındaki hatalara dikkat çekiyordu. 'Han' ve 'hane' gibi kelimelerin hangi köklerden geldiğinin somut kanıtlarla gösterilmesi gerektiğine inandığını dile getirdi:

Madem ki doğrudan doğruya Türkçe'de (*koynak*) kelimesi mevcuttur, bu takdirde *kon* kelimesi yerine *koynak* kelimesinin konmasını teklif ederim...benden iz *kon* kelimesini yeni bir isim olarak kabule meyyal değilim. Bundan maada mezkür *kon* kelimesi aynı müellif tarafından *han* ve *hane* kelimeleriyle mukayese edilerek bir menşeden getirilmiştir. Bu da bir

26. Caferoğlu Ahmed, ***BTTK***, s. 83.

içtihattır. Doğru olabilir. Yanlış olduğunu iddia etmek istemem. Yalnız birşeye nazar dikkati celbetmek isterim; o da *han* ve *hane* kelimelerinin Arapça'ya *hendek* şeklinde arami lisanı tarikiyle intikal ettiği ve kazmak manasına geldiğidir. Bundan dolayı da Türkçe olduğuna ihtimal veremiyorum. ... Binaenaleyh emrihazır olan *kon* kelimesinin doğrudan doğruya Farisi bir isim olan *han* şekline intikal edeceğini o kadar da tasavvur edemem ve ilk defa söylediğim Soğutçadaki *kanak* kelimesinin Türk *konak* kelimesinden geldiğini müellife istinaden kabulle beraber *han* ve *hane* kelimesinin *kan* kelimesinden geldiğini sırf bir içtihat ve filoloji kanunlarına uygun olmadığından kabul edemiyorum (s. 84).

Caferoğlu Ahmed'e göre, eğer halk tarafından kullanılagelen benzer bir sözcüğümüz varsa sözcükler yaratıp ya da henüz Türkçe olup olmadığı kanıtlanmamış çok eski sözcükleri ortaya çıkarıp başka dillerde sözcüklerin bundan türetildiği ileri sürülmemeliydi. Samih Rıfat, Caferoğlu Ahmed'e cevabında C. Ahmed'in çelişki içinde olduğunu çünkü Kongreden önce yaptığı ders kitabı eleştirileriyle Kongrede yaptığı eleştiriler arasında çelişki bulunduğunu söyledi (s. 86):

Demek ki bir tarih kitabını yazdığımız zaman Türkçe'nin hiç bir lehçesinde ve hiçbir lügat kitabında mevcut olmayan bir *kon* kelimesi icad ederek bunu Farisinin *han*'ı ve *hane*'si ile mukayeseye kalkmışız. Eğer böyle bir harekette bulunmuşsak hakikaten ilim namına hayrette kalınacak bir hayal üzerinde hakikatler tesis etmek garabetini göstermişiz demek olur. Fakat ne kadar gariptir ki muhterem muarızımız itiraznamesinin ikinci saifesinde bu sözünü ayniyle geri alıyor ve harfiyen şöyle diyor: "Bu noktadan, yalnız, Çağataycada mevcut olan (!) *kon* kelimesiyle *han*'ın hiçbir alakası olmasa gerektir." (s. 87).

Bundan da çıkardığı sonuç, Caferoğlu Almed'in birçok çelişki içinde bulunduğundan, aslında kendileriyle aynı görüşte olduğudur. Ancak Samih Rıfat bu çelişkileri somut olarak gösterememiştir. Sadece ters bir mantıkla dolaylı yoldan tarih tezine karşı olabilecek fikirlerin çürütülmesini sağlamak istemiştir. Bu tartışma da Türk Tarih yazımı ile ilgili ilk önemli toplantıda demokratik bir tartışma ortamından çok, siyasal safları berraklaştıran bir tek-parti görüşünün empoze edilmek istendiğinin başka bir göstergesidir. Belirleyici olan siyasal iktidarın yarattığı atmosferdi, tarih çalışmaları bu atmosferden koparılmamaya çalışılıyordu.

Avram Galanti ise Mısır ve Sümer tarihi ve ırksal kökleri üzerine sorular sordu ve görüşlerini belirtti. Galanti bu insan topluluklarının Türk

olduğu konusunda hiç de ikna olmamıştı. Tüm bu eleştirilere cevap veren Samih Rıfat, Kongrenin esas hedefini hatırlatmada yarar görerek, eleştiri yapmak isteyenlerin gerekli kaynaklarla ve kuvvetle donanmalarının zorunluluğunu hatırlattı: "Biz vazifemizi yapmaya çalıştık münekkidler bizi kendi bilgilerinin kuvveti ve vazıh delilleriyle ilzam etmekte bizim kadar çalışarak yüksek vazifelerini yapsınlar"[27]. Bu otoriter ortamda tartışmaya sadece kaynakların temel olamayacağı açıktı. "Milli tarihin güçleri", Samih Rıfat'ın Kongre'den on yıl önce yazdığı makalelerde etraflıca anlatılmıştı. Bu tür bir makalenin adı "İran Tarihi ve Türkler" idi[28]. Makalesine bir benzetme ile başlıyordu: "Edebiyat ne ise Tarih odur. Fikri sanat, tabiatı yalnız kendi eşkâl-i asliyesini tekzip için nümune iktihaz eden bir kudret-i tahayyülden ibarettir". Bu benzetmeyle, İran tarihinin ulusal ve ırksal köklerini nasıl abarttığını göstermeye çalışıyordu. İran tarihinin ilk efsane kahramanı Keyumers insanlığın atası olarak kabul edilirdi. Mitolojik kahramanlar yaratmak ve onları hiçbir zaman ulaşılamayacak zamanlardan getirmek İran tarihinin esas özelliğiydi. Dahası, Samih Rıfat'a göre İran tarihinde Turani özellikler Farsi özelliklere ağır basıyordu. Makalenin daha sonraki bir bölümünde Farsi ve Turani kökenler arasındaki ırk ve dil ilişkilerini ele alıyordu. Tekrar tekrar Turan ırkının özelliklerini vurguluyor ve İran'lıların bu özelliklerden yararlandığını söylemeye çalışıyordu. Samih Rıfat, İranlıların yarattığı efsanenin ardında hareketli bir ordu ve hareketli bir Devlet olduğunu ileri sürmektedir:

> Efsanenin temsil ettiği vukuat Turan ırkının o muazzam varlığını Asya'nın yalçın kayalı dağları üzerinde konup göçücü bir ordu, bir millet-i müselleha, seyyar bir Devlet halinde muhafaza eden bir Türk, bir Skit hükümdarlığı ile haiz-i münasebettir[29].

Açıkça söylememesine rağmen Samih Rıfat'ın Şehname'nin yazarı Firdevsi'ye büyük bir hayranlığı bulunduğu sezilmektedir. Samih Rıfat'a göre Firdevsi yüce hayal gücüyle bir millet yaratmıştır. Samih Rıfat'ın makalelerinde iki amaç göze çarpıyor; hayali ve efsanevi tarihin büyük bir güç olduğunu haklı çıkarmak ve İran tarihinin tarih yazımında Turani kökenler bulunduğunu gösterebilmek. Daha 1918'de ulusal hedefler için her aracın

27. Ayrıca bkz. Saadettin Nüzhet (Ergun), *Samih Rıfat, Hayatı...*, s. XC-XCIII.
28. Samih Rıfat, "İran Tarihi ve Türkler, "*Ati Gazetesi*, No. 49-62 (18 Şubat 1334) (3 Mart 1918) yeni basımı S. N. Ergun, *Samih Rıfat, Hayatı..*, s. 161-95.
29. *a. g. e.*, s. 173.

mubah olduğunu ileri sürmüştü. Ayrıca, Samih Rıfat'a göre gerçek, Türklük'ten yanaydı. Dolayısıyla Türkler **pozitif bulgularla bilimsel gerçeklerle Turan gerçeğini yaratabileceklerdi.**

Bu çerçevede Zeki Velidi'nin 1931 tarihinde Destan konusunda kaleme aldığı bir yazısına bakalım:

> Mesela Firdevsi'nin Şahnamesinde esası şüphesiz Türk destanlarından alınan bir Türk 'Gürkser'in hikayesi ve halk şair hakimi 'Sutuh'un hikayeleri vardır. Bunların herhangi bir devreye icraına hiç bir tarihi esas yoktur. Demek bunların o veya bu devre icrai tamamiyle destanı tasnif edenin işidir. Bunun için destan tasnifi gibi bir mesele, meselâ Türkiye'deki Dil Encümeni, Tarih Encümeni, Halk Bilgisi Derneği, Türkistan'ı Öğrenme Derneği gibi ilmi cemiyetlere yükletilemez. O ancak şairlerin, yahut destanla uğraşan edebî dernek (Sercle) lerin işidir. Tarihçiler bunlara ancak yardım ederler ve destan madem ki tarihidir, o edipler de tasniflerinde tarih çerçevesinden çıkmamalıdırlar[30].

Bu makalesinde Zeki Velidi destanın ulusal kuvvet için gerekliliğine inanıyor ve ayrıntılı olarak destan malzemeleri hakkında bilgi veriyor. Ama tarih tezinin bilimsel tartışmalarının bu düzeyde yapılmaması için gerekli uyarıları da yapıyor.

4. Dr. REŞİT GALİP, SADRİ MAKSUDİ, ZEKİ VELİDİ

Türk Irkının incelenmesinde Ulusal Coğrafya ve Göçler

Cumhuriyet kurulduktan sonra da, Rusya'da yetişmiş bazı tarihçiler Türkiye'ye yerleşerek tarih çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bunlardan Birinci Türk Tarih Kongresinde önemli bildiriler veren Sadri Maksudi (Arsal) ve Zeki Velidi (Togan)'yi ele alabiliriz. Bu tarihçilerin Tarih Kongresine ırk, dil ve kültür sürekliliği alanlarında katkıları olmuştur. Kongresinin ana sorunu yine belirginlik kazanamayan ***zaman*** kavramıydı. Her iki tarihçi de eski Türkleri göçe zorlayan ***doğal değişimler*** üzerinde durdu. Zaman kavramının da bu çerçevede yeniden sorgulanmasına neden oldular. Tarihin kavramları ve yöntemi hakkında etraflı bilgiye sahip olan Arsal ve Togan daha sonraları tanımlanması yıllar alan "muhalifler" ordusuna katılmışlardır.

30. Z.V. Togan, *Türk Destanının Tasnifi I-IV*, (İstanbul, 1931), Bu makaleler *Adsız Mecmua* (İstanbul, 1931)'in 1,2,3 ve 5. sayılarında çıkmıştır.

İlk elde iyi eğitim görmüş bu kişilere çok büyük ihtiyaç duyulmuştu. Bir yandan Türkçülük sorununun karmaşıklığı, diğer yandan siyasal durumun baskıcı niteliği bu tarihçiler üzerinde şaşkınlık yaratmış ve zaman zaman tutarsızlıklar içine düşmelerine neden olmuştu. Ancak, bir ara dışlanmalarına rağmen, her iki tarihçi de kendi alanlarında belli bir tutarlılık gösterebilmişler, tek-parti döneminin basitleştirici ve dolayısıyla yüzeyselleştirici etkilerinden şu veya bu biçimde kendilerini kurtarabilmişlerdir.

Sadri Maksudi, Rusya'da Türklük bilinciyle yetişmiş sonradan Paris'te eğitim görmüştü. 1905 Devriminden sonra kendi yöresi olan Kazan'da parlamenter mücadeleye girmiş ve Kazan Türkleri'ni çok yönlü bir biçimde temsil etmiştir[31]. Sadri Maksudi'nin milliyetçilik mücadelesi 1917 Bolşevik devrimiyle daha da güçlenmiş ve Türkistan Umumi Valilerinden biri olduğu gibi Muhtar Türk Tatar Devletinin kuruluşunda önemli katkılarda bulunmuştur[32]. 1923-24 yıllarında Sorbon'a bağlı bir Enstitüde Türk Kavimler Tarihi dersini veren Sadri Maksudi, 1925'de Mustafa Kemal tarafından öğretim üyesi sıfatıyla Türkiye'ye çağrılmıştır. Bundan sonraki 5-6 yıl içinde Hukuk Mektebinde Türk Hukuku dersleri vermesi, Türk Tarih Encümeninin kuruluşuna katılması ve nihayet Şebinkarahisar Mebusu seçilmesi birbirini izlemiştir.

1908-1916 yılları arasında Rusya'da Türk Tarihi ve Edebiyatı dersleri veren, eski eser araştırmaları için çeşitli bölgelerde görevlendirilmiş olan Zeki Velidi 1916'dan sonra siyasi hayata katılmış ve Başkırdistan özerkliği hareketine öncülük etmiştir. 1920'de Türkistan'a giderek Türkistan Milli Komiteleri Başkanlığı yapan Zeki Velidi, bazı anlaşmazlıklar sonucu birkaç arkadaşıyla birlikte Rusya'dan kaçmış, sonraki dönemde İran, Afganistan, Hindistan, Paris ve Berlin'de birçok bilimsel etkinliklerde bulunmuştur. 1925 yılında Berlin'de iken Ankara'ya, *Telif ve Tercüme Heyeti* üyeliğine davet edilmiştir. Bu çalışmalarını Darülfünun'daki Türk Tarihi dersleri izlemiştir. 1932 yılında talep ettiği araştırma iznini alamayınca istifa ederek yurtdışına gitmiştir[33]. Kongreye katılan tarihçiler arasında, siyasal faaliyetten ve tartışmalardan uzak durarak çalışmalarını sadece tarih üzerinde yoğunlaştıran ve bu tutumunu uzun yıllar sürdüren tek kişidir.

31. Adile Ayda, "Sadri Maksudi'nin Hayat Hikayesi", Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (İstanbul, 1979). s. 10.
32. *a. g. e.*, s. 12-4.
33. Zeki Velidi (Togan), "Muellifin kısaca Tercüme-i Hali", Z.V. Togan, *Onyedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, (istanbul, 1934), s. 55-60.

Birçok idari ve siyasi uzaklaştırmalara rağmen 1970 yılına kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde tarih öğretmeyi sürdürebilmiştir.

1929-1932 yıllarında okuttuğu ders notlarını *Tarihte Usul*[34] adlı iyi bilinen kitabında toplamıştır. Bu kitap, tarih konusu, yöntemi ve felsefesi üzerine yazılmış ve uzun bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde okutulmuş önemli bir yapıttır. 1940'larda da, *Umumi Türk Tarihine Giriş* kitabı basılmıştır. Önsözünde de belirttiği gibi bu kitapta olaylardan çok Türk tarihinin sorunları üzerinde durulmuştur[35]:

> Muhittimizde ilmi mesainin akibetini belirsiz telakki ettiren vaziyete gelince, bu husus kendisini kâh tarihimize ait Avrupa bilgisini toptan inkar ederek, yalnız ilim alemince değil, kendi milletimizce dahi gayri ciddi telakki olan nazariyeler şeklinde, kâh bilakis Türkün bilgi sahasındaki her içtihadını Con Ahmetçilik telakki etmek derecesine kadar ileri giden bir ruh esareti şeklinde göstermektedir. Komşularımız olan küçük Balkan ve Önasya İslam milletleri ile küçük Baltık milletleri bile kendi seviyelerine göre ulum akademilerine maliktirler, yani ilim sahasında kendi kıstasları vardır; bir Türkler'in de bu yola gireceğimiz tabiidir ve bunu sabırsızlıkla bekleriz.
>
> ... Ben bu ümidi, Türk tarihine dair 1911'de basılıp 1912 tarihiyle intişar eden bir eserimin mukaddemesinde en büyük emelim olarak izhar etmiştim. Aradan 35 sene geçtiği halde, ne yazık ki bu emelin tahakkukunu göremedim[36].

Zeki Velidi'nin şikayetlerinin en başında Türkiye'de bilimsel yapıtları barındıran kütüphanelerin bulunmayışı geliyordu; ona göre Türk Tarihi konusunda en temel, dünyaca kabul görmüş başlıca 10-20 yapıtı bile kütüphanelerde bulmak mümkün değildi. Velidi şu sonuca varıyor: En azından 200 yıldır tarihimizi yazmaya çalışıyoruz, hala milli tarih tezi olarak kabul edilebilecek bir çizgimiz yok çünkü yetki sahibi değiliz ve gerçekten bilimsel bir merkezimiz yok.

> Vaktiyle Süleyman Paşa tarafından ileri sürülen fikir, yani Türklerin umumi tarihinin, bundan iki asır önce Fransız alimi Deguignes tarafından işlenip ortaya konulduğu gibi, ilmin büyük bir mevzuu olduğu fikri kabul edilerek,

34. Z.V. Togan, *Tarihte Usul*, (İstanbul, 1985).
35. Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul, 1946), s. iii.
36. *a. g. e.*, s. vii.

> Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) İstanbul Üniversitesinde Umumi Türk Tarihine ayrı bir kürsü açtırdı ve Türk tarihini anlama lüzumunu ortaya attı. Fakat otorite sahibi ilim ve fen merkezimiz henüz vücuda gelemediğinden, bugüne kadar milli tarihte Umumun kabulüne mazhar olan hiçbir tezimiz yoktur[37].

Sadri Maksudi, Birinci Türk Tarih Kongresinde "Tarihin Amilleri" adlı bir bildiri sunmuştur. Öncelikle dini ve akılcı tarih anlayışlarını anlattıktan sonra, Fransız'ların tarih felsefesini gerçek hayattan ve olaylardan çıkarttıklarını, Almanların ise tarihe tümüyle metafizik bir anlam verdiklerini, pozitivizmin yaygınlaşmasıyla da, tarih felsefesinin revaçtan düştüğünü belirtmiştir (s. 341). Sadri Maksudi, bildirisinde, tarih biliminin aşamalarını da derli toplu bir biçimde açıklamıştır. Batı düşünce tarihi ve bunun içinde tarih düşünceleri konusunda bilgi sahibi olan Sadri Maksudi, doğrudan tarih bilimi ile ilgili bildiri sunan tek kişidir. Onun dışındakiler tarih yazımını ele alırken daha çok tarih öğrenimi, tarih ders kitapları ve Türkiye'deki somut durum üzerine açıklamalar yapmışlardır. Ancak Yusuf Akçura, daha sonra da ele alacağımız "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair" adlı bildirisinde bu iki konuyu birlikte ele alarak, hem ülkedeki gelişmeleri ve aksaklıkları, hem de düşünce ve yöntem düzeyinde Batı etkilerini vurgulamıştır. Daha önce de belirttiğimiz Fuad Köprülü'nün oldukça çekingen bir biçimde de olsa yaptığı eleştirilerinde yöntem ve kaynaklar konusundaki katkılarını unutmamak gerekir.

Reşit Galip'in antropoloji, Türk ırkı ve Orta Asya'da kuraklıkla ilgili bildirisinden sonra, Reşit Galip, Zeki Velidi ve Sadri Maksudi arasında özellikle kuraklık konusunda gittikçe karmaşıklaşan bir tartışma başlamıştır. Reşit Galip tarih öncesinde olduğu gibi tarih devirlerinde de Orta-asyada sürekli kuraklık olduğunu ve Batıya doğru göçler dolayısıyla, Türkler'in Batının her yönüne yayılmasının ve uygarlık götürmesinin kanıtlandığını ileri sürmüştür (s. 99-161). Dr. Reşit Galip birçok ikincil kaynaktan yararlanarak fiziki antropoloji ve ırk araştırmalarını anlatmıştır. Bu bildiri Afet Hanımın bildirisi ile karşılaştırıldığında daha uzmanca olduğu görülmektedir. Bildirisinde sonuç olarak şu gerçeklikleri sıralamıştır:

> 1. O zamana kadar *Sami* ve *yerli* olduğu sanılan Mezopotamya medeniyeti yerli sayılması imkânsız ve çok daha kadim, Sami olmayan bir ırkın malıdır.

37. *a. g. e.*.

2. Bu ırk ve bu medeniyet *Ortaasyadan* gelmiştir.
3. Bu medeniyetin mümtaz mimessilleri olan *Sümerler*, bazı muasır yabancı müelliflerin şimdi, çok tekrar etmek istemedikleri bir ıstılah ile *Turanlı*, bizim daha doğru tabirimizle *'Türk'* ırkındandırlar (s. 117).

Dr. Reşit Galip'in önermeleri de şöyle özetlenebilir: 1) Irklar insanlık içinde en geniş aileyi oluşturur. Bu nedenle milli tarih incelenirken ırkın incelenmesiyle işe başlanmalıdır (s. 99); ve 2) İklim değişikliklerinin medeniyetlerin gelişiminde doğrudan etkisi vardır (s. 149). *Türk Tarihinin Anahatları* Kitabı için "Ortaasya'da Onyedi Kumaltı Şehri"nin yazarı Sadri Maksudi de Dr. Reşit Galip ile aynı fikirdeydi. Zeki Velidi ise, Yusuf Akçura tarafından Tarih ders kitapları ile ilgili fikirleri sorulduğunda "17 Kumaltı Şehri" tezini reddeden raporunu hazırlayıp *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'ne vermişti[38]. Kongrede de, Zeki Velidi, tarih dönemlerinde kuraklığın sürekli olmadığını ve sözkonusu şehirlerin tarih dönemlerinde varolduğunu, kaynaklar göstererek kanıtlamaya çalışmıştır (s. 167-76 ve 369-376).

...XX'inci asrın başına doğru kuraklık meselesi başka bir şekil aldı. Türkistan'da daima kuraklık mevcut olmadığı hissedilmeye başlandı. Sonra Rus Akademisi ve Coğrafya Cemiyeti tekrar heyetler gönderdiler. Bu heyetler burada tedrici ve mütemadi kuraklık olmadığı neticesine vasıl oldular...
...ana vatanımız olan Türkistan'ın bugün bile kurumakta devam ettiğini ve istikbali olmadığını iddia edenlere karşı bunun aksini ispat edenleri daha tercih ediyorum (p. 169).

Bu tartışmalar sırasında Zeki Velidi'nin tarih öncesi devirlere pek yanaşmaması, esas olarak tarihi devirler üzerinde fikir ileri sürmek istemesi dikkat çekici bir noktadır. Çünkü o da Fuad Köprülü gibi ancak belgelerle kanıtlanabilecek zaman birimleri ile görüşlerin oluşturulmasından yanadır:

Ben yalnız tarihi zamanları biliyorum...
Türkler'in muhaceretleri Çinliler'in verdiği malumata göre birkaç sene devam eden açlık neticesi olmuştur. Bu açlık daimi bir kuraklıktan ileri gelmemiştir. Ekseriya Anadoluda da olduğu gibi muvakkat bir kuraklık ahalinin bir müddet göçetmesini icap etmiştir... (s. 175).

38. Tarih kitapları ile ilgili olarak hazırlanan rapor 29 Mayıs 1932'de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'ne sunulmuştu. Bununla ilgili bölüm için bakınız Zeki Velidi, *Onyedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey* (İstanbul, 1934), s. 53-4.

Zeki Velidi'ye göre bu nedenlerle nüfus artışları, belirleyici bulgular değildir çünkü geçicidir. Dr. Reşit Galip ise bu görüşe karşı şunları ileri sürmüştür:

> Bütün hesapları bir an için doğru kabul etsek bile ahalinin şu veludiyetine rağmen Ortaasya'da birkaç yüz milyar nüfusun olmaması elverişli iklim ve tabiat şeraitinin mevcut bulunmamasına delalet eder. Görülüyor ki, nihayet kendilerinin bu kuvvetli delilleri dahi iklim şeraitinin kısırlığına müncer oluyor (s. 184).

Bu tartışma Kongrenin üçüncü ve dördüncü günlerinde de sürmüştür. Reşit Galip, Sadri Maksudi ve Şemseddin Bey, Zeki Velidi'nin kaynaklarını sürekli sorgulaya ak ağır suçlamalarda bulunmuşlardır. Sonunda, kongre çerçevesindeki tartışma Sadri Maksudi'nin lehine sonuçlanmış, Zeki Velidi ise, cevabını, sonradan üniversiteden istifa ederek gittiği Viyana'dan yollama fırsatı bulmuştu. Siyasal iktidarca istenen açıktı: Batıya doğru göçün güvenilir olmayan rakamlarla çok yoğun olduğunun "kanıtlanması".

Şemseddin Beyin tartışmaya gi ip, eski bir düşmanlığı ortaya çıkarıp saldırıya geçmesi, coğrafi şartlar, göç ve nüfus konularında sürdürülmekte olan görece bilimsel bir tartışmayı, başka safhaya sokmuş ve böylece işin ciddiyeti tamamen yokolmuştur. Şemsettin Bey, Rusya'daki Türkçülük mücadelesi içindeki bir tartışma ve düşmanlığı ortaya çıkararak şunları söylemiştir:

> O kongrede de Zeki Velidi Beyle Sadri Maksudi bey şiddetle çarpışmışlardı: Çarlık devrildikten sonra Rusyadaki unsurlar kendi milli varlıklarını kurtarmak için mesai sarfederken Türkler de evvela Moskova'da sonra da Ufa'da birer Kongre akdetmiş, Türk adı altında bir birlik yapmak teşebbüsünde bulunmuşlardı. Fakat Zeki Velidi Bey Ufa Kongresinde Türk namı altında Türk Birliğinin teşekülüne birinci derecede muarız olmuş, Başkırd Türk camiasından ayırmıştı. (Yazıklar olsun sesleri) Zeki Velidi Bey milli birlik duygusu ve Türk lehçesi esas olmak üzere bir vahdet yapılmasına, bütün Türk aleminde Umumi hars ve lehçe birliğine doğru gidilmesine muhalefet ve mümanaat ederek Rusya Türkleri'nin lehçeleri ayrı, harsları ayrı, varlıkları ayrı, Tatarlar, Başkırdlar, Özbekler, Azeriler... gibi birçok parçalara bölünmelerine sebep olmuştu.
> Acaba Zeki Velidi Bey aynı rolü bu Kongrede de mi oynamak istiyorlar? Fakat emin olsunlar ki bu Kongrenin etrafında toplananların dimağlarından milliyet ateşi fışkırıyor. Bu ateşin karşısında her gayret, her teşebbüs erimeye mahkümdür. (Sürekli ve şiddetli alkışlar) (s. 400).

Kongrede sonuçlanmayan karşılıklı suçlamaları cevaplamak için 1934 yılında Avusturya'da kaleme aldığı *Onyedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey* adlı küçük kitabında, Zeki Velidi, özellikle Rusya'da Türkçülük hareketi üzerinde Kazan Tatarlarının, Sadri Maksudi ve yandaşlarında görülen hegemonyasını dile getirmektedir. Zeki Velidi bu kitapçığı hegemonyasız, hiyerarşisiz bir Türk birliği idealiyle kaleme aldığını vurgulamıştır. Sadri Maksudi'yi ise Türkçülük mücadelesi sırasında yeterince radikal davranmamakla hatta Rus merkezi idaresine teslimiyetçilik yapmakla suçlamaktadır[39].

Zeki Velidi'ye göre söz konusu şehirlerin terk ediliş nedeni siyasaldır ve yer yer nüfus yoğunluğu ile ilgilidir, coğrafi bir zorunluluk olarak kuraklık sonucu gerçekleşmemiştir. Bu şehirlerin bazılarının son asırlara kadar varlığını sürdürdüğünü, bazılarının da yerli yerinde kaldığını iddia etmektedir[40]. Bu küçük kitapçıkta sürekli altını çizdiği başka bir konu da Türk Tarih Tezine karşı olmadığıdır. Kongredeki genel atmosferi gözönünde bulundurduğumuzda, Zeki Velidi'nin bu konudaki titizliği ile Sadri Maksudi'nin Kongredeki kibri arasında bir bağlantı olsa gerektir. Bu tartışmanın esas aktörlerinin çeşitli dillerde zengin kaynakları kullanabilmeleri, Cumhuriyet tek parti yönetimi ile Kongre sonrası bazı sürtüşmelere girmeleri ve genel olarak muhalif saflara dağılmaları, bir yandan doğrudan siyasal bağlantılar, diğer yandan ani kopuşlarla ilgili olan ortak özellikleridir...

Örneğin Reşit Galip'in 1932'de Maarif Vekaletine atanması, Mahmut Esat ile kavgalı oluşu ve bu nedenle Mustafa Kemal tarafından bir akşam sofrasını terk etmesinin istenmesi ve 1933 yılında vekaletten ayrılışı ilgi çekicidir[41]. Sadri Maksudi hakkında da benzer nitelikte bir söylenti olduğunu kızı Adile Ayda yazmıştır: Birtakım kişiler tarafından Sadri Maksudi'nin Mustafa Kemal'in dil politikasına karşı olduğu ileri sürüldüğü ve radyoda Maksudi aleyhinde konuşmalar yapıldığı söylenir. Daha sonra Celal Bayar'ın bu kırgınlığı ortadan kaldırmak istediği ileri sürülmüştür. 1930'ların başında Şebinkarahisar mebusu, Birinci Türk Tarih Kongresinin önemli katılımcısı ve Türk Tarih Tezinin ateşli savunucusu Sadri Maksudi 1946'dan sonra fikren yazılarında DP'yi savunmuş ve 1950'de bu partiden Ankara milletvekili seçilmiştir[42].

39. *a. g. e.*, s. 21
40. *a. g. e.*, s. 53-4.
41. Mahmud Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet, 1931-38*, (Ankara, 1974), s. 71.
42. Adile Ayda, "Giriş", *Sadri Maksudi'nin Hayat Hikayesi, Milliyet Duygusunun...*, s. 19-20.

Zeki Velidi kendi görüş açısından, Cumhuriyetin ilk yıllarında tarih yazımını ve bazı tarihçileri, bilimsel yöntem ve radikal Türkçülük konularında sorgulamış ve bu tutumunu sonra da sürdürmüştür. 1932'de Avusturya'da yürütmek istediği araştırma için üniversiteden resmi izin alamayınca, istifasını verdiği ve Sadri Maksudi'ye cevabını Viyana'dan yazdığı ve bunun içinde Türk Tarih Tezi'nin bazı noktalarına dikkat çektiği unutulmamalıdır. Zeki Velidi bilimsel konularda ve özellikle tarih dalında kişilerle kurumlar arasındaki ilişkiyi hiç kimsenin açıklamadığı bir nitelikle dile getiriyor:

> Tarih ancak ilmi haysiyetiyle şerefli bir ilimdir. Bu itibarla fevkalade hassastır. Bunun için de o vakaları zorlamayı sevmez. Ayrı şahıslar tarihi zorlar, onu tahrif eder yahut vakaları tarafgirâne bir surette izah edebilir; fakat bir devletin, bir hükümet ve milletin ilmi müesseseleri bu yola girerse tarih tetkiki felce uğramış olur[43].

Bu haklı sözlerin doğrudan Türk Tarih Kurumu ve siyasal iktidardaki CHP'nin tek-parti rejimi için söylenip söylenmediğini tam olarak bilemiyoruz. Gene de dönemle ilgili sorunlar karşısında bir uyarı olduğu açıktır. Bu ayrıca az da olsa bazı tarihçilerin dar görüşlü pragmatik iktidar kaygısıyla yönlendirilen ve bu nedenle basitleştirilip yüzeyselleştirilen tarih çalışmalarından endişe duyduklarını göstermektedir.

5. YUSUF AKÇURA – Ulusal Tarih Yazımı

Daha önce belirttiğimiz gibi Yusuf Akçura da Rusya'da yetişmiş bir tarihçi ve Türk ulusçusudur. Tarihin usulleri ve kaynakları konusunda yüzyılın başlarından itibaren düşünmüş ve yazmıştır. 19. yüzyılda ulusçu duyguları pekiştiren tarihçiliği Almanlar ve Slavlar örneğinde incelemiş ve Türkçülüğe bu çerçevede katkıda bulunmak için çalışmıştır. Akçura'nın katkısı, uzman bir tarihçilikten çok daha önemli olan yanı, gerek Rusya'da gerekse Türkiye'de siyasi etkinlikleri ve Kurtuluş savaşı sırasındaki aktif katılımı ile gelişen pratiğe dayalı bir "ulusçuluk öğretmeni" oluşudur. Tek başına tarihçilik ve araştırmacılık onun hiç bir zaman esas amacı olmamıştır. Akçura'nın Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurucuları arasında bulunuşu ve

43. Z.V. Togan, *Tarihte Usul*, s. 18.

Birinci Türk Tarih Kongresi Başkanı yapılışı, onun siyasal etkinlikleriyle yakından ilgili olan bu "ulusçuluk öğretmenliğidir". Türk siyasal ulusçuluğunun her adımında oynadığı rol onu, uzman tarihçiler olarak daha iyi yetişmiş tarihçilerin, örneğin Fuad Köprülü ve Zeki Velidi'nin önüne çıkarmış ve Kongre Başkanı olmasını sağlamıştır.

Ulusçu öğretmenliği ağır basan Yusuf Akçura tarih çalışmalarına özellikle eğitim alanında katkıda bulunmuştur. İstanbul Üniversitesi ve Erkânı Harbiye'de ulusçu gençler yetiştirmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde Erkânı Harbiye'de tarih bilimi dersleri vermiştir[44]. Daha sonraları Ankara Hukuk Fakültesinde yine tarih dersleri veren Akçura, 1931 Tarih Tetkik Heyetinin kuruluşu sırasında ve bir yıl sonra seçildiği Birinci Türk Tarih Kongresi başkanlığıyla, tarih alanında sürekli ve tutarlı bir ciddiyet göstermiştir. Bu eğitim etkinliklerinin tek amacı yeni kuşakları ulusçu bir bilinçle yetiştirmekti ve Kongre'deki rolü de bunu göstermektedir.

Doğrudan Türk tarih yazımı ve sorunları ile ilgili tek bildiri Kongrenin son gününde Türk Tarih Encümeni Başkanı Yusuf Akçura tarafından verilmişti. Yusuf Akçura esas olarak 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında tarih yazımının geçirdiği aşamalar, tarihin yöntemi ve eğitimi ve özellikle II. Abdülhamit zamanında tarih eğitiminin saptırılması konuları üzerinde duruyordu:

> Meşrutiyetin fiilen ilgasından sonra ikinci defa ilanına kadar geçen devrede, maruf tabirile "Devri Hamidide" Padişah ve hükümet tarihi sevmezler ve tarihten korkarlardı. İleride biraz tafsil ile anlatacağız ki, bu devirde bir aralık Umumi Tarih çok budandı[45], sonra mekteplerde okutulması menedildi; tarih kitapları eksiltildi: Bazı tarih kitapları, polis tarafından toplatılıp han odalarına hapsedildi; rivayete göre bazıları da yaktırıldı.. (578)

44. F. Georgeon, *Yusuf Akçura, Contribution..*, s. 119.

45. Bu konuda gerçekten de bazı abartmalar ve tek yanlı değerlendirmeler görülmüştür. Bu noktaya açık bir biçimde dikkat çeken B.Lewis, Abdülhamid II döneminde laik eğitim alanında yapılan atılımları vurgular. *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1968, s. 178-183. Osman Nuri Ergin de Abdülhamid II.'nin eğitim alanındaki reformlarını tasvip etmekle beraber daha spesifik olarak şu noktalara dikkat çekmektedir: "Tarih gibi fikri açacak bir çok dersleri mektep programlarından çıkararak ilme ve ihtisasa adeta düşman bir vaziyet almıştı" (*Türk Maarif Tarihi* Cilt 3-4, s. 1213) ancak Yusuf Akçura'nın işaret ettiği gibi bu kısıtlama Tarih-i Umumi derslerinde değildi: "Edebiyat Fakültesinde Osmanlı yeni Türk edebiyatı ve Osmanlı ve İslam tarihlerinin bulunmayışları... Bunların olmayışı Türk aleyhtarlığı sayılmasa bile mümkün olduğu kadar münakaşaya sebebiyet vermemekten başka neye atfolunabilir?" *Aynı yerde*, Cilt 1-2, s. 700.

Rivayet sözcüğünün de kullanıldığı bu tartışmalı görüşün kendi tebliğinde kanıtlanmamış oluşu dikkat çekicidir. Birçok konuyu ilk kez ele alan ve açıklık getiren bu bildirinin en zayıf noktası da kanımca budur. Çünkü II. Abdülhamid döneminin iki yanı vardır bir yanı eğitimde ve tercüme ve telif eserlerin yaygınlaşmasında önemli bir artış sağlaması öbür yanı ise bazı konulara ilişkin belirli bir yaklaşımı içeren kitapların yasaklanması. Eğer uygulanan reformlar zor yoluyla dahi olsa tarih korkusu ya da sevgisizliği içerseydi, özellikle 1900 yılında yeniden yapılanan Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Osmanlı Tarihi, Dünya Tarihi ve Arkeoloji dersleri verilmezdi.

Akçura'nın Kongrede verdiği bildiride kullandığı kaynaklar genellikle Fransız kaynaklarıdır; aynı zamanda çelişkili bir biçimde vurgulayarak eleştirdiği konu da bir önceki dönemin tarihçilerinin kendilerini Fransızca kaynaklara ve uyarlamalara teslim ederek tarih yazmış olmalarıdır. Ancak, Yusuf Akçura söz konusu Fransız kaynaklarını tarih yazımı ve eğitimi konularında, başka ülkelerin düşünsel ve eğitsel pratiğinden yararlanmak amacıyla kullandığından, Orta Asya Türklüğü'nün tarihten evvelki zamanlarıyla, antropoloji, coğrafya, dil gibi titiz konularda yüzeysel ikincil kaynaklarla yetinmek zorunda kalmamaktadır. Derslerinin en az dörtte birini tarih yöntem ve eğitimine ayırdığını söyleyen Akçura, kaynakların yetersizliğinden şikayetçidir ve en temel tarih yöntemi kitaplarının bile kolaylıkla bulunamadığını söylemektedir.

Akçura bildirisinde 1920'lerde tarihin yöntemi ve eğitimi üzerine çalışan tarihçilerin, tarihin ulusal benlik yaratmadaki önemli rolünü savunduklarını belirtmiştir. Bu fikirler Fransızların "L'enseignement public" anlayışından geliyordu. Tarihi ulusal yararları açısından öğrenmek ve çalışmak eğilimi aynı Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de tarihçileri etkisi altına almıştı. Yusuf Akçura tarihçilerin "subjektif", "objektif" ve "sezgisel" niteliklerini açıklarken bu milliyetçilik eğilimini şöyle açıklıyor:

> Tarihin cem ve inşasında mevzu kaidelerin hakkile tatbiki kabil olamamıştır. Daima o kaidelere, dinlerin, kavimlerin, zümrelerin, mesleklerin menfaat ve ihtirasları galip gelmiştir; çünkü hemen hiçbir müverrih, kendi ruhunun ve muhitinin üstüne çıkamamıştır; çünkü müverrih riyaziyeci veya kimyager gibi, kendi ruhile rabıtalı bir muhitin haricinde kalan bir mevzu üzerinde çalışmıyor (s. 589).
>
> Müverrih ya muayyen bir din, bir mezhep, bir ırk, bir kavim, bir millet, bir hanedan, yahut iktisadi veya içtimai bir meslek, siyasi bir fırka menfaatini gözeterek tarihini inşa eder (s. 587).

Tarih eğitiminin aşamalarını özetleyerek çağdaş tarihçiler hakkında bilgi veren ve dönemin kültür politikası üzerinde duran Yusuf Akçura, Avrupa türü tarih eğitiminin Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısında başladığını ve 1899'dan sonra örneğin Fransız devrimine geniş yer ayıran tarih kitaplarının bu bölümlerdeki yerlerini İmparatorlukla, Osmanlı tarihi anlatımına terk ettiğini söylemektedir. Akçura, Fransız kitaplarından aşırı bir biçimde yapılan kopyacılığı eleştirirken, aynı zamanda, İkinci Meşrutiyet dönemini de eleştirmektedir. Bir önceki bölümde ele aldığımız tarih kitaplarından Hamit-Muhsin'e ait olan ders kitabı eleştirilmesi gereken bu kitaplar arasında yer almaktadır.

Yusuf Akçura'nın bu bildirisinde altını çizdiği bir başka önemli nokta daha vardır, ki o da ulusçu tarihçilikte, Fransız yaklaşımının yanı sıra, Alman yaklaşımının da ele alındığında, daha sağlıklı bir portrenin ortaya çıktığına olan inancıdır:

> Fransızlar hemen daima, Orta Kurunda ve Yeni Kurun başlarında, İslam alimlerinin, İslam mütefekkirlerinin... ilme ve fikriyata hizmetlerini saymazlar; klasik tarihten birdenbire Fransa'ya atlarlar. Almanlar ve Ruslar bu hususta biraz daha munsıftırlar (s. 582).

Ancak Kongre'de Yusuf Akçura'nın Türk tarihçiliğinde yapılmak istenen atlamaları nasıl yorumladığı ortaya çıkmamaktadır. Yusuf Akçura ne Fuad Köprülü gibi yöntem eleştirisi ne de Zeki Velidi gibi kaynakların sınanması gerekliliğini savunmaktadır. Bu alanda bir eleştiri yapmamış olması, en eski çağlardan Türkiye Cumhuriyetinin yüce varlığına büyük bir sıçrama gerçekleştiğine ilişkin bir anlayışın hakim oluşu, son bildiriyi okuyan ve üstelik historiografi alanında görüş belirten Akçura için önemli bir eksikliktir. Onun bu endişesi, her şeyden çok galip olan siyasetçi-tarihçileri zor durumda bırakmamayı amaçlamaktadır. Savunduğu öznellik de bir bakıma bunun haklı çıkarılması olarak ele alınabilir.

F. Georgeon Yusuf Akçura'nın ulusçu tarih yazıcılığına bakışını şöyle özetler:

> Türklerin tarih konusunda ulusal bir bakış açısına, bir Türk perspektifini yerleştirmek gerçekleştirilmesi gereken muazzam bir görev olarak duruyordu.
> Yusuf Akçura'nın üstlendiği de bu görevdi. Tarihsel yapıtları, Türklerin tarihi konusunda bilinenlere yeni materyaller katmıyordu. O ne bir bilgin ne de bir araştırmacıydı. Ama yerine getirilmesi gereken görevi

tanımlamaya, ulusal bir tarihin perspektiflerini çözümlemeye çalışıyordu. Yola çıktığı düşünce, tarihin Türklüğün ufuklarına doğru açılması gerekliliğiydi. Etnopolitik bir kavram olarak doğan *Türklük*, içerik, perspektif ve yönelim olarak bir tarihe tekabül etmeliydi[46].

Yusuf Akçura Birinci Türk Tarih Kongresi'ne verdiği önemli bildirisini şu sözlerle bitiriyordu:

> ... tarih, mücerret bir ilim değildir. Tarih hayat içindir; tarih milletlerin, kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir (s. 605).

6. AHMET REFİK: "Çöken Osmanlı"nın Özeleştirisi

Kongre'de Osmanlı Tarihi ile doğrudan ilgili bir bildiri verilmemişti: Osmanlı tarihinin Türk tarihi üzerindeki belirleyici rolü üzerinde de pek durulmadı. Yine de bu noktaya en çok yaklaşan Yusuf Akçura'nın son elli yılın tarihçiliğini değerlendiren bildirisiydi. Osmanlı tarihçiliğinin bu Kongre'deki en canlı örneği Ahmed Refik (Altınay), görüşünü dramatik bir özeleştiri yaparak belirtmek zorunda kalmıştı:

> Muhterem arkadaşım Akçuraoğlu Yusuf Beyefendinin kıymetli konferanslarındaki tarih kitaplarımız hakkında olan tenkitlerini hüsnü telakki ediyorum. Kendi kitaplarımın da işaret olunan noksanlardan kurtulmuş olmadığını biliyorum.
> Bugüne kadar olan bütün mesaimde noksan olduğunu gördüğüm noktaları kıymetli çocuklarımızı ve aziz milletimizi tenvir edecek yeni mesaimle doldurmaya çalışacağım. Eski eserlerimdeki görüş hatalarını yeni eserlerimle baştan nihayete kadar tashih edeceğim. Belki ve ancak ondan sonra milletime hasrettiğim hayatımı mükafatlandırmış olacağım (Alkışlar) (s. 609).

Bu tür dramatik hitaplara Kongre zabıtlarında çok sık rastlanıyor, siyasal devrimin, kültür ve tarih konularına doğrudan yansıması olgusu açıkça görülüyordu. Bu atmosferin dışında kalabilmek pek kolay ve belki de doğal olmayabilirdi. Ancak bu koşullarda fikir çeşitliliğinin rahatlıkla yansıtıldığından söz etmek de hatalı ya da en azından fazla iyimser olur görüşündeyim.

46. F. Georgeon, *Türk Miliyetçiliğinin Kökenleri...*, s. 69.

Örneğin Ahmet Refik 1925 yılında "Cumhuriyetçilik aleyhtarı faaliyetlerinden" dolayı İstiklâl Mahkemelerine çıkarılmıştı, Ahmet Refik suçluluğun ne demek olduğunu biliyordu. O zaman İstiklâl Mahkemesi üyesi olarak görev yapmış olan Reşit Galip Beyle de aynı Kongre'de tarih devrimini tamamlamak üzere bulunuyorlardı. Ahmet Refik bir yıl sonra İstanbul Üniversitesindeki görevini kaybedecek ve son yılını inzivaya çekilerek geçirecektir.

Ahmet Refik'in bu şekilde biten hayatına bakalım. 1880 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Refik, askerlik, gazetecilik, coğrafya ve Fransızca öğretmenliği ve tarihçilik yapmıştır. Bazı tarihçiler Ahmet Refik'i Abdurrahman Şeref'ten sonra Osmanlı tarihçiliği ile ulusal tarihçilik arasındaki önemli bir geçişin kahramanı olarak görür[47]. Ahmet Refik hakkında yazan çağdaşları gazeteci ve yazarlar ya da onu yakından tanıyan öğrencileri, onun halkı tarihe alıştıran ve halka tarihi sevdiren ilk Türk tarihçisi olduğunda birleşirler[48]. İttihat ve Terakki Fırkası doğrultusunda resmi hizmetleri de olmuştur, yani bir tür resmi tarihçiliğe devam etmiştir. Örneğin, Erkanı Harbiye-i Umumiye'nin emri ile Türkiye-Rusya münasebetlerine dair makaleler yazmaya memur edilmiştir[49]. Kısa bir süre askeri sansür heyetinde de çalışmış, 1913'den 1933'e kadar ise Darülfünun'da tarih öğretmeni olarak çalışmıştır.

Ahmet Refik 1909'da Tarih-i Osmani Ecümeni daimi azası olmuştu ve bununla ilgili olarak Paris'e giderek birçok tarihçi ile tanışmıştı. Bu seyahatinin tarih konusunda onu çok etkilediği birçok yazısından ve hakkında yazılanlardan anlaşılmaktadır. 1936 yılında, ölümünden bir yıl önce kendisiyle yapılan bir söyleşide tarih merakının Seignobos'un *Medeniyet Tarihi*'ni okuyarak başladığını belirtiyor ve tarihin bir sanat, ilmin ise onun yardımcısı olduğunu söylüyordu. Ona göre "tarih mazinin romanı, roman da halin tarihi" idi[50]. Ahmet Refik'in en büyük özelliği çok ürün vermiş, gazetecilikle tarihi birleştirmiş, eski ile yeni arasında köprü kurmuş *popüler bir tarihçi* olmasıdır. Bütün hakkında yazılanlarda, *Büyük Tarihi Umu-*

47. Örneğin bakınız Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik, 1908-1970", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*,(Ankara, 1986), s. 431.
48. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi* Cilt I (İstanbul, 1955), s. 732-43; ayrıca Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam, Ahmed Refik Altınay*, (İstanbul, 1978).
49. *İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1958), Cilt I, s. 732.
50. M. Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam...*, pp. 32-3 (Feridun Kandemir ile mülakat, *Perşembe*, 21,5, 1936, s. 20).

mi'sinin kapışılarak okunduğu, *Yedigün*, *Yeni Mecmua* ve *İkdam*'da yayınlanan makalelerinin hararetle izlendiği belirtilmektedir[51].

Kendisinin de belirttiği gibi 1909 Paris seyahati sırasında Seignobos ve Ernest Lavisse'in etkisinde kalan Ahmet Refik, 1910'da yazdığı bir makalede[52] Buckle ve Fustel de Coulanges'dan söz etmekte ve ulusçu tarihle (ahlaki yönden) pozitivist tarih anlayışını birleştirmeye çalışmaktadır. Tarihin 19. yüzyılın Avrupası'nda sosyal hayatla ve siyasetle olan sıkı bağını bazı örnekler vererek vurgularken, tarihin bilimsel yanının ön plana çıkartılması gerektiğini, örneğin Fustel de Coulanges'dan alıntılar vererek anlatmaktadır.

Okullarda okutulacak tarih ile sosyal tarih arasında Fransız pozitivist tarihçilerinin yaptığı tarzda ayırım yapmıştır[53]. Okullarda ahlaki ulusçu tarihin gerekliliğini savunurken sosyal hayatın tarihi gelişimini bilimsel bir metodla ele almak gerektiğini belirtir. Ancak bu yargısını da şöyle sorgular:

> Acaba tarih hakikaten böyle mi yazılmalıdır?..ziya-ı hakikatle tenvir etmeye tahammülü olmayan bazı ef'ali bir maksadı mahsusa nazaran tadil mi eylemeli? Doğrusu, tarihe bir şekli ahlaki vermek ve bilhassa hissiyatı vatanperverâneyi nazarı dikkate almak daha muvafık olmaz mı?[54]

Arşiv çalışmalarına da önemli katkıları olan Ahmet Refik *Dersaadet Gazetesi*'nde çıkan bu makalesinde "millet" kavramının adını koymakta ve gelişmiş Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türk ulusunun da geçmişinin ulusal bilinçle yazılmasının gerektiğini söylemektedir. Ahmet Refik, "Türkün hayatını, beşeriyet tarihinde ifa eylediği vazifeyi hakkıyla tasvir edecek, bugünkü medeniyetlerle rekabet eden uluslara karşı hakkı ispat edebilecek bir tarihimizin" olmadığını savunmaktadır. Bu işi gerçekleştirmek için bir milli hazine-i evrakı gerekli görmektedir.

Aynı makalede romantik milliyetçi tarihçi Michelet'nin bir ruh ve şahsiyet olarak tarihte canlandırdığı Fransa'yı, yeni bir tarih yazacak olan Türkler için örnek olarak göstermektedir. Ancak "mükemmel bir hazine-i

51. Ahmed Refik *Yeni Mecmua*'da Fuad Köprülü, Ziya Gökalp ve Necmeddin Sadık ile birlikte çalışıyordu. Bakınız *Tarihi Sevdiren Adam*.., s. 17.
52. Ahmed Refik, "Tarih ve Felsefe-i Tarihiye", *Şura-i Ümmet*, 9, 218, 15.4.1326 (1910).
53. Ziya Gökalp *Küçük Mecmua*'da 10-12 yıl sonra yazdığı makalelerinde aynı farkı vurguluyordu. Bakınız, No. 11, 22, 1338 (1921).
54. A. Refik, "Tarih Musahabeleri", *Dersaadet Gazetesi*, 81,4,10,1338 (1920).

evrak vücuda getirmeden" Osmanlı'nın İslam ve Türk alemine hizmetlerini kayda geçirmeden, müesseseleşmeden ne hakiki bir tarihçi yetişebilir "ne de milli tarihimiz, irfanımız ve mevcudiyetimizi en hakiki simasıyla tasvir edecek mahiyette bir tarih yazılabilir" demektedir Ahmet Refik.

Bu makale oldukça önemlidir çünkü Ahmet Refik burada açık bir biçimde hatasıyla sevabıyla Osmanlı tarihini en ince ayrıntısına kadar incelemek gerektiğini vurgulamaktadır. Türk ulusuna kişilik kazandırmanın, ya da gerçek kişiliğini ortaya çıkarmanın sağlıklı ve ilk eldeki yolunu bu noktada görmektedir. Belki bu tutumu, yani Türklüğün benliğini tarih öncesinde ya da "tarih fecrinde" henüz belgelerle desteklenmemiş hayallerde aramaktan önce, Türklüğün en canlı dönemi olan çağlarda aramak istemesi, onu bazı özeleştiriler yapmak zorunda bırakmıştır. Eserlerinin bazılarının, belki de çoğunun, bir tarihçinin eserlerinde bulunması gereken bir yöntemle yazılmamiş olması, kendisinin de bu yöntemlere ağırlık veren bir tarihçi olmaması, onun bazı noktalarda isabetli bakış açısına sahip olmasını engelleyemezdi.

Ahmet Refik, bu makalesinde, bazı Fransız ve Alman tarihçilerin etkisi ile kendi içinde bulunduğu durumu birleştirmeye çalışmış ve tarihin eğitici ahlaki yönüne ağırlık vermiştir. Bunu yaparken de "bilimsel" (pozitivist anlamında) yöntemin kullanılabileceğini belirterek, gerçeği saptırmadan gerçekler arasında seçiciliği önermektedir. İşte bu noktada birçokları gibi o da çelişkiye düşmekte ve ahlakla (tarihten ders çıkarmak ve vatanperver yetiştirmek) fenni (sosyal gerçekleri en açık bir biçimde bilimsel metodla sunmak) birbiri üstüne sermeye çalışmaktadır.

Ahmet Refik'e göre, tarih insanlar için iki açıdan önemlidir: Önce geçmişteki hatalarından ders çıkartmak ve bu hataları düzeltmek ve sonra da gelecekte ne şekilde hareket edileceğini göstermek için... Bu tamamen pragmatik tarihçilik anlayışıdır ve 19. yüzyıl Fransız pozitivizminin bakış açısına denk düşmektedir. Pragmatik tarihçilik imparatorlukta ulusallığa -ya da o dönemde en azından çağdaşlığa- yönelen Osmanlı aydınının düşünce tarzına da uygundur. Dolayısıyla en önce, "vatanperver" olmak için bilimin tarih alanındaki gelişiminden de yararlanmak gerekecektir. Zaten tarihi ne için, nasıl yazmalı soruları da 19. yüzyıl Avrupası'nda benzeri ortamlarda ortaya çıkmıştı.

Ahmet Refik birçok tarihçimizin yararlandığı Seignobos, Hanotaux gibi Fransız tarihçilerin kitaplarını dilimize çeviren ilk tarihçidir. Ayrıca Fransız ve Alman tarihçileri ile ilgili küçük bir kitapçık da yazmıştır.

Ahmet Refik'te çok yönlü ve zengin bir deneme üslubunun varolduğu

görülmektedir. Yazarın açık ve liberal bir zihniyete sahip olduğu, özel hayatından, tarihle ilgili hemen hemen her konuda ürün vermiş bulunmasından ve aynı konularda yazdığı makalelerinde değişik ve esnek yaklaşımlarında gözlemlenebilir. Böyle açık ve çeşnili bir düşünce yapısına sahip ve uzun yıllar ürün vermiş bir tarihçiye küçültücü bir biçimde özeleştiri yaptırmak ancak 1930'ların yarattığı zihniyetle bağdaşabilirdi. Gerçekten de şahıslarla varolan pluralizm varlığını düşüncelerde sürdürememiş, tek parti yönetiminin tarih alanındaki yüzeyselliği, düşünceleri, üstelik gelişmekte olan düşünceleri bir hayli budamıştır. Siyasal terimlerle ifade etmek gerekirse, özellikle eğitim alanlarında demokratik bir tarih anlayışı geleneği yaratılmamış, darbeci tarihçilik zihniyeti körüklenmiştir. Zaten şurası açıktır ki resmi tarihçiliğin işlevi Ahmet Refik ile bitmemiş sadece resmi tarihçiler değişmiştir.

Ahmet Refik'e Atatürk'ün sofrasında bulunduğu bir akşam, yöneltilen soru şudur: Türk tarihi ne zaman başlar? Bu sorunun tek tip ve tek cümleli cevabını ancak yurttaşlık bilgisi dersini iyi öğrenmiş ve derinlemesine sorgulamayı düşünemeyen bir öğrenci verebilirdi. Nitekim Ahmet Refik, Mustafa Kemal 'in bu sorusunu cevaplamak istememiş ve cevap bir öğrenciden alınmıştır. Osmanlı Tarih Tezini açıkça çürütmek isteyen Mustafa Kemal, Ahmet Refik'i göstererek '*Bu beylere göre 500 yıl önce bir çadır halkı ile başlarmış*'demiş ve Ahmet Refik'e kendisini savunmasını söylemiştir. Sesini çıkarmayan tarihçiye ayrıca 'ben tarih bilmiyorum' dedirtildiği ileri sürülmektedir[55]. Bu tutum sonradan şahsi düzeyde telafi edilmeye çalışılmış ancak Tarih Kongresinde pluralizmin değil monizmin en çarpıcı örneği olarak tarihçiliğimize geçmiştir.

Bu sofra hikayesi Ahmet Refik'in olumlu olumsuz birçok yönünden birine işaret etmek açısından değil, yurttaşlık bilinci ile tarih bilincinin 1930'larda nasıl birbiri içine hapsolduğunu gösterme açısından ilgi çekicidir. Dokunulmazlığı olan bazı konuların yarattığı siyasal tedirginlik, Ahmet Refik'te ve çok farklı düşünen başka tarihçilerde, tarih tezini kısa bir süre için hararetle savunanlarda, eleştirel ve çözümleyici bir yöntemin rahatlıkla gelişmesini engellemiştir.

☆☆☆

55. M. Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam...*, s. 117.

Türk Tarih tezi ulusçuluk fikriyle birlikte gelişti. Tarih araştırmaları yoluyla ulusal kimliğin keşfedilmesi iki yüzyılın da izlerini taşıyordu: Bir yandan Aydınlanma çağının ve Fransız Devriminin etkisi altında "tarihselciliğe karşı" bir özellik taşıyordu, yani Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü bir karanlık çağı geride bırakmak olarak değerlendiriyordu; diğer yandan ise tarihi ele geçirilemeyecek kadar çok eski "köklerde" ya da "kaynaklarda" arayarak "bilimselci" ve "tarihselci" bir üsluba bürünüyordu. Tarihin pozitivist yorumu, özellikle de Comte'cu bir yaklaşımla tarihi "sosyal dinamiklerle" açıklama anlayışı, ruh ile gerçeklik arayışları arasında bir ikilem yaratıyordu. Türkiyeli tarihçiler ulusal bir temel üzerinde yapılan tarih araştırmalarında ahlaki ve bilimsel vurguları biraraya getirmek konusunda önemli güçlükler çekiyorlardı.

1980'li yıllarda Tarih Araştırmaları Oturumu üzerine bir yorum yapan Mehmet Genç, Türk tarihçiliğindeki en büyük eksikliklerden birinin ulusal sınırlar içinde hapsolup kalmış bulunması olduğunu gündeme getirmiş ve ulusal amaçla bile olsa Osmanlı toplumunu incelemek istediğimiz zaman o sınırlar içinde bulunan tüm ülkelerin tarihlerini ve yorumlarını gözden geçirmek gerektiğini vurgulamıştı[56]. Son 700 yılda Osmanlı İmparatorluk sınırları içinde yaşamış ve sonradan bağımsız olmuş tüm ulusların tarihlerini incelemek her şeyden önce ulusal kimliğin kavranması açısından yararlı olacaktı. Oysa bu dönemleri bir kenara bırakıp sadece tarih öncesi eski ve daha eski zamanlara hareket ederek, o dönemde Avrupalı bilim adamlarının daha yeni yeni araştırmaya başladığı ve pek büyük bir mesafe kaydedemediği konularda kolaycı yorumlar ve çözümlemeler yapmak hızla mümkün oldu. Böylece en meşru bir şey için başvurulan kolaycılık ve yüzeysellik giderek bir çok alanda yaygınlaşabildi.

Yurttaşlık bilgisi ile tarih bilgisini eşit sayan bu anlayış Türkiye'ye özgün değildir. Örneğin Fransız Ernest Lavisse de tarih bilimini yurttaşlığa hizmet olarak ele almış ve kitapları en az 60 yıl Fransız yurttaş kuşakları yetiştirmiştir. Daha sonraları ise aşırı ulusçulukla suçlanan bu kitapların kullanıldığı okul programlarında önemli değişiklikler yapılmıştır[57]. Ancak

56. Mehmed Genç, "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerinde Yorum", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, (Sevil Atauz derleyen), (Ankara, 1986), s. 445.
57. Debre, Chevenement and Chaunu, "Le Sentiment National Aujourd'hui", *Le Monde de L' Education*, (Paris, 1983) ve J.B. Duroselle, "L 'Histoire Nationale, Element Essentiel de la Culture d'un Pays", *Colloque sur 1'Enseignement*, No. 281, (Kasım 1980).

bu tür tarihçiler kariyerleri sırasında ve bazen daha sonraları da, özgün eserler vermişler ve konularını özellikle Fransız tarihinden seçmemişlerdir.

Diğer ülkeleri öğrenmek ve geçmişlerini araştırmak 19. yüzyılda hem akım olarak vardı hem de çeşitli özerk müesseseler tarafından destek görüyor, araştırmalar için gerekli olanaklar sağlanıyordu. Kısaca tarih sadece "milli tarih" değildi; yurttaşlığa hizmet etse de yurttaşlıktan ibaret olamazdı. Misyoner tarihçilik sadece objektiviteyi değil aynı zamanda uzun vadeli, sabır gerektiren araştırmaları da baltalayan bir akım olarak hep varoldu.

Türkiye'de de Afet (İnan), Samih Rıfat, Hasan Cemil (Çambel), Şemseddin (Günaltay) gibi tarihçilerin temsil ettiği "yurttaşlık-tarih ekolü" daha 1930'larda ulusal tarihçileri tutuşturan bir meşale gibi görülmüş neredeyse bilim adına "milli tarihçiler cephesi" kurulmuştu. Çizilen "*ana hatlar*"ın dışına taşmaya, zihinsel ve mantıksal açıdan eğilimi olanlar ise, muhalefetin serbest olduğu yıllara kadar, bu yüzeyselliğe bağımlı kalmayı seçmişler ve demokratik bir ortam içinde tarih çalışmalarına katkıda bulunamamışlardır.

1930'ların tarih dalındaki 'pluralizmi' aslında asimile edilmeye çalışılan benzemezlerin zorunlu biraradalığından ibaretti. Eğer farklı yaklaşımlar Kongrenin sonuç bildirilerinde bir belirginlik gösterememişse, eğer farklı yaklaşımlar kongrenin meşruiyetiyle bütünleşmemişse, eğer bu tartışma konuları başkan tarafından geçerli tarih yaklaşımları şeklinde dahi özetlenmemişse ve bunlar sonraki tek parti yıllarında tarihe çeşitli yaklaşımlar şeklinde yayınlarla desteklenmemişse buna çoğulculuk demek, her yerde farklı görüşlerle varolabilecek değişik insanlardan bahsetmek gibi bir şeydir. İnsanlar birken tekil, birden fazla iken çoğul olurlar ve farklı yaklaşımlar ifade edebilirler; ancak bu yaklaşımların siyasal olarak tek bir yaklaşım içinde eritilmesi herhalde bir kültürel çoğulculuk süreci olarak değerlendirilemez.

Bu kongrede açıkça görüyoruz ki siyasal önderlik ulusal kimliği ırk ve ırka bağlı dil olgularıyla açıklamak istemektedir, ne var ki, soruna nasıl ve hangi yöntemlerle yaklaşacağını henüz kestirememiştir. Ancak fiziki coğrafyanın bu konuda yardımcı olabileceğini o günden kavramışlardır, elbette bu alanda Aydınlanma çağının siyasi düşünürlerinin katkısı gözardı edilemez. Bir yandan da Aydınlanma çağından sonraki bir düşünürü, Gobineau'nun ırk teorisini, zamanı geçmiş ve ırkçı olarak değerlendirenler olmuştur. Ancak Avrupalıların yirminci yüzyılda da "etnik gruplar" alanın-

daki ilgileri devam etmiştir ve Afet Hanımın hocası Pittard gibi antropologlar kolaycı yöntemleriyle Türk ulusal kimlik arayışı için kurtarıcı olarak görülebilmişlerdir. Bu yazarın antropometri ve kafatası analizleri brakisefalik ve dolikosefalik ayrımlarının güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Pittard da, Gobineau'yu ırkçılıkla suçlamasına rağmen kendi insanlarına duyduğu hayranlıkla bazı kesin ayrımları vurgulamaktan kendini alıkoyamamıştır.

Başka bir deyişle Pittard ya da herhangi başka bir 'asyalog' Türklerin ulusçu tarih tezini oluşturmak için bir çerçeve çizmemişlerdi; ulusçu tarihçilerimiz bunların bölük pörçük görüşlerini yine aynı şekilde ele alarak kendi ırksal açıklama eğilimlerine bilimsel dayanaklar temin ettiklerini düşünüyorlardı. Pittard kitabı *Irk ve Tarih*'te[58] tarih, antropoloji, etnoloji ve "asyaloji" arasında kararsızlık içindeydi. Ancak başka kitaplarda daha da vulgarize edilmiş Türk rollerine rastlanabiliyordu. Bu tür kitaplar dönemin siyasetçi pragmatik tarihçileri üzerinde bir çekicilik yaratmıştır.

58. Eugene Pittard, *Race and History*, (New York, 1926), s. 16.

İkinci Türk Tarih Kongresi (1937) Tartışma Tümüyle Yok Oluyor

Tek-Parti "Bilimselliği"

1930'lu yılların ortaları Türkiye için çok önemli bir dönemdir; otoriter rejimin pekiştirilmesi bu dönemde gerçekleşti. 1933-1939 döneminde tek-parti rejimi kendisini devlet partisi ilan etmiş, muhalefetin herhangi bir biçimine müsamaha edilmemişti. Kurtuluş savaşından sonra Türk ulusçuluğunun yerleştirilmesi için gerekli görülen bu otoriter rejim katı bir devletçilik politikası uygulayarak adeta bir diktatörlüğe dönüşmüştü.

1924'te kabul edilen Cumhuriyet Anayasası 1937'de değişikliğe uğrayarak 1935 Cumhuriyet Halk Partisi Programının ruhunu tamamen yansıtmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğunda "devlet ve toplum" arasındaki geleneksel ilişkinin Cumhuriyet döneminde de bir anlamda sürüyor olmasına[1] rağmen, yeni yönetim, son derece çelişkili bir biçimde, radikal bir değişiklik olduğu inancını işleyerek buna milli egemenlik adını verdi. Aslında Osmanlı hakimiyetinin en önemli özelliklerinden biri olan ataerkil devlet anlayışı devam etti ve Cumhuriyet'in yeni devleti bilinçli bir biçimde toplumla arasındaki mesafeyi korudu. Yeni devrimci devlette seçkin-

1. Osmanlı imparatorluğunda ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devlet ve toplum arasındaki ilişkiler için bakınız Metin Heper, "Center Periphery in the Ottoman Empire with Special Reference to the 19th Century", *International Political science Review*, 1 Ocak 1980; Şerif Mardin, "Power, Civil Society and History, 10 Haziran 1969; ve "Center-Periphery Relations, A Key To Turkish Politics", *Deadalus*, 102, 1973; Ayrıca yönetim anlayışlarındaki devamlılık için bakınız Kemâli Saybaşılı, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992. Doğrudan devlet ve toplum ilişkisi için bakınız İlkay Sunar, *State and Society in the Politics of Turkey's Development*, (Ankara, 1974). Tek Parti dönemi için bakınız Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, (Ankara, 1981), ve Mahmud Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-38*, (Ankara, 1974).

cilik devam etti. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de devrimcilerin geleneksel yönetimle siyasi ve kültürel bağlarını tamamen kopardıkları yolundaki iddiaları bu nedenle gerçeklerden uzaktır. Hem hükümet hem de devlet olarak ikili bir işlev sürdüren Cumhuriyet Halk Partisi kadroları, kendilerini her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların ele alınmasında ve çözümlenmesinde tek ve en üstün otorite olarak ilan etmişlerdi. Batılı anlamda "sivil toplum" yönünde herhangi bir adım atılamadığı gibi devletin demokratikleşmesi yönünde de bir gayret sarf edilmedi ve liberalizm ve komünizm düşman ideolojiler ilan edildi.

İtalyan ve Alman devletlerinin faşizme dayanan "güçlü" ulusçulukları Türkiye'deki tek-parti rejimi için de meşruluk kaynağı oluşturmuştu[2]. Hitler ve özellikle Mussolini'yi utangaç bir biçimde de olsa haklı çıkaran bir tutumla yazılmış kitaplar vardır. Bu tür kitaplar Halk Partisinin tek parti yönetiminin önderlerinin kitaplarıdır. Örneğin, Recep Peker'in meşhur *İnkilâp Tarihi Ders Notları* Avrupa'da parlamentarizmin ve sonra da sınıf mücadelesinin verdiği zararları göstermeye çalıştıktan sonra gerek Almanya'da gerekse İtalya'da kurulan totaliter devletleri haklı çıkarır niteliktedir. Ulusçuluğu da bu bağlamda bir otoriter ideoloji gibi değerlendirmektedir:

> ... bozulan liberal devlet yerine bizde kurulan devletin (Ulusal bir devlet gibi) olduğunu söylemek lazımdır.
> Liberal tip hepsi bir tarafa çeken politikacıların kaynaşması ise; ulusal devlet bir yurtta yaşayanların, ulusun kuvvet ve kıymetlerini biraraya toplayarak müşterek faydalar üstünde birleşmesidir[3].

Bu kitapta nasyonal sosyalizmin otoriter, devletçi ve korporatist yanlarını anlatırken sezilen hayranlık, aslında aynı özelliklerin Kemalizmde de bulunduğunu göstermektedir. Cumhuriyet Halk Partisi 1935 programının 50. maddesi, bu tür bir hayranlığın ifadesi olarak değerlendirilebilir:

2. İtalya ve Almanya'nın esin kaynağı oluşturmasından söz eden bazı kitaplar şunlardır: Recep Peker, *İnkilâp Tarihi Ders Notları*, (Ankara, 1936); Tekin Alp, *Kemalism*, (İstanbul, 1936); Şeref Aykut, *Kamalizm*, (İstanbul, 1936); ve Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, (İstanbul, 1940). Atatürk milliyetçiliği üzerine yazılan son kitaplardan biri de bu ülkelerin etkilerinden söz etmektedir: Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, (Ankara, 1988).
3. Recep Peker, *İnkilâp Tarihi Ders Notları*, (Ankara, 1936), s. 60.

> Türk gençliği, onu temiz bir ahlak, yüksek bir yurt ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır... Yapılacak gençlik örgütünün üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve kurumlarla yukarıdaki gayelere göre iş ve yönet birlikleri düzenlenecektir.
> ... Yurtta beden ve devrim eğitimi ile spor işlerinde biteviyelik göz önünde tutulacaktır.

Recep Peker'in üzerinde durduğu tek farklılık kişisel yönetim ile ulusal yönetim arasındaki farklılıktır. Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Halk Partisinin diğer önderleri, sık sık kişisel yönetime karşı olduklarını çünkü bu tür yönetimin Osmanlı İmparatorluğunun hatalarını hatırlattığını vurgulamışlardır. Ancak bu dönemde muhalif görüşün sürekli baskı altında tutulması tamamen şeflik yönetimiyle ilgilidir. İlk muhalefetin, yani İkinci Grup diye adlandırılan muhalefetin üyelerinin başlıca eleştirileri de bu yönde olmuştur. Ayrıca şeflik ve alt şeflik kavramları da bu döneme aittir.

Ancak esin kaynakları olarak genelde pozitivizm ve pozitivizmin değişik yorumları, İtalya'da ve Türkiye'de ulusal gelişme açısından değişik anlamlar yüklenmiştir. Örneğin Jön Türkler için pozitivizm doğal bilimler, sanayi ve tarımda ilerleme, teknoloji ve bilimsel eğitimin gerekliliği[4] olarak görülmekteydi. İtalyan ulusçuluğu için ise pozitivizm hem iyi hem de kötü olarak görülüyordu. *Risorgimento* ulusçuluğu ve Genç İtalyanlar, pozitivizmi savunanların bilim alanında mutlak bir otorite olduklarını varsaydıklarından pozitivizme karşı çıkıyorlardı. Buna rağmen 1920'lerdeki yeni ulusçuluk, nasyonal sosyalizmin başarısı için pozitivizmi bir yardımcı güç olarak görüyordu[5].

Türkiye Cumhuriyeti liderleri pozitivizmi tam anlamıyla laik politikanın yerleştirilmesi için dogmatik ve pragmatik bir kavram olarak algıladılar ve bu durumda eğitimin belirleyici bir rol oynadığına inanıyorlardı. Genel olarak eğitim ve özel olarak tarihin katı ulusal çerçevesi çizilmiş ve partinin devrimci-pragmatik ideolojisine uygun hale getirilmişti.

4. Şerif Mardin, *Continuity and Change in The Ideas of Young Turks*, (Ankara, 1969), s. 6-7.
5. "İtalyan milliyetçi ideolojisi Spencer'ci pozitivizm ile (varoluş için mücadele, doğal ayıklanma ve güçlünün hayatta kalması (survival of the fittest) Hegelci ve yeni-Hegelci Alman devletçiliğinin Fransız milliyetçiliğiyle bütünleşmiş biçiminin bir karışımıdır.." L. Salvatorelli, *Risorgimento*, (New York, 1970), s. 184-185.

Şerif Mardin'e göre Mustafa Kemal birçok 19. yüzyıl düşünürü gibi bilime olumlu bir ahlaki değer atfetmiştir ve "doğa yasalarını Cumhuriyetin temel felsefesi haline getirme" çabalarıyla birçok arkadaşından daha derin ve cesur bir biçimde düşünerek, dinin yerini uygar bir din ya da "civil religion"ın almasını istemiştir[6]. Bu açıdan baktığımızda "Osmanlı öncesi ve hatta tarih öncesi Türklerle bugünün genç Cumhuriyeti arasında kurulmaya çalışılan bilimsel köprü hem eğitsel hem de siyasal bir yatırımdı"[7]. Böylece eğiticiler ve araştırmacılar Türkçülüğü geriye doğru işleyen bir Rönesans misyonerliği haline getirip kazılar yaparak malzeme toplamaya başladılar. Bu malzemeler yeni tarihin yazılmasının ve doğruluğunun kanıtlanmasının başlıca araçları olacaktı.

1. Şefler ve İlkeler

Kemalist şefler ekonomide güçlü bir devletçilik için de bazı önlemler aldılar. Bu önlemler hem parti programlarına hem de anayasa değişikliklerine doğrudan yansımıştı. 1935 CHP programının başlıca özelliklerinden birkaç örnek verebiliriz:

> Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karışık değil, fakat, ferdiğ ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; (s. 6). Devletin, fiili olarak, hangi ekonomik işleri yapacağının belirtilmesi, ulusun genel ve yüksek asığlarına bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin fiili olarak, kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer, özel bir girişit elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmaya bağlıdır. (s.7)
>
> Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için dereceli ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak parti için esastır. (s.7)
>
> Nomal kapitalin tek kaynağı ulusal çalışma ve tutumdur. (s.8)
>
> Grev ve lükavt yasak olacaktır. (s.10)
>
> Partimiz...ekonomiyi, her biri ayrı önemde bulunan devlet işlerinin bir kolu tanır. (s.12)

6. Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (İstanbul, 1983), s. 39, 42. Şerif Mardin ayrıca H. Taine'in etkisinden söz ederek onun yarı filozof yarı edebiyatçı kişiliğiyle bilimi, edebiyat ürünleri de dahil her şeyi açıklayan bir araç olarak ele alışının Türk entelektüel yaklaşımına denk düştüğünü vurgulamaktadır (s. 40).
7. Tekin Alp, "The Restoration of Turkish History" *Nationalism in Asia and Africa*, (E. Kedourie, derleyen), (Londra, 1970), s. 207-224.

Toplum böylelikle sınıfsız bir toplum olarak görülmek isteniyordu; her alandaki ekonomik ilerleme için devlet esas güç olarak ele alınıyordu; ekonomide liberalizme asla hoşgörü yoktu. Cumhuriyet Halk Partisi o dönemde her kesime hitap ettiğini iddia eden sınıflar arasında farklılık gözetmeyen, herkesi kendi bünyesinde toplamak için varolan bir parti[8] olduğu görüşünü halka benimsetmeye çalışıyordu. Siyasal önderler otoriter bir eğitimin daha kolaylıkla işlevini yerine getirebileceğini ve ulusal gelişmenin ancak otoriter yolla gerçekleşebileceğine inanıyorlardı. Tümüyle bu nedenle sosyal, ekonomik, kültürel her alanda parti-devlet işbirliği öngörülüyordu. "Parti" kavramı Türkiye koşullarında devletle bir bütün oluşturduğundan demokratik içeriğine sahip değildi.

1937 Anayasasında yapılan değişiklikler de parti programındaki belli başlı ilkelerin vurgulanması ile sınırlı kaldı. Yani Cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik... "Altı ok"un anayasada en çok üzerinde durulan öğeleri pozitivizmi güçlendiren ilkeler, devletçilik, laiklik ve devrimcilikti: Devlet özgün ve elle tutulur, gözle görülür bir organizma olarak ele alınıyordu; sınıflarüstü, uzlaştırıcı ve kalıcı bir ahlaki değere sahip değildi, esas olarak işlevsel nitelikli ve günceldi. Laiklik doğa bilimlerinin gücünün din gücünü ortadan kaldırabilecek bir güç olarak görülmesinden ibaretti. Buna bağlı olarak, bir önceki gücü ortadan kaldırma eylemi, yani devrimcilik maddi değişimin radikal bir tezahürü oluyordu. Başka bir deyişle, diğer üç ilke yani Cumhuriyetçilik, ulusçuluk ve halkçılık, pozitivizm ile doğrudan bağlantılı olan ilk üç ilkeyi güçlendirme görevi göreceklerdi.

Devlet-parti egemenliğinin gücünü arttırmak için başvurduğu ve gündelik hayatta radikal değişimlere yol açan tüm önlemleri aldı. 1935 parti programında eğitim alanındaki önlemler arasında Türk Tarih Tezi de bulunuyordu:

> Partimiz, vatandaşların, Türk'ün derin tarihini bilmesine üsnomal bir önem verir. Bu bilgi Türk'ün kapasite ve enerjisini, nefsine güven duygularını ve ulusal varlığa zarar verecek bütün akımlara karşı sarsılmaz dayanımını besleyen kutsal bir evindir. (Beşinci Kısım, "Ulusal Eğitim", Madde 41).

8. Giovanni Sartori parti tipolojileri arasında partilerin davranış biçimlerine göre de bazı belirlemeler yapmış ve her kesimden insanı yakalamaya çalışan özellikle orta yolcu ya da merkez partilerinin bir kısmına belirli bir tarihi dönemde 'catch all' parti adını vermiştir, *Parties and Party Systems*, (Cambridge, 1976).

Bu ilkelerin altında yatan önyargı siyasi önderlerin toplumun her kesimi için en doğruyu düşündüğü inancı idi. Gençlik için, aileler için, öğrenciler için en yararlı olanı yine parti düşünüyordu[9]. Tabii bu gruba sanatçılar, müzisyenler ve tarihçiler de dahildi... Programın 44. maddesinde şöyle deniyor: "Güzel sanatlara, hele müziğe devrimin yüksek anlayışına uygun bir surette önem vereceğiz". Başka bir deyişle, güzel sanatlar ve müzik "ulusal çıkarlara" hizmet etmeliydi ve müzik de tarih gibi partinin altı okuna uyumlu bir biçimde hakkıyla ulusal olmalıydı[10].

Bu katı devletçilik döneminde, Türk Tarih Tezi devrimci bir ilkeye dönüştürüldü ve bu öyle bir şekilde yapıldı ki, tarih diğer disiplinlerle bir bütün haline getirildi. Örneğin ziraat tarihi üzerine yazılmış olan bir kitabın girişinde de Türk Tarih Tezine rastlıyoruz[11]. Böyle bir yaklaşımla doğal olarak tarih tezi Kemalist Devrimi tamamlayan bir parça olarak kaldı. Dolayısıyla mesleki olarak tarihin başarısı sadece doğa bilimlerine en uygun olan arkeoloji dalında olabildi.

Bu dönem boyunca 19. yüzyıl Osmanlı aydınının pozitif bilimlere olan hayranlığı ve Fransız pozitivizminin etkisi ile Cumhuriyetçi aydınların hem "bilimselciliğe" hem de Alman mistisizmine ve devletçiliğine aynı anda kendilerini kaptırmaları tuhaf bir karşıtlık yaratıyordu. Alman etkisi yeni idi ve Kemalizmin pragmatik siyasi yaklaşımına bir bakıma destek de sağlıyordu. Fakat karşıtlık gene de vardı; çünkü, Cumhuriyetin şefleri, ahlaki kaygılarla acil siyasi hırslar ve uzun dönemli hedefler arasında daima bocaladılar; örneğin toplumdaki dini özellikleri gözardı edemezken kendilerini otoriter eğilimlerden de kurtaramıyorlardı. Ayrıca Orta Asya Türk dünyasını öğrenme ve öğretmenin kalıcı koşullarını da yaratamadılar.

9. *CHP Program* (1935), Beşinci Kısım, "Ulusal Eğitim", Madde 49: Parti bir devrim müzesi kuracaktır. Bunu, halka devrim fikir ve duygularını aşılamak için etkin araç sayarız. Yine aynıyla ait Parti tüzüğünde ise Madde 7'de şöyle denmektedir: "Parti henüz siyasa ile uğraşmak çağına girmemiş bütün Türk gençlerini Partinin tabii adayı sayar".
10. Örneğin bakınız Kösemihalzade Mahmud Ragıp, "Yeni Musiki Direktifini Nasıl Vereceğiz?, *(Musiki Dergisi*, Sayı 1, Mart 1931, s. 2-3), Cem Behar, *Klasik Türk Musikisi Üzerine Denemeler* içinde, (İstanbul, 1987).
11. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, (İstanbul, 1938). Bu kitabın ilk iki bölümünün tamamen *Türk Tarihinin Anahatları* ve Birinci Kongrenin ezici çoğunluğunun görüşleri üzerine bina edilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Tarım da bu çerçevede tarih öncesiyle bağlantıya sokulmuş ve bu yolla ulusal güvenin artacağına inanılmıştır. Eugene Pittard ve Afet İnan bu bölümlerin ana başvuru kaynakları olarak geçmektedir: Birinci bölümün başlığı 'Ziraatin yaratıcıları'dır. İkinci Bölümde tarih öncesinde bitkiler ve sebzeler konu edilmektedir. Bu ilk iki bölümden sonraki tarihi dönemler de yine Birinci Kongrenin görüşleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Üçüncü Bölümde Türklerin, tarım ve gübre konusunda tarihi dönemlerdeki katkıları ele alınmaktadır. Ve nihayet son bölümün adı 'Atatürk Baş Çiftçi'dir (s. 262-3).

Birinci Kongreden hemen sonra Türk Dili çalışmalarıyla ilgili bir kongre daha toplandı: Türk Dil Kurultayı (1932). Bu Kongrenin amacı, Türk Tarih Tezi çerçevesinde, Türk dilinin tarih öncesine giden "uzun tarihi"ni dil faktörü açısından vurgulamaktı. İçinde birçok Arapça ve Farsça sözcüklerin bulunduğu dilin söz konusu yabancı sözcüklerden arındırılması bu Kongreyle başlatılan önemli bir girişimdi.

Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılması girişimi, Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 ve 1935 tüzük ve programlarındaki farklılıkta çok belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. 1931 programı o dönemin gündelik diliyle yazılmıştı. 1935 program ve tüzüklerinde ise arı Türk dili kullanma konusunda çok açık bir zorlama vardır. 1935 program ve tüzüklerinin sonlarına eklenen küçük sözlüklerde bulunan 159 kelimenin ancak 70-75 tanesi bugün kullanılmaktadır; diğerlerinin Türk dilini arındırma politikasının bir parçası olarak aşırı zorlama olduğu çok belirgindir. Örneğin dönemin ulusçu edebiyatçıları olarak bilinen Halide Edip, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi edebiyatçıların yapıtlarında benzer bir kullanım olmaması, bu girişimin tümüyle siyasi ve devrimci bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Bu yıllarda alınan başka bir önemli önlem de "geleneksel eğitim" sistemini radikal bir biçimde değiştirmek ve bu sistemin İstanbul Üniversitesindeki temsilcilerini tasfiye etmek amacıyla başvurulan 1933 Üniversite Reformuydu. Bu reformla 240 öğretim üyesinden 157 sinin görevine son verildi. Uzaklaştırılanların yerine Almanya'dan kaçan göçmen Alman profesörleri getirildi. Bu reformların gerçekleştirilmesinde önemli rolü olan kişiler Dr. Reşit Galip, Avni Basman, Rüştü Uzel, Müsteşar Salih Zeki, Cevat Dursunoğlu, İhsan Sungu ve Faik Reşit idi.

Maarif Bakanlığı Üniversiteyi açıkça eleştiriyordu: Başlıca eleştiri noktası öğretim programının devrimin hızını izleyemediği yolundaydı. Bakanlığa göre, devrimin gerisinde kalışı üniversiteye skolastik bir karakter veriyordu[12]. Bu eleştiri yeni bir eleştiri değildi, reformdan önce CHP kad-

12. Horst Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu*, çevirenler A. Kazancıgil, S. Bozkurt, (İstanbul, 1981), s.31.

roları arasında da tartışılmıştı. Fakat bazı yazarlara göre, üniversite reform kararı Birinci Tarih Kongresi sırasında alınmıştı. Bazı İstanbul Üniversitesi profesörleri de bunu ciddi bir biçimde eleştirmişti[13].

Bu reformun dışında bırakılanlar arasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), Tarih Tezinin kaçındığı bir noktayı göstermesi açısından çok iyi bir örnektir. Zamanının diğer aydınları gibi Baltacıoğlu da 1910'larda yüksek öğrenim için Paris'e gitmişti. Pedagoji çalışmalarını sürdürürken J.J. Rousseau'nun etkisi altında kalmıştı. 1913'ten itibaren Darülfünunda ders vermeye başladı, ayrıca Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, sonra da rektörlük yaptı. Diğer birçokları gibi o da politikayla ilgili idi ama onlardan farklı olarak bu işe bir muhalefet partisiyle, Serbest Fırka'daki 1930 çalışmalarıyla başlamıştı. Üniversite Reformunun dışında kalınca 6 yıl süreyle *Yeni Adam* (1934-1940) adlı bir dergi çıkardı. Ancak 1939'dan sonra CHP ile ilişkilerini onararak üniversiteye, bu sefer Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesine döndü. Tarih Tezini ve radikal batılılaşmayı savunan kişileri *Tarih ve Terbiye* adlı kitabında[14] eleştirdi. Eleştirileri doğrudan Cumhuriyet tarihçilerine yöneltmiyordu, tarih eğitiminde varolan uluslararası bir aksaklığa, bir *zihniyete* dikkatleri çekmeye çalışıyordu. Kitabının ilk bölümünde tarih eğitiminde tarihin siyasal ve askeri yanlarının dışlanmasını eleştiriyordu. Baltacıoğlu'na göre, ancak tüm bu disiplinler biraraya geldiğinde tarih olabiliyordu. Eleştirdikleri arasında özellikle aşağıdaki şu tanımın dikkat çektiğini söyleyebiliriz: "Tarih politikalar ve savaşlar tarihi değildir, tarih medeniyet tarihidir". Ona göre, uygarlığı politikadan ve askeri mücadelelerden koparmak uygarlığın tanımını eksik yapmak ya da uygarlığı soyut ve tanımlanamayan bir tarih öncesi kavram haline getirmekti.

> Her memlekette tarih tedrisatını el'an milli terbiyenin bir vasıtası ve hal için bir örnek gibi anlayan müphem fikirli insanlar vardır. Tarihin bu milli terbiyeye hizmet edip edemeyeceği ve eğer bir terbiyeye hizmet ederse ne suretle edeceği, yine tarihin bir mefküre mektebi olup olmadığını mürebbinin bilmesi lazımdır (s. 10)... Çünkü benim kanaatimce tarih tedrisatının gayesi velev ufak mikyasta velev gayet mütevazi bir şekilde olsun 'tarihçinin şahsiyetini talebeye aşılamak'tır. Bu şahsiyet bilinmedikçe bu aşının tutmasına imkan yoktur *(Tarih ve Terbiye*, s. 11).

13. İlhan Başgöz and Howard Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, (Ankara, 1968), s. 179. Üniversiteden uzaklaştırılanlar arasında tarih tezini eleştirenlerden İsmail Hakkı Baltacıoğlu da vardı.
14. İsmail H. Baltacıoğlu, *Tarih ve Terbiye*, (İstanbul, 1935) (İç sayfada, 1933).

Baltacıoğlu'na göre bu yaklaşım Batının uygarlık anlayışının etkisini göstermektedir[15]. Bu çerçevede Seignobos, Monod ve diğer bazı tarihçileri benzer değer yargılara sahip oldukları için eleştirmektedir. Baltacıoğlu "tarih medeniyet tarihidir" anlayışının "tarih siyaset ve askeri müesseseler ve hükümetler tarihidir" anlayışına karşı bir silah olarak geliştirildiğini ve ciddi bir mahiyeti bulunmadığını ileri sürmektedir. Tarihte vicdandan ve moralden çok fikirlerin bulunması gerektiğine inanmaktadır[16]. Bu değerlendirmeleriyle Baltacıoğlu 1930'ların zihniyetinin önemli bir eksikliğine dikkatleri çekmektedir. Bundan sonraki yapıtlarında bu kadar radikal eleştirilere rastlamıyoruz. Fakat bu eleştirilerinin Anadoluculuk ve Orta Asya Türk Medeniyetçiliği'nin hüküm sürdüğü bir dönemde, tarihi yöntem, felsefe ve özellikle de pedagoji açısından ele alması oldukça dikkat çekicidir.

1933 Üniversite reformunun hemen ardından İstanbul Üniversitesinin boşalan kadrolarına başka ülkelerden öğretim üyeleri getirilmişti. Bunların çoğunluğu Alman göçmenlerdi ya da Alman tarih yazıcılığının etkisi altında kalmış kişilerdi. Ve yine davet edilenlerin çoğu dilbilim ve arkeoloji uzmanlarıydı. İstanbul Üniversitesinde yapılan reform hareketlerini eğitimde ve kültür alanında tarih tezini güçlendirecek yeni yatırımlar izledi.

1935'te, bu çerçevede Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi kuruldu. Fakültenin açılışı Millet Meclisinde o zamanın Maarif Bakanı Saffet Arıkan'ın sözleriyle duyurulmuştu:

> Atatürk'ün yüksek dehasından doğan ve kendi kutlu eliyle yaratılan tarih ve dil hareketi; bunlara bağlı olan arkeoloji ve coğrafya bilgileri için Ankara'da bir fakülte açılacaktır[17].

Gerçekten de fakültenin adı Türk Tarih Tezinin ana unsurlarını biraraya getiriyor ve bunlarla ilgili olarak aşağıda belirtilen amaçları içeriyordu: i. ***dil*** Sümer, Akad, Sankrit, Çin ve Hitit dillerinin yani Türkçeye akraba olarak görülen dillerin karşılaştırmalı bir incelemesi; ii. ***tarih*** Orta Asya'dan gelen Türklerin tarihi zamanları da aşan uzun varlığını ve diğer uygarlık-

15. *a. g. e.*, s.19.
16. *a. g. e.*, s.51–3.
17. Prof. Dr. Afet İnan, "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine, *Tarih Araştırmaları I*, 1957, No.120.

lara olan katkılarını kanıtlamayı; iii. ***coğrafya*** uygarlıkların beşiği olarak görülen ve Türklerin derin izlerini taşıdığı öne sürülen Anadolu toprakları üzerinde çalışmalar yapılması ve bunların belgelenmesi.

Yukarıda belirtilen dillerin dışında yaşayan bazı dillerin, örneğin Yunanca, Farsça, Arapça, Rusça ve Macarca'nın da sözü geçiyordu. Ancak bu diller Türklükle arkaik bağlar kurulduğu sürece ilginç bulunuyordu. Bu dallarda ders verecek hocalar da bu bakış açısıyla seçiliyordu. Bu yaşayan dillerin köklerinde Türk dilinin izleri bulunduğu da ileri sürülüyordu. Mantık tam tersine işliyordu: Benzerlikler birçok uygarlıkların ve halkların bu topraklar üzerinde asırlarca birarada yaşadığı ve doğal olarak birbirleri üzerinde etkiler yarattığı bir karşılıklılık içinde görülmüyordu. Tam tersine bütün büyük uygarlıkların Türk kökenli olduğu ve sadece bu nedenle de Türk uygarlığının çok büyük bir uygarlık olduğu ileri sürülüyordu. Tarih tezinin o günlerdeki siyasal başarısı bunun başka türlü düşünülebilmesini engelliyordu.

Afet İnan'ın Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde ders verebilmek için yüksek öğrenim görmek üzere İsviçre'ye gönderildiğini biliyoruz. Her şey çok büyük bir aceleyle oluyordu. Afet İnan ilk dersini verdiğinde henüz bir üniversite öğrencisiydi. Kendisi kararsızdı ve eğitimini bitirmeden önce üniversitede ders vermek istemiyordu ancak Mustafa Kemal Atatürk onun bir an önce fakültede göreve başlamasını istemişti[18]. Cenevre Üniversitesinde tamamladığı ve sonradan basılan doktora tezi *Türk Halkının ve Türk Tarihinin Antropolojik Karakteri Üzerine* adını taşıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi fiziki antropoloji üzerinde duran bu tez Türklerin siyasi tarihini kafataslarının kalıntıları üzerinde iz sürerek açıklamaya çalışıyordu.

Afet İnan'ın Türk ırkıyla sağlam bir bağlantı kurabilmek için tarih öncesi Orta Asya'ya uzanma gereksinmesi duyuyordu[19]. Böylece fiziki coğrafya onun yapıtlarında önemli bir yer oluşturuyordu[20]. Türklerin iklim ne-

18. *a. g. e.*, 11–13.
19. Afet İnan, "Tarihten Evvel İnsanların Faaliyetleri ve İfa Ettikleri Vazifeleri Mütalaa", *Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler*, (Ankara, 1960), s.9
20. Tarih çalışmalarında coğrafyanın yeri ve Afet İnan'ın doktora tezi ile ilgili olarak bakınız Halil Demircioğlu, "Antropoloji ve Tarih, *AÜDTC Dergisi*, Cilt 6, s.2 ve A. İnan Cilt 7. Burada "Türkiye'de ırksal bir homojenite" olduğunu *a priori* bir şekilde ileri sürüyor ve Türk Tarih Kurumunun varlığına neden olan başlıca siyasi sorulara şöyle bir cevap vermekle yetiniyordu: "Antropolojinin tarihe en çok yardımcı olan bir disiplin olduğuna inanıyorum, bu nedenle de araştırmamda antropometrik veriler kullandım".

denlerinden dolayı Batıya göç ettikleri ve çeşitli Avrupa halklarını meydana getirdikleri İnan'ın tezinin başlıca varsayımlarındandı. 1930'larda yazılan ders kitapları da bu varsayımları bölüm başlıkları da dahil yaygın bir biçimde kullanmıştır. Afet İnan'ın kaynakları, esas olarak göçler, ırksal ve kültürel asimilasyon ve tarih öncesi insanlarla ilgilidir. Doğrudan başvurduğu kaynaklar ikincil kaynaklardır ve bunlar arasında profesörü Eugene Pittard dışında R. Gerin, J. de Morman ve Prof. Rey sayılabilir.

Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin ilk dekanı Muzaffer Göker'di. Bu fakültede on yıl süreyle çok değerli tanınmış yabancı profesörler ders verdi, örneğin Sümer dili uzmanı Landsberger, Hititoloji uzmanı Guterbock gibi. Türk Tarih Tezine katkıda bulunan bu kişiler bu halkların Türk kökenli olduğunu, dillerinin de bu gerçeğin sağlam bir kanıtı olduğunu savundular. Diğer çok tanınmış bir profesör de Wolfram Eberhard idi. Çin dili ve tarihini Türk tarihi ile karşılaştırmalı bir biçimde inceliyordu. Eberhard Çin tarihinde tüm hükümdarların Çin kökenli olduğunu savunan *etnosentrik* Çin tarih tezini eleştiren bir kişi olarak bilinir. Bu nedenle, Türkler gibi başka ırktan toplumların da varlığını kanıtlamaya çalışıyordu ve Çin tarihinin bir kısmını bu tür başka kökenli halkların oluşturduğunu öne sürüyordu. Aslında Çin tarihinin bazı Türk kökenlerini göstermeye çalışmaktaydı. Eberhard'ın bu yaklaşımı, fazla derin bir araştırmaya başvurmadan Çinlilerin büyüklüklerini Türklere borçlu olduğunu savunan Türk Tarih Tezinin yaratıcılarına çok cazip gelmişti. Onun, Çin tarihini daha az milliyetçi bir yorumla ele alma konusundaki kişisel çabası, Türk Tarih Tezinin zaferi için gerçekten de bilimsel bir veri oluşturmuştu[21].

Bir başka tanınmış profesör, Halasi Kun, yıllarca aynı fakültede Macarca dersleri verdi. Kun ve asistanı Eckmann birlikte birçok makale ve bir de Macarca-Türkçe sözlük yazdılar. Tüm bu katkılar Türk Tarih Tezinin o günlerdeki başarısını pekiştiriyordu, ancak hala Hititlerin Türk olup

21. Eberhard uluslararası çapta bilinen bir bilim adamıydı ve makalelerinin çoğunu Türkçe kaleme aldı. Aslında Eberhard, Çin kültürünün Türk kökenlerine de dikkat çekmek istiyordu. Üzerinde durmak istediği nokta Çinlilerin komşularına karşı besledikleri önyargıların tarihi bir anlam ifade etmediğiydi. "Çünkü" diyor, "bugün biliyoruz ki eski zamanlarda bir Çin ırkından ya da bir İsveç ırkından söz edilemezse... Bugün Çin'in komşuları hakkında dana geniş bilgilere sahibiz; Türklerden, Moğollardan, Tibetlilerden, Togululardan ve Tailerden söz edebiliriz. Çin hikayelerinde bunlar yoktur hepsinden de "barbarlar" diye söz edilir, bugün farkına varabiliyoruz ki Çin komşularıyla yakın bir ilişkiye girmiştir ve bunu tarihin ilk günlerinden itibaren bugüne kadar getirebiliriz". *A History of China* (Berkeley, 1971), s. 1–2.

olmadığı konusunda bir kanıt bulunamamıştı. Başka bir deyişle böyle bir bağ üzerinde ısrarla durmak biraz anlamsız ve gereksiz kalmaya başlamıştı.

Türk ırkının yaygınlığı yolundaki bu aşırı iddialar bir Fransız Tarih kitabında verilen "yanlış bilgiler"den kaynaklanmıştı. Aynı şekilde değişik uygarlıklarla ilgili toprak iddiaları da bir Alman coğrafya kitabındaki "yanlış bilgiler" den kaynaklanıyordu[22]. Demek ki Fransız ve Alman tarih yazımı sadece sevaplarıyla değil hatalarıyla da Türk tarihçiliğinin kaynaklarını oluşturmuştu.

İkinci Kongrede Kanunlaşan Bilimler:
Doğa Yasaları, Pozitif Bilimler ve Türkler

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti meşhur ders kitaplarını yazmış, Birinci Türk Tarih Kongresini toplamış ve Türk dilindeki sadeleşme sonucu adının değişmesinin zamanı da gelmişti: 1935 yılında cemiyetin adı Türk Tarih Kurumu oldu. Bu değişikliğin bir amacı da siyasi otoriteden kısmen de olsa bağımsızlaşabilmekti. Fakat bu dönemde "siyasi parti" kavramının bile yeni devletin iktidarının kaynağını oluşturmaktan öteye bir anlamı olmadığından, bu denli belirgin bir siyasi hedefi olan bir kültür örgütünün tek başına kalamayacağı ve bağımsız bir bilimsel kuruluş olamayacağı açıktı. Kurumun o günlerde belirlenen ilk amacı Türk uzmanların da katılacağı kazıların geliştirilmesiydi[23].

Türk Tarih Kurumunun programı, Kurumun Başkanı olan Hasan Cemil Çambel tarafından açıklandı. Bu programın ana hatları Çambel'e ve Afet İnan'a Florya'da Atatürk tarafından dikte ettirilmişti[24]. Ve Kurum kendi olanaklarıyla bu programın uygulanmasına başladı. Gündemdeki

22. Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, s. 76.
23. Afet İnan, "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin...", *Tarih Araştırmaları...*, s.5.
24. Uluğ İğdemir, *50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.25. Bu program, *Ecole Methodique* diye bilenen tarihçiler grubunun en başta gelen temsilcilerinden Gabriel Monod'un ana hatlarını çizdiği *Revue Historique* dergisi programına çok benziyordu. Ancak aradaki zaman farkı 70–75 yıl kadardır.

ilk madde tarih alanında ulus çapında bir seferberliğin başlatılmasıydı. Bunun için,

> "Bu plana göre, bütün devlet ve millet müesseseleri, fakülteler, akademiler, yüksek mektepler, müzeler, lise tarih öğretmenleri, bütün mütehassıs ve münevver unsurlar, hatta geniş halk tabakaları, Türk Tarihi Araştırma Kurumuna fiili, müspet yardım ve hizmette bulunacaklar, bunu vatani milli vazife bilecekler, ve bununla mükellef tutulacaklar[25].

Ulusal ve bilimsel faaliyet gündemde şu şekilde açıklanıyordu:

> 6. A) Her türlü tarihi vesika, malzeme ve abidelerini bulmak, toplamak, muhafaza ve restore etmek;
> B) Bunların tenkidi ve tahlili metodlarla mütalaa ve mukayesesinden ve izahından çıkan ilmi esaslara dayanarak Türk Tarihinin Anahatları eserini terkip ve inşa etmek.
> 7. Milli Tarih Tezimizin ilmi zaferini temine yarayacak tarihi delilleri ihtiva eden, şurada, burada ve 'Hazinei Evrak' denilen emniyetsiz, tehlikeli ve rutubetli yerlerde dağınık ve yığın halinde duran bütün vesikaları ve bütün el yazmalarını, kitabeleri, vakfiyeleri, mahkeme sicillerini, devlet merkezinde vücuda getirilecek, modern geniş bir binada toplamak..tasnif etmek, tarih yazanların kolayca istifade edebilmelerini ...temin etmek (Kısaca belli sürelerle rapor vermek, müzeleri restore etmek ve eski tarih yapıtlarını tercüme edip yayınlamak kararı alınmıştır) 13. A. Bir mecmua veya Bulleten çıkarmak;...[26].

İkinci Türk Tarih Kongresi 20 Eylül 1937'de toplandı ve altı gün sürdü. Daha fazla kişinin aynı zamanda toplantı yapabilmelerini ve katılımı arttırmak için A ve B kısımları oluşturuldu. Böylece hem daha çok bildiri sunuldu hem de daha çok kişi katılabildi. İkinci kongrenin özellikleri kabaca şöyle sıralanabilir: Katılanların ezici çoğunluğu üniversite profesörlerinden ve araştırmacılardan oluşmuştu. Bu uzmanların yarıdan çoğu (48/90) Avrupa ülkelerinden gelmişti. Amaç, Kongreye uluslararası nitelik kazandırmaktı. Konular fazla çeşitli değildi, belirli uzmanlık alanlarını kapsıyordu. Arkeoloji, dilbilim ve antropoloji esas konulardı. Bu bilim dalları "medeniyet tarihi" anlayışıyla doğrudan bağlantılı bir biçimde ele alınmış ve zaman olarak da tarih öncesi ve tarihin ilk devirleri seçilmişti. Ve nihayet,

25. *a. g. e.*.
26. *a. g. e.*, s.26–33

Kongreye sunulan bildiriler üzerinde bir tartışma olmamış, özellikle eleştirilere hiç rastlanmamıştır. Bir maraton halinde sunulan altmış bildirinin çoğu tarih öncesi zamanlara ve arkeoloji dalına ayrılmıştı. Kongre için hazırlanan 90 bildiriden 30'u Kongrede okunmamıştı fakat sonradan okunan bildirilerle birlikte basıldı[27].

Maarif Bakanı Saffet Arıkan, Kongreye Başkanlık ederek açış konuşmasını yaptı. Konuşmasında Türk Tarih Kurumunun amaçlarını dile getirdi. Kurumun yapacağı araştırmaların bilimsel bulgulara dayanacağını ve özellikle arkeoloji, fiziki antropoloji ve eski dillerin incelenmesi tümüyle pozitif bilimlerin yöntemlerini esas alarak yapılacağından, çürütülemeyeceğini bildirdi. Bu dallarda yapılacak araştırmalar tarih öncesinin doğa olaylarıyla bağlantılı olacaktı ve Türk Tarih Tezinin doğruluğunun kanıtlanmasını sağlayacaktı (s. 2). Bu açış konuşmasından sonra Afet İnan, Kurumun arkeolojik faaliyetleri hakkındaki raporunu sundu. Raporunda Cumhuriyet yönetiminin tarih alanında yaptığı yatırımın amacına ve kapsamına işaret etti ve özellikle arkeolojinin, fiziki antopoloji aracılığıyla uygarlığın fiziki bir şekilde açıklanmasıyla bağlantılı başarılarından söz etti. Böylece İkinci Kongrenin "bilimselci" zihniyetini vurguluyordu (s. 8-15). İkinci Kongre esas olarak bir arkeoloji kongresiydi, yani en çok ilgi duyulan ve üzerinde en çok rapor hazırlanan bilim dalı arkeolojiydi. Bunun böyle olması da istenmişti. Saffet Arıkan'ın açış konuşmasında belirttiği gibi Kongrenin amacı şuydu:

> Türk Tarih Kurumu araştırmalarında, tezlerini ispat için arkeoloji ve antropoloji gibi müspet ilim buluşlarına ve bunlarla beraber Türk lengüistiğine dayanır... (yani) bunların ne olduğunu bilen alimlerce yakından bilindiği gibi, reddi kabul olmayan ilimlere dayanır (s. 2).

Arkeolojinin genel olarak pozitivist tarih düşüncesinde sağlam bir yeri vardı. Ayrıca bu bilim dalı, geçtiğimiz yüzyıl tarih yazıcılığında en büyük ilham kaynağını oluşturan ulusların kimliğini[28] maddi olarak tanımlayabilme yeteneğine sahipti. Cumhuriyet Halk Partisinin başlıca ilkelerinden biri olan ve 1937 anayasasına da giren laiklik ilkesi, maddi tanıklıkların gü-

27. *İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 20–25 Eylül, 1937, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler*, (İstanbul, 1943). (Bu bölümde dipnot verilmeden belirtilen tüm sayfa numaraları bu kitaba aittir).
28. R.G. Collingwood, *The Idea of History*, s. 58. "... doğa bilimcilerinin verileri bilimsel teorilerinin esası olarak kullandıkları gibi, hatırlanmayan tarih de sanki o zamana aitmiş gibi gösterilen verilerle yeniden inşa edilebilir."

cüyle moral değerleri açıklayarak, doğa bilimlerine hayranlığı ifade eden güçlü bir inancı simgeliyordu. Ulusçuluk teorileri alanında tanınmış yazar olan Anthony Smith'e göre, "filoloji, antropoloji, tarih, sosyoloji, arkeoloji ve folklor gibi disiplinler, etnik geçmişin idealleştirilmiş imgelerini bilginin geçerli araçlarıyla elle tutulabilir gerçekliklere dönüştürebilirler... Akılcılığa ve deneyselciliğe kendini adamış olan laik aydınlar için ise, arkeoloji ve filoloji bu yeniden yapılanmanın en güvenilir temellerini oluştururlar"[29].

1. Doğadan Çıkan "pozitif" Dil

Yukardaki laiklik anlayışının Kongre üzerindeki etkisini en iyi şekilde temsil eden bildiri Prof. İbrahim Necmi Dilmen'in "Güneş Dil Teorisinin Türk Tarih Tezindeki Yeri" başlıklı bildirisidir. Türk Dil Kurumunda önemli bir konuma sahip bulunan Dilmen 1935 yılında Burdur Milletvekili seçilmişti. 1932-1945 yılları arasında Maarif Bakanlığında çalıştı. Bir dilbilimci olarak edebiyat tarihi alanında uzmandı.

Güneş-Dil Teorisi, Türk dilini inceleyip açıklamada doğanın kaynak ve sembollerini kullanıyordu. Doğa bilimlerine hayranlık o denli aşırı bir noktaya vardırılmıştı ki artık zaman kavramı tamamen kaybolmuş ve bir dilin oluşumundaki bazı süreklilik noktaları izlenemez hale gelmişti. Seçilmiş bazı kelimeler üzerinde bu yöntemi Dilmen'in tebliğinden örnek vererek izleyelim:

> Avrupa dillerinde *Angora* ve yerli şivesine *Angara* ve *Engürü* şekillerinde geçmiş olan *Ankara* adının, hem Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi olan şehre, hem de onun yanından geçen nehre verildiği malumdür. Yalnız, bu ismin şehirden nehre mi, yoksa nehirden şehre mi geçtiği şimdiye kadar tespit edilmemiştir.
>
> Halbuki bu isim yalnız Orta Anadolu'da görülmüyor. Orta Asya'nın Şarkı Şimali taraflarında, Baykal Gölünün sularını Yenisey Nehrine ulaştıran bir nehrin adı da bütün haritalarda *Angora*'dır. Bu nehrin suladığı mıntıkaya da 'zone d'Angora' adı verilmektedir. Bu müşahede, kelimenin 'su' anlamıyla ilgisini göstermek için kafidir... bu birkaç örnek, Güneş-Dil teorisinin tarih ve coğrafya kelimelerini analiz etmekle nasıl yeni hakikatler ortaya koyduğunu göstermeğe kafidir, zannederim (s. 96-7).

29. A. Smith, *Ethnic Origins of Nations* (Oxford, 1986), s.181–2. Yazar, şöyle diyor "Geçmişini araştıran bir ulus... arkeoloji ve filoloji gibi disiplinlerden yararlanarak şiirsel mekanlar ve altın çağlar yaratabilir".

Şemseddin Günaltay'a göre Güneş-Dil teorisinin katkısını açıklamak oldukça kolaydı: İlk olarak herhangi bir karşılaştırma yapmadan Türk dilinin kaynakları toplanıyor. İkinci olarak, dilin özgün yapısı anlaşılmaya çalışılıyor, sonunda da, bu kaynaklar ve Türk Dil Grubunun yapısıyla diğer diller arasındaki bağlantılar belirleniyordu. Sonuç olarak Türk dili başka dillere benzer bulunmuştu ama yöntem bulanıktı. Böylece dillerin köklerini bulabilmek için ortaya atılan güneş-dil teorisinden yararlanılmaya çalışıldı[30]. Bu teorinin başlıca önermelerinden biri Türk dilinin ve ırkının Avrupa dilleri ve uygarlıklarının kaynağı olarak ele alınmasıydı. Güneş–Dil Teorisi ayrıca ilk ses ve kelimelerin başlangıç odağı olan güneşle bağlantı kurularak bunun Türkçedeki anlamları ve türevleri üzerinde durdu.

Güneş Dil Teorisini güçlendirecek bazı yabancı araştırmalar da incelenmiştir. O günün tarih ve dil anlayışları sonucu son derece kaba bağlantılar kuran araştırmacılar tercih edilmiştir. İkinci Türk Tarih Kongresinde sözü edilmeyen ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat incelediği ve dil ve tarih anlayışlarını destekleyen bazı çarpıcı örnekler de vardır. Şark ilimleri Doktoru H. F. Kvergic, bizzat Mustafa Kemal tarafından dikkatle incelenmiş olan "Türk Dillerinin Bazı Elemanlarının Psikolojisi" adlı çalışmanın yazarıydı. Gerek bu çalışmasında, gerekse *Etudes Türk-Sumer* adlı çalışmasında "Osmanlı dili"nin psikolojisinin Türk ulusçuluğunu ve Türk dilinin bilimselciliğini bozan bir psikolojiye sahip olduğunu savunuyordu ve Türk dilinin avantajlarını yine psikolojiyle açıklamaya çalışıyordu:

> Bugün Türk dilinin yeniden dirilmesi manzarası dikkati celbetmektedir. Tasfiye ameliyesi bugünkü "mantıka"; modern, ilmi ve teknik hayatın icap ettirdiği sayısız ve mütenevvi ıstılah ihtiyaçlarını tatmin için, yeni icat edilmiş terkiplere doğru gitmektedir (s. 44).
>
> ... Endoöropeen lisanını konuşan adam; evvela kendisini görür. Türk ise meydandaki şeyi tercih eder. Bu, iki tarzı tefrik eden ruhi tebarüz şeklidir (s. 45)[31].

Yazar yöntemini kabaca şöyle açıklamaktadır:

30. Ş. Günaltay, H. Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, (İstanbul, 1938), s. 27–8. Bu teorinin günümüzdeki bir değerlendirmesi için bakınız İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, (Ankara, 1991), s.131–169.
31. H.F. Kvergic, "Türk Dillerinin Bazı Elemanlarının Psikolojisi", Viyana 1935, Daktilo edilmiş tercüme metin, Anıtkabir 1846, C.307 ve aynı yazarın *Etudes Türk–Sümer*, Cilt. 1, Teksir edilmiş Fransızca metin, Anıtkabir 549, H.333, Ankara.

> Bizim analitik metodumuz, kullanılmakta olan bütün gramer nevilerinden ehemmiyetli bir surette ayrılır... Biz, bütün dilleri, psikoloji ilminin kanunlarına tabi olan ruhi fonksiyonları olarak telakki ediyoruz (s. 1).

Gerçekten de bu teori ve bu teoriyi destekleyen Kvergiçvari açıklamalar Türk Tarih Tezini tamamlıyor ve güçlendiriyordu. Kvergiç Türk çocuğunun en kısa zamanda en çok şeyi öğrenmek zorunda olduğunu ve 30 000 kelimelik Arapça eğitimi için tüm hayatını verecek vakte sahip bulunmadığını söylüyordu: Kvergiç'in Türk dilinde gördüğü kesinlik ve katilik dönemin pragmatizmi için son derece uygundu ve verdiği kendi deyimiyle "grotesque" örnekler "Osmanlı dili"nin Türkçeye sızmasının psikolojik zararlarını göstermeye yetiyordu[32].

Günün en tutulan kısa yollu açıklama türüne bu tür, bilimsel yöntemden tümüyle yoksun yaklaşımlar iyi bir örnek teşkil ediyorlardı. Her iki kongrede de resmi görüşü destekleyen tüm bildirilerde benzeri bir mantığın hakim olduğunu itiraf etmek gerek. Türkler uygarlıklarını Asya, Avrupa ve hatta Amerika'ya getirdiklerine göre Türk dili büyük bir dikkatle ve insanlık tarihi açısından incelenmiş olmalıydı. Bu mantıkla teori neolitik çağlara kadar uzanmıştı. Türk tarihçiler genellikle bu yaklaşımı savunurlarken yabancı tarihçiler dikkatlerini uygarlığın önemli bir noktası olan Anadolu üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Ancak Avrupalı tarihçiler, Anadolu'yu Türk uygarlığının beşiği olarak değil birçok uygarlığın dinamizmini barındırmış bir coğrafi bölge olarak ele almışlardı.

Bu teori tarih tezinin savunucularının iki yönlü amacını ortaya koyuyordu: 1. Türk dili ve ırkının devamlılığını kanıtlamak, 2. güneşin ilkel toplumlardaki tanrı tanımaz gücünü esas alarak dil sorununu "laik" bir temelde çözümlemeye çalışmak... "Böylece" diyor Şemseddin Günaltay, "güneş-dil teorisiyle Türk dili İslamın boyunduruğundan kurtarılmıştır[33]."

32. Kvergic *Etudes Türk–Sümer* adlı çalışmasının girişinde Osmanlının yol açtığı hatalı çağrışımlar nedeniyle Türk çocuklarının dil öğrenimindeki zorluklardan söz ediyor ve şu örneği veriyor: "Bir Türk çocuğunun psikolojik ve fizik emeği –ki bu lüzumsuz bir çabadır– Osmanlı dilinin neden olduğu mantık dışı anlam bağlantılarını bilinç altına atmak ve itmektir. İşte komik bir örnek: karar (vermek): ve yarı–Türkçe türevleri: şu fikirlere yol açmalıdır: yargı yetkisi, otorite eğilimleri, hükümet kararları vb. + (doğal bağlantı): kara–, vb: siyah, hüzünlü, kasvetli ve pis kavramları. + (ikincil bağlantı, öznel farklılıklar) *kazanç, kar, kıta, pislik, karın, karıştırmak* vb. işte pislenen, hüzünlenen, kasvetli bir hale gelen hükümet kararları vb. vb." (s.5) Yazarın, bu tuhaf bağlantıları neye dayanarak kurduğu, hangi kaynaklardan yararlandığı tümüyle belirsizdir.

33. Ş. Günaltay ve H.R. Tankut, *Dil ve Tarih Tezlerimiz*... s.27.

Türk tarihçiler, sadece arkeoloji dalında da olsa uzmanlaşmanın en ileri bir noktaya gittiği bu anda bile etraflı araştırmalar yapmış bilim adamlarının tutumlarından yararlanamadılar. Ancak E. Pittard gibi kendini Türkçülüğe adamış birkaç kişi Anadolu toprakları üzerinde Türklüğün üstünlüğünden söz etti.

Kongrede, doğa yasalarını ve doğanın laik güçlerini Türklükle bağlantılı bir biçimde vurgulayan bildiriler olduğu gibi, Türklerin Hristiyanlık gibi diğer bazı dinlerle ilişkilerine dikkatleri çeken bildiriler de vardı. (s. 887-95)). Nevzat Ayas ilkel Türklerin soyut kavramları doğa güçleriyle bağlantı kurarak açıkladıklarını ileri sürmüştü. Ayas'a göre bu durum İslamın doğadan aldığı özellikleri de etkilemiştir. Doğa yasalarını bilimin temel taşı olarak ele alan Ayas, en eski Türklerin dahi bilimsel eğilimler içinde olduklarına dikkatleri çekmek istiyordu. Bu özellikleri İslamdan önce ve sonra olmak üzere iki bölümde ele alıyordu:

> Sosyolojik teorilere göre iptidai Türk cemiyetinin zihniyetini, dini ve sihri insanların içinde aramamız gerekiyor. Şu halde bu zihniyete bağlı olan tabiat kanunu mefhumunu da o sahada araştıracağız. Fakat bu araştırmaya başlarken her şeyden evvel Türk kelimesinin iştikakî ve lügavî kıymeti dikkatimizi çeker. Türk kelimesinin kökünü teşkil eden 'töre' veya 'türe'nin başlıca manaları arasında kanun, nizam, kaide, adet, din, ırk da vardır. Eskiliği Türklüğün hemen hemen menşelerine kadar dayanan bu kelime, milletimizin kanun ve nizam mevhumunu ne kadar erken sezdiğini gösterdiği gibi, onu kendine ad yapacak kadar benimsediğini de anlatır; *tur* kökü yüksek ve cins manasına geliyor. Türk bu köke bağlanırsa *türe*'nin mastarına göre üreyip artmış, yükselmiş millet demek olur. Türklerin kanunla yükselmeği ve artmağı birbirine bağlı gördüklerini de ifade edebilir (s. 821).

Yusuf Ziya Özer'in "Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar" başlığı altında sunduğu bildiri de doğanın güçleri ile Türk uygarlığının gelişmesi arasında sıkı bağlantılar kurmaktadır (s. 121)).

Şemseddin Günaltay (1883-1961) tarafından sunulan kayda değer bir başka bildiri de, Türklerin İslam akılcılığına ve İslamın dünyevi ögelerine yaptığı katkılara dikkatleri çekmekteydi. Günaltay Lausanne'da doğa bilimleri eğitimi görmüştü. Ziya Gökalp'in etkisinde kalarak tarih araştırmalarına ve eğitimine başladı. Daha sonraları üniversitede Türk ve İslam toplumları tarihi dersleri verdi. Üzerinde durduğu dönem İslam öncesi ve özellikle de Selçuklu dönemiydi. Selçuk istilalarının İslamın gelişmesi yö-

nünde herhangi bir olumsuz etkisi olmadığını savunuyordu: tam tersine Osmanlı öncesi Türklerin İslama katkılarının olumlu yönde olduğunu vurguluyordu:

> ... Selçukiler ilk günden itibaren müstakil olarak sahneye çıkmış, yüksek seciyelerle mücehhez, canlı ve özlü milli bir orduya istinat ediyorlardı. Orta Asya'nın yüksek yaylalarından inen Selçuk Türkleri ne Bağdat'ı çürüten yalan, riya, gammazlık, bühtan, nifak, müsadere, rüşvet ve ihtilas gibi ahlaki rezaletlerle ülfet etmiş, ne de mezhep mücadeleleriyle manen bozulmuşlardı. Tabiatla mücadele ede ede yetişen bu insanlar, tabiat kanunlarını kavramış, realiteye, müspet düşünmeye ve görmeye alışmışlardı (s. 365).

Şemseddin Günaltay bildirisinde İslam dünyasının skolastik dogmatik düşünürleriyle, bilimsel akılcı Türk düşünürleri arasındaki farklılığa işaret ediyordu. Bu görüşüne örnek olarak yeteneklerini ve başarısını Türklerden aldığı eğitim ve kültüre borçlu olduğunu savunduğu Abbasi Halifelerinden Memun'u göstermektedir:

> Türk illerinde müspet ilimler çerçevesi içinde inkişaf eden dimağı; başta Kuran'ın mahiyeti olmak üzere; akıl ve mantığa uymayan gayri ilmi her şeye karşı isyan etmiş, laik kültürü umumileştirmek emeliyle geniş nispette bir tercüme ve telif faaliyetini başlamıştır. Felsefe ve laik ilimler hakkında Memun devrinden itibaren başlayan telif faaliyetinin başında, bilhassa Orta Asyalı Türkler gelmektedir (s. 353).

Diğer yandan da Gazali'yi Müslümanlar arasında dogmatik inançlar yaymakla ve seküler ve felsefi bilimleri mahkum ettiği için suçlamaktadır (s. 363).

Kongreye katılanlardan Prof. H.R. Tankut, dil ve ırk sorunları üzerine yaptığı konuşmasında bu iki özelliğin birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu köklerini tarih öncesi zamanlardan aldığını savunmuştur. Tankut'a göre sosyoloji bu durumu açıklamaya yeterli değildir; dilin mantık ve psikolojisinin sosyolojik olduğu kadar ırksal bir olgu olduğunu da ileri sürmektedir:

> Sosyolojinin de dil üzerindeki tesiri çok geniştir. Böyle olmakla beraber ırki şartların çok defa bu tesiri şiddetle karşıladığı ve çok defa yolundan çıkardığı müşahede ediliyor. Bu mukavemet lengüistleri şaşırtıp, düsturlarını altüst eden ırkî bir aksülâmeldir... Halledilemeyen ve muamma

halini muhafaza eden birçok fonemler, mazinin derinliklerinde bulunduğu kabul edilen bir substratum'a, en derin ve ilk kültür varlık tabakasına atf ve rica edilir. Bu substratumda ise esas, ırkî unsurlardır. Eğer zahirde ayrı ayrı ve yekdiğerine yabancı gibi görünen bir çok dillerin hakikatte ve esasta bir tek dil yani Prototürk olduklarını söyleyebiliyorsak bu, bulduğumuz yeni lengüistik kuralların bu ilmi esaslara istinat etmesindendir (s. 223).

Prof. Reşit Rahmeti Arat, ise "Türklerde Tarih Zaptı" isimli bildirisinde doğal güçlere, doğal koşullara dayanan zaman kavramını ele almıştı. Bu bakış açısıyla toplumların yarattığı takvimleri değerlendirdi. Çin verileri üzerinde yapılan çalışmalardan oluşan ikincil kaynaklardan yararlanarak sunduğu bu bildirisinde değişik hayvanların ve iklim güçlerinin zamanların dilimlenmesi konusunda nasıl etken olduğunu anlatmaktadır (s. 333-337).

Antropoloji de genel olarak tek pozitif bilim gibi ele alınıyordu. Tabii Türk ırkının belirlenmesi için fiziki antropoloji daha elzem addediliyordu. Bu genel eğilimin en başta gelen savunucusu Kongre'de saygın yerini almış bulunan bir tıp doktoru, Şevket Aziz Kansu idi. Kansu antropolojiyi şöyle tanımlıyordu:

> Antropoloji beşeriyetin bilimidir. Zoolojinin bir koludur... İnsanoğlunu hayvan türlerinden biri olan insanoğlunu hayvanlardan ayıran şey insanların anatomisi ve fizyolojisidir... Genel olarak sosyolojinin, fiziki antropolojinin bir kolu olduğunu söyleyebiliriz, daha da doğrusu etnolojik antropolojinin bir dalıdır[34].

Kansu'nun İkinci Tarih Kongresine sunduğu bildiri Selçuklular üzerine yapılmış bulunan antropolojik çalışmalardı. Bildiri Selçuklu halklarının fiziki antropolojik özellikleri üzerinde duruyordu. Diğer bir bildirisi ise Ankara yakınlarındaki bir yörede yapılan arkeolojik bulgularla ilgiliydi (s. 35-49).

Yukarda verdiğimiz bildiri örnekleri de göstermektedir ki, İkinci Türk Tarih Kongresi, aslında bir "ulusal bilimsel atılım" özelliği taşımak-

34. S.A. Kansu, *Antropoloji Dersleri*, (İstanbul, 1938), s.ii–iii. Kansu burada antropoloji ile sosyolojiyi neden birbirinden ayırdetmediğini etraflıca açıklıyor. Önce, yaşayan varlıkların toplumları oluşturduğunu ve bu nedenle biyolojiye eşit olan başka bir gruplaşmadan söz edilemeyeceğini söylüyor. İkincisi, sosyolojiyi toplumlar içinde belirli kurallara sahip bir dal olarak görürsek toplumsal yasaların biyolojik yasalar tarafından belirlendiği gerçeğini unuturuz, diyor. Ona göre, toplumda hayat genel hayat gibidir ve bunun incelenmesi ancak etnoloji ile yapılabilir.

tadır. Ziya Gökalp dönemini izleyen ulusçu-politikacı tarihçiler gerçekten de tarih bilimine önderlik etmekten çok içinde bulundukları siyasi şartların peşinden giderek sık sık yüzeysel bir şekilde akım değiştirmişlerdir. O günlerde sosyal bilimleri ancak arkeoloji ve antropoloji çerçevesinde kavramak isteyen bir siyasal anlayış vardı, yani kısaca pozitivizm en ilkel ve kolaycı bir şekilde yani doğa bilimlerinden başka bir şey olmayan bir bilim felsefesi olarak ele alınmaktaydı. Kongre bunun belirgin bir gösterisidir.

2. Ulusun Topraklarının Tanımlanması: Arkeoloji

Etnik ulusçuluğun (Türkçülük) ulus-devlet anlayışıyla merkezileşme yönündeki tedrici gelişimi içinde ulusun topraklarının bilimsel olarak tanımlanması çalışmaları gündeme gelmişti. Bu noktada coğrafyanın tarih içindeki rolü belirleyici bir rol olarak görülüyordu. Birincisi, Türkler Balkanlardan çekildikten sonra kendileri için sabit bir referans noktası arıyorlardı ve bu da Anadolu'dan başka bir yer olamazdı. İkincisi, kurtuluşu pozitif bilimlerde bulmuşlardı ve fiziki coğrafya bu yolda vazgeçilmez bir gereklilikti. Üçüncüsü, Avrupalı bazı tarihçiler ve arkeologlar da Anadolu toprakları üzerinde yapılacak kazılara sonsuz ilgi duyuyorlardı. Değişik nedenlerle de olsa, farklı halkların bilim adamlarının bir noktada birleşmesi iyi bir rastlantı idi. Ve bu rastlantı Türk tarihçilerin fiziki coğrafya, fiziki antropoloji ve arkeolojiyi başlıca bilim dalları olarak seçmelerine arka çıkıyordu. Bu nedenle vurgu, kolaylıkla arkeoloji, dilbilim ve folklor üzerine kondu ve Orta Asya ile coğrafyaya dayanan bir tarih benzerliği oluşturulmak için zemin hazırlandı. Anadolu Türkleriyle Orta Asya Türklerinin henüz önerme düzeyindeki benzerlikleri, kazılar yoluyla "coğrafi tarih" haline dönüştürülecekti.

Burada Türkiyeli tarihçiler yine Aydınlanma Çağı anlaşıyla coğrafi etkenlerin özellikle altını çizerek pozitif bilimlere bağlılıklarını gösteriyorlardı. Aslında 18. ve 19. yüzyılların Avrupa düşünce akımlarının basit bir beraberliğini temsil ediyorlardı. Hamit Sadi Selen coğrafya disiplinindeki bu gelişimi şöyle açıklar:

> "18. yüzyılda tabii coğrafya sahasında büyük hamleler oldu. Tabiat bilimlerinin çok değer kazandığı bu devirde coğrafyada insana pek az yer veriliyordu... 19. asır başında coğrafyanın tarih ile ilgisi azalıyor, buna mukabil yeni vücut bulan jeoloji ile sıkı bir bağlılık kuruyordu. Böylece

coğrafyada yeniden bir ikilik ortaya çıktı. Bu defaki ayrılık tabii ve beşeri coğrafya şeklinde kendini gösteriyordu. Bu devirde coğrafyaya müspet bilim mahiyeti vermek gayreti onu daha ziyade tabii sahaya sevkediyordu. Çünkü insan iradesinin etkisi altında bulunduğu kabul edilen tarihi ilimlerde pek az müspet bilim karakteri görülüyordu"[35].

Başka bir deyişle, İkinci Tarih Kongresine katılan birçok Türk tarihçi tarafından coğrafya, tarihin bir yardımcı dalı değil tarihin gelişiminde neredeyse tayin edici bir etken olarak ele alınmıştı.

Tarihin köklerinin coğrafya ile açıklanması yaklaşımı Birinci Türk Tarih Kongresindeki önemli tartışma konularından biriydi. Oysa İkinci Tarih Kongresinde ulusal coğrafya anlayışı belirginleşmiş, bütün dikkatler Anadolu toprakları üzerinde toplanmış ve dünya çapında ırksal kök benzerliği arayışları yerini arkeolojik kalıntılarla kurulacak benzetmelere bırakmıştı. Fakat gene de Anadoluculuk olarak tezahür eden bu ulusçuluk sınırlı bir bölgecilik anlayışı olarak kalmaya mahkumdu; çünkü, Orta Asya'daki Türk kökleri ulusal kimliğin oluşturulması ve eğitimi üzerindeki derin izlerini koruyordu.

1930'ların öncü arkeologları[36] Anadolu toprakları üzerinde neredeyse yeniden bir doğuş meydana getirdiler. Böylece arkeologlar, son derece romantik bir "pozitivizm"le daha sonra "Anadoluculuk"[37] diye adlandırılacak olan bir akımın doğmasına önayak oldular. Kültürel ve ekonomik çağrışımları olan bu akımla tarihi bakış açıları Türk Tarih Tezinin etrafında daha sıkı bir şekilde kenetlenmiş oluyordu. Türk ırkıyla ve diliyle tarih öncesi ve Osmanlı öncesi bir bağın kuruluşu güçlü bir ulusal bilincin başlıca kaynakları olarak görülüyordu. Aslında Anadolu topraklarının üzerinde ve derinliklerinde bulunanlar, buralarda Türklerle bir irtibatı kurulamayacak

35. Prof. Dr. Hamid Sadi Selen, "Tarih ve Coğrafya'da Konu Birliği", *Atatürk Konferansları II* (Ankara, 1970), s.31

36. Anadolu'da ilk kazılar 1871 yılında Truva'da, Heinrich Schliemann tarafından gerçekleştirilmişti. Daha sonra Alman uzmanlar tarafından Türkiye'de bir arkeoloji cemiyeti kuruldu ve yirminci yüzyılın ilk on yılında bazı Türk uzmanlar da Alman meslektaşlarının çalışmalarına katılmaya başladırlar. Fakat birçok bölgelerde gruplar halinde örgütlü katılım 1930'lardaki tarih çalışmalarıyla ivme kazandı. O dönemin arkeoloji çalışmalarının genel bir açıklaması için bakınız Afet İnan, "Contributions to the Turkish History Through the Research Activities of the Archeological Section of the Turkish Historical Society Between 1943–1948", *Belleten*, Cilt 13, s.51, Temmuz, 1949. Ve, "Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti", *Belleten*, Cilt NN, s.5–6, 1938, ayrıca bakınız Kurt Bittel, "Atatürk ve İlköz Tarih Araştırmaları", *Belleten*, Cilt III, s.10, Nisan 1939.

37. "Anadoluculuk" denilen bu akımın başlıca temsilcileri Cevat Şakir Kabaağaçlı [Halikarnas Balıkçısı], Sabahaddin Eyüboğlu ve Azra Erhat idi.

birçok uygarlığın, birçok ırkın, birçok kültürün yaşamış olduğunu gösteriyordu. Bu karmaşık durum 1932-1943 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla bazen açıklığa kavuşuyor, bazen ise tarih tezinin kanıtlamak istediğinin tam tersi durumlar ortaya çıkıyordu.

Anadolu uygarlıklarını adlandırma ve eşleştirme işlemine dayanan bu çelişkili tez, bazı arkeoloji dergilerinde hala yer almaktadır[38]. Başlıca iki ayrı yaklaşım olarak görebileceğimiz bu fikirler şu iki farklı kökene dayanıyordu: Birincisi, arkeoloji 19. yüzyıl Batı Avrupa ülkelerinde gelişmişti ve bu ilginin amacı klasisist akımdı yani Bizans, Yunan ve Roma uygarlıklarının köklerini belirleyen kanıtların bulunması... Böylece Anadolu bu değerli topraklarıyla Avrupalıları her yerden fazla cezbediyordu. İkincisi, Türklerin bu konu üzerindeki dikkati kimlik sorunlarıyla ilgili arayışlarına dayanıyordu ve kültürel bir amaca yönelikti. Türk arkeologlar Anadolu topraklarından kazarak ne çıkarırlarsa bunun eski Türk tarihine ait olacağına inanmak istiyorlardı. Daha sonra, bu bulguların bütününü ya da bir kısmını "Türk uygarlığı" ya da çok yanlış bir biçimde tarih öncesindeki ve tarihin ilk dönemlerindeki "Türk ulusu" olarak adlandırıyorlardı. Birçok uygarlığın Anadolu toprakları üzerinde yaşamış olması hem arkeologları hem de tarihçileri bir bilmece içine sürüklüyordu. Türk Tarih Tezinin savunucuları bu çekici bilmecenin büyüsünü pragmatik kaygılarla bozdular ve Anadolu'da birçok uygarlığın yaşamış olması gerçeğini yanlış bir yorumla mutlak bir Türk kökenine bağlamaya çalıştılar[39].

Anadoluculuğun bu son yorumu en açık seçik bir biçimde İkinci Türk Tarih Kongresine katılan Remzi Oğuz Arık'ın düşüncelerinde yer alıyordu. Arık, 1899'da Kozan'da doğmuştu. 1926-31 yılları arasında Paris'te sanat tarihi ve arkeoloji öğrenimi gördü. Dönüşünde Tarih Tetkik Cemiyetine girdi ve Yalova, Alişar, Niğde, Güllüdağ, Çanakkale, Truva ve Alacahöyük'te kazılara başladı. Birçok uluslararası arkeoloji kongrelerine de katılan Arık 1935 yılında Tarih Kurumunun resmi üyesi oldu ve Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde sanat tarihi öğretmeye başladı. 1940'dan

38. Colin Renfrew (Cambridge Üniversitesi Arkeoloji profesörü) Hint-Avrupa dillerinin menşeinin Batı ve Orta Anadolu olduğunu ileri sürüyor ve bu dil ailesinin bir alt grubu olan Farsça ve Urdu dili gibi dillerin de Doğu Anadolu kökenli olduğunu iddia ediyor. *New Scientist*, 28 Ocak, 1988, s.64–5.

39. "Hititlerin kendileri ve Boğazköy'deki başkentleri bile Batılaşmış Türklerin gözünde kültürel odak noktasının İstanbul'dan Ankara'ya kayması için bir neden olarak ele alınmıştı. Böylece laik ve sınırları belli olan bir Türkiye'den söz etmek de daha kolay oluyordu", diyor A. Smith, *Ethnic Origins*, s.162.

sonra tekrar kazılara katıldı ve Hayat ile Manisa'da birer müze kurdu. Birçokları gibi o da aktif politikadan geri duramadı; 1946'da Demokrat Partiden Seyhan milletvekili seçildi. 1952'de ise, Köylüler Partisi[40]'ni kurarak bu partinin başkanı oldu.

Remzi Oğuz Arık başlangıçta bir "Turancı"ydı daha sonra bölgeci yani esas olarak topraklarıyla tanımlanan bir ulusçu oldu. Siyasi açıdan "sağ-kanadı" temsil etmesine rağmen daha sonraki sol eğilimli Anadolucular üzerinde çok önemli etkileri olmuştu. "Proto-Hititler Üzerine" (s. 863-74) adlı bildirisi Kongre için hazırlanmıştı fakat kongrede okunmadı. Okunan ve okunamayan öteki bildirilerle birlikte basılan bu yazıda, Arık filolojik bulguları, Proto-Hititlerin Orta Anadolu'da çok zengin bir hayat sürdürdüklerini kanıtladığını ileri sürüyordu. Ayrıca, onların da Türkler gibi Orta Asya'dan geldiklerini, Türklerle özdeş olmasalar bile mutlaka onlara çok yakın olduklarını savunuyordu. Tüm bu yorumlarını Alacahöyük'teki bulgulara dayandırıyordu:

> Anadolu'nun protohistuarında Bakır Çağı büyük bir çağdır. Bu devrenin Anadolu'daki hakim mümessillerini biz yalnız Proto-Etilerde bulmaktayız. Yine asianique oldukları malum olan ve Palaumnili cemaatinden daha çok elemanları ele geçen (mesela Tel-el- Half) Hurrilerin bu hususiaki rolleri oldukça müphemdir... Böyle Eclectique bir medeniyetin karşısında Proto-Etilerin Alacahöyük'te yükselen ve bütün kendilerinden sonra gelen devrelere damgasını vuran şahsiyeti ne kadar mütebarizdir (s. 871).

R. O. Arık her zaman, Selçukluların gelişiyle en yüksek kültür düzeyine ulaşan Anadolu'nun coğrafi önemini vurgulamıştı. Böylelikle, Türk tarihinin en önemli dönemini "Küçük Asya'da Oğuz Boylarının başarılarının dönemi" -yani kısaca Anadolu- olarak görmektedir. Bizanslıların, Romalıların, Yunanlıların, Ermenilerin yaratamadığı devamlılığı Türklerin Anadolu toprakları üzerinde yarattığını savunmaktadır[41].

40. H. Emin Sezer, *Remzi Oğuz Arık* (İstanbul, 1976).

41. R. Oğuz Arık, "Tarihimizin Öğrettikleri", *Ankara Üniversitesi Haftası: Kars,* Temmuz 1942, (Ankara, 1944), s. 19, 23. Ayrıca aynı yazarın, *Coğrafyadan Vatana* adlı kitabına da bakınız. (İstanbul, 1983), s. 15. Coğrafyadan Vatana isminden de anlaşılacağı gibi, yazar coğrafi sınırlarla belirlenen toprağa ve coğrafyaya bir şahsiyet atfetmektedir. Ortak tarihin esas olarak bu coğrafi alana dayandığını ileri sürmektedir. Böylece Türkler Anadolu'yu bir millet, bir vatan ve bir uygarlık yapmışlardı. Fakat sol kanat Anadolucular Anadolu'nun zengin ve çeşitli kültürü ile Türkleri bugünkü haline getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Niyazi Berkes de Kemalist tarih yazıcılığının geleneksel olarak Ortodoks İslamla özdeşleştirilen Türklerin aslında dünyanın bütün büyük dinleriyle çok çeşitli ilişkileri olmuş, belki de tek halk olduğunu ortaya çıkardığını savunmaktadır. *The Development of Secularism in Turkey,* Montreal, 1964.

Hamid Zübeyr Koşay (1897-1984), dönemin en önde gelen arkeologlarından biriydi. Ufa, Rusya'da doğan Koşay, orta öğrenimini Selanik'te tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmişti. İstanbul Üniversitesinde etnografya ve Macarca eğitimi gördü ve daha sonra yüksek öğrenimini bitirmek için Macaristan'a gitti. 1923'de Türkoloji ve Dilbilim dalında doktora derecesi aldıktan sonra kütüphane ve müzelerde araştırmalarını sürdürmek amacıyla Berlin'e geçti. 1925 yılında Türkiye Maarif Bakanlığında çalışmaya başladı. Ulusal ve uluslararası birçok kültür ve tarih kurumunun üyeliğinde bulundu[42]. Ankara'daki Etnografya müzesinin kurucusu da H.Z. Koşay'dır. Çok iyi bir eğitim görmüş olan ve Tarih Kurumunun kurucuları arasında bulunan Koşay'ın etnografya çalışmalarına ve bilimsel kazılara katkıları önemli boyutlardadır. Koşay, tarih alanındaki etkinliklerin uzman bir öncüsüydü, ancak siyasi bir öncü olmadı. Bu açıdan diğer birçok tarihçiden farklıydı.

İkinci Kongrenin ilk bildirisini Koşay verdi. Konusu Alacahöyük kazıları olan bu bildiride bulguların tarih bilimine katkılarını özetledi. Dikkat çektiği en önemli noktalar şunlardı: 1. Alacahöyük Hititlere ait büyük bir tapınaktır; 2. tapınağın yapımında kullanılan planların bir kısmı bu bölgede bulunmuştu; 3. bu kazı arkeologların, tarih öncesi ve tarihe ait dönemlerde rastlanan kültürel katmanlar üzerinde gözlem yapabilmesini sağlamıştır. Koşay, kendi dalında kolaya kaçmamış sabırla gerekli yöntemleri izlemiştir.

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin başlıca ilgi alanı arkeolojik kazılar üzerinde yoğunlaştığından, kazıların temelini oluşturan Anadolu gerçeğinin nasıl algılandığını kısaca gözden geçirmek gerekmektedir. Bu noktada iki yaklaşım olduğunu belirtmeliyiz. Bir varsayım Anadolu'nun, değişik uygarlıkların kanıtları olarak ele alınan arkeolojik bulgular açısından özgün ve özel olduğu yolundadır. Bu varsayımın savunucularından biri olan Dr. Clemens Bosch, Kongre'ye "Tarihte Anadolu" adlı bir bildiri sunmuştur. Bildirisinde Anadolu'nun sadece uygarlıkların bir geçityolu olmadığını aynı zamanda kendine özgü kültürel yanları bulunduğunu savunmuştur. Bosch'a göre Anadolu kültürünün belirgin özellikleri örneğin Bizans mimarisini etkilemişti (s. 801).

Diğer bir varsayım ise Anadolu toprakları üzerinde ve içinde birçok

42. Amiral Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, (Ankara, 1983), s.256.

kültür ve uygarlıkların ya tek başına ya da birbirlerine karışarak varlıklarını sürdürdükleri ve Anadolu bulgularının Anadolu'ya özgü olmadığı anlayışıdır. Kültür ve tarih açısından bakıldığında, Anadolu kendine has özellikler taşıyan bir coğrafi alandır. Komşu ülkelerin kültürleriyle bir bütünlük içinde görülemez[43]. Aslında bu tartışma Kongrede büyük ölçüde bir kenara bırakılmıştı; çünkü arkeologlar bilimsel yorumlardan çok somut bulgularla ilgilenmeyi seçmişlerdi. Bugün bazı arkeologlar Türkiye'de 1980'lerin hükümetlerinin özellikle Selçuk ve Osmanlı dönemiyle ilgili kazıları teşvik ettiğini tarih öncesi ve tarihin ilk dönemlerine ait kazıları daha az önemli bulduğunu vurguluyorlar. İkinci Kongrenin açış konuşmasını yapan H.C. Çambel'in kızı arkeolog Prof. Dr. Halet Çambel, 1980'lerdeki siyasi tutumun da aynı 1930'lardaki tutum gibi dogmatik olduğunu vurgulamakta, 1930'lardaki gibi bazı açılardan haklı da çıkarılamayacağını söylemektedir[44]. Seçilen zaman diliminin, yani kazıların Osmanlı devrine mi Selçuklu devrine mi yoksa daha eski dönemlere mi yönelmesi gerektiği konusu yine iktidarlara bağlı kalmaktadır.

Yine Kongre'ye dönerek, Avrupalı tarihçilerin ve arkeologların genel eğilimlerine bakacak olursak, onların Anadolu'da yapılan kazılara büyük ilgi ve heyecan duyduklarını söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Anadolu'nun antropolojik, arkeolojik ve kültürel özellikleri, onlar için en az Türk arkeologlar ve tarihçiler için olduğu kadar önemliydi. Buna rağmen bu Avrupalı uzmanların çoğu, Anadolu'yu, üzerinde yaşayan Türklerle kültürel açıdan bir özdeşlik içinde görmüyorlardı. Genel olarak yaklaşımlarının tarafsız olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Dr. Marinatos, Anadolu'nun birçok kültürler yarattığını söylemiş ancak Türklerin Anadolu üzerinde özel bir yeri olduğunu belirtmemiştir. Vurgusunu şöyle bir cümle ile yapmıştı:

43. Anadolu'nun arkeolojik önemi üzerine görüşlerini açıklayan bir yazar şöyle diyor: Anadolu özgürdür çünkü birçok kültürün geçiş yolu olmuştur. Fakat Anadolu'yu sadece kültürlerin bir geçit yolu olarak tanımlamak yeterli olmaz. Her iki yaklaşım da gerçeklerden uzaktır. 1934–1940 yılları arasında Türk Tarih Kurumunun katkısı belirleyici olmuştur. Arkeoloji alanındaki ulusal seferberlik bunu izleyen kazılar açısından çok önemlidir. Siyasi yorum tamamen farklı bir şeydir, siyaset adamları tarafından önceden kararlaştırılmıştır. Dr. Machtel Mellink, "Anatolia, Old and New Approaches", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cilt 110, No.2.

44. Halet Çambel, İkinci Türk Tarih Kongresinde arkeoloji ve bilimin yerini ve siyasi önderlerin rolünü şöyle açıklıyor: "İmparatorluğun yozlaşması ve çöküşü sonucu Atatürk bilimsel ve akılcı görüneni seçmek zorunda kalmıştı. Halkı, başlıca amacı olan laiklik konusunda ikna edebilmek için akılcı olması şarttı". H. Çambel 1980'lerde ise özellikle Osmanlı ve Selçuk dönemine ait kazılara öncelik tanınmasının ve kaynakların sadece bu alanlara ayırılmasının arkeologlar için aynı derecede kısıtlayıcı bir siyasi yaklaşım olduğunu belirtiyordu. Özel bir mülakattan, Mayıs 1988, Arnavutköy.

Beşeriyetin beşiği Asya'dır, fakat kültürün beşiği Anadolu'dur (s. 170).

N. Fettish ve O. Menghin da Türk ırkına herhangi bir gönderme yapmadan, böyle bir bağ kurma gereği duymadan Anadolu üzerine araştırma yapmış diğer katılımcılardı. Menghin, Anadolu'nun Batı üzerindeki etkisinden söz etmekte fakat bunu Türk uygarlığına ya da Türk uygarlığının bıraktığı izlere bağlamadan yapmaktaydı. Bu uzmanların yaklaşımları esas olarak tarafsız yaklaşımlardı (s. 338).

Ancak bunların yanı sıra H.G. Guterbock (s. 177) ve E. Pittard gibileri, Türk'leri Hitit'lerin ataları olarak ele alıyorlardı. Pittard, insanlığın tarihini doğanın tarihi ile bağlantılı gördüğünden, ırk ve tarih arasında yakın bir bağlantı kuruyordu. Ona göre, "ırklar gruplaşarak, yeniden gruplaşarak Avrupa haritasını meydana getirmişlerdi...ve bunu siyasi zorunluluğun ve fırsatların iradesiyle yapmışlardı"[45]. Pittard, bu noktadan hareketle değişik ırksal gruplardan meydana gelen Türk halkının de hem Avrupalıların hem de Asyalıların özelliklerini taşıdığını ileri sürmektedir. Türk tarihçileri üzerinde esas etki bırakan ise, Pittard'ın kaba ırk ayrımları konusundaki eleştirilerinden ziyade antropometrik çalışmalarıdır.

Pittard, Türk ırkının kaynağı üzerinde çalışmış ve arkeolojik bulgulardan antropolojik sonuçlar çıkarmıştır. Amacı Orta Asya ve Türklük arasında bağ kurmak ve Orta Asya Türk ve Anadolu'nun özellikleri arasında benzerlikleri zorlamaktı. Bildirisinde şunları söylemişti:

> ... Binaenaleyh, Anadolu'nun bugünkü brakisefal insanlarını, Asya'nın bu kıtasının yerlileri, yani cetlerinin işgal etmiş oldukları aynı geniş sahada oturmakta olan insanlar farz ve tasavvur edebiliriz. Bugün bu kavimler başka başka isimler taşımaktadırlar; Anadolu'da Türk'tür. Ancak, bunların ırk itibariyle aynı menşeden çıktıkları, hepsinin aynı esasa mensup olduğu pek güzel tasavvur olunabilir (s. 72).

Bundan başka bir Türk tarihçisi olan M. Mansel, Yunan kültürünün kaynağının da Orta Asya olduğunu ve Anadolu topraklarının filtresinden geçtiğini ispatlamaya çalışmaktaydı:

45. Yirminci yüzyılda birçok tarihçi Gobineau'yu eleştirdi ve ırksal durumu başka biçimlerde açıklamaya çalıştı. İşte Eugene Pittard, Türk tarih yazımı üzerinde etkili olmuş böyle bir antropologdu. E. Pittard. *Race and History*, (New York, 1926).

... muhtelif çağlarda vuku bulan muhtelif muhaceretler neticesinde, Anadolu'nun Orta Asya kavimlerinin ikinci bir ana yurdu haline geldiği görülüyor. Fakat bu dalgaların ekserisi burada kalmamış, Garba doğru ilerleyerek Avrupa'yı ve bu meyanda Ege Havzasını dahi işgal etmiştir (s. 210).

3. Türk-Osmanlı Tarihi: Sosyoloji ve Ekonominin Yöntem Sorunları

Aslında sosyal tarih ile ekonomi tarihi bu Kongrede önemli bir yer tutmuyordu. Ancak Osmanlı tarihi üzerine hazırlanan bazı bildiriler imparatorluğun tarihini disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemeye çalışıyorlardı. Diğer bazıları ise oldukça yüzeysel bir biçimde Osmanlıların tarih içindeki rollerini ele alıyorlardı. Aslında gerek sosyoloji gerekse ekonomi Türk tarihçiliğini disiplinlerüstü işlevsel yorumlardan biraz olsun uzaklaştırmayı başarabilmiş disiplinlerdir.

Osmanlı tarihi üzerinde araştırma yapma konusundaki genel isteksizlik, -örneğin Afet İnan'ın bildirisinde- belirgindi: İnan Osmanlı tarihi, yani "karanlık çağ" üzerine çok az şey yazmıştı. Yazdıkları arasında popüler okuma parçaları olarak değerlendirebileceğimiz Piri Reis Haritası gibi çalışmalar vardı. Birçok yerde Osmanlı geçmişini hem yücelten hem de küçümseyen yaklaşımları birlikte sergiliyordu. Bir yandan da Tanzimat döneminin önderlerini muhafazakârlıkla suçluyor ve onların ulus idealini kavramadıklarını ileri sürüyordu. Bunu yaparken de imparatorluk içindeki çeşitli ulusçu hareketleri çöküşün nedeni olarak ele alıp bu hızlı gelişme karşısında bir üzüntü ve pişmanlık dile getirebiliyordu. Bu çelişkili yaklaşımları sergileyen bir makalesi "Türk Osmanlı Tarihine Bir Bakış"dır[46]. Bu makalenin özünü kısaca şöyle özetleyebiliriz: Eski Türk beyliklerinden biri altı yüzyıl süren bir imparatorluk kurmuştur. Ancak Osmanlılar Türklerden hoşlanmazlardı. Avrupalılar ise Osmanlıları küçük görürdü. Avrupalılar Türkleri barbarlar olarak değerlendirirdi ve Osmanlılar da Türklere karşı bu bakış açısını benimsemişlerdi. Bu nedenle Türkler Avrupalılara karşı bir hayranlık duymaya başlamışlardır.

46. Afet İnan, "Osmanlı Tarihine Bir Bakış ve Türk İnkilabı", *Ülkü*, Cilt 10, Ekim 1937, s.99.

Aynı tarihçinin, kongrenin sonunda sunduğu "Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına bir Bakış" adlı bildirisi de yukarıda sözünü ettiğimiz makalesiyle hemen hemen aynıdır. Bu bildiride Osmanlı tarihindeki bütün olumlu noktaların Türk'lerin varlığına bağlı olduğunu ve zaten imparatorluğun da Türk'lerin yaşadıkları bölgede kurulup geliştiğini söylemektedir. Böyle bir mantığın sonucu Türk'lerin olumlu katkılarının çok büyük olduğu, ancak daha sonra bazı kişilerin yani önderlerin iktidarlarını kötüye kullandıkları iddiasından başka bir şey olamaz. Nesnel ve kronolojik gerçekliklerle öznel keyfi iradeleri bu denli tersine çalıştıran bir zihniyet, tarih araştırmalarında ne nesnelliğin ne de öznelliğin kurallarını izleyebilmektedir..

> Bu umumi çizgilerle anlatmaya çalıştığım Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devrindeki kültür hayatı, Türk milliyetinin teşkilat kudretini göstermek itibariyle ehemmiyeti vardır.(s. 760)... Din siyasete alet, ordu disiplinsiz, yeni sevkülceyşten habersiz ve siyasete hakim, maliyesiz, merkezi idare de hassasiyetsiz bir Ortaçağ teşekkülü halindedir (s. 762)... XVI. asırda Avrupa'ya üstün olan Türk-Osmanlı varlığı inkişafını takip edemediği için, XIX. asırda "Hasta adam" lakabını alacak kadar düşkünlük gösteriyor (s. 764).

Bu talihsiz çöküş teorisi, tarih eğitimi alanında günümüze kadar sürmekte olan bir zihniyetin sadece bir göstergesidir. Kısaca XVI. yüzyılda Türklük, Osmanlı İmparatorluğuna her alanda olumluluk sağlarken, 19. yüzyılda Türklüğün bu olumlu yanlarına ne oldu ki Osmanlılar "hastalandı"? Osmanlı ile Türk yoksa ayrı ırklardan mıydı? Eğer öyle değilse, iktidarı kötüye kullanmanın ne gibi sebepleri vardı? Tüm dünyayı saran ulusçuluk akımı, Türk'lere nasıl hem üzüntü hem sevinç veriyordu? Türk'ler Ortaçağ idaresinden kurtulmak isterlerken, kimliklerini bulmaya çalışırlarken Osmanlı ihtişamını kaybetmenin acısını nasıl çektiler? Acaba Türk'ler hem imparatorluğu hem de ulus devletini mi istiyorlardı? Türk'ler ne istiyorlardı? Bu soruları ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite düzeylerinde sorabiliriz.

1940'lardan sonra Türk Tarih Tezinin tarih kitaplarında önemini kaybettiğini artık güneş-dil teorisinin savunulmadığını biliyoruz ancak bu soruları hala sormak gereğini hissetmiyor muyuz? Direnen bir zihniyet var ve bu ayak direyen zihniyeti yaratan etkenler arasında en önemlilerinden biri de iktidara bağımlı tarih tezleridir.

Birinci Kongrede olduğu gibi İkincisinde de Fuad Köprülü sunduğu

bildiriyle çağdaş bilimsel yöntemleri kullanan birkaç kişiden biri oldu. Sosyal tarihe eleştirel ve çözümleyici bakışı ile bu kongrede bambaşka bir entelektüel yaklaşımın temsilciliğini yaptı. "Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri" adlı bildirisinde kullandığı metod hakkında dinleyicilere ayrıntılı bilgi verdikten sonra hukuk sosyolojisi ve hukuki etnografyanın hukuki müesseselerin tarihinin incelenmesinde zorunlu alt disiplinler olduğunu belirtti. Köprülü, Osmanlı sisteminde yasal kurumlaşmanın toplumun özelliklerine dayandığını ve formalist Müslüman hukukuna dayanmadığını vurguluyordu (s. 399-400).

Köprülü'nün bir öğrencisi olan Ömer Lütfi Barkan, Kongrede bildirisini sunamadı; ancak, daha sonra bildiri diğerleriyle birlikte yayınlandı. Barkan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve ekonomik tarihi üzerine yaptığı araştırmaları, sonraki Türk tarih yazımında yeni tartışmalar yaratmak suretiyle önemli katkıları olmuştur. *Annales Okulu*'nun birer izleyicisi olan Köprülü ve Barkan, tarih bilimi akımlarını ve metodlarını incelemede bu açıdan diğer meslektaşlarından ileriydiler. Annales Okulu'nun disiplinlerarası yaklaşımı gerçekten de onların tarih araştırmalarında daha ileri düzeyde uzmanlaşmalarına yardımcı olmuştu.

Barkan'ın iktisat tarihine olan ilgisi onun Osmanlı arazi sisteminin dönüşümünü toplumsal açıdan inceleme arzusuyla birleşiyordu. Barkan, Fuad Köprülü gibi, bildirisinin başında, kullandığı yöntemi açıklıyor ve baştan sona kullandığı birincil kaynakları sergiliyordu. İncelemesinde Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik, toplumsal ve demokratik dönüşümünü ve İmparatorluğun arazi sistemindeki ekonomik ve sosyal güçlerin siyasi ilişkilerle bağlantısını ele alıyordu.

> İşte bu "deneme" ile biz, imparatorluk nizam ve teşkilatının, kendisine rakip bir prensip telakki ederek, soy ve toprak asaletine karşı giriştiği mücadelenin toprak meseleleri üzerindeki akislerini ve toprak meselelerinin bu mücadelede oynadığı rolü tayine çalışacak ve netice olarak bu sahada "malikâne sisteminden sipahi tımarına doğru" mevcudiyetini ileri sürdüğümüz bir inkişafın muhtelif merhalelerini tespite çalışacağız... Onaltıncı asrın başında, Türkiye'de muhtelif cins toprak mülkiyeti şekillerinin yekdiğerine olan nispetleriyle, memleket dahilinde dağılış tarzlarını göstermek üzere hakana mahsus istatistik defterlerinden tanzim ettiğimiz tabloların tetkiki, bize bu hususta rakamlara istinat eden kati ve sarih bir fikir vermeye yardım edecektir (s. 1003-1007).

Toplum, siyaset ve iktisat tarihleriyle ilgilenen diğer bir tarihçi İsmail

Hakkı Uzunçarşılı, "Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi" başlıklı bildirisinde birinci kaynaklarla doğrudan ilişkiyi güçlü bir biçimde kuruyordu. Ancak Köprülü ve Barkan'ın tersine çağdaş yöntemlerden yararlanmıyordu. Fakat tümüyle birinci kaynaklara dayandırdığı ciddi araştırmaları ve çok çeşitli konularda üretken oluşu, onu diğer tarihçiler arasında sivriltmiş, önemli bir yere getirmişti. Bugün Uzunçarşılı'nın 8 ciltlik *Osmanlı Tarihi* adlı yapıtı araştırmacıların kullandığı birkaç temel kaynaktan biridir. *Osmanlı Tarihi* ciltlerinde olduğu gibi diğer yapıtlarının birçoğu da birinci kaynaklara dayanan özgün bilgilerle doludur. Kongreye sunduğu kısa bildirisinde bile, birinci kaynaklarla kurduğu bu yetkin ilişki göze çarpmaktadır ki bunu, tarihin olgularını disiplinlerarası bir eklemleme yöntemiyle incelemeden yapabilmiştir (s. 499-506).

Sosyal tarihle ilgilenen diğer iki tarihçi de Hikmet Bayur ve Hıfzı Veldet idi. Hikmet Bayur bildirisinde bir 16. yüzyıl din adamını tanıtmıştı. Yaklaşımı bir çeşit siyaset sosyolojisi olarak ele alınabilir. Onların da, Uzunçarşılı gibi yöntemsel bir arayışı olmadığı göze çarpmaktadır. Ancak bu son saydıklarımız uzman tarihçiler olarak değerlendirilemez. Bu açıdan Uzunçarşılı ile karşılaştırılmaları yanıltıcı olabilir.

☆☆☆

Birinci Kongre ile İkinci Kongre arasındaki en önemli farklılık, birincisinde varolan bir tartışma ortamının ikincisinde tamamen ortadan kalkmış olmasıdır. Bu olgunun yorumu iki yönlü olabilir: 1. Tarih Tezi mutlak bir zaferle sonuçlanmıştır[47]; ya da, 2. Tarih Kurumunun üyeleri siyasi önderliğin "bilimselciliğine" karşı yeterince donanımlı değildi.

İkinci yorum daha büyük bir olasılıktır çünkü tarih kongresini yönetenler ve ona yön verenler ve katılanların bir kısmı tarihçi bile değildiler. Örneğin H. Cemil Çambel'in mesleği askerlikti; Şemseddin Günaltay'ın mesleği politika idi.

47. Şemseddin Günaltay makalesinde Birinci Tarih Kongresinin daha demokratik olduğunu çünkü tarih tezine karşı görüşlerin de okunduğunu söylemektedir. Ancak İkinci Tarih Kongresinde "tezin kati zaferi" açıkça görülüyordu, muhalif görüşler ise tezin aydınlatıcı ışığı altında tamamen kaybolmuştu. "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İtikatların Mahiyeti ve Tezin Kati Zaferi", *Belleten*, Cilt II, no.5-6, Temmuz 1938, s.337-8.

Siyasi önderliğin "bilimselliği", ilgi alanının tümüyle arkeoloji, fiziki antropoloji ve filoloji olarak belirlenmesinde yatıyordu; tüm bu disiplinler ayrıca özel olarak doğa güçleri ve yasalarına dayandırılmaktaydı. Bu disiplinler, ayrıca, tarih bilimi çerçevesinde ele alınmıyordu ve onun yöntemlerinden yararlanmıyordu. Ayrıca Kongrede sınırlı da olsa bazı örnekleri olan sosyal ve ekonomik alanlardaki bildiriler ile eğitim, felsefe ve siyaset de tarih bilimi çerçevesinde değerlendirilmemişti. Özellikle siyasi tarih neredeyse tamamen yok sayılmıştı. Siyasi önderlerin yönlendirdiği bu tarih kongresinde siyasi bildirilerin yokluğu çok anlamlıdır. Siyaset, tarihin bir yardımcı disiplini gibi ele alınmamıştı ama İkinci Kongrenin siyasi yönlendirilişi Birinci Kongreden daha güçlüydü. Çünkü bu dönem içinde tek parti rejimi daha da pekiştirilmişti. Partinin anladığı "bilimsellik" tarihe bir tanıklık rolü oynatmak ve bu tanıklık üzerinde tek hakim olabilmekti. Tarih vatandaşı eğitici bir rol üstlenmişti[48] ve aslında bu eğilim Birinci Kongrede başlamıştı. Bu **talim ve terbiye**'nin içinde eleştiri ve eleştirel inceleme yaklaşımı yoktu, öğrencilerde yaratıcılığı teşvik etmiyordu, zengin metodlardan ve gerekli pedagojik yaklaşımlardan yoksundu. Tarih Tezi Türklerin tarih öncesinde ve tarih boyunca ne kadar büyük işler başardıklarını, gerekli veriler ve kanıtlarla desteklemeksizin savunuyordu. Bu sadece ahlaki bir misyondu, fakat ahlaki normların yerleşmesini sağlayacak bir iç tutarlılığa, bir eğitsel çekiciliğe sahip değildi. Hem zamanda hem de mekanda sık sık boşluklar oluşuyordu. Gedikler disiplinlerarası bilgilerle doldurulmuyordu, böylece vatandaşa ve öğrenciye kendine güven hissi de verilememiş oluyordu. Kısaca kuvvetli bir tez yaratılamamıştı. Halbuki CHP'nin ve onun partili tarihçilerinin en önemli amacı bu değil miydi?

Bu yıllarda yapılan arkeolojik kazıların başarıyla sonuçlanması ve Kongrede tek tük de olsa ekonomi ve sosyal tarih konularında bazı katkıların bulunuşu, yukarda özetlenen genel eğilimi değiştirmemiştir; Türklerin Anadolu üzerindeki tarih öncesi kalıntılarını kanıtlamak, arkeolojiyi sadece buna tanıklık yapmaya zorlamak böylece Türklerin bir "ulus" olarak büyük bir uygarlık sahibi olduklarını çıkarsamak esas amaçtı. Aslında Türkler dünyadaki tüm kayda değer ırkların babası olarak görülüyor ve başlıca ırk addediliyordu. Bu inancın yaygınlaştırılması yeterli kanıtlarla desteklenmesinden daha önemli görülmüştü.

48. Bu tutumun bir uç örneği Almanya'da görülmüştür: "Bismarck'ın Alman Reich'ındaki *Kulturkampf*, devlet seçkinlerinin çeşit çeşit ve yeni elde edilmiş Almanca konuşulan topraklarda zorlama yoluyla tek bir ulusal bilinç ortaya çıkarma girişimini sergiler." A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, s.134.

Ulusçuluk hem bir kavram hem de genç Cumhuriyetin bir gerçekliği olarak sadece Türkler ve Türkiye bağlamında ele alınıyordu. Genel tarih, tarih felsefesi ya da bunların sorunları, öğrencilerde ve yeni kuşaklarda ulusal bilincin güçlendirilmesi için gerekli olan bir çalışma alanı olarak görülmemişti. O günkü komşu ülkeler, asırlarca aynı imparatorluğun çatısı altında toplanan ülkeler, Yunan, Roma, Bizans halkları ve tarihleri üzerinde durulmuyordu ya da durulması planlanmıyordu. Bugün hala üniversite düzeyinde dahi Bizans Sanatı, Bizans Tarihi dersleri açık adlarıyla verilmemektedir. Tarih tezinin savunucuları, ulusal açıdan kendine güven duygusunun esasını tarih öncesi Türklerin maddi kanıtlarıyla yani Anadolu topraklarında çıkarılan kalıntılarla özdeş görüyorlardı[49].

Bilimsel açıdan İkinci Kongre bazı önemli işler başarmıştı. Kazılar, Anadolu arkeolojisinin önemli bir itici gücünü oluşturdu. Ancak bunun dışında tarihi yaklaşımları gündeme getirecek herhangi başka bir uğraş olmadı. Kısacası tarih ve arkeoloji hiç bir tartışma olmadan özdeş görüldü. Tez "zafer"e ulaşmıştı, ancak eleştirel ve çözümleyici yöntemler sadece birkaç disiplin çerçevesinde kısıtlı kalmıştı. Sosyoloji, siyaset, tarih yazıcılığı ve felsefe bir kenara itilmişti ya da çok yüzeysel olarak ele alınmıştı. Aslında bu disiplinlerin yaratacağı sorunlar ve sorularla başedebilecek uzmanlar da yok denecek kadar kısıtlıydı. En kaba deyimiyle, tartışmadan, eleştiriden yoksun bir tarih tezinin benimsenip yaygınlaştırılması esas amaçtı ve amaca ulaşılmıştı.

Birbirini izleyen arkeolojik kazılar, kazılar için yeni alanların bulunması ve bunları izleyen arkeoloji araştırmaları uluslararası bir çerçevede yürütülüyordu. Bunun sebebi Türk ulusunun tarih öncesi fiziksel varlığının kanıtlanması değil Anadolu toprakları üzerinde belirlenen noktaların birçok uygarlığa beşiklik etmiş olmasıydı. Yeni yeni arkeoloji talebeleri Alman ve diğer arkeologların denetimi ve yardımı altında yetişmeye başladı. Tarih Kurumunun katıldığı uluslararası Kongrelerin hemen hemen tamamı da tarih öncesi ve tarihin ilk dönemlerine ait kongrelerdi (Londra, Leningrad, Bükreş, Oslo). Bunlar dışında başka bir alanda sadece bir kez, 1932'de, eğitim tarihi alanında Paris'te bir kongreye katılınmıştı[50].

49. H. Cemil Çambel, "Atatürk ve Tarih", *Belleten* C.III, No.10, 1939. Çambel Atatürk'ün Türk tarihiyle tarih öncesi arasındaki ilgiyi heyecanla ilk tespit eden kişi olduğunu belirtiyor. s.270–1.
50. Muzaffer Göker, *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.18–9.

Gerçekten de İkinci Kongrede tarihin eğitimi ya da tarih alanındaki araştırmalar konusunda en ufak bir tartışma, eleştiri ve görüş alışverişi olmadı. 1932 yılında basılan 4 ciltlik tarih kitapları ile her şey eksiksiz gibi görülüyordu. İkinci dalga tartışmalar ve bazı eleştiriler ancak Türkiye'ye çok partili rejimle birlikte, bir demokrasi havası gelince gerçekleşecekti[51]. Ancak, ne yazık ki o zaman da, tarih tezinin yarattığı havanın bir eseri olan bilimdalı ve yöntem tanımayan zihniyet pek sorgulanmadı.

Özetle, geçmişle şimdiki zaman arasında kurulan bağda maddi kanıt olarak arkeolojik bulgular kullanılmış olması, Türk tarihçiler önünde belirli bir alanda da olsa bilimsel araştırma yollarını açmıştı. Gerçekten de tarihin yardımcı disiplinleri içinde bir tek arkeoloji alanında somut bir başarı sağlandı. Buna rağmen gene de zaman kavramıyla ilgili sorunlar, yani hangi dönemin araştırma alanı olarak seçileceği siyasi önderlerin yönlendirmesiyle ve aceleyle yapıldığından tarih çalışmalarına özgü bir anlayış yerleşmiş olmuyordu. Pozitif bilimlerin, elle tutulabilen kanıt ve teknoloji olarak algılanışı ve sosyal bilimlerin eksik bir biçimde ele alınışı, bu dönem Türk tarihçilerinin entelektüel gelişmesi için uygun koşulların oluşmasını engellemişti. Kısacası, siyasi önderler sadece tarihin konusunu ve yönünü değil akademik koşullarını da belirlemişlerdi ve bu dönemin tarihçileri tarih çalışmalarına önderlik edememişlerdi. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tarihçilerin çoğu atanmış siyaset adamıydı ya da atanmış okul ve üniversite hocalarıydı. Gene de arkeoloji çalışmaları, bazı genç tarihçilerin uzmanlaşmasına yardımcı oldu.

51. Ancak 1940'ların ikinci yarısında tarih eğitimine yaklaşımlar ve tarih eğitiminin yöntemleri üzerine tartışma başlamıştı. Önemli bir tartışma iki öğretim üyesi, Enver Ziya Karal ve Akdes Nimet Kurat arasında akademik bir dergide yer aldı. Bu iki kişi arasında makaleler ve yazılı cevaplar birbirini izledi. İlk makale Akdes Nimet Kurat'a aitti ve Enver Ziya Karal'ın *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Üçüncü Ahmet" maddesi ile ilgiliydi (*AÜDTCF Dergisi* Cilt 6, No.1, s.78–81). E. Z. Karal, A.N. Kurat'ın bu suçlamasına "Düzeltilmesi Gereken bir Ders Kitabı Hakkında" adlı makalesiyle cevap verdi. (*a. g. e.* no.3, s.197–206). A.N. Kurat ikinci makalesini yazdı. "Osmanlı Tarihi V. Cilt'ine dair", *a. g. e.* no.4 s.361–371. Aynı sayıda E.Z. Karal, Kurat'ın "Üçüncü Ahmet" eleştirisine bir cevabı da yer aldı s.373–379. A.N. Kurat'ın eleştirisinin ana hatları şunlardı: 1. Yüzeysellik; 2. Çok aşırı kısaltmalar, Yüzüncü Yıl Savaşlarına, Rönesansa, Reformasyona, 18. ve 19. yüzyıl düşünce akımlarına ve örneğin İran gibi bazı Asya ülkelerine yeterince yer ayrılmadığı; ve 3. eğitsel açıdan yetersiz a. bilgi hataları, kaynak hataları. b. genel bilginin tatmin edici düzeyde olmayışı, dolayısıyla ulusal ve şahsi açıdan öğrencide kendine güven duygusunun yaratılamayacağını belirtiyordu.

Sonuç

Girişte de belirtildiği gibi bu araştırmanın konusuna çeşitli açılardan bakılabilir: bir yanıyla düşünceler tarihi, farklı yaklaşımlar tarihi denebilir ya da dönemin ulusçuluk anlayışının ideolojik sorunları olarak ele alınabilir; ama konuya en iyi 1930'lu yılların siyasal iktidarının bir tezahürü olarak yaklaşılabilir. Bu çalışmayı, siyasal iktidarın bir bilim dalı ile kurduğu ittifakın hikayesi olarak görmek bence gerçeğe en uygun olanıdır.

Türk tarih tezi ulusal tarih yazıcılığına bir gelenek kazandırmamıştır fakat çeşitli kesimlerde bir zihniyet, belirli bir yöntemi inkar eden, disiplin ve yöntem tanımayan bir yaklaşım biçimi olarak yerleşmiştir. Başka bir deyişle, Türk tarih düşüncesinde bir devamlılık bir istikrar yaratamamış buna karşılık, ideolojisi ne olursa olsun yürürlükteki siyasal iktidarın kısa vadeli amaçları için bir araç haline getirilmiştir.

Türk Tarih Tezi üzerindeki tartışma, tezin çağdaş Türk tarihçiliğine bir çerçeve oluşturduğu noktasında odaklaşıyordu. Birçok tarihçi ya da Türk tarihçiliği üzerine fikir yürüten yazarlar Kemalist devrimin, birçok başka sorunları olduğu gibi tarih üzerinde yoğunlaşan sorunları da çözümlediğine inanmışlardır. Sonraki kuşak yazarlar da Mustafa Kemal Atatürk'ü ve onun tarihçilerini Türk tarihini Osmanlı egemenliğinden kurtaran tarih silahşörleri olarak görmüşlerdir. Daha genç kuşaktan birçokları da devrimleri, düşünce tarihinin gelişmesinde ana etken olarak değerlendirmişlerdir.

Günümüzde, her şey 1930'larda başladı diyen yazarlar[1], siyasal ka-

1. Bakınız Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, TTK Basımevi, 1977, s.257–8 ve 265–8; 1980'lerde basılan kitabında Halil Berktay ise şöyle diyor: "Bizim kanımızca milli kurtuluş savaşı ve yeni Türkiye Devletinin kuruluşu, ülkemizde tarihin bir bilim dalı olarak yerleşmesinde tayin edici rol oynamıştır", *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983, s.13. Zafer Toprak da aynı fikri daha temkinli bir üslupla savunuyor: "1930'lu yıllar Türk tarihçiliğinde çoğulcu bir görünümdedir... 1930'lu yıllarda ideolojik yelpazenin daralmasına karşın, geçmişin yorumunda farklı yöntemlerin ele alınabilmesi, öte yandan Tarih Kurumunun 1935'de idari ve mali açıdan görece özerk bir araştırma birimine dönüşmesi, tarihçiliğin ve bu arada arkeolojinin, diğer disiplinlere oranla önemli bir atılım gerçekleştirmesine neden olmuştur..." *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, derleyen Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, s.433.

rarların işlevsel yanını haklı çıkararak sosyo-ekonomik ve kültürel dinamizmi gözönüne almadan bilimsel tarih çalışmalarını ya Kurtuluş Savaşına bağlamakta ya da bununla beraber bir şeflik yaratısı olarak görmektedirler. Bilimsel yöntemlere dayanan bir tarihçiliğin bir şeflik yaratısı olduğunu düşünmek tarih çalışmalarını baştan tek yönlü görmekle aynı şeydir. Tabii ki 1940'larda sayıca daha çok, 1950'lerde daha zengin, 1960'larda ve 1970'lerde ise daha olgun tarihçiler yetişmiştir. Bunların sayısı pek azdır ve bu bir süreçle bağlantılı bir gelişmedir. Söz konusu sürecin etkisini pekiştiren ya da zayıflatan etkenlerden söz edebiliriz, ama bir süreci yaratan tek bir etkenden söz etmek, hem politika hem de tarih karşıtı bir yaklaşım olur. Kanımca bu süreci etkisizleştiren en önemli etken tarih teziyle yaratılan günü birlik pragmatik zihniyettir. Bu zihniyet ne çoğulcu ne de eleştirel düşünceyi kuvvetlendirmiştir. Başka bir açıdan bakarsak, örneğin tarihin yöntem ve araştırma zenginliği açısından gelişmesiyle siyasal demokrasinin önemli bir etkileşimi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat aynı zamanda tarih yazıcılığında bilimselleşmenin genellikle Cumhuriyet dönemiyle özdeşleştirilen "demokratik dönem" den çok daha önce olduğunu da ileri sürebiliriz, hatta "İstibdat dönemi" denilen dönemlerdeki bazı önemli atılımlardan söz edebiliriz.

Cumhuriyet dönemi Türk tarih yazıcılığının Avrupa kaynaklarıyla karşılaştırılması, başlıca Batı tarih akımlarının yani romantizm, idealizm ve pozitivizmin hep birlikte pragmatik bir formülle ele alındığını göstermiştir. Türk tarihçiliğinde maddi belgelerin her zaman edebi ve estetik değerlendirmelerden daha güçlü olduğuna inanılmıştır. Ulus fikrinin öncüleri, gerçekten de Türk Tarih Tezinin formüle ediliş biçimini "doğa yasaları" gibi kavramış ve tamamen kaba materyalist bir biçimde ele alarak bunları tarihin ana etkeni olarak göstermişlerdir. Bir yandan da destansı, kahramanca bir geçmiş aramaya koyulmuşlardır. Destanı maddi bulgulara dayandırmak gibi boş bir hayal peşinde koşulmuş, yöntemsizlik ve acelecilik esas özellik haline gelmiştir.

İkinci karşılaştırma, Türk tarih yazıcılığı ile Osmanlı ve İslam tarih yazıcılığının kaynakları arasında yapılmıştır. Çağdaş Türk tarih yazıcılığının Osmanlı-İslam kaynaklarıyla bir ilgisi olmadığı iddiası, her ikisi de Avrupa kaynaklı olan Türk pozitivizminin ve Türk laisizminin iddialarıdır. Oysa ki Türk tarih tezi "tarih tekerrürden ibarettir" anlayışına uyumlu, Osmanlı İslam geleneğine damgasını vuran "Asr-ı Saadet" görüşüne yatkın çevrimsel (cyclical) tarih anlayışını hatırlatan özellikler taşımaktadır. Bir yandan Osmanlı tarih yazıcılığının üslup özelliklerine karşı çıkılırken, öte

yandan da Osmanlı–İslam dönemi ile evrimsel bağlantılar görmezlikten gelinmiş, eleştirel bakış açısından ziyade "yok sayma" anlayışı hakim olmuştur. Tümüyle karşı çıkılan Osmanlı vakanüvislik üslubu, yani bir sürü bağlantısız olayı ardarda sıralama ve araya dedikodu karıştırılması ise, bugün bile sadece anılarda değil ansiklopedilerde de göze çarpmaktadır. Reşat Ekrem Koçu'nun 1950'li yılların sonlarından itibaren yayınlanan *İstanbul Ansiklopedisi* bu üslubun olumlu örneklerindendir ve İstanbul'un bazı yönleri ile ilgili özgün bilgiler veren tek ansiklopedidir. İkinci baskısı 1990'da yayınlanan Yılmaz Öztuna'nın *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi* ise bu üslubun olumsuz örneklerindendir. Tarafsız olması gereken bu ansiklopedi, birçok önyargılı madde içerir ve dedikodu tarzında yazılmıştır. Daha da çarpıcı olanı son beş yılda yayınlanan *Ana Britannica Ansiklopedisi*'nde bile bu tür önyargılı ve nedensel bağlantıları kopuk bazı telif maddelerin bulunmasıdır.

Bütün bunlardan daha da önemlisi, Türk Tarih Tezi, Avrupa tarih yazıcılığında görülen evrimsel değişimi temel kavram olarak izlememiştir; halbuki bugün esas esin kaynağının bu evrimsel değişim olduğu ileri sürülmektedir. Osmanlı ve İslam dönemlerinin tarihsel gerçekliğini inkar eden Türk Tarih Tezi tamamen romantikleştirilen İslam–öncesi ve tarih–öncesi anlayışının laikliği ile bir altın çağ yaratmaya uğraşmıştır. Türk Devriminin katı–laik politikacıları, dünyevî köklerin birçok açıdan, Orta Asya'da ya da Anadolu kazı alanlarında İslam öncesi geçmişin toprak kazılarak çıkartılması sonucunda kanıtlanabileceğine inanmışlardır. Türk tarihçiliği kısaca zamana ve mekana adaletsiz davranmıştır.

Diğer yandan Türk Tarih Tezi ulusçuluk akımının doğuşunu Türkiye'de ideolojik–entelektüel ve seçkinci bir hareket olarak da ele almıştır. Bu hareket bazı sorunların karanlıkta kalmasına neden olmuş ve açıkça tanımlanabilir bir ulusal benlik yaratılmasını büyük ölçüde gölgelemiştir. Oysa tanımlanabilecek açık seçik bir benlik, ulusal tarih tezinin akademik araştırmalarla dil, kültür, etnik ve edebi geçmiş, ortak ulusal değerlerin ve ortak bir geçmişin tasviriyle beslenebilirdi.

Ancak çok iyi bildiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve bunun aniden hızlanması, türdeş olmayan etnik yapısı, çok kültürlü toplumsal birimleri, Türk tarihçilerinin kolayca tanımlanabilecek bir ulusal program oluşturabilmelerini engellemiştir. İşte bu toplumsal gerçeklik bir ırk teorisinin kuvvetle savunulmasını da imkansızlaştırmıştır. Hatta kültürel bir türdeşlik üzerine oturtulacak bir formül benimsemek bile çok zor görülmüştür. Avrupa monarşilerinden farklı olarak Osmanlı İmpara-

torluğunun geçmişinden artakalan kültürel ve etnik farklılıklar bir Türk'ün tanımlanmasını İslam gerçeğinden ayrı yapamazdı. Türk Tarih Tezi bunun aksini kanıtlamaya çok çalıştı ama bu başarılamadı. Başarılması da gerekmiyordu.

Türkçe konuşan herkes Türk müydü? Karamanlılar gibi Müslüman olmayan fakat Türkçe konuşan insanlara Türk denebilir miydi? Ya da bazı Balkan Ülkelerinde olduğu gibi Türkçe konuşmayan Müslümanları nasıl tanımlayabilecektik? Kısacası yeni tanımlanan Türk ulusunun ortak geçmişi ne olacaktı? Bu uzaklardaki Orta Asya'nın tarih öncesi geçmişi olabilir miydi? Bunun Anadolu Türklerinin günlük bilincinde bir anlamı var mıydı? Ya da yaşayan Osmanlı–İslam mirası yerine Anadolu kazılarından çıkartılan ve birçok uygarlığın temsilciliğini yapan anıtsal yapıtlar ortak geçmişin en canlı kanıtları olarak görülebilir miydi? Bu soruların sorulmasından dahi çekinmek, sorgulanamaz, tartışılamaz, eleştirilemez tabulara saplanmak, tanımlanabilecek kaynaklar üzerine kurulu olası bir akademik geleneğin yeşermesini büyük ölçüde engellemiştir.

Ayrıca, Birinci ve İkinci Tarih Kongreleri (1932 ve 1937) ülkemizin iktidar ve muhalefet anlayışlarını sergileyen bir politik mücadele arenası da olmuştur. Aslında bu araştırmanın itici gücü ülkemizde demokrasi anlayışının çözülemeyen bir düğüm olmasıdır. Yaratılan zihniyetler insanları farklı görüşlerle birlikte yaşamaya alıştırmamıştır, tam tersine biraz daha "zayıf" olanı, iktidardan biraz uzak olanı ezme ve yok etme alışkanlığı yerleşmiştir. Bu nedenle de hiç bir iktidar kendini yenileyecek dinamiklere yeterince sahip olamamıştır. Zaten İkinci Kongrede de görüldüğü gibi Birincisinde kaçınılmaz olarak varlığını gösteren bazı farklı görüşlerin ortadan kaldırılması, hatta hiç bir tartışma olmaması, Kongrenin buna izin vermeyecek kadar "bilimsel" ve uluslararası nitelik kazanması, bu iddiamızın ne kadar yerinde olduğunu gösteriyor. İkinci Kongrede tartışmaların tamamen ortadan kalkması o günün tek–parti rejiminin mantığının bir gereğidir.

1930'ların tarih tezi yeni ulusçu, laik ve "devrimci" kuşağın hızlı bir şekilde eğitilmesine daha doğru bir deyişle "talim ve terbiyesine" ağırlık veriyordu. Tarihin araştırma yöntemleri ve akademik yaklaşımlarıyla daha yakından ilgili olan örneğin Fuad Köprülü ve Zeki Velidi Togan gibi kişiler ise 1930'ların aktif politikasından uzak düşüyorlardı; bu nedenle de Türk Tarih Tezinin "kati zafer"inin dışında tutuluyorlardı. Daha sonraki siyasi arayışları da bu dışarda tutulmanın bir sonucu olarak görülebilir.

Genel bir bakışla "ulusal amaçların Türk üslubunda değerlendirilme-

si"nin diğer ulusların ulusçu tarih tezlerine benzer yanları da vardı. Yani geçmişi abartarak benlik yaratma dürtüsü, aslında evrensel bir dürtü olarak görülebilirdi: Tarihin ulusçu amaçlarla kullanılması Türk tarih yazıcılığına özgü bir şey değildi elbette. Avrupa'da, Asya'da, Amerika'da, Afrika'da ve birçok başka yerlerde de geçmişi keşfetmek, yaratmak, yeniden canlandırmak çok bilinen bir uğraştır; çoğunlukla devlet politikasının önemli bir parçasını da oluşturabilmektedir. Finlandiya'dan Hindistan'a, Macaristan'dan Meksika'ya, Japonya'dan İsviçre'ye kadar tarihe yüklenen misyon benzer özellikler taşıyor. Bu ülkelerin tüm yönetici-seçkinleri siyasal açıdan güçlü bir benlik kazanmak için tarihi misyoner bir güç olarak görmüşlerdir.

Örneğin 1868'de İngiltere'de kurulan *Royal Historical Society*'nin görevi, ulusal amaçlar doğrultusunda "tarih, biyografi ve etnoloji araştırmalarını yönlendirmekti"[2]. Bu kurumun tarihçileri Kral tarafından atanmış resmi tarihçilerdi. Kurumun kısa bir süre sonra araştırma çalışmalarında fazla başarılı olmadığı gözlendi ve kurum kendi iradesiyle 1906'da kurulan *British Historical Association*'ı desteklemeye kararverdi ve ona ev sahipliği yaptı. Bu derneğin amaçları daha gelişkindi; farklı bir ulusçuluk anlayışıyla uzmanca bir tarih teşvik ediliyor ve bu ulusal görev derneğin bir vazifesi olara görülüyordu: "Uzmanlaşmanın çok geliştiği ve herkesin birbirinin uzmanlık dallarında yarattıklarını okuyamadığı bir dönemde (Türkiye'de böyle bir dönem yeni yeni gelişiyor) Derneğin yüce vazifesi her şeyin hakettiği yeri bulmasını hakkettiği oranda yer almasını sağlamak ve "genel tarihin" statüsünün kalitesini koruyabilmektedir" [3].

Bu tutum İngilizlerin tarih geleneğiyle uyum içindeydi. İngiliz Tarih yazıcılığının devrimci ve laik dürtülerle oluşturulan ani kopmalara karşı olduğunu dile getiren Herbert Butterfield, bu tutumun, tarih yazıcılığının tarihinde önemli bir devamlılık örneği oluşturduğunu söylemektedir [4].

Fransa'nın tersine İngiltere düşünce tarihinde devrimci değişimler hiç bir zaman hoş karşılanmamıştır. Bu nedenle de İngiltere, Fransa örneğine bazı bakımlardan çok benzeyen Türkiye tarih yazıcılığına benzememektedir; ancak her ülkede ulusal açıdan benliği kuvvetlendirme dürtüsü

2. R. A. Humphreys, *The Royal Historical Society 1868-1968*, (Londra, 1969).
3. *The Historical Association 1906-1956*, (Londra, 1955), s.52. Bu ulusal işlevle ilgili olarak ayrıca bakınız Keith Robbins, "History, the Historical Association and the National Past," *History*, 1981.
4. H. Butterfield, *The Englishmen and His History*, (Cambridge, 1944), s.103-117.

vardır, sadece yöntemler yaklaşımlar değişmektedir. Bilim dallarını yöntemleriyle ve yeni akımlarıyla birlikte algılamak ve izlemek ya da yüzeysel ve gündelik işlevsel amaçlarla ele almak... Batı ülkeleri bu iki amacı birlikte yürütmeye çalışırlarken Türk tarihçiliği sadece ikincisiyle, yani işlevsel amaçlı gündelik kaygılarla yetinme eğilimini seçmiştir.

Bir başka ilginç örnek de, tarih tezinin Türkiye'de önem kazandığı bu dönemde, ilgiyle ele alınmış olan Finlandiya örneğidir. İsveç ve Finlandiya'da tarih yazıcılığını inceleyen tarihçiler bu ülkelerde de 19. yüzyılın başına kadar tarihin kral ya da devlet için resmi tarihçiler tarafından yazıldığını belirtmektedirler. Finlandiya'da kültürel kaynaklarda yoksulluk ve ulusçulukta infiratçılık hakim olduğundan bu konudaki araştırmalar şöyle açıklanmaktadır: "Finlandiya Edebiyat Derneği Helsinki'de 1831'de kuruldu. Amacı, anavatan ve anavatanın tarihi üzerine bilgilerin yaygınlaştırılmasıydı, hem eğitim görmüş vatandaşlar hem de alt sınıflar nezdinde Fin dilinin kullanımını yaygınlaştırmak ve Fin dili edebiyatını geliştirmekti" [5].

Meşhur Kalevala (1835) destanı Finlandiya'nın ulusal destanı olarak Rusya'nın Karelia[6] bölgesinde derlenen şiirlerden meydana getirildi. Finliler olmayan bir tarihsel devamlılık arıyorlardı ancak bunu tarihin liberal bir biçimde algılanmasıyla yapmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla Yüksek Fin Halk Mekteplerini (1889) kurdular[7]; yetişkinlere iyi bir vatandaşlık eğitimi vermeyi amaçladılar. Bu kurum Fin Eğitim Bakanlığıyla sadece fikir alışverişi yapan özerk bir kurumdu. Türkiye'de, 1930'larda, Finlilerin bu okullar kanalıyla vatandaşlık bilgisini yaymadaki başarıları büyük bir ilgiyle izleniyordu. Ancak o dönemin dergilerinde izlediğimiz kadarıyla Finlandiya'da yirminci yüzyılın başında okuma yazma oranının çok yüksek olduğu anlaşılıyor, dolayısıyla yaratılan bir geçmişin toplumda yöntemsiz boş hayallere yol açması olasılığı Türkiye'den çok daha düşük olacaktı.

Bu ülkelerin tarih yazıcılığının gelişmesinde rol oynayan faktörlerden bazıları da okur yazarlık düzeyi ve bununla doğrudan bağlantılı olan eğitimde ve basında ortak değerlerin harekete geçirilmesiydi. Örneğin, en az Türk Tarih Tezi kadar aşırı çarpıtılmış dönemler geçiren Macar tarih yazı-

5. Matti Klinge, "'Let us be Finns' –The Birth of Finland's National Culture," *The Roots of Nationalism: Studies in Northern Europe*, (Rosalind Michison derleyen.), (Edinburg, 1980), s.70.
6. *a. g. e.*
7. Fekete Yozsef, "Yüksek Halk Mektepleri Programları", *Türk Yurdu*, (3, 24, 1929–30), s.30.

cılığı, daha geniş bir tarih yazımı alanına sahip bulunduğundan daha çok ürün verebilmişti. Ayrıca bu ülkede de okur yazar oranı Türkiye'de aynı dönemde olduğundan daha yüksekti ve çağdaş ulusçuluk akımları –özellikle Alman ekolleri– daha yakından izleniyor ve tarihçilerin arasında her akımın temsilcileri bulunuyordu. Avusturya–Macaristan İmparatorluğu (1867–1918) sırasında, tarihçilikte pozitivist ve liberal okullar birlikte varlıklarını ve gelişmelerini sürdürebildiler. Alman tarih yazımları okullarında uzmanlaşma önemli görülüyordu, "Batıcılar" la katı ulusal tarihçiler arasında bazı ortak noktalar da bulunuyor ve bazı uzlaşmalar olabiliyordu[8].

Bunlara karşılık 1930'larda çağdaş Türk tarih yazıcılığı yüzyılların gerçekliğini gözardı ederek, bir anlamda geriye doğru atılım yapıyordu; bu durum düşük bir okur yazar oranıyla ve tarih alanında derli toplu araştırmaların yok denecek kadar az olmasıyla da birleşince, Türkiye'nin özgün durumu ortaya çıkmış oldu. Tarih yazıcılığının gelişmesinin önündeki en önemli engel ise eleştirel bir bakış açısının, tasfiye edilmesi gereken siyasi muhalefet gibi görülmesiydi.

Ulus–devletlerinin kurulmaları sırasında, bu ülkelerin hepsi de tarihten değişen derecelerde fırsatçı bir biçimde yararlanma özellikleri gösterdiler. Yakın geçmişlerini gözardı etme ya da unutma, hayali keşiflerde bulunma, köklerini tarih dışı değerlerle açıklamaya çalışma, bu yaratılmış fakat "gerçek ulusal değerler"le böbürlenme ve böylelikle kendilerini diğer ülkelerden üstün görme gibi yollara başvuruyorlardı. Tüm bu yollar ulus–devletine ulaşmak için geçiş dönemlerinde anlaşılabilir araçlardı. Gerekli bir tür savunma mekanizması ya da halkın desteğini kazanmak için, dayanışmanın sağlanması için bir strateji olarak görülebilirdi.

Bütün bu benzerliklere rağmen, birçok Doğu Avrupa ülkesi, daha esnek bir bakış açısıyla, tarih içersinde ulusal değerlerde devamlılık ararlarken Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasetçi–tarihçileri, bu işi çok radikal bir biçimde yapmaya çalışıyorlardı. Türk Tarih Tezinin ve Güneş Dil Teorisinin dayandığı devamlılık neolitik uygarlık ile laik Cumhuriyetin kültür devrimi arasında kurulan köprüden başka bir şey değildi. Devamlılık bir anlamda terk edilmişti, çünkü bu tür bir "devamlılık" İslam dininin Anadolu Türkleri üzerindeki etkisini ve 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğunun siyasal egemenliğinin yarattığı kimliği neredeyse yok sayıyordu.

8. Stephen Borsody, "Modern Hungarian Historiography," *Journal of Modern History*, Aralık 1952.

Değişim ve devamlılık ve bu kavramların felsefi anlamda birleştirilmesi ya da ayrılması, değişik ulusları farklı biçimlerde etkiledi. Değişik tarih okulları, tarih araştırmalarında kullanılan farklı yöntemler ve her şeyden önemlisi farklı siyasal sistemler, farklı ülküleri olan "uluslar" yarattılar. Bu siyasal kararlar kabaca Balkanlarda ayrılıkçı bir ulusçuluk tarzı, İtalya ve Almanya'da birleşmeci bir ulusçuluk yaklaşımı, Japonya'da reformcu, buna karşılık Fransa ile Türkiye'de ve daha farklı bir biçimde Çin'de, devrimci bir ulusçuluk anlayışı yarattı. Söz konusu ulusçuluk anlayışları da, doğrudan siyasi yorumlar olarak tarih yazıcılığına girdiler.

Avrupa'da tarih yazıcılığı, yeni disiplinlerin de yardımıyla, disiplinlerarası bir nitelik kazanırken, pozitivizm ve tarihselciliğin ilk önermeleri Türkiye için yeterli görülmüştü. Örneğin coğrafya ve arkeoloji tarihe yalnızca yardımcı disiplinler olarak değil tarihsel gelişimin temel nedenleri, temel etkenleri olarak ele alınmıştı.

Türk Yurdu'nda 1920'lerde yayınlanmış bir makale tarihte beşeri coğrafyanın önemine dikkatimizi çekiyor. "Bilimsel tarih"e olan inancını ise şu kelimelerle dile getiriyor: "Bugünden böyle tarihin önemi, doğanın bahşettiği güçlerden insanoğlunun yararlanabilme yeteneğine bağlı olacaktır[9]". 1920'lerin ortalarına doğru tarih yazımı 18. yüzyıl natüralizmi ve Aydınlanma çağının safyaşama sevinci ile sınırlandırılmış bir 19. yüzyıl pozitivizmini açıklıkla sergileyen bir duruma gelmişti. Yani 18. yüzyılın sonundaki ve 19. yüzyılın başındaki tarih anlayışları ve düşünce akımları 1930'ların Türkiye tarih yazıcılığında halen hüküm sürüyordu. Yüzyılın başında tüm Batı dünyasında meydana gelen gelişmeler Türk tarihçiliğinde tartışma konusu bile olmaktan uzaktı. Bunun nedenlerinden biri yöntem sorunlarıydı, fakat kanımca en bariz olan neden fikir alışverişini ve eleştiriyi teşvik eden bir ortamın bulunmamasıydı. Çünkü Birinci Tarih Kongresinde ortaya atılan bazı noktalar üzerinde durulmamıştı ve siyasal nedenlerle, hakim tezi savunanlar eleştirileri tasfiye etmekle görevlendirilmişti. Türk Devriminin katı işlevsel ve pragmatik sınırları, bilimsel gelişme ve kültürel atılımları engellemişti. Daha açıkçası, tarih yazımında devrimci yaklaşım "Türkçülük" ün kaba bir pozitivist yorumundan ileri gidememişti.

Kendini "Türklük"le tanımlayan siyasal yönetim ve idari mekanizma, yani Cumhuriyetçilik, tarihçiler için işi işlevsel bir biçimde "kolaylaştır-

9. Abdulgiyas Tevfik, "Tarih İlminde Yeni bir İnkilap," *Türk Yurdu*, yıl 14, Cilt. 1, No. 1, Teşrinevvel, 1340, [1924], s.54.

mıştı". Fakat öte yandan, tarihçilikte eleştirel bakış açısının gelişimini engelleyen somut bir durum da yaratmıştı. Cumhuriyet ve beraberinde getirdiği kültürel değişim, devrimci bir tabiata sahipti ve bu nedenle yakın geçmişe karşı kötümser ve önyargılı yaklaşımlarla yüklüydü. Geçici niteliğine rağmen, romantik bir özellik de taşıyan tarih tezi, yakın geçmiş üzerinde karanlık bir tablo yaratmayı ve Türk tarihini en güçlü ve en uzun geçmişinden yani Osmanlı gerçekliğinden koparmayı başarmıştı.

Osmanlı tarihinin 1960'lardan buyana, daha geniş zamanlı bir Türk tarihi içinde önemli bir safha olarak görülmeye başlanması, ne yazık ki aynı şekilde, Cumhuriyet tarihinin de daha geniş zamanlı bir Osmanlı ve genel Türk tarihi içinde görülmesi sonucunu doğurmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihçileri uzun süre birçok yayınlarda ve hala ders kitaplarında[10] Türk tarihini (Orta Asya ile efsanevi bağlantı, artı Atatürk Devrimleri) olarak algılamışlardır. Bu devrimlerin de tarihsel bir süreç içinde yalnızca belirli bir safha olduğunu birçokları kabul edememiş hatta bunu inançsızlık ve gericilik olarak görmüştür. Dolayısıyla esas tarih eğitimini şekillendiren yaklaşım, ***bilimsel*** tarihçilikten (yani belirli yöntemleri bulunan, eleştirel ve çözümleyici olan ve zaman ve mekânla uyumlu bir esneklik içeren) çok ***darbeci*** bir tarih anlayışıdır. Bu tarih anlayışı darbecidir çünkü günün siyasal yönetiminin kısa vadeli amaçları çerçevesinde hızla yorumlanmıştır.

İlk ve orta eğitimde hayali bir tarih teziyle şartlandırılmış ve görüş açıları bozulmuş olan sonraki kuşakların dünya görüşlerinde çelişkiler devam etti. Eleştirel bakış açısı devrimci formüllerle hep yenilgiye uğratıldı. Sonraki kuşakların belli başlı tarihçileri de tarihçilikte bazı görüşleri değiştirecek olan devrimci yaklaşımlara inanmayı sürdürdüler. Bu yaklaşımla bilimsel araştırma ile devrimci önlemler aynı derecede meşru bazen de özdeş görüldü. Bazı araştırmacıların yerinde bazı değerlendirmelerini hala devrimci bir çizgi izleyerek yapmaktan kaçınamadığını görüyoruz [11].

10. Günümüz lise dengi okullarda okutulan bir tarih kitabında "yeni tarih anlayışı" adlı bölümde şöyle denmektedir: "Türklerin Orta Asya'dan çıkarak dünyanın her tarafına yayıldıklarını, çoğu kez tarihin akışını değiştirdiklerini, önemli devletler ve uygarlıklar kurduğunu bugün biliyoruz ve biz bu bilgileri Atatürk önderliğinde yapılan tarih çalışmaları ile elde etmiş bulunuyoruz." M.K. Su and A. Mumcu, *Türkiye Cumhuriyeti İnkilap Tarihi ve Atatürkçülük*, (İstanbul, 1986), s.208
11. Bugün hala tarih bilimini bir kültür devrimi bağlamında geliştirmek isteyenler vardır: "Osmanlı *Ulemasının* tarihi hatası, klasik Osmanlı kültürünü ve bu kültürün artık arkaik olduğu bir dönemde hala ciddiye alması ve bundan devrimci bir şekilde kopabilecek cesareti gösterememesidir. Bugünkü Türk aydını ise, aynı hatayı yineleyerek Tanzimatçı tarih anlayışından kopmayı bir kültür devrimi haline dönüştürmezse tarihi yanılgısı ve sorumluluğu daha da ağır olacaktır." Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, (İstanbul, 1986), s.154-5.

Türk Tarih Tezinin başka bir olumsuz kalıntısı da Türk tarih yazıcılığında başlıca engeli oluşturan tarihçinin esas işinin ***doğru zamanı seçmek*** olarak algılanması ve tarihin bir yöntem sorunu olarak ele alınmamasıdır. Böyle bir yaklaşımla, tarihçilerin çoğu kendilerini bazı dönemlerden soyutlayarak, "doğru" olan dönem üzerinde durma gibi bir yanılgıya sürüklenmişlerdir. Bu yaklaşım 1980'lerin tarih ders kitaplarında çok belirgin olarak görülmektedir. Uzun bir süre tarih öncesiyle Atatürk devrimleri arasında ani bağlantılar kurmaya çalışan ders kitapları 1980'lerde de Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarından İkinci Dünya Savaşına atlamayı ve Atatürk Devrimlerini yok saymayı başarmışlardır. Bu kitapları yazanlar bu boşluğun İnkilap Tarihi ile (ayrı bir ders olarak) doldurulabileceğini savunabilirler ancak sebep ne olursa olsun, Çanakkale Savaşından İkinci Dünya Savaşına atlamak Osmanlı Tarihi için de Türkiye tarihi için de haksızlıktır[12]. Ayrıca öğrencinin zaman perspektifini de bozmaktadır. Zamanı bozuk bir kimlik ise asla ulusal bilinci güçlendiremez.

1980'lerde arkeoloji ve restorasyon alanında da benzer tersine bir akım varlığını hissettirdi; son dönemlerde yapılan kazılar, artık klasik ve tarih öncesi dönemler üzerinde değil Selçuklular ve Osmanlı dönemleri üzerinde yapılmaya başlandı. Mimari korumacılık da Selçuklu ve Osmanlı eserlerine ağırlıklı bir şekilde öncelik tanımaktadır. Elbette eski hataları düzeltmek için bir dengeleme yapmak zorunludur ancak bunu aynı mantıkla yani bir önceki dönemin önemini küçülterek yaptığımız sürece tarih çalışmaları gündelik siyasaların kaygılarından ve belirleyiciliğinden kurtulamaz. Zihniyet değişmiş değil; bu sefer mali desteği bulanlar, temin edenler bu kazıların başlatılmasına ya da devamına karar verenler artık tarih öncesini ya da klasik dönemleri pek seçmiyorlar.

Tarih disiplininin tanımı icabı demokratik olmasına karşın ders kitaplarında ***muhalefete*** karşı tutum da genel olarak yıllarla değişme göstermemiştir. Tek parti döneminde olduğu gibi, sonraki dönemlerde de esas olan iktidarın meşru, muhalefetin ise gayrımeşru bir güç olduğunu gençlere aşılamak olmuştur. Kısacası, Türkiye Cumhuriyetinin tüm küçük yaştaki ve genç vatandaşları, muhalefeti, bertaraf edilmesi gereken zararlı bir güç olarak tanımışlardır. 1943 tarihli bir ders kitabında, tarihin aktörlerine ve kurumlarına yaklaşımda, tarih yöntemi açısından, ciddi hatalar yapılmaktadır. "Cumhuriyet Tarihinde Siyasi İşler" başlıklı bir bölümde

12. Nurer Uğurlu, Dr. Esergül Balcı, *Tarih Lise 3*, İstanbul, Serhat/Örgün, 1990.

Üçüncü Millet Meclisinin hiç bir muhalefet olmadan oluştuğu söylenmekte ve muhalefet olmaması büyük bir başarı olarak ele alınmaktadır. Serbest Fırka bu noktada gündeme "kazai" bir olgu olarak çıkmaktadır. Yazar, Serbest Fırkanın tutucu, gerici ve dinci çevrelere alet olduğunu savunmaktadır[13]. Aradan 13 yıl geçmiş muhalefet değerlendirmesi değişmemiştir aynı kitap yine hiç bir değişikliğe uğramadan 1950 yılına kadar okutulmuştur.

> Yeni parti kurulur kurulmaz, softa bozuntuları, Cumhuriyet idaresinden hoşlanmayan eski kafalı kimseler, memlekette bir karışıklık çıkararak kendi bezlerini dokumak isteyenler, bu partiye girmeye, çok geçmeden tekkeleri kapanan şeyhler ve dervişler kıpırdanmağa başladılar. Serbest Cumhuriyet Fırkasının başında bulunan temiz yürekli Cumhuriyetçiler işlerin aldığı bu biçimden endişeye düştüler; dört aylık bir varlıktan sonra, kendi kendilerini dağıtmaya mecbur oldular (s.213).

Bu bölümün başında ***iktidar*** ve ***muhalefet*** şu şekilde açıklanıyordu:

> Yukarıdan beri gördük ki, Gazi bütün düşündüklerini hemen yapmaya kalkmamış, başka türlü düşünenlerin düşündükleri doğru çıkmayınca, "böyle yapılması en iyidir" diyerek kendi düşündüğünün doğruluğunu göstermiştir. (s.205)

Tek–parti döneminde yeni kurulan partilerin değişik siyasal ve ekonomik görüşlere sahip bulunan muhalif ve meşru partiler oldukları kabul edilmediğinden kitaplarda da tanımlanamayan yersiz zamansız, "maalesef hatalı çıkışlar" şeklinde yer almışlardır. İkinci bir parti bir muhalefet partisi midir? İkinci bir parti neden gerekli görülmüştür, muhalefeti meşrulaştırmak için mi yoksa iktidarı kuvvetlendirmek için mi? Bu soruların cevaplarını bu ders kitaplarında bulmak olanaksızdır. Serbest Fırkanın kurucuları "temiz yürekli cumhuriyetçiler" olarak tanımlanmıştır. Bu tarihsel olgudan bir lise öğrencisi nasıl ders çıkarabilir? "İyi insanlar bazen kötü şeyler yapabilirler"...

1952 tarihli bir ilkokul ders kitabı meseleyi daha açıklıkla anlaşılır bir biçimde ele almaktadır:

13. Kamil Su, Kazım N. Duru, *Ortaokullar için Tarih III*, (İstanbul, 1943–49), s.212–3

... memleketi tek partinin idare etmesi önemli hataların yapılmasına neden oluyordu. Mebuslarla vekiller aynı partiden oldukları için hükümetin yanlış hareketlerini açıkça gösteremiyorlardı. Demokrasimizin tam olması için çok partili ve tek dereceli seçim lazımdı (s.125). *Tarih V* ilkokullar için Ziya Şölen, Sabahhin Aliç.

1960 darbesinden hemen sonra Demokrat Parti'yi anlatan son sayfaların tarih ders kitaplarından yırtılarak çıkartıldığını ya da en azından sınavlara dahil edilmediğini 1940'lı ve 1950'li kuşaklar hatırlayacaktır.

Liseler için sonraki yıllarda yazılan bir Cumhuriyet tarihi kitabında (1974) da muhalif çıkışlar, 1946–1950 Demokrat Parti olayı ve 1960 öğrenci olayları ve askeri müdahale öğrenciye kansız inkilaplar silsilesi olarak sunulmaktadır[14]. Kitapdan çıkan ders: her büyük olay, hele iktidara kadar gidebiliyorsa haklıdır, ne var ki sonradan haksız çıkabilir. Böylelikle tarih yönteminin izlemesi gereken vazgeçilmez ilkeler ve esaslar iktidar olgusu temelinde tanımlanmaktadır.

Buna karşılık 1930'larda yazılan tarih kitaplarının bazı konularda ayrıntılı bilgiler içermesi, resimlendirme ve haritaların özenle yapılmış olması bu kitapların olumlu yanlarını göstermektedir. Gerçekten de o yıllardan sonra hiç bir tarih ders kitabı bu kadar özenle bu kadar çok resimli ve kaliteli bir baskı ile piyasaya çıkmamıştır. Ancak bu kitaplar öte yandan da içerik açısından olumsuz etkiler bırakmış, aşırı ırksal nitelikli açıklamalarıyla, izledikleri zorlama bir mantıkla Türk tarih yazımında pragmatik ve aceleci bir açıklama geleneği yaratmışlardır. Ve ne yazık ki bugün yeniden gündeme gelen Orta Asya Türk Dünyası ile ilgili kalıcı bilgiler aktaramamışlardır.

* * *

Böyle bir çerçevede Türk Tarih Tezi evrensel bir anlam taşıyamazdı, ancak bir kültür devriminin uzantısı olarak ele alınabilirdi. Demokratik rejimin 1946'dan buyana üç kez kesintiye uğraması, devamlılığı ve güvenilirliği olan bir siyasal dinamizmin bir türlü yaygınlaşmaması, bugün bile genel siyasal kültür içinde önemli ve ağırlığı olan bir zihniyet olarak yerleşmiş bulunan Türk Tezinin etkilerini arttırmıştır denilebilir.

14. Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918–1965)* İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1974.

Türk Tarih Tezinin savunucuları "hikayenin kötü kısımları"nı kabullenmek istemeyen iyimser, aynı zamanda da kolaycı insanlardı. "Karanlık çağ" anlayışını benimsemişlerdi; kazalara, rastlantılara inanıyorlardı. Bazen idealisttiler, kendi sorunlarını halletme yöntemlerinin evrensel bir anlam taşıdığına inanıyorlardı; ama, idealist oldukları zaman da, pozitivist oldukları zaman da pragmatik ve fırsatçı idiler ve acele çözümlere inanıyorlardı. Dahası, doğa bilimleri arasına tarihi zorla sokarak kendilerini de bilimsel olduklarına inandırmışlardı. Yüzyıllar boyunca gelişmiş olan Avrupa düşünce akımlarının bu kadar kolaycı bir anlayışla bir yamalı bohça haline getirilmesi kendine özgü bir yaklaşımı simgeliyordu aslında. Kemalist tarih anlayışı, yüzyılın başında siyasal ve askeri yenilgiye uğramış ancak varlığını sürdürmek isteyen bir halkın acil bir kimliğe sahip olmasını hedefleyen siyasal bir yatırımdı.

Tüm bu saydıklarımızdan dolayı Türk Tarih Tezi güçlü bir tarih yazımı geleneği yaratamamıştır, sadece sıradan fakat çarpıtılmış bir yaklaşımla ulusal geçmişi kısmen tanımlayabilmiştir. Bu yüzeysellik ise okumuş yazmış kesimlerin büyük bir çoğunluğuna çözümleme yeteneği olmayan bir zihniyet olarak bulaşmıştır.

Türk ulusçuluğunun, eğitim kitapları aracılığıyla, özellikle de tarih eğitimi yoluyla yöntemsiz ve kurgusuz bir biçimde sunulması arzu edilenin tam tersidir. Bu başarısızlık o ulusun gerçekliğiyle ya da siyasi askeri alanlardaki gücüyle orantılı olmayabilir. Ancak yetişen yeni kuşakların kuvvetli ve yaratıcı bir kurguya sahip olan bir tarih bilincinden mahrum kalışları, onların günümüz sorunlarını çözmede yararlanabilecekleri muhakeme gücünü azaltmaktadır. Yoksa tarih yaratmak, hayal etmek meşrudur; kurgusu inanılır, güvenilir, dinamik ve mantıklı olduğu müddetçe... ***Tarih yazanın*** mesleki uzmanlığının koşulları çerçevesinde ***tarihi yapana*** katkıda bulunacağı, kurgunun tarihçiye ait olacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

GENEL (Tarih Bilimi ve Ulusçuluk)

Kitaplar:

Benedict ANDERSON. 1983. *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra: Verso.

John M. ALLISON. 1943. *Condorcet, A Forgotten Historian, Essays in Honor of Albert Feuillerat*, Derleyen Henri M. Peyne, Yale Romantic Series, Cilt. XXII, Yale: Yale University Press.

Ahmet Refik ALTINAY. 1932. *Fransız Müverrihleri, Alman Müverrihleri*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Carlo ANTONI. 1959. *From History to Sociology, The Transition in German Historical Thinking*. Londra: Merlin Press.

F.M. BARNARD. 1969. *J.G. Herder on Social and Political Culture*, Cambridge: (Doktora Tezi, Cambridge, 1969)

Carl BECKER. 1935. *Everyman His Own Historian*, Chicago: Quadrangle Books.

Carl BECKER. 1932. *The Heavenly City of the Eighteenth Century*, Yale: Yale University Press.

Prof. E. BERNHEIM, 1936. *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çeviren Şükrü Akkaya. İstanbul: Devlet Basımevi.

Volker R. BERGHALM ve Hanna SCHISSLER, (Derleyenler). 1987. *Perceptions of History, International Textbook Research on Britain, Germany and the United States*, Oxford: BERG Publishing Ltd..

Guy BOURDE ve Herve MARTIN. 1983. *Les Ecoles Historiques*, Paris: Editions du Seuil.

Fernand BRAUDEL. 1980. *On History*, İngilizceye Çeviren S. Matthews. Chicago: University of Chicago Press.

Ernst BREISACH. 1983. *Historiography, Ancient Medieval and Modern*, Chicago: The University of Chicago Press.

John BREUILLY. 1985. *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester Univesity Press.

J.B. BURY. 1920. *The Idea of Progress, An Inguiry into its Origins and Growth,* London: Macmillan and Co. Ltd...

H. BUTTERFIELD. 1979. *Man on his Past* Cambridge University Press.

H. BUTTERFIELD. 1944. *The Englishman and His Historian*, Cambridge: Cambridge University Press.

H. BUTTERFIELD. 1965. *The Whig Interpretation of History*, New York: W.W. Norton & Company.

Charles-Olivier CARBONELL. 1976. *Histoire et Historiens Une Mutation Ideologique des Historiens Français 1865-1885* Toulouse: Privat.

E.H. CARR. 1961. *What is History*, New York: Penguin Books.

R.G. COLLINGWOOD. 1956. *The Idea of History*, Oxford: Oxford University Press.

M. de CONDORCET. 1795. *Outline of an Historical View of the Progress of the Human Mind*, Londra: J. Johnson in St. Paul's Church Yard.

Benedetto CROCE. 1968. *Theorie et Histoire de L'Historiographie*, Cenevre: Librairie Droz.

Dennis DELETANT ve Harry HANAK, derleyenler. *Historians as Nation-Builders Central and South-East Europe*, 1988. Londra: Macmillan Press.

Dictionaire des Sciences Historiques. 1986. Les Presses Universitaires de France.

J.C. EADE, derleyen. 1983. *Romantic Nationalism*, Sydney, Australian National University Press.

Edward Mead EARLE, derleyen. 1950. *Nationalism and Internationalism,* New York: Columbia University Press.

G.R. ELTON. 1967. *The Practice of History*, Glasgow: Collins Fontana.

R.R.A.M. ERGANG. 1931. *Herder and the Foundations of German Nationalism*, New York: Columbia Uni. Press.

Marc FERRO. 1984. *The Use and Abuse of History or How the Past is Taught,* Londra: Routhledge and Kegan Paul.

Patric GARDINER, derleyen. 1959. *Theories of History*, New York: The Free Press.

Ernest GELLNER. 1987. *Culture, Identity and Politics,* Cambridge: Cambridge University Press.

Ernest GELLNER. 1983. *Nations and Nationalism,* Oxford: Basil Blackwell.

Count GOBINEAU. 1856. *Moral and Intellectual Diversity of Races,* Philadelphia: J.B. Lippencott and Com..

G. Peabody GOOCH. 1952. *History and Historians in the 19th Century,* Londra: Longman's Grenn and Com:.

Georg G. IGGERS. 1983.*The German Conception of History,* Connecticut: Wesleyan University Press.

Gabriel HANOTAUX. 1932. *Tarih ve Müverrihler,* Çeviren Ahmed Refik. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Carlton J.H. HAYES. 1960. *Nationalism: A Religion,* New York: Macmillan Co...

Carlton J.H. HAYES 1931. *Historical Evolution of Modern Nationalism, New York: Macmillan Co..*

Frederick HERTZ. 1950. *Nationality in History and Politics,* New York: The Humanities Press.

Eric HOBSBAWM and T. RANGER, derleyenler. 1983. *The Invention of Tradition,* Cambridge: C.U.P..

Eric HOBSBAWM. 1987.*The Age of Empire, 1875-1914,* Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Camille JULLIAN. 1897. *Historiens Français du XIX Siècle,* Paris: Librairie Hachette et C..

Elie KEDOURIE. 1966. *Nationalism,* Londra: Hutchinson University Library.

Elie KEDOURIE. 1971. *Nationalism in Asia and Africa,* Londra: Frank Cass.

Hans KOHN. 1929. *History of Nationalism in the East,* New York: Harcourt, Brace and Company.

Hans KOHN. 1983. *Panislavism ve Rus Milliyetçiliği,* Çeviren Dr. Agâh Oktay Güner. İstanbul: Kervan Yayınları.

V. Ch. LANGLOIS ve Charles SEIGNOBOS. 1898. *Introduction aux Etudes Historiques,* Paris: Hachette.

Gustave LE BON. 1931. *Bases Scientifiques d'une Philosophie de l'Histoire,* Paris: Ernest Flammarion. (Türkçeye çeviren Haydar Rifat. 1932. *Tarih Felsefesinin İlmiğ Esasları,* İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası. Kitabın üzerinde yazarın ismi yok.)

J.R. LEVENSON. 1958. *Confucian China and Its Modern Fate, The Problem of Intellectual Continuity*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Bernard LEWIS and P.M. HOLT, derleyenler. 1962. *Historians of the Middle East*, Londra: Peter Malcolm.

Karl LOWITH. 1949. *Meaning in History*, Chicago: Phoenix Books.

Arthur MARWICK. 1970. *The Nature of History*, Hong Kong: Macmillan Education.

Rosalind MITCHISON. 1980. *The Roots of Nationalism, Studies in Northern Europe*, Conf. Papers, University of Wales. Edinburg: John Doral Publishers.

Gabriel MONOD. 1938. *Tarih'te Usul*, Çeviren Kazım Şinasi Dersan. İstanbul: Devlet Basımevi.

Viscount MORLEY. 1913. *Notes on Politics and History, A University Address*, Londra: Macmillan and Com...

Pierre NORA. 1984. *Les Lieux de Memoire*, Paris: Gallimard.

Eugene PITTARD. 1926. *Race and History*, New York: Alfred A. Knopf.

Carlos M. RAMA. 1981. *Nacionalismo e Historiografia en America Latina*, Madrid: Editorial Tecnos.

Leopold von RANKE. 1981. *The Secret of World History Selected Writings on the Art and Science of History*, Yayına hazırlayan Roger Wines. New York: Fordham University Press.

Orest RANUM, derleyen. 1975. *National Consciousness, History, and Political Culture in Early-Modern Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Franz ROSENTHAL. 1968. *A History of Muslim Historiography*, Leiden: E. J. Brill.

Charles SEIGNOBOS. 1934. *Etudes de Politique et D'Histoire*, Paris: Les Presses Universitaires de France.

H. SETON-WATSON. 1977. *Nations and States*, Colorado: Westview Press Inc...

Anthony SMITH. 1971. *Theories of Nationalism*, London: Gerald Duckwood and Company Ltd...

Anthony SMITH. 1976. *Nationalist Movements*, Londra: Macmillan Press.

Anthony SMITH. 1986. *Etnic Origins of Nations,* Oxford: Basil Blackwell.

Joseph STALIN. 1967. *Marksizm ve Milli Mesele,* Ankara: Sol Yayınları.

Fritz STERN, derleyen. 1973. *The Varieties of History, From Voltaire to the Present,* New York: Vintage Books.

Noel O'SULLIVAN. 1983. *Fascism,* Londra: J.M. Dent and Sons Ltd...

J.W. THOMPSON. 1958. *A History of Historical Writing,* New York: The Macmillan Company.

S. TOULMIN and J. GOODFIELD. 1965. *The Discovery of Time,* New York: Harper and Row Publishers.

Makaleler:

W. ADAMSON. 1983. "Benedetto Croce and the Death of Ideology", *Journal of Modern History (J M H),* 55: 2, 208 – 236.

Karel BARTOSEK. 1968. "Czechoslavakia: The State of Historiography", *Journal of Contemporary History* (J C H), II: 3, 143 – 155.

Allan G. BOGUE. 1968. "USA: The New Political History", *J C H,* III: 1. 5 – 27.

Stephen BORSODY. 1952. "Modern Hungarian Historiography", *J M H*: 24 Aralık, 398 – 405.

Roger CAILLOIS. 1963. "Circular Time, Rectilinear Time", *Man and Concept of History in the Orient, Diogenes* (özel sayı), 42, 1 – 13.

Gilbert COMTE,. "L'enseignement et le Sentiment National, Notre Histoire", *Le Monde,* Eylül 17, 1983.

J.B. DUROSELLE. 1980. "L'Histoire Nationale, Element Essentiel de la Culture d'un Pays", *Colloque sur l'Enseignement,* no.281, 224 – 232

Jean EHRARD et Guy PALMADE. 1965. "L'Histoire au 19 Siècle: Erudition, Scientisme, Positivisme", *L'Histoire,* Paris: Armand Colin. 67 – 80

Büşra ERSANLI. Günay G. ÖZDOĞAN. 1985. "Ulusculuk, İktidara Geçen Kültür", *Toplum ve Bilim,* No.30, 175 – 84.

Carlton HAYES. 1927. "Contributions of Herder to the Doctrine of Nationalism", *American Historical Review*, XXXII: 4, 719-736.

"HISTORY TODAY: USA, Britain, France, Italy, Germany, Poland, India, Czechoslavakia, Spain, Holland", *J C H*, II, I, 1967.

Eric HOBSBAWN. 1972. "Some Reflections on Nationalism", *Imagination and Precision in the Social Sciences*, Derleyenler T.J. Nossiter A.H. Hanson ve Stein Rokkan, Londra: Faber and Faber.

T.C.R. HORN. Harry RITTER: 1986. "Interdisciplinary History: A Historiographical Review", *The History Teacher*, 19: 3, 427-448.

Halil İNALCIK. 1953. "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries", Middle East Journal, VII. 451-55

P.M. KENNEDY. "The Decline of Nationalistic History in the West 1900-1970", *J C H*, VIII: 1, 77-100

P. KERLEROUX ve diğerleri. "Le Sentiment National Aujourd'hui", *Le Monde de l'Education*, Paris. Eylül 1983, 42-49.

W.C. LANGSAM. 1950. "Nationalism and History Writing in the Prussian Elementary Schools Under William II", *Nationalism and Internationalism*, Derleyen E.M. Earle. New York, 241-265.

Marion MITCHELL. 1931. "Emile Durkheim and the philosophy of Nationalism", *Political Science Quarterly*, 46, 87-106.

Christopher PARKER. 1980. "History as Present Politics", *Winchester Research Papers in Humanities*, Winchester: King Alfred's College.

Christopher PARKER.1983. "English Historians and the Opposition to Positivism", *History and Theory*, XXII: 2, 120-145

Jean PEYROT. "Les Programmes D'Histoire dans le Enseignement Elementaire et Secondaire", *Colloque sur L'enseignement Historien et Geographs*, 281, Kasım, 1980, 202-207.

Keith ROBBINS. 1981. "History, The Historical Association and the National Past", *History*, 66, 413-425.

Ettore ROSSI. 1926. "Gli Studi de Storia Ottomana in Europa ed in Turchia Nell'Ultimo Venticinquennio (1900-1925)", *Oriento Moderno,* VI, 443-460.

Franciszek RYSZKA. 1968. "Poland: Some Recent Revaluations", *J C H,* II: 3, 107-123.

H. SETON-WATSON. "Unsatisfied Nationalisms", *J C H,* Cilt. VI, No.1.

James J. SHEEHAN. 1981. "What is German History? Reflections on the Role of the Nation in German History and Historiography", *J M H,* Cilt. 53, 1-23.

D.M. SMITH. 1973. "Benedetto Croce: History and Politics", *J C H,* 8: 1, 41-61.

Frank TACHAU. 1963. "The Search for National Identity Among the Turks", *die Welt-des Islams,* Cilt. VIII, no.3.

Josefina VASQUEZ DE KNAUTH. 1968. "Education and National Integration, Mexico", J C H, II: 3, 203-215.

Jaroslav WERSTADT. 1925. "The Philosophy of Czech History" *Slovanic Review,* 3, 533-546.

TÜRKİYE (Siyasal Hayat)

Ahmed AĞAOĞLU. 1972. *Üç Medeniyet,* İstanbul: Devlet Kitapları.

Ahmed AĞAOĞLU. 1933. *Devlet ve Fert,* İstanbul: Sanayi-i Nefise Matbaası.

Ahmed AĞAOĞLU. 1942. *İhtilal mi, İnkilap mı?,* Ankara: Alaaddin Kral Matbaası.

Ahmed AĞAOĞLU. 1930. *Serbest İnsanlar Ülkesinde,* İstanbul: Sanayi-i Nefise Matbaası.

Samet AĞAOĞLU. tarihsiz *Babamın Arkadaşları,* İstanbul: Nebioğlu Yayınları, 2. basım.

Samet AĞAOĞLU. 1972. *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri,* İstanbul: Baha Matbaası.

Yusuf AKÇURA. 1976. *Üç Tarz-i Siyaset,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yusuf AKÇURA. 1928. "Türçülüğün Tarihi", *Türk Yılı,* İstanbul, 1928, s.287-455, sadeleştirilerek basımı *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi,* derleyen Sakin Öner, İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1978.

Tekin ALP. 1937. *Le Kemalisme*, Paris: Librairie Felix Alcan.

Tekin ALP. 1917. *The Turkish and Pan-Turkish Ideal*, Londra: Admiralty War Staff Intelligence Division.

Tekin ALP. 1944. *Türk Ruhu*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938, 1977. İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Neşriyatı.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar- Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğü Notlar ile. 2 Cilt. 1983 ve 1985. yayına hazırlayan Gürbüz Tüfekçi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. 1972. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Falih Rıfkı ATAY. 1969. *Çankaya*, İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi.

Falih Rıfkı ATAY. 1931. *Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya*, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.

Doğan AVCIOĞLU. 1978. *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Şevket Süreyya AYDEMİR. 1932. *İnkilap ve Kadro*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Şevket Süreyya AYDEMİR. 1987. *Tek Adam* Cilt III. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şeref AYKUT. 1936. *Kâmalizm*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.

Niyazi BERKES. 1964. *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal.

Hikmet BİLA. 1979. *CHP Tarihi 1919-1979*, Cilt. I. Ankara: Doruk Matbaacılık Sanayii.

Mahmut Esat BOZKURT. 1940. *Atatürk İhtilali*, İstanbul, yeniden basımı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1967.

Rıfkı Salim BURÇAK. 1979. *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Ankara: Olgaç Matbaası.

Hasan Ferit CANSEVER. 1928. *Ocak Mesaisi Hakkında 1927 Kurultayına Arzedilen Tekliflerim*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

CHP Tüzük ve Programları 1931 ve 1935.

Fahir GİRİTLİOĞLU. 1965. *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

François GEORGEON. 1987. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Mahmut GOLOĞLU. 1971. *Cumhuriyete Doğru, 1921-22*, Ankara: Başnur Matbaası

Mahmut GOLOĞLU. 1971. *Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Ankara: Başnur Matbaası.

Mahmut GOLOĞLU. 1974. *Tek Partili Cumhuriyet, 1931-38,* Ankara: Kalite Matbaası.

Mahmut GOLOĞLU. 1974. *Milli Şef Dönemi 1939-1945,* Ankara: Kalite Matbaası.

Mahmut GOLOĞLU. 1982. *Demokrasiye Geçiş 1946-50,* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ziya GÖKALP. 1947. *Fırka Nedir ve Doğru Yol.* Derleyen. Enver Behnan Şapolyo. Zonguldak: Doğu Yayımı 8.

Ziya GÖKALP. 1964. *Hars ve Medeniyet,* Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık Ltd..

Ziya GÖKALP. 1974. *Türk Medeniyeti Tarihi,* İstanbul: Toker Basımevi.

Ziya GÖKALP. 1958. *Türkçülüğün Esasları,* İstanbul: Varlık Yayınları.

Ziya GÖKALP. 1976. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak ve Doğru Yol,* İstanbul: İnkilap ve Aka Kitabevleri Ltd. Şti.

Ziya GÖKALP. 1959. *Turkish Nationalism and Western Civilization,* Derleyen ve çeviren, Niyazi Berkes. New York: Columbia University Press.

Şükrü HANİOĞLU. 1981. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet,* İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Şükrü HANİOĞLU. 1987. *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Metin HEPER, derleyen. Tarihsiz; *Readings in Turkish Politics I,* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Uriel HEYD. 1950. *Foundations of Turkish Nationalism,* Londra: Luzac and Com., Harvill Press.

Afet İNAN. 1969. *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in Elyazıları,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurt KARACA. 1971. *Milliyetçi Türkiye,* Ankara: Çınar Yayınevi.

Enver Ziya KARAL. 1956. *Atatürk'ten Düşünceler,* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU. 1981. *Atatürk,* İstanbul: Birikim Yayınları.

Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU. 1968. *Politikada 45 Yıl,* Ankara: Bilgi Yayınları.

Suna KİLİ. 1982. *Türk Anayasaları,* İstanbul: Tekin Yayınevi.

David KUSHNER. 1977. *The Rise of Turkish Nationalism,* Londra: Frank Cass.

Jacob LANDAU. 1981. *Pan-Turkism in Turkey, A Study of Irrendentism,* Londra: C. Hurst and Com..

Bernard LEWIS. 1961. *The Emergence of Modern Turkey,* Londra: Oxford University Press.

Şerif MARDİN. 1969. *Continuity and Change in The Ideas of Young Turks,* Ankara: Yenişehir Matbaası.

Şerif MARDİN. 1962. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Nurten MAZICI. 1984. *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet,* İstanbul: Dilmen Yayınevi.

Baskın ORAN. 1988. *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme,* Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

İlber ORTAYLI. 1987. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul: Hil Yayınları.

Kâzım ÖZTÜRK. 1968. *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları,* İstanbul: Ak Yayınları Ltd...

Taha PARLA. 1980. *The Social And Political Thought of Ziya Gökalp,* New York: Columbia University Microfilms. Türkçesi: 1989. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,* İstanbul, İletişim Yayınları..

Recep PEKER. 1936. *İnkilap Tarihi Dersleri,* Ankara: Ulus Basımevi.

Eugene PITTARD. 1931. *La Visage Nouveau de la Turquie,* Paris: Societe d'Editions Geographiques, Maritimes et Coloniales.

Enver Behnan ŞAPOLYO. 1951. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950,* yeniden basımı 1958, İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Türk A.Ş.

Stanford SHAW ve Ezel Kural SHAW. 1977. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* 2 Cilt, Cambridge: Cambridge University Press.

İlkay SUNAR. 1974. State and Society in the Politics of Turkey's Development, Ankara: SBF Yayınları.

Server TANİLLİ. 1976. *Anayasalar ve Siyasal Belgeler,* İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.

Taner TİMUR. 1968. *Türk Devrimi,* Ankara: Sevinç Matbaası.

Taner TİMUR. 1971. *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946),* Ankara: Doğan Yayınları.

Taner TİMUR. 1986. *Osmanlı Kimliği,* İstanbul: Hil Yayınları.

Tarik Zafer TUNAYA. 1964. *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* İstanbul: Baha Matbaası.

Tarik Zafer TUNAYA. 1952. *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952,* İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Tarik Zafer TUNAYA. 1984, 1986, 1989. *Türkiye'de Siyasi Partiler,* Üç Cilt, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tarik Zafer TUNAYA. 1960. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* İstanbul: Yedigün Matbaası.

Mete TUNÇAY. 1981. *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları 1.

Şerafettin TURAN. 1989. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara: TTK Basımevi.

Nukhet TURGUT. 1984. *Siyasal Muhalefet*, Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.

Horst WIDMANN. 1981. *Atatürk Üniversite Reformu*, Çeviren A. Kazancıgil, Ş. Bozkurt, İstanbul: İstanbul Matbaası.

TÜRKİYE'DE TARİHÇİLİK

Kitaplar:

AFET, derleyen. 1930. *Vatandaş için Medeni Bilgiler*, İstanbul: Milliyet Matbaası.

AFET. 1933. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu*, Ankara: TTK Basımevi.

AFET, SADRİ MAKSUDİ ve R. GALİP. 1930. *Türk Tarihi Hakkında Mütalaalar*, Ankara: Türk Ocakları Neşriyatı.

AFET [İNAN] *ve diğerleri*, 1930. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: Devlet Matbaası.

AHMED MİTHAD EFENDİ. 1871-1881. *Kainat* (Univers), 15 Cilt, İstanbul: A.H..

Hasan AKBAYRAK. 1987. "From Court History Recorder to an Official Historical Writing Society in Turkey: The case of **Ottoman Historical Society**", yayınlanmamış Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

Şükrü AKKAYA. 1938. *Tarih İlminin Tarihi*, Ankara: Ulus Basımevi.

Şükrü AKKAYA. 1937. *Tarih İlmi ve Tezimiz*, İstanbul: Ebuzziya Matbaası.

Şükrü AKKAYA. 1938. *Tarihin Tarihine Kuş Bakışı*, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.

Sina AKŞİN, derleyen. 1987-1989. *Türkiye Tarihi*, 4. Cilt. İstanbul: Cem Yayınevi.

Türker ALKAN. 1982. *The Political Integration of Europe: A Content Analysis of the Turkish, French, German and Italian History Textbooks*, Ankara: METU Publications.

Remzi Oğuz ARIK. 1983. *Coğrafyadan Vatana*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Sadri Maksudi ARSAL. 1979. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atatürk Hakkında Konferanslar. 1946. Türkiye Devrim Tarihi Konferansları, Ankara: TTK Basımevi.

Nihal ATSIZ. 1975. *Türk Tarihinde Meseleler,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Nihal ATSIZ. 1935. *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar,* İstanbul: Arkadaş Basımevi.

İsmail H. BALTACIOĞLU. 1935. *Tarih ve Terbiye,* İstanbul: Semih Lütfi Bitik ve Basımevi.

İlhan BAŞGÖZ ve Howard WILSON. 1968. *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk,* Ankara: Dost Yayınları.

Halil BERKTAY. 1983. *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü,* İstanbul: Kaynak Yayınları.

İsmail BEŞİKÇİ. 1978. *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu,* Yeni basımı 1991, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Cevdet Tarihi. 1271-1292. Cilt. I-10, İstanbul: Matbaa-yı Amire.

Cevdet Tarihi Tertib-i Cedid. 1301-1309. 12 Cilt, İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye.

Tarih-i Cevdet. 1972-4. I-XII Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi.

Tarih-i Cevdet (Tarih-i Vekayi-i Devleti Aliyye). 1983. Cilt.I, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Amiral Fahri ÇOKER. 1983. *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları,* Ankara: TTK Basımevi.

Hasan Cemil ÇAMBEL. 1964. *Makaleler, Hatıralar,* Ankara: TTK Basımevi.

John DEWEY. 1939. *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kâzım Nami DURU. 1938. *Kemalist Rejimde Eğitim ve Öğretim,* İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Ahmet Cevat EMRE. 1956. *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi,* İstanbul: Ekin Basımevi.

Osman Nuri ERGİN. 1977 [1943]. *Türkiye'de Maarif Tarihi,* Cilt. 3-4, Yeni basımı. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Saadettin Nüzhet [ERGUN]. 1934. *Samih Rıfat Hayatı ve Eserleri,* İstanbul: Samih Lütfi Matbaası.

EVLİYA ÇELEBİ. 1983. *Seyahatname* (Giriş), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Felsefe Kurumu Seminerleri, 13-15 Kasım 1975'de toplanan "Türkiye'de Tarih Eğitimi" seminerinde sunulan tebliğler ve yapılan konuşmalar. 1977. Ankara: TTK Basımevi.

François GEORGEON. 1978. *Yusuf Akçura (1876-1935) Contribution a L'etude du Movement National en Turquie au debut du XXeme Siècle,* These pour le doctorat de IIIème cycle, Paris. Türkçesi: 1986. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri -Yusuf Akçura (1876-1935),* Ankara: Yurt Yayınları.

Muzaffer GÖKMAN. 1978. *Tarihi Sevdiren Adam, Ahmed Refik Altınay*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şemseddin GÜNALTAY, H. Reşit TANKUT. 1938. *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul: Devlet Basımevi.

HAMDULLAH SUPHİ [Tanrıöver]. 1931. *Dağyolu*, Ankara: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti, İlim ve Sanat Neşriyatından.

HOCA SAADEDDİN. 1979. *Tacü't Tevarih, Hatime*, Cilt.5, İstunbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, Bilim Dizisi 1.

Uluğ İĞDEMİR. 1963. *Atatürk'ün Buyruğuyla Türk Tarih Kurumu için Hazırlanan Bir Program Taslağı*, Ankara: TTK Basımevi.

Uluğ İĞDEMİR. 1973. *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara: TTK Basımevi.

Uluğ İĞDEMİR. 1976. *Yılların İçinden*, Ankara: TTK Basımevi.

Afet İNAN. 1960. *Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler*, Ankara: Akın Matbaası.

Afet İNAN. 1947. *Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi.

Afet İNAN. 1956. *Tarih İlminin Dinamik Karakteri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 38, A.Ü. Basımevi.

Nafi Atuf KANSU. 1930. *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: A. Halit Kitabevi.

Şevket Aziz KANSU. 1938. *Antropoloji Dersleri*, İstanbul: Devlet Basımevi.

Enver Ziya KARAL. 1988. *Osmanlı Tarihi*, Cilt.V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kerim KEY. 1954. *An Outline of Modern Turkish Historiography*, İstanbul.

Reşat Ekrem KOÇU ve Ahmed HALİT. 1930. *Türk Tarihi Bilgisi*, İstanbul: A. Halit Kitabevi.

Fuat KÖPRÜLÜ. 1984 [1959]. *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Orhan F. KÖPRÜLÜ. 1972. *Köprülü'nün Edebi ve Fikri Makalelerinden Seçmeler*, İstanbul: Devlet Kitapları.

Enver KORAY. 1987 [1952] *Tarih Yayınları Bibliografyası*, 4. Basım. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

İkinci MAARİF ŞÛRASI. 1943. Çalışma Programı, Raporlar, Konuşmalar. T.C. Maarif Vekilliği.

MEHMET NEŞRİ. 1983. *Neşri Tarihi*, Cilt.I and II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

MUSTAFA NURİ PAŞA. 1987. *Netayic-i Vukuat*, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt.I-VI, Sadeleştiren Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

NAİMA. 1734. *Tarih-i Naima* (Ravzat'ül Hüseyin fi Hülasa'i Ahbar'ı Hafikin 1592-1659) 2 Cilt, İstanbul: Müteferrika.

İlber ORTAYLI. 1982. *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Hil Yayınları.

SARI MEHMED PAŞA. 1987. *Devlet Adamlarına Nasihat,* İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kırımlı Cafer SEYDAHMET. 1934. *Gaspıralı İsmail Bey,* İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş.

H. Emin SEZER. 1976. *Remzi Oğuz Arık,* İstanbul: Toker Yayınları.

Tarih Müderris ve Muallimleri İctimaı. 1932. Maarif Vekaleti, Ankara: H. Nil Matbaası.

Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi. 1969. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Fethi TEVETOĞLU. 1951. *Büyük Türkçü Müftüoğlu Ahmet Hikmet,* Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Zeki Velidi TOGAN. 1934. *Onyedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey,* İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

Zeki Velidi TOGAN.1985. *Tarihte Usul,* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Zeki Velidi TOGAN.1946. *Umumi Türk Türihine Giriş,* İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Zeki Velidi TOGAN.1931. "Türk Destanının Tasnifi I-IV", *Adsız Mecmua,* İstanbul, Ciltler. 1,2,3,5.

Muharrem Fevzi TOGAY. 1944. *Yusuf Akçura, Hayatı ve Eserleri,* İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Türk İnkılabı Tarihi İmtihanları Talimatnamesi. 1937. İstanbul: Milli Mecmua Basımevi.

Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü Kurulması Hakkında Kanun ve Müzakereler. 1942. Ankara: Maarif Vekaleti.

Birinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Zabıtları, Konferanslar, Münakaşalar (1932). 1932. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi.

İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 20-25 Eylül, 1937, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler. 1943. İstanbul: Kenan Matbaası.

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI. 1987. *Osmanlı Tarihi,* (8 Cilt), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ruşen Eşref ÜNAYDIN. 1954. *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar,* Ankara: TTK Yayınları.

Mukrimin Halil YINANÇ. 1969. *Milli Tarihimizin Adı,* (Anadolu Mecmuası 1,2,3, 1924), İstanbul: Hareket Yayınları.

Makaleler:

ABDULGIYAS TEVFİK. 1924. "Tarih İlminde Yeni Bir İnkılap", *Türk Yurdu,* yıl 14, Cilt.I, No.1, Teşrinevvel, 1340.

AHMET HİKMET. 1929. "Yeni Mekteplerde Tedris Usulleri 10- Tarih Tedrisatı", *Fikirler,* Cilt.2, İkinci Teşrin.

AHMET REFİK. 1910. "Tarih ve Felsefe-i Tarihiye", Şura-yı Ümmet, 9:218, 15.4.1326.

AHMET REFİK. 1920. "Tarih Musahabeleri", *Dersaadet Gazetesi,* 81: 4.10.1338.

Yusuf AKÇURAOĞLU. 1925. "Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", *Türk Yurdu,* İkinci Seri, III: 13, 1-16.

Yusuf AKÇURAOĞLU. 1933. "Birinci Türk Tarih Kongresi", *Ülkü,* Cilt.I, No.23.

Necati AKDER. 1963. "Gökalp'in Tarih Anlayışı Açısından Atatürk İnkılabı ve Değerlendirme Buhranı", *Türk Kültürü,* No.13 ve 14.

Necati AKDER. 1962. "Türk Ocakları, Halkevleri, Kültür Dernekleri", *Türk Yurdu,* No.285, II. Kısım.

Necati AKDER. 1963. "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışının Felsefesi Temeli", *Türk Kültürü,,* No. 12,5-49

Necati AKDER. 1960. "Ziya Gökalp ve Kültür Buhranı", *Türk Yurdu,* No.289

Ekrem AKURGAL. 1956. "Tarih İlmi ve Atatürk", *Belleten,* 20: 80, 571-584.

Tekin ALP. 1970. "The Restoration of Turkish History", *Nationalism in Asia and Africa,* derleyen. E. Kedourie, Londra: Frank Cass, 207-224.

Masami ARAI. 1985. "The **Genç Kalemler** and the Young Turks: A Study of Nationalism", *METU Studies in Development,* Cilt. 12(3,4).

Remzi Oğuz ARIK. 1944. "Tarihimizin Öğrettikleri", AÜDTCF Yayınlarından: 36, *Ankara Üniversitesi Haftası: Kars, Temmuz 1942,* Ankara: TTK Basımevi.

Zeki ARIKAN. 1985. "Tanzimattan Cumhuriyete Tarihçilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* Cilt.6, istanbul: İletişim Yayınları.

Reşit Saffet ATABİNEN. 1929. "İlmi ve Milli bir Türk Tarihi İhtiyacı", *Türk Yurdu,* No.217, 58-9.

Adile AYDA. 1974. "Sadri Maksudi'nin Hayat Hikayesi", Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* içinde, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İsmali Hakkı BALTACICĞLU. 1940. "Biz Türkler Nereden Geliyoruz, Nereye gidiyoruz", *Konuşmalar,* Broşür 1, Ankara: CHP Halkevi Neşriyatı.

İsmali Hakkı BALTACIOĞLU. 1954. "Milliyet Nedir Ne Değildir", *Türk Düşüncesi,* 2: 12, 401-4.

Bekir Sıtkı BAYKAL. 1971. "Atatürk ve Tarih", *Belleten,* XXXV: 140, 531-40.

M. Halit BAYRI. 1952. "Türk Tarih Encümeni", *Tarih Dünyası,* III: 30-31, 1211-16.

Kurt BITTEL. 1939. "Atatürk ve İlköz Tarih Araştırmaları", *Belleten,,* III: 10, 202-205.

Hasan Ferit CANSEVER. 1959-61. "Türk Ocağının Doğuşunda Sebep ve Saikler", *Türk Yurdu,* No.278-9, 284-87, 294-5.

Hasan Cemil ÇAMBEL. 1939. "Atatürk ve Tarih", *Belleten,* İstanbul Cilt 10'dan ayrıbasım, 269-272.

Halil DEMİRCİOĞLU. 1971. "Tarih, Biz ve Atatürk", *Belleten*, XXXV: 139, 453-455.

Halil DEMİRCİOĞLU. 1948. "Antropoloji ve Tarih", *AÜDTC Dergisi*, Cilt.6 Ocak-Nisan.

Büşra ERSANLI. 1987. "Türkçülükten Yurttaşlığa: Birinci Türk Tarih Kongresi 1932", *Toplum ve Bilim*, No.31-39, 81-104.

Prof. Dr. Semavi EYİCE. 1968. "Atatürk'ün Büyük bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları", *Belleten*,XXXII: 128, 509-526.

Ziyaeddin FAHRİ. 1940. "Türkiye'de Pozitivizmin Tarihçesi", *Ülkü*, Cilt XVI, No.89.

Ziyaeddin FAHRİ. 1934. "Türklerde İctimaiyat Tarihçesi", *İş Mecmuası*, Cilt I, s. 3-4.

Muin FEYZİOĞLU. 1960. "Milli Tarih Şuurumuz", *Türk Düşüncesi* 11 (11).

Z. F. FİNDIKOĞLU. 1966. "Türklük ve Türkçülük Etrafında Tarih Görüşleri", *Türk Yurdu*,, No. 328.

Mehmed GENÇ. 1986. "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Derleyen. Sevil Atauz. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

François GEORGEON. 1982.. "Les Foyers Turcs a L'epoque Kemaliste", *Turcica*,, Cilt. XIV.

François GEORGEON. 1986. "Les Debuts d'un Intellectuel Azerbaïdjanais: Ahmed Ağaoğlu en France, 1888-1894", *Passe Turco-Tatar, Present Sovietique* (ayrıbasım), Paris.

Macit GÖKBERK. 1978. "Tarih Bilinci", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şemseddin GÜNALTAY. 1939. "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında bir Hatıra", *Belleten*, Ankara III: 10, 273-4.

HAMDULLAH SUPHİ [Tanrıöver], "Türk Ocağının Tarihçesi ve İftiralara Karşı Cevaplarımız", *Türk Yurdu*, 5: 230, 1-23.

HAMDULLAH SUPHİ [Tanrıöver], 1930. "Türk Ocakları Merkez Binasının Açılmasında", *Türk Yurdu*, 4-24: 29-233, 1-14.

Afet İNAN. 1939. "Atatürk ve Tarih Tezi", *Belleten*, III: 10, 243-46.

Afet İNAN. 1937. "Osmanlı Tarihine Umumi Bir Bakış ve Türk İnkılabı", *Ülkü*, Cilt 10, No.99.

Afet İNAN. 1949. "Contributions to the Turkish History Through the Research Activities of the Archeological Section of the Turkish Historical Society Between 1943-48", *Belleten*, Cilt13, s.51. Temmuz.

Afet İNAN. 1938. "Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti", *Belleten*, Cilt II, s.5-6.

Afet İNAN. derleyenler, 1957. "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine", *Tarih Araştırmaları I*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, No.120, Ankara: TTK Basımevi.

Halil İNALCIK. 1962. "The Rise of Ottoman Historiography", derleyenler: Lewis ve Holt. *Historians of the Middle East,* Londra, 1962.

Halil İNALCIK. "Türk İlmi ve Mehmed Fuad Köprülü", *Türk Kültürü,* 65, Mart 1968, 289-94.

Halil İNALCIK. 1963. "Türk Tarihi ve Atatürk'te Tarih Şuuru", *Türk Kültürü,* No.7, Mayıs 1963, 6-11.

Feridun KANDEMİR. 1955. "Türk Ocakları", *Resimli Tarih Mecmuası,* No.70, 4104-4108.

Şevket Aziz KANSU. 1934. "Türk Tarihi ve Asya'nın Biodinamik ve Antrodinamik Kudreti", *Ülkü,* Cilt III, No.413.

Şevket Aziz KANSU. 1940. "Irk ve Millet", *Ülkü,* Cilt 14, No.496.

Enver Ziya KARAL. 1946. "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürk Hakkında Konferanslar,* Ankara: TTK Basımevi.

Enver Ziya KARAL. 1959. "Historiography in Turkey Today", *Middle Eastern Affairs,* Cilt.10. No.10

Çağlar KEYDER, Huri İSLAMOĞLU. 1977. "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı: Bir Öneri". İstanbul: *Toplum ve Bilim,* 1: 49-80.

Fuad KÖPRÜLÜ. 1913. "Bizde Tarih ve Müverrihler", *Bilgi Mecmuası,* Cilt.I, No.2, 1913, 185-196.

Ercüment KURAN. 1962. "Historiography in the Tanzimat Period", derleyenler: Lewis ve Holt. *Historians of the Middle-East,* Londra, 1962.

Bernard LEWIS. 1953. "History Writing and National Revival in Turkey", *Middle Eastern Affairs,* Haziran-Temmuz 1953, 223.

Şerif MARDİN. 1969. "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History,* 10.

Şerif MARDİN. 1966. "Türkiye'de Irkçılık", *Forum,* No.294.

Şerif MARDİN. 1983. "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,* Ayrıbası, İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları Araştırmalar Dizisi.

MEHMED SAFFET. 1930. "Demokrasi ve Terbiye", *Türk Yurdu,* 4: 65, 61-65.

Victor I. MENAGE. 1962. "The Beginnings of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East,* derleyenler Lewis ve Holt, Londra.

Dr. Machteld MELLINK. çeviri. tarihsiz. "Anatolia, Old and New Approaches", *Proceedings of the American Philosophical Society,* Cilt. 110, No.2.

MUZAFFER (TTTC Umumi Katibi). 1934. "Türk Soyu ve Türk Tarihi", *Ülkü,* 4: 249, 204-9.

NAMIK KEMAL. 1943. "Osmanlı Tarihi Mukaddemesinden", *Tanzimattan Beri Edebiyat Antolojisi,* Ed. I. Habib Sevük, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cengiz ORHONLU. 1967. "Atatürk ve Tarih Görüşü", *Türk Kültürü,* Yıl 6, No.61, 26-30.

İlber ORTAYLI. 1986. "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs, 1985 Bildirisinden ayrıbasım,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İlber ORTAYLI. 1986. "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üzenie Düşünceler", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi, Derleyen. Sevil Atauz, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.*

Saliha PAKER. 1987. "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler", *Metis Çeviri,* Güz, İstanbul.

REŞİT GALİP. 1933. "Türk Tarih İnkılabı ve Yabancı Tezler", *Ülkü,* Cilt 2, No.164.

Enver Behnan ŞAPOLYO. 1943. "Ziya Gökalp Tarihçi", *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi,* İstanbul: Güven Basımevi.

Mahmut ŞAKİROĞLU. 1986. "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları 1", *Tarih ve Toplum,* No.36, 361-6.

SAMİH RIFAT. 1918 [1334] "İran Tarihi ve Türkler", *Ati Gazetesi,* No.49-62. (18 Şubat 1334).

Prof. Dr. Hamid Sadi SELEN. 1970. "Tarih ve Coğrafya'da Konu Birliği", *Atatürk Konferansları II* Ayrıbasım, Ankara: TTK Basımevi.

Zafer TOPRAK. 1988. "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik, 1908-1970", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi,* Derleyen. Sevil Atauz, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Faik Reşit UNAT. 1960. "Avrupa Konseyince Tarih Öğretimi ve Tarih Ders Kitapları Hakkında Alınan Kararlar ve Yapılan İşler", *V. Türk Tarih Kongresi,* Ankara: TTK Basımevi.

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI. 1939. "Türk Tarihi Yazılırken", *Belleten,* Cilt.III, F.3.

Hakkı Dursun YILDIZ. 1964. "Türk Tarihi ve Liselerimizdeki Tarih Öğretimi", *Türk Kültürü,* No.18.

Mükrimin Halil YİNANÇ. 1940. "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I,* İstanbul: Maarif Matbaası, 573-595.

Dizin

Abdullah Cevdet *74*
Abdurrahman Şeref *57, 80, 103, 154*
Abdülhamit *52, 68*
Afet [İnan] *13, 97, 103, 122, 123, 125, 126–130, 132, 159, 169, 170, 171, 172, 188*
Ağaoğlu Ahmet *64, 68, 69, 71, 72, 83, 94, 95, 122, 125, 137*
Ahmet Cevdet *53, 55*
Ahmet Ferit [Tek] *83, 84*
Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] *64, 94, 110*
Ahmet Mithat *56, 68, 79*
Ahmet Refik [Altınay] *81, 82, 98, 122, 125, 153–157*
Ahmet Rıza *71*
Ahmet Vefik Paşa *57, 66*
Akçuraoğlu Yusuf *64, 67, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 79, 80, 83, 94, 95, 97, 98, 103, 122, 124, 137, 145 149–153*
Akurgal Ekrem *125*
Alman historisizmi *23*
Anadoluculuk *169, 182, 183, 184*
Annales okulu *23, 135, 190*
Antropoloji *180, 181, 187, 192*
Antropometri *37, 160, 170*
Arık Remzi Oğuz *183, 184*
Arkeoloji *12, 15, 34, 37, 85, 120, 121, 130, 151, 166, 169, 173, 174, 178, 180, 181–188, 192, 202, 204*
Asar–ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni *79, 82*
Aydınlanma Çağı *21, 22, 25, 48, 52, 58, 158, 159, 181*
Azerbeycan *65, 67, 69, 71*

Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı *168, 169*
Barkan Ömer Lüftü *190, 191*
Batılılaşma Siyaseti *47, 48, 50, 92, 102*
Baykal Bekir Sıdkı *13*
Bayur Hikmet *191*
Bıyıkoğlu M. Tevfik *95, 97*
bildung *27*
Birinci Türk Tarih Kongresi *12, 13, 14, 15, 119–160*
Bloch Marc *135*
British Historical Association *199*
Bursalı Tahir Bey *66, 82*
Butterfield Herbert *199*

Cahun Lèon *56, 64, 104*
Cemiyet–i İlmiye–yi Osmaniye *52*
Cermen *70*
Coğrafya *110, 123, 129, 130, 131, 142, 147, 148, 159, 169, 170, 177, 181, 182, 185, 202*
Collingwood R. *30, 174*
Comte Auguste *22, 29, 30, 33, 158*
Condorcet *25, 52*
Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) *74, 84, 90, 96, 97, 98, 115, 125, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 174, 192*

Çeviri (tercüme) *51–54, 151, 156, 179*
Çin *110, 111, 113, 169, 171*

Darülfünun *78, 143, 151, 154, 168*
Demokrasi, demokratikleşme *99, 107, 116, 125, 157, 162, 165, 190, 191, 194, 196, 198, 204, 205*

Devrimci (tarih) *27, 107, 117, 118, 127, 153, 157, 161, 164, 165, 166, 167, 197 198, 199, 201, 202, 203, 206*
Ders kitapları *Bk. Tarih ders kitapları*
Dilmen İbrahim Necmi *175*
Dil Tarih Coğrafya Fakültesi *167–172, 183*
Doğal Yasaları *12, 26, 35, 39, 164, 178, 192, 196*
Durkheim E. *74, 117, 131*
Duruy V. *31, 53*

Eberhard W. *171*
Etnik–etnik kimlik *68, 76, 82, 102, 159, 197, 198*
Evliya Çelebi *45*

Fazıl Nazmi Bey *124, 139*
Febvre Lucien *135*
Fetihname *44*
Fichte J.G. *27, 28, 84*
Finlandiya *65, 73, 79, 199, 200*
Fransız Devrimi *27, 36, 61, 62, 66, 67, 152, 157*
Fustel de Coulanges N.D. *33, 82, 155*

Galanti Avram *124, 139, 140*
Gaspıralı İsmail *68, 71*
Gazavatname *44*
Gellner E. *49, 62*
Genç Kalemler *67*
Genç Osmanlılar *52, 63*
Georgeon F. *71, 152*
Gobineau J.A. *109, 159, 160, 187*
Göçler (muhaceret) *109, 110, 114, 123, 129, 131, 142–149, 171, 188*
Göttingen Okulu *21, 28, 36, 37*
Günaltay Şemseddin *108, 109, 110, 111, 159, 176, 177, 178, 179, 191*
Güneş dil teorisi *13, 175, 176, 189, 201*

Hakimiyet–i Milliye gazetesi *95*
Halide Edip [Adıvar] *83, 167*
Halk İştirakiyun Fırkası *92*
Hamdullah Suphi [Tanrıöver] *83, 84, 94, 96, 97*
Hamit ve Muhsin *99–102, 152*
Hammer–Purgstall J. von *51*
Hasan Cemil [Çambel] *123, 124, 133, 134, 159, 172 191*
Herder G. *19, 26, 27, 38*
Historiografi *19, 20, 22, 23*
Historisizm *38, 39, 202*
Hititler *110, 171, 184, 187*
Hristiyanlık *24, 48, 102, 135, 178*
Hüseyinzâde Ali *68, 69, 83*

İbn–i Haldun *43*
İdealizm–idealist *20, 23, 28, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 62, 196, 207*
İggers G. *35, 36*
İğdemir Uluğ *13*
İkinci Meşrutiyet *66, 68, 69, 70, 78, 85, 150, 151, 152*
İkinci Türk Tarih Kongresi *12, 13, 15, 23*
İklim *146, 147, 170, 180*
İnalcık Halil *41, 42, 43, 131*
İstiklâl Mahkemeleri *92, 96, 116, 154*
İttihad–ı Osmani *68*
İttihad ve Terakki Cemiyeti *65, 74, 79, 84, 94 137, 154*

Jön Türkler *52, 63, 74, 163*

Kansu Şevket Aziz *180*
Karal E.Z. *194, 195*
Kazan *65, 68, 70, 80, 143, 148*
Kırım *65, 68, 70*
Kohn H. *73, 75*
Koşay H.Z. *185*
Kronoloji sorunu *110, 189*
Köprülü Fuat *122, 123, 125, 129, 130–137, 145, 146, 150, 152, 155, 189, 190, 191, 198*

Kuraklık *145, 146, 148*
Kuran E. *42*
Kurat Akdes Nimet *194*
Kurtuluş Savaşı *65, 90, 91, 114, 115, 149, 161, 196*
Kültür *27, 28, 35, 49-50, 89, 90, 92, 93, 111, 117, 120, 122, 129, 130, 137, 142, 152, 153, 179, 180, 183, 185, 186, 189, 197, 198, 200, 203*
Kültürel kurum ve örgütler *78-85, 95, 96, 98, 125, 172, 185, 200*
Kvergic H.F. *176, 177*

Laik eğitim *47, 79*
Laiklik (laikleşme) *21, 48, 49, 57, 59, 76, 77, 89, 90, 165, 174, 175, 177, 178, 196, 197, 198, 199, 201*
Langlois C.V. *22, 32, 33*
Lavisse E. *22, 31, 33, 34, 82, 155, 158*
Le Bon G. *29, 64, 74*
Liberalizm *69, 72, 78, 83, 91, 92, 95, 116, 157, 162, 165, 200, 201*

Macaristan *38, 64, 65, 73, 79, 82, 171, 185, 199, 200, 201*
Macchiavelli N. *24*
Mahmut Esat [Bozkurt] *119, 120, 129, 148*
Mardin Ş. *49, 64, 164*
Mecmua-yı Fünun *52*
Mehmet Arif *81*
Mehmet Emin [Yurdakul] *64, 68, 83-84*
Menakıbname *46, 47, 49*
Merkezileşme (siyasal) *46, 47, 49*
(kültürel) *58*
Metodik Okul (Ecole Methodique) *22, 30, 31, 172*
Mısır *12, 110, 111, 140*
Michelet J. *19, 27, 28, 31, 53, 155*
Millet *48, 49, 62, 63, 66, 70, 90, 93, 109*
Millet Tetebbular Mecmuası *79, 82*
Milliyetçilik *Bkz. Ulusçuluk*
Modernleşme *47, 48, 49, 50, 58, 92*
Monod G. *22, 31, 169, 172*
Montesquieu C.de *25*
Muhalefet, muhalif *90, 91, 92, 93, 94, 116, 122, 125, 130, 135, 137, 142, 147, 148, 161, 198, 201, 204*
Mustafa Alî *44, 45*
Mustafa Celaleddin *64, 66*
Mustafa Kemal [Atatürk] *96, 98, 102, 103, 106, 107, 114, 119, 126, 127, 132, 133, 143, 145, 148, 157, 163, 164, 169, 170, 172, 176, 195*

Naima *46, 101*
Namık Kemal *53, 56, 66*
Nasihatname *44, 45, 59*
Necip Asım [Yazıksız] *54, 64, 66, 68, 79, 80, 81, 82, 94, 98*
Neşrî *44*
Niebuhr B. *36*

Ortaylı İ. *42, 43, 51*
Orta Asya *11, 103, 105, 109, 114, 120, 121, 127, 129, 130, 133, 138, 145, 146, 147, 151, 166, 169, 170, 175, 179, 181, 182, 184, 187, 197, 198, 203, 206*
Osmanlıcılık (Osmanlılık) *61, 64, 89, 106, 128*

Özer Yusuf Ziya *103, 178*

Pancermanizm *73*
Panislamizm *69, 71*
Panslavizm *73*
Panturanizm *72*
Pantürkizm *69, 72*
Peker Recep *97, 162, 163*
Pittard E. *104, 109, 129, 159, 160, 170, 178, 187*
Plüralizm (çoğulculuk) *153-154, 159, 196*

Popülizm *20, 21, 23, 27, 29, 30, 31, 33, 35, 38, 39, 40, 51, 52, 54, 58, 72–78, 80, 81, 83, 90 129, 131, 145, 155, 156, 163, 165, 166, 174, 181, 196, 201, 202, 207*
Pragmatizm, pragmatik (şen'i) *27, 30, 51, 54, 57, 58, 59, 75, 91, 98, 117, 118, 139, 148, 156, 160, 163, 177, 196, 202, 205, 207*

Ranke L. von *19, 27, 28, 35, 36*
Reform (-culuk) *46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 57, 58, 61, 63, 102, 106, 122, 151, 167, 169, 202*
Renan E. *71, 104*
Reşit Galip *95, 96, 97, 122, 123, 142–149, 154, 167*
Revue Historique *31, 32*
Roma *23, 24*
Romantizm *20, 21, 23, 26–27, 28, 29, 35, 38, 39, 40, 51, 88, 98, 129, 131, 155, 196, 197, 203*
Royal Historical Society *199*
Rus Devrimi (1905) *68, 143*
Rus Devrimi (1917) *116, 143*
Rusya *64, 69, 70, 72, 77, 94, 143, 148, 149*

Sadri Maksudi [Arsal] *122, 123, 142–149*
Samih Rıfat *95, 97, 122, 123, 125, 137–142, 159*
Seignobos C. *22, 31, 32, 33, 34, 80, 154, 155, 156, 169*
Serbest Fırka *92, 93, 168, 205*
Siyasal meşruluk *45, 58, 91; 162, 203, 204, 205*
Siyasetçi–tarihçiler *93–98, 116, 121, 152, 201*
Slav(lar) *38, 70, 71, 73, 149*
Smith Anthony *48, 175, 183, 191*
Sorel Albert *69, 82*
Sosyoloji *72–78, 82, 135, 138*
Süleyman Paşa *56, 144*
Sümerler *140, 169*
Şaplyo E.B. *77*
Şarkiyatçılık *64, 120*
Şehname *44, 141, 142*
Şemseddin Sami *66, 68*

Taine Hippolyte *22, 31, 33, 34, 53, 71, 131*
Tanzimat *50, 54, 56, 63, 188, 203*
Tarde Gabriel *74, 75*
Tarih ders kitapları *11, 14, 20, 51, 54, 56, 57, 98–118, 119, 120, 121, 124, 140, 145, 146, 150, 153, 171, 189, 194, 203, 204, 205*
Tarih ders kitapları (Fransız) *70, 104, 105, 152, 158, 172*
Tarih eğitimi *13, 30, 32, 33, 38, 54, 57, 75, 98–118, 120, 145, 150, 151, 152, 168, 178, 189, 194, 203, 207*
Tarih–i Osmani Encümeni *79, 80, 82, 154*
Tarihselci(-lik) *20, 23, 34, 35, 36, 38, 158, 202*
Tarih yazıcılığı
  Alman *20, 21–23, 27–28, 34, 39, 61, 155, 169, 172, 201*
  Çek *38, 39*
  Fransız *20, 21–23, 27–28, 29, 30, 32, 33, 61, 155, 172, 199*
  Grek *23–24*
  İslam *43, 45, 56, 196*
  İngiliz *199–200*
  Macar *39, 65, 199, 200*
  Osmanlı *13, 14, 15, 19, 20, 23, 41–59, 136, 153, 154, 196*
  Polonya *39*
  Türk (Cumhuriyet) *13, 14, 23, 34, 37, 39, 41, 58, 59, 136, 149, 150, 188, 195, 196, 200, 201, 202, 203*
  darbeci–devrimci *137*
  eleştirel *127, 132, 139, 141, 157, 173, 192, 193, 197, 201, 203*
  popüler *56, 125, 154*
  romantik *26–27, 28*
  yöntem *117, 118, 123, 128, 131, 133, 134, 135, 142, 144, 148, 149, 150, 152, 155, 156, 157, 169, 177, 185, 188–191, 192, 193, 195, 196, 198, 202, 203, 205, 207*

Terakkiperver Fırka *92, 116*
Tercüman gazetesi *68*
Thierry A. *28, 31*
Togan Zeki Velidi *43, 122, 123, 125, 142–149, 150, 152, 198*
Treitschke H. von *19, 38*
Tunçay M. *89, 98*
Turan–turancılık *61, 64, 65, 75, 89, 137, 141, 184*
Türk Derneği *79, 80, 82, 94*
Türk Devletleri *104, 105, 106, 109, 110, 111, 113, 115*
Türk Dili *122, 138, 142, 167, 170, 172, 176, 177, 192*
Türk Dil Kurumu *175*
Türk Dil Kurultayı *167*
Türk Dili Tetkik Cemiyeti *137*
Türk Irkı *104, 105, 108, 111, 114, 116, 122, 123, 124, 126, 129, 130, 137, 142, 145, 170, 172, 177, 180, 182, 187, 192*
Türk Milli Fırkası *94*
Türk Ocakları *83, 84, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 126, 137*
Türk Tarih Kurumu *108, 119, 120, 121, 131, 149, 172, 174*
Türk Tarih tezi *12, 13, 15, 89, 99, 125, 144, 145, 148, 158, 166, 168, 169, 170, 171, 175, 182, 183, 189, 191, 193, 198, 199, 201, 203, 204*
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti *95, 96, 103, 117, 126, 149, 150, 172*
Türk Yurdu *85, 202*
Türkçülük *56, 58, 60, 61–78, 94, 125, 137, 143, 147, 148, 149, 164, 178, 181, 202*
Türkiye Amele ve Çiftçi Partisi *92*

Ulús–devlet *48, 49, 63, 98, 136, 181, 201*
Ulusal Kimlik (benlik) *21, 27, 35, 36, 63, 66, 68, 77, 79, 102, 151, 158, 159, 160, 182, 197*
Ulusal Tarih *20, 21, 26, 28*
Ulusçu Teoriler *38, 60, 61, 62, 175*
Ulusçuluk
"bilimsel" *65, 67, 79*
İmparatorluk *65–68*
Kültürel *76*
Türk *39, 60–85*
Urvolk *28, 37*
Uzunçarşılı İ.H. *103, 191*

Üniversite *167–172*

Vakanüvis *100, 114, 197*
Vakayiname *44, 100*
Vambéry Arminius *64, 104*
Veled Çelebi [İzbudak] *64, 79, 82*
Vico G. *24, 25*
Voltaire J.M.A. *25, 52, 53, 84*

Yinanç M.H. *56, 131*
Yusuf Akçura *Bk. Akçuraoğlu Yusuf*

Ziya Gökalp *22, 64, 69, 73, 74–78, 82, 83, 85, 94, 117, 137, 155, 178, 181*